UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

FACULTATEA DE FILOLOGIE

ISTORIA GÎNDIRII LINGVISTICE ROMÂNEȘTI

- Texte comentate -

VOL. I

București

-1987-

Redactor responsabil: prof. dr. LUCIA WALD

Colectivul de redacție: lect.dr. Ion Coja,
asist.dr. Constantin Dominte
conf.dr. Ecaterina Goga
asist. Ioana Prioteasa
prof.dr. Lucia Wald

Prezenta lucrare este destinată studenților de la facultatea de filologie, anii I-IV, precum și cadrelor didactice din învățămîntul mediu.
Lucrarea a fost analizată în colectivul de catedră, care s-a declarat de acord cu multiplicarea ei în actuala redactare, a fost avizată și aprobată de conducerea Facultății de filologie și a Universității din București.

CUVÎNT ÎNAINTE

Prezentul volum reprezintă prima parte a unei antologii în care am încercat să cuprindem, în ordine istorică, cele mai reprezentative texte reflectînd concepțiile lingvistice ale cărturarilor noștri. Ele se referă, aproape exclusiv, la probleme ale limbii române, abordate și tratate la nivelul științei limbii din epoca respectivă.

Pasajele selectate pun în lumină faptul că atît viziunea asupra limbii cît și principiile metodologice ale autorilor sînt în general cele ale curentelor de idei din epocă, fiind influențate de ele. Ele conțin însă totodată și unele valoroase puncte de vedere originale, impuse de studiul unei limbi ale cărei particularități istorice și structurale în raport cu celelalte limbi romanice au atras de timpuriu atenția și a învățaților străini.

O trăsătură constantă a lingvisticii românești, evidentă de la primele începuturi, este strînsa ei legătură cu problemele istorice și culturale. Limba ca mărturie esențială a originii romane a poporului român și a continuității sale neîntrerupte pe teritoriul vechii Dacii, limba ca instrument în făurirea unei culturi naționale – acestea sînt temele fundamentale ale lingvisticii românești în primele ei secole. În termeni actuali se poate spune că ideile despre limbă ale înaintașilor noștri aparțin unei orientări socio-lingvistice, cu net caracter aplicativ.

Subordonate unor scopuri naționale și sociale, problemele limbii române au fost mereu privite pe dubla axă a diacroniei (evidențierea fondului latin, aportul ele-

mentelor de altă origine) şi a sincroniei (fixarea normelor limbii literare ca bază a unei limbi naţionale unice).

Textele selectate atestă totodată atît continuitatea de preocupări cît şi modul tot mai complex şi mai nuanţat de abordare şi rezolvare a problemelor. Ele sînt prezentate în ordinea cronologică a autorilor, despre care se dau informaţii sintetice, şi sînt însoţite de comentarii explicative.

În ansamblul ei antologia este concepută ca o completare necesară şi ca o ilustrare a ideilor expuse în lucrările teoretice privitoare la istoria lingvisticii româneşti.

Lucia Wald

SCRIITORI ECLEZIAȘTI

Coresi, Simion Ștefan, Ioan Zoba, Radu Greceanu, Antim Ivireanu

Literatura religioasă veche românească, constînd în special din traduceri, întîmpină, pe drept cuvînt, dificultăți sub aspectul revendicării ei de către istoria literară, cu unele excepții notabile: un Varlaam, un Dosoftei, un Antim, care au prelucrat motive dogmatice - tradiționale și ecumenice - ridicîndu-se pînă la treapta originalității de expresie. Cu totul altfel stau lucrurile dintr-o perspectivă mai largă, de interes cultural și social-politic, prin revirimentul conștiinței unității de neam pe care îl declanșează unele dintre primele traduceri bisericești. Și, în această privință, istoria gîndirii lingvistice românești, dar a unei gîndiri lingvistice mai ales în direcție pragmatică, își află de-a dreptul începuturile în astfel de texte.

Efortul de cultivare a limbii traducerilor ecleziastice, în sensul unificării ei pentru românii de pretutindeni, a fost observat încă de către Heliade, în a treia scrisoare, din 1839, către Negruzzi: traducătorii acelor texte - spunea el - "s-au învoit între sine, și scriitorii bisericești munteni și moldoveni, și ungureni ("transilvăneni", n.n.), poci zice, că au avut și au tot o limbă sau dialect ("stil", n.n.)". Heliade propunea chiar unitatea limbii textelor liturgice ca pe unul dintre modelele posibile, la care avea să adauge altele, pentru perfecționarea limbii române literare moderne: "Pentru ce - adăuga el - oare și scriitorii profani ("laici", n.n.) să nu se învoiască între sine? Această

învoire ("convenţie", n.n.) nu se poate face pînă cînd nu vom începe a cunoaşte ce este bun în parte să păstrăm, ce e rău să lepădăm, şi să priimim ce au alţi fraţi ai noştri mai bun". Un an mai tîrziu, dezideratul "ca românii să aibă o limbă şi o literatură pentru toţi" avea să fie exprimat şi de Kogălniceanu, în Introducţia la revista cu titlul-manifest "Dacia literară". Se vădeşte în felul acesta cursul neîntrerupt al concepţiei şi practicii iniţiate de mitropolitul transilvănean Simion Ştefan şi de colaboratorii săi în tălmăcirea Noului Testament (Bălgrad, "Alba Iulia", 1648), expuse în liniile lor generale în predoslovie, pînă la acţiunea generaţiei de cărturari a revoluţiei burghezo-democratice naţionale de peste două secole.

Singurele instituţii din principate în care se puneau, în evul mediu, de la început, cu oarecare acuitate, probleme lingvistice de ordin practic, erau cancelaria domnească, cu diecii, logofeţii şi pisarii ei cunoscători şi practicanţi de variate limbi (slavonă, greacă, latină, maghiară, polonă, turcă), necesare întreţinerii relaţiilor externe, şi biserica ortodoxă - factor de propagare internă a ideologiei religioase şi a eticii dominante în epoca feudală. Ceva mai tîrziu aveau să apară cronicarii în limba pămîntului, care vor susţine din perspectivă laică impunerea scrisului în limba română, iniţiată de scriitorii bisericeşti.

La sfîrşitul sutei de ani dintre jumătatea secolului al XVII-lea şi jumătatea secolului al XVIII-lea, scopul iniţial, stimulat de reforme ecleziastice externe, în spirit protestant, al înlocuirii veşmîntului lingvistic slavon cu cel românesc în serviciul divin din principate - anume: propagarea dogmei pe înţelesul pămîntenilor - avea să cedeze în faţa unui scop civil: confirma-

rea, prin limbă, a unității etno-culturale a românilor, separați politicește sub suzeranitatea unor sceptre străine, și chiar afirmarea rezistenței, dacă nu la convertirea spre alte rituri, cel puțin la procesul de deznaționalizare insinuat atunci și intensificat mai tîrziu, în special în Transilvania. De-o parte a Carpaților cronicarii și mai ales Dimitrie Cantemir, de cealaltă Școala Ardeleană - ivită în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea din astfel de frămîntări - vor demonstra, cu argumente istorice, filologice și logice, romanitatea, unitatea și continuitatea românilor din cele trei mari provincii istorice ale vechii Dacii.

x

Despre primii scriitori bisericești se cunosc date biografice sumare. De mai mult interes sînt aici consecințele activității lor.

CORESI (cca 1510 - cca 1581) a fost traducător și tipograf. A tipărit la Brașov, începînd cu anul 1559, numeroase scrieri de cult în graiul din Țara Românească și din sudul Transilvaniei, care a devenit astfel baza dialectală a limbii române literare scrise.

SIMION ȘTEFAN (? - 1656), mitropolit al Transilvaniei (1643 - cca 1652), a îngrijit prima traducere integrală în limba română a "Noului Testament", la Alba Iulia (1648), prefața căreia formulează ideea despre necesitatea unității limbii scrise pentru românii toate provinciile.

IOAN ZOBA din Vinț, scriitor, traducător, autor și tipograf "hotărîș [illegible] al [illegible] inițiator promotor tipăririi de românești transilvane.

Mitropoliții Moldovei VARLAAM (1632-1653) și DOSOFTEI (1671-1688), deși nu au lăsat posterității texte de interes lingvistic propriu-zis, își au totuși locul cel puțin în această prezentare, primul prin contribuția la unificarea limbii române liturgice ("Cazania" tipărită de el la Iași în 1643 atestă influențe lexicale muntene), celălalt - prin demonstrarea practică a virtuților poetice ale limbii române ("Psaltirea pre versuri", prelucrată de el și tipărită la Uniev, Polonia, în 1673, este prima mare operă românească în versuri).

RADU GRECEANU a fost cronicar al lui Constantin Brîncoveanu. Împreună cu fratele său, Șerban, a participat la traducerea "Bibliei de la București" (1688) și a altor scrieri religioase. Biblia, tipărită din inițiativa lui Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești (1678-1688), reprezintă prima traducere integrală de acest fel în limba română, deosebit de importantă în evoluția limbii literare, în sensul consolidării trăsăturilor ei muntene. În textul traducerii sînt acceptate unele neologisme, la care se referă indirect însuși voievodul, în scrisoarea tipărită după versurile la stema țării: "Și măcară că la unele cuvinte să fie fost foarte cu nevoie tălmăcitorilor pentru strimtarea ("insuficiența", n.n.) limbii românești, iară încăși avînd pildă pre tălmăcitorii latinilor și slovenilor, precum aceia, așa și ai noștri le-au lăsat precum să citesc la cea elinească". Acele particularități lexicale, ca și sintaxa uneori greoaie, aveau să inspire observații critice lui Samuil Micu, în prefața Către cetitoriu a "Bibliei" tipărite la Blaj, în 1795 ("...întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc..." - apreciază prelatul transilvănean), unde găsim - indirect - și constatarea evoluției stilului liturgic în cursul secolului care trecuse de la tipă-

rirea ei ("... mult osibit de vorba cea de acum obicinuită şi mai ales de graiul şi de stilul cel din cărţile bisericeşti care în toate bisericile româneşti să cetesc").

ANTIM IVIREANU (1650? 1660? - 1716), mitropolit al Ţării Româneşti(1708-1716), a fost cel mai învăţat prelat dintre cîţi au ocupat scaunul metropolitan al Ungrovlahiei. Originar din Gruzia, în istoria culturală a căreia este astăzi cunoscut sub numele de Antimoz Iverieli, este adus la Bucureşti de către Constantin Brîncoveanu, din captivitatea în care se afla la Constantinopol. Cunoscător de greacă, arabă, slavă veche, de bună seamă şi de turcă, pribeagul monah a deprins foarte repede şi corect limba română, în care avea să rostească, cu multă elocinţă şi poezie, un număr de predici între anii 1709-1716, tipărite însă abia spre sfîrşitul secolului următor ("Didahii", 1888). Multilateral dotat, a fost un talentat caligraf, tipograf, sculptor, desenator şi brodeur, mărturie a talentului său plastic rămînînd "Chipurile Vechiului şi Noului Testament", lucrare dăruită lui Brîncoveanu, originalul păstrîndu-se astăzi la Biblioteca Academiei din Kiev, unde a fost cercetat nu demult de către Gabriel Ştrempel, editorul operei integrale a lui Antim (1972). "Chipurile...", ilustrate cu peste cinci sute de portrete, formează un fel de istorie literară a Bibliei, cu raportări cronologice la evenimente istorice antice, cunoscute din alte izvoare; ele cuprind şi etnogenealogii, în spirit biblic, de felul acelora pe care le vom întîlni şi în letopiseţul lui Nicolae Costin, curente în epocă ("Dintre aceşti trei feciori ai lui Noe: Sim, Ham şi Iafeth, s-au făcut neamuri 72, adecă: 15 din Iafeth, 30 din Ham, 27 din Sim, şi s-au împărţit în lume, pentru că Sim au ţinut Asiia, Ham Africhiia, Iafeth Evropa, adecă părţile de cătră miazănoapte"), ca şi diverse date despre unele evenimente de interes cultural, învăluite însă

în legendă: se vorbeşte, de exemplu, de "Palamid" care "au făcut... slovele elinilor", f.9^v, col.II, sau se menţionează că în "vremea lui Iair ⌊leat 3990⌋"..." au izvodit Carmentie slovele latinilor", f.10^v, col.I. Prin "Didahii", Antim se arată a fi nu numai un mare orator al vremii, ci şi un om de întinsă cultură. Cît priveşte domeniul lingvistic al acestei culturi, pe lîngă prefaţa unei gramatici slavone, tipărită la Snagov în anul 1697, cîteva pasaje din predici conţin interpretări de interes lingvistic, dovedind cînd un fin simţ al înţelesului, cînd bune cunoştinţe gramaticale:

"Oare pentru ce, fiind atîtea păcate în lume, carele trebuie să se şteargă de Fiiul lui Dumnezeu, n-au zis: «Carele rădică păcatele lumii», ci «păcatul»? Şi, iară, zicînd «păcatul», <u>nehotărît</u>, carele era acel păcat?" (subl.n.)[1].

"... Avraam, cînd au mers să junghe pre fiiu-său, pre Isaac, numeşte jărtva aceea «lucruri» - Iacov o zice: multe; jărtva era una, iar nu multe. Deci şi lucrul unu era, iar nu multe, şi să cuvenia să o zică <u>cu număr de unul</u>, iar nu <u>cu număr de mulţi</u>" (subl.n.)[2].

"Strimtarea" sau "neîndestularea" limbii române se făcea simţită la hotarul dintre secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea nu numai în traduceri, ci şi în astfel de texte originale, dată fiind absenţa unei terminologii lipsite de echivoc în exprimarea unor concepte gramaticale, ca acelea pe care le manevra Ivireanul ("nedeterminat" "singular" şi "plural").

---

1) Antim Ivireanu, <u>Opere</u>, Ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Minerva, Bucureşti, 1972, p.151.

2) Idem, <u>op.cit.</u>, p.152.

Dacă filologia românească, în adevăratul înţeles al cuvîntului, avea să apară odată cu Şcoala Ardeleană, nu este mai puţin adevărat că o gîndire lingvistică în direcţie practică se reflectă, sporadic, chiar în unele dintre vechile texte religioase româneşti, din care reproducem în continuare cîteva fragmente caracteristice, însoţite de comentarii.

CORESI: ÎNTREBARE CREŞTINEASCĂ (Braşov, 1559)*

[...] După aceea, neşte creştini buni socotiră şi scoaseră cartea den limba sîrbească[a] pre limba rumânească, cu ştirea măriei lu crai şi cu ştirea episcopului Savei, Ţărăei Ungureşti. Şi scoasem Sfînta evanghelie şi Zeace cuvinte şi Tatăl-nostru şi Credinţa apostolilor, să înţeleagă toţi oamenii cine[b]-s rumâni creştini, cum grăiaşte şi sfîntul Pavel apostol către corinteani, 14 capete[c]:"În sfînta beseareca mai bine e a grăi 5 cuvinte cu înţeles, decît lo mie de cuvinte neînţelease în limbă striină"[I].

---

*) Fragment din prefaţă, reprodus după: Al. Rosetti, B.Cazacu, Liviu Onu, Istoria limbii române literare, Minerva, Bucureşti, 1971, p.83.

a. slav,-ă,-e;

b. care;

c. capitol,-e.

x x x NOUL TESTAMENT (Bălgrad, 1648)*

[...] 1 [...] Ce numai aceasta să ştiţi, că noi n-am socotit numai pre un izvod[d], ce toate cîte am putut afla, - greceşti, sîrbeşti[a] şi lătineşti, carele au fost izvodite de cărtulari mari şi înţelegători la carte grecească, - le-am cetit şi le-am socotit, ce mai vîrtos ne-am ţinut de izvodul grecescu şi am socotit şi pre izvodul lui Eronim[e], carele au izvodit dintîiu din limbă grecească - lătineaşte, şi am socotit şi izvodul slovenescu[a] carele-i izvodit sloveneaşte din grecească şi e tipărit în ţara Moscului[f]. Şi socotind aceastea toate, varecarea am îmblat mai aproape de cartea grecească, - de pre aceaea am socotit, - însă de cea grecească nu ne-am depărat...

2. Aceasta încă vom[g] să ştiţi că noi în cest testamînt întîiu am pus şuma[h] la toate capetele[c], şi în sumă sîntu stihuri, carele arată mai pre scurtu lucrurile ce sînt scrise într-acel cap[c], şi în toate capetele toate soroacele[i] le-am pus cu număr carele să chiamă sloveneşte stih, pentru că mai în toate limbile vedem că au acest izvod de scriu cu stihuri, pentru că foarte-i lesne a găsi în-de-grabă ce veri vrea să cauţi în numărul soroacelor[II].

3. De aceasta încă vom să ştiţi, că vedem că unele cuvinte unii le-au izvodit într-un chip, alţii într-alt. Iară noi le-am lăsat cum au fost în izvodul grecescu.

---

*) Fragmente din Predoslovinie către cetitori, reproduse după Rosetti-Cazacu-Onu, cit., p.95-97.

[d]manuscris;text [e]Ieronim (cca 347-420), teolog creştin, autor al versiunii latine, Vulgata, a "Bibliei" [f]Moscovei (Rusiei) [g]voim, vrem [h]rezumatul [i]paragrafele.

văzînd că alte limbi încă le țin așea, cumu-i synagoga, și poblican[j], și gangrena și pietri scumpe care nu să știu rumânește ce sînt; nume de oameni, și de leamne[k], și de veșmente, și altele multe carele nu să știu rumânește ce sînt, noi încă le-am lăsat grecește, pentru că alte limbi încă le-au lăsat așea[III].

4. Aceasta încă vă rugăm să luați aminte că rumânii nu grăescu în toate țările, încă neci într-o țară toți într-un chip[IV]. Pentr-aceaea cu nevoe poate să scrie cineva să înțeleagă toți, grăind un lucru unii într-un chip, alții într-alt chip: au veșmînt, au vase, au altele multe nu le numescu într-un chip. Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate țările, așea și cuvintele, acealea sînt bune carele le înțeleg toți. Noi drept aceaea ne-am silit, den cît am putut, să izvodim așea cum să înțeleagă toț, iară să[l] nu vor înțeleage toți nu-i din vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat rumânii printr-alte țări, de ș-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăescu toți într-un chip[V].

....

IOAN ZOBA DIN VINȚ: SICRIIUL DE AUR (Sebeș, 1683)[*]

[...] am tipărit aceste propovedanii [...] de petrecanie morților, mai la toată vîrsta de oameni de osebi. Temeliia iase tot din scriptura sfîntă, cum să

---

*) Ioan Zoba din Vinț, Sicriiul de aur, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Anton Goția, Col.Restitutio, Minerva, București, 1984, p.10

[j]vameș [k]vegetale; arbori [l]dacă

şi vede că toate cuvintele scripturii sănt însămnate cu cap şi stih. Afla-vei neşte cuvinte, cum e în cartea lui Iov, cap.I, de pe prădătorii lui Iov, de i-am scris anume: (Sabeuşenii Haldeianii)[m] şi Piatra scumpă (Carbunculus)[n] în pritce[o] 31, încă şi mai multe vei afla care în Bibliia sloveniască nu sînt, pentru că rumânii, nu grăim toţi într-un chip cum iaste: oca - pricina au adeverinţa , în alian - înprotivă, hasna - folosul, alduiala - blagoslovenia, şi altele, care li-am pus după obiciaiul cum grăesc pre aciaste locuri...[VI].

RADU GRECEANU: MINEIUL pe decembrie (Buzău, 1698)[x]

[...] pre lîngă alţi ostenitori ce s-au aflat, fostam şi eu Radul logofătul Grecianul, nu mai puţin decît alalţi ostenitori, dentr-a mări ei sale zic acestuiaşi domnului şi stăpînului nostru poruncă, de am tălmăcit vieţile şi istoriile tuturor sfinţilor, şi tuturor prazdnicilor, şi mari şi mici, după Synaxariul[p] grecesc şi mai vîrtos îndireptînd după Mineele[q] besereci i cele elineşti [...] . Şi direpi aceia s-au făcut această semnare întru pomenire vecinică. Rugînd pre tot pravoslavnicul cititoriu, care pedepsit[r] va fi în ştiinţa elinească, de ar şi cunoaşte niscare greşale să nu defaime, că cu greu iaste a tălmăci neştine singur, ales despre limba elinească spre cea rumânească; că sînt cuvinte elineşti şi vorbe dupre locuri, care unele nici

---

x) Fragment din însemnarea de la fila 132; după Rosetti-Cazacu-Onu, op.cit., p.98

[m] sabeii chaldeeni (populaţie semitică) [n] carbunculus (lat.) "rubin (roşu-aprins)" [o] pildă, parabolă.
[p] Carte cuprinzînd vieţile sfinţilor în rezumate
[q] Cărţi bisericeşti ortodoxe indicînd slujbele religioase pe luni şi pe zile [r] instruit, cultivat.

la lexicoane nu să află; altele, de să şi află şi să înţăleg, iară pentru îngustarea[8] limbii rumâneşti nu pot veni la tălmăcit. Iară eu am iscodit şi în tot chipul m-am nevoit a nu lăsa nici un cuvînt ca să nu dea întru înţelegerea limbii noastre cei rumâneşti... ...[VII].

ANTIM IVIREANUL: PREFAŢA "GRAMATICII SLAVONEŞTI" (Snagov, 1697)[x]

[...] precum corpul fără de suflet mort este, precum soarele fără de lumină nu luminează şi precum mîncarea nu e plăcută fără sare, tot aşa e şi cetirea sau scrierea fără gramatică conducătoare[VIII].

Căci dacă vrea cineva să ştie firea literelor şi silabelor, dacă cu glasul vrea să accentueze cuvintele drept şi să înseamne vorbele cu accente, acela trebue să se adreseze la prima parte a gramaticei, adică la ortografie.

Dacă vrea să desfacă vorbele în părţile lor cu exactitate, trebue să cerceteze cu de amănuntul a doua parte, adică etimologia[9].

Dacă vrea să compună vorbe compuse, spre aceasta trebue să-şi însuşească bine regulele sintaxei.

Dacă cineva doreşte să facă versuri, şi aceasta şi-o însuşeşte prin prosodia făcătoare de versuri[IX].

Drept vorbind, lucrurile de minte folositoare la care ea a dat naştere fie în limba grecească, fie în cea latinească, sau în orice altă limbă, aceleaşi le dă şi în slavonească, căci ne învaţă să cunoaştem în propoziţii

---

x) Fragment din prefaţă, după: Antim Ivireanul, Opere, Ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Strempel, Minerva, Bucureşti, 1972, p.402-404.

[8] insuficienţa (lexicului) [9] morfologia şi formarea cuvintelor.

deosebirile între părțile de cuvînt ale gramaticei și declinarea numelor și conjugarea verbelor, după temele lor și după terminațiuni, și să judecăm la eteroclite sau anomale lipsa sau prisosul sau schimbarea. Cu un cuvînt, ea deprinde pe cei ce se silesc cu rîvnă, să o învețe și să vorbească și să scrie bine ... ...

ANTIM IVIREANUL: DIDAHII (circa 1709-1716)*

[...] Întru care nume Mariam, după a mea proastă socoteală, înțelegem cum că cuprinde în sine trei lucruri: una, pentru că fiind numele acesta de trei silaves, adecă de trei înjugări, să înțelege cum că au născut o față a sfintei trooițe, pre Fiiul și cuvîntul lui Dumnezeu; a dooa, că are fieștecare înjugare cîte două slove și să înțelege cele doao firi ale lui Hristos, adecă cea dumnezeiască și cea omenească; a treia, că sînt 6 slove de toate într-acest nume, cu carele înțelegem cele 6 taini mari și preste fire, adecă blagoveștenia, nașterea, botezul, moartea pe cruce, înviiarea și înălțarea la ceriu[X].
[...] Așijderea și în cuvintele cele de bucurie ce i-au zis îngerul: "Bucură-te ceea ce ești plină de dar, domnul e cu tine", iar înțelegem numele preasfintei troițe; că în cuvîntul ce zice "bucură-te", să înțelege fiiul, că el iaste toată bucuriia lumii; în cuvîntul ce zice "plină de dar", să înțelege duhul sfînt, prin care să dau toate darurile; și în cuvîntul cel ce zice "domnul e cu tine", să înțelege tatăl...[XI].

---

*) Fragmente din Cazanie la Adormirea preasfintei născătoarei de Dumnezeu (15 august), după: Antim Ivireanul, op.cit., p. 18 .

[...] Si iată glas din nor zicînd: "Acesta iaste Fiiul mieu cel iubit, întru carele bine am vrut; pre acesta ascultaţ" [...]

Acest "ascultaţ" aici nu să înţelege cuvîntul cel gol, ce iase din gura omului şi-l ascultăm cu urechile, căci acela nu să numeşte ascultare, ci auzire, ce să înţelege sfîrşitul faptului, adecă ca cum am zice unii slugi: "du-te de fă, iată ce!", şi el auzind cuvîntul să supune ascultării şi merge de face[XII].

x) Fragment din Cuvînt de învăţătură la preobrajenila domnului nostru Iisus Hristos, după: Idem, op.cit., p.79 .

COMENTARII

I Deşi acest fragment - reproducînd un dicton apostolic - nu reprezintă o mostră de gîndire lingvistică românească, el merită totuşi atenţia ca fiind primul text în limba română în care se exprimă o idee de interes lingvistic: identitatea codului la cei doi poli fundamentali ai actului de comunicare - emiţătorul şi receptorul (aici: prelaţii şi enoriaşii) -, capabilă să asigure maximum de persuasiune printr-un minimum de mijloace. Ideea exprimată prin acel dicton a stat, între altele, la baza Reformei în biserica occidentală, ale cărei ecouri ajunse în ţările române au fost considerate în istoria culturii noastre prime impulsuri spre traducerea în limba română a principalelor texte ecleziastice, cunoscute sub numele de "texte rotacizante".

II Aceste două prime pasaje din Predoslovia Noului Testament de la Bălgrad exprimă o "atitudine" autentic filologică faţă de text, prin recursul la mai multe versiuni străine (greacă, latină, slavă) şi prin atenţia prioritară acordată aceleia considerate ca fiind cea mai veche (versiunea greacă), apoi prin numerotarea paragrafelor şi rezumarea conţinutului lor în fruntea fiecărui capitol, pentru mai uşoara orientare a cititorului.

III Pasajul pune problema adaptării unor cuvinte străine fără echivalent în limba română. Găsim aici exprimată, pentru prima dată în istoria culturii româneşti, atitudinea receptivă faţă de neologisme, odată cu justificarea ei.

IV Constatarea diferenţelor dialectale, la nivel lexical, în interiorul limbii româneşti, consecinţă a acestei constatări, o primă încercare de cultivare şi unificare a normei literare ("noi derept aceaea ne-am silit, den cît am putut, să izvodim aşea cum să înţeleagă tot..."). Comparaţia cuvintelor (ca "valori de schimb informaţional" - am glosa astăzi) cu banii (ca valori de schimb economic) anticipează într-un fel teoria circulaţiunii cuvintelor, formulată de B.P.Hasdeu peste mai bine de două secole, fiind pe deplin confirmată de lingvistica modernă (cf. Gabriel Ţepelea, Studii de istorie şi limbă literară, Minerva, Bucureşti, 1970, p.12-13).

În strînsă legătură cu ideea de schimbare lingvistică, menționată mai înainte, cu ocazia constatării conștiinței istoricității fenomenului lingvistic la cronicari, se află și aceea de împrumut lingvistic. Împrumutul este explicat mai ales prin contactul direct cu alte popoare și este considerat drept cauză imediată a schimbărilor din limbă, după cum reiese din următoarea problemă, pusă de Miron Costin: "Ia dară aminte atîta veac ce au trăit lăcuitorii romani pen Maramureșu și pe la Olt, megieși cu alte limbi atîta vreme, au n-au putut să se schimbe și graiul cel chiar românesc"[24]. Aceeași condiționare explicită a împrumutului apare și la Gr. Ureche: "Așijderea și limba noastră din multe limbi este adunată și ne iaste amestecat graiul nostru cu al vecinilor de prin pregiur"[25]; totuși, din exemplele pe care le dă, indicînd ca surse și turca, greaca ori italiana (limba "frîncilor"), rezultă că Ureche a remarcat și posibilitatea împrumuturilor în afara contactului determinat de vecinătatea cu alte popoare. Miron Costin exprimă și ideea împrumutării unor cuvinte slave în urma adoptării alfabetului chirilic și a cărților religioase de expresie slavă:"...luîndu-se cele sfinte de la sîrbi, s-au adăugat și foarte puține cuvinte slavonești"[26], adăugînd în altă parte, considerații mai aproape de realitate cu privire la aspectul cantitativ relativ al împrumutului slav: "... substantive și verbe au în sine împrumuturi din toate limbile vecine, dar mai mult din cea slavă iar mai puțin din limbile ungurească și turcească" (subl.ns.)[27].

---

24) Idem, op.cit., p.273.
25) Gr.Ureche, op.cit., p.61.
26) M.Costin, op.cit., p.226.
27) Idem, op.cit., p.212.

Trebuie precizat că, în concepţia cronicarilor, împrumutul lingvistic se limitează la cuvinte. Caracterizînd "graiul nostru" ca fiind "amestecat" cu al "vecinilor" (în termeni pe care îi vom întîlni şi la Stolnicul Cantacuzino), Grigore Ureche are în vedere numai nivelul lexical al limbii, după cum rezultă din exemplele date în cronică.

Intuiţia lingvistică a cronicarilor moldoveni şi a Stolnicului poate fi pusă în lumină şi prin aceea că, deşi s-au referit la factorul timp şi au acordat atenţie schimbărilor de limbă, totuşi stabilitatea limbii nu a scăpat observaţiei lor. Din acest punct de vedere, concludente sînt cuvintele lui Miron Costin, care arată că "...întreaga temelie a vorbirii (în limba română, n.n.) şi pînă astăzi se ţine de limba latină, şi o parte din cuvinte stau neschimbate nici măcar cu o literă"[28], sau - în altă parte - "... portul stătătoriu ca numele şi ca limba nu iaste"[29]. Nu ar fi, desigur, greşită glosarea sintagmei temelie a vorbirii prin "fond principal lexical" şi"structură gramaticală".

Cronicile lui Radu Greceanu, Radu Popescu şi Ion Neculce nu prezintă un interes deosebit din perspectiva unei istorii a gîndirii lingvistice româneşti, scrierile celor doi cronicari din urmă, în special, fiind însă de o mare importanţă din punctul de vedere al evoluţiei genurilor literare şi a limbii române ca mijloc de exprimare artistică.

Conchizînd asupra gîndirii lingvistice reflectate în operele cronicarilor este de subliniat apropierea lor de fenomenul lingvistic de pe poziţia istoricului,atenţia fiindu-le atrasă de acele date oferite de limba română, capabile să lămurească probleme de istorie a poporului român.

---

28) M.Costin, op.cit., p.212.
29) Idem, op.cit., p.269.

şi Constantin Cantacuzino, au luat în considerație și etnonimul prin care acel popor se desemnează pe sine sau prin care e desemnat de către vecinii săi. Miron Costin adaugă: "Aşa şi neamul acesta, de carele scriem al țărilor acestora, numele vechi şi mai direptu iaste rumân, adecă rîmlean de la Roma"[13], iar Nicolae Costin constată că străinii zic italienilor vallacos, nume sub care îi desemnează şi pe moldoveni şi munteni, conchizînd asupra unității de origine a acestora[14]. Constantin Cantacuzino chiar inventariază toate ipotezele contemporane cu privire la etimologia etnonimului valah.

Alte puncte de sprijin în susținerea unor afirmații de natură istorică găsesc cronicarii în numele unor localități sau ape. Astfel, preocuparea pentru "etimologie", mai pronunțată la Miron Costin, reprezintă un "mijloc" de stabilire a adevărului istoric. Denumiri ca Bistrița (explicată prin schimbarea numelui de origine latină, Repedea, cu echivalentul slav bystro "repede")[15] Suceava (de la magh. suci, i.e. szöcs "cojocar"[16]), Boureni (de la rom. bour)[17], numele satului Ițcani (de la numele lui Iațko, bătrînul întîlnit de Dragoş în locurile descălecate)[18], al oraşului Roman (după numele fratelui lui Dragoş)[19], al Siretului (explicat prin magh.

---

13) Miron Costin, op.cit., p.268.
14) Nicolae Costin, Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumei pînă la anul 16o1, Bucureşti, 1942, p.11o.
15) M.Costin, op.cit., p.2o9.
16) Gr.Ureche, op.cit., p.65 şi M.Costin, op.cit., p.215.
17) M.Costin, op.cit., p.231.
18) Idem, ibidem.
19) Idem, op.cit., p.235.

seretem, i.e. szeretem "aşa-mi place", exclamaţie a regelui Laslău în timp ce privea înecîndu-se în rîu tătarii biruiţi de el)[20], al Milcovului (explicat prin sl.mialkoci "micime")[21] sînt doar cîteva exemple dintre cele întîlnite în special la cronicarii moldoveni, dar suficiente pentru a îndreptăţi considerarea lor ca precursori ai specialiştilor în toponimia românească, chiar dacă multe dintre etimologiile propuse spontan de către ei se dovedesc a fi false, în stadiul actual al ştiinţei (cf.Siret, etc.), ca şi explicarea prin latină a numelor localităţilor de pe Dunăre Cladova şi Severin, întîlnită în "Anonimul brîncovenesc" ("...la Cladova cetate, care au făcut-o Clavdie împăratul, şi la Turnul Severinului, care l-au făcut Sevir împăratul")[22].

Din aceeaşi perspectivă a istoriei, cronicarii explică unele nume de persoană, ceea ce ar permite considerarea lor drept precursori ai cercetărilor antroponomasticii româneşti. Iată, în această privinţă, un citat din Miron Costin: "Bogdan, Dragoş al moldovenilor, Stan şi Vlad la munteni, precum şi Dragomir şi Stanimir - acestea şi altele nu mai sînt nume romane, ci chiar sîrbeşti, de unde se poate vedea că limba slovacă s-a răspîndit în aceste ţări, căci astfel de nume sînt numai la slavi" (subl. n.)[23]

---

20) Idem, op.cit., p.2o7, 228 şi Const.Cantacuzino, op.cit., p.49 ("...ungureşte săretem, săretem, ce să zice rumâneşte: place-m, place-m...").
21) M.Costin, op.cit. p.
22) Cronica anonimă despre Brîncoveanu, cit., p. 311.
23) M.Costin, op.cit., p.229. Sîrbesc, slovac, slav sînt aici, ca şi slavonesc de mai jos (cf. citatul încheiat prin nota 26), perfect sinonime, însemnînd "slav", în general.

din interiorul românei vorbite în diferite provincii, şi contactul cu alte popoare, contact văzut, în stadiul de cunoaştere specific epocii, sub forma "amestecării" cu alte "limbi"[8).

În ceea ce-l priveşte pe Nicolae Costin, acesta, propunîndu-şi să scrie o cronică a Moldovei "de la zidirea lumii", se vede obligat să se refere şi la originea şi diversitatea limbilor, dar - în această privinţă - nu face altceva decît să reproducă concepţia biblică despre monogeneza limbajului şi diversificarea limbilor în cursul construirii Turnului Babel - concepţie răspîndită în epocă.

În strînsă dependenţă de stadiul ştiinţei şi culturii româneşti din secolul al XVII-lea, interesul acordat de cronicari problemelor lingvistice se înscrie, în principal, pe linia preocupărilor de ordin practic, vizînd folosirea limbii române ca mijloc de comunicare şi ca argument în susţinerea unor teze şi ipoteze relative la istoria poporului român.

După cum se ştie, secolul al XVII-lea reprezintă în istoria culturii româneşti o adevărată cotitură, marcată în primul rînd prin rolul pe care-l capătă limba română în cadrul vieţii sociale. Acţiunea de înlocuire a limbii slavone, ca limbă oficială, cu limba română constituie premisa principală a interesului cărturarilor români pentru problemele lingvistice cu caracter practic. În acelaşi timp, în cancelariile voievodale continuă să activeze secretari cunoscători de diferite limbi străine, necesari dezvoltării relaţiilor şi comunicării cu reprezentanţii ţărilor vecine, activitatea lor fiind coordonată de un "postelnic pentru limbi",

---

8) Cf. Const. Cantacuzino, op. cit., p. 38, 41, 52, 73.

menționat de "Cronica anonimă brîncovenească", de exemplu, din care mai aflăm că în cancelaria voievodului muntean erau convocați pentru redactarea documentelor oficiale și a scrisorilor diplomatice, un "gramatic grecesc", un "logofăt românesc" (limba română pătrunsese în cancelarie încă din timpul domniei lui Mihai Viteazul, la sfîrșitul secolului al XVI-lea), un "azagiu turcesc", cărora li se alătura și un "pisariu leșăsc-letinesc"[9]. De altfel, protocolului implicat de dialogul diplomatic i s-a dat importanță de timpuriu în țările române, după cum o atestă unul dintre cele mai vechi monumente ale culturii românești de la începutul secolului al XVI-lea.[10] Din același punct de vedere, practic, față de limbă este de menționat și activitatea de criptograf a Stolnicului Const. Cantacuzino, care, în calitatea de ministru al afacerilor externe ale Țării Românești, desfășura o amplă corespondență oficială cu personalități ale vremii (regele Ioan Sobieski al Poloniei, generalii habsburgici Veterani și Marsigli - ultimului furnizîndu-i date de etnografie, limbă și istorie a românilor), dar și corespondență secretă cu emisarii brîncovenești la Viena.

---

9) cf. Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1714 (Cronica anonimă despre Brîncoveanu), în "Cronicari munteni", II, p.278, 285, 313. Azagiu, var. iazagiu <tc. yazaci "secretar; scrib".

10) cf. Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, Text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, Cu o nouă traducere a originalului slavon de G.Mihăilă. Studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G.Mihăilă Minerva, București, 1970, p.266-271 (în cap. VIII, Pentru solii și pentru războaie).

Acţiunea de emancipare a limbii române presupune pătrunderea treptată a aspectului ei literar în tot mai multe domenii de activitate. Aflată în plin proces de constituire şi răspîndire cu ajutorul tiparului, limba română literară cîştigă, începînd cu prima jumătate a secolului al XVII-lea, un nou domeniu important: <u>istoriografia</u>, după ce, în secolul anterior, începuse să se instaleze în <u>textele religioase</u>.

În spatele acestui act concret de înlocuire a limbii oficiale slavone cu limba română se poate descifra un anumit stadiu al gîndirii lingvistice româneşti. Acţiunea de extindere a sferelor de întrebuinţare a limbii române presupune înţelegerea faptului că, în cadrul aceleiaşi colectivităţi etno-culturale, este necesar un mijloc unitar de comunicare între toate categoriile sociale şi, implicit, în toate domeniile de activitate. În strădania de a înlocui slavona cu limba română trebuie să vedem o dovadă de înţelegere, din partea cărturarilor epocii, a limbii ca factor de cooperare în cadrul vieţii sociale, de intuire a acelor trăsături ale limbii care au condus mai tîrziu la definirea ei ca <u>instituţie socială</u>.

În secolul al XVII-lea, alături de literatura religioasă, care, la drept vorbind, reprezintă mai puţin un domeniu de creaţie şi mai mult unul de traducere, principala manifestare spirituală românească o reprezenta istoriografia, istoria fiind considerată de înşişi cronicari (mai ales de aceia din Moldova) drept o autentică <u>magistra vitae</u>. Istoriografia românească de limbă română este ilustrată în Moldova prin scrierile lui Grigore Ureche (? - 1647), Miron (1633-1691) şi Nicolae Costin (1660-1712) şi Ion Neculce (1672-1745), iar în Ţara Românească prin acelea ale Stolnicului Constantin

Cantacuzino (cca 1640-1716), Radu Greceanu (cca 1655 - ante 1725) şi Radu Popescu (cca 1658-1729), la care se adaugă două cronici anonime.

Rezervînd locul de frunte în preocupările lor istoriei, interesul cronicarilor faţă de limbă este subordonat acesteia, convingerii că datele furnizate de limbă constituie argumente importante în susţinerea unor afirmaţii cu privire la evoluţia istorică a poporului român. Preocupaţi de originea poporului român, primii trei cronicari moldoveni şi Constantin Cantacuzino au susţinut descendenţa lui latină şi şi-au bazat demonstraţia mai ales pe argumente de natură lingvistică. Intemeindu-se pe astfel de date, Ureche afirmă răspicat: "Rumânii cîţi să află lăcuitori în Ţara Ungurească şi la Ardeal şi la Maramureşu de la un loc sînt cu moldovenii şi toţi de la Rîm se trag"[11]. Aceeaşi convingere cu privire la importanţa limbii în stabilirea originii unui popor se întîlneşte şi la Miron Costin, care declară că "Cea mai strălucită dovadă a acestui popor, de unde se trage, este limba lui, care este adevărata latină, stricată, ca şi italiana"[12]. Cea mai înaltă expresie a ideilor de romanitate, continuitate şi unitate a poporului român se găseşte pentru prima dată la Constantin Cantacuzino - considerat întemeietorul istoriografiei româneşti moderne, critice -, care include în definiţia poporului român şi pe locuitorii Ţării Româneşti şi chiar pe românii sud-dunăreni. Ca pe o mărturie preţioasă cu privire la originea unui popor, cronicarii, în special Miron şi Nicolae Costin, ca - de altfel -

---

11) Letopiseţul Ţării Moldovei, Ed.P.P.Panaitescu, Bucureşti, 1955, p.124.
12) Miron Costin, op.cit., p.212.

C R O N I C A R I I

Gr.Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino, Nicolae Costin.

Istoria gîndirii lingvistice, în general, dovedește că preocupările în domeniul cercetării limbii au urmat în principiu două direcții:

1) Preocupări cu caracter practic, izvorîte din nevoile imediate, legate de învățarea și folosirea limbii ca mijloc de comunicare;

2) Preocupări cu caracter teoretic, vizînd filozofia limbajului.

Problemele teoretice ale limbajului i-au preocupat în primul rînd pe filozofi, pentru că ei și-au asumat misiunea de a explica lumea.

Istoria lingvisticii generale confirmă faptul că, pe plan european, și în secolul al XVIII-lea chestiunile de teorie a limbii continuă să rămînă apanajul filozofilor.

Dat fiind nivelul de cultură pe care-l presupune dezvoltarea unei filozofii, se înțelege de la sine că în cultura românească din secolul al XVII-lea, aflată la începuturile ei, preocupările de ordin filozofic nu-și găsesc, în general, un suport solid. Cu două excepții, în ceea ce-i privește pe cronicari: Stolnicul Constantin Cantacuzino, în Țara Românească, și Nicolae Costin, în Moldova.

Primul exprimă, în trei locuri din cronica sa, o concepție evoluționistă asupra lumii, în termeni curenți în vremea sa:"...nici un lucru [din] cîte sînt supt lună, stătătoriu și neschimbat nu poate fi, nici în nenumărații

ani pot tot într-acelaşi chip stà, ci toate sînt în mutări şi în stricăciuni zidite"[1], "toate lucrurile cîte sînt în lume au şi aceste trei stepene ("trepte; etape", n.n.) dupre ce se fac, adecăte urcarea, starea şi pogorîrea, au cum le zic alţii adaogerea, starea şi plecarea. Deci dară nici un lucru nu iaste carele să nu dea pentr-acestea, ci numai unele mai în grab', altele mai tîrziu le trec"[2], evoluţie căreia nu i se sustrag nici fenomenele sociale: "Aşadară şi în céle politice pricepem şi cunoaştem că nu-s stătătoare nici unele..."[3], iar între fenomenele sociale un loc aparte ocupă limba: "Că nici un rod ("neam", n.n.) de oameni în véci poate rămînea în lume, nici feliurile limbilor în mii de ani tot acélea neschimbate şi nemutate pot sta. Că nimic supt soare iaste stătătoriu, ci toate cîte sînt, în curgere şi în mutări sînt zidite"[4]. Caracterul istoric al limbajului, aprecierea timpului ca un factor al schimbărilor din limbă sînt prezente şi în cronica lui Miron Costin: "Iar vremea a stricat şi vorbirea lor (a romanilor, n.n.), limba latină curată, căci ce nu strică vremea în veacuri lungi"[5] sau "Toate aceste schimbări(lingvistice n.n.) nu sînt lucru de mirare, pricina stă în lunga trecere de vreme"[6], în sfîrşit: "Timpul - care strică limba"[7]. Factorului timp, Stolnicul îi adaugă, pentru a explica schimbările lingvistice,şi deosebirile - mai ales lexicale -

---

1) Istoria Tărîi Românesti ..., în "Cronicari munteni", Ediţie îngrijită de Mihail Gregorian, Studiu introductiv de Eugen Stănescu, vol.I,Bucureşti,1961, p.56.
2) Op.cit., p.63.
3) Op.cit., p.57.
4) Const. Cantacuzino, Istoria Tărîi Rumânesti..., cit., p.53-54.
5) Miron Costin, Opere, Ed.P.P.Panaitescu, 1958,p.226
6) Idem, op.cit., p.222
7) Idem, Ibidem.

V Diferențele dialectale sînt explicate, ca și de către cronicari (cf. <u>infra</u>: <u>Cronicarii</u>), exclusiv prin contactele cu alte limbi, văzute, în stadiul cunoașterii specific epocii, ca "amestec" între limbi.

VI Mica listă de sinonime, caracterizate prin opoziția "literar" (slavonisme specifice limbajului ecleziastic al epocii) <u>vs</u> "regional" (maghiarisme din graiul local), e dată de autor odată cu exprimarea opțiunii pentru regionalismele locale în textul său, ceea ce denotă că lucrarea avea o destinație mai restrînsă decît <u>Noul Testament</u> de la Bălgrad. Dar explicarea cuvintelor regionale prin formele de mai largă circulație atestă totuși preocuparea pentru direcția unificării limbii române literare (cf. Ioan Zoba din Vinț, <u>Sicriiul de aur</u>, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Anton Goția, Col. Restitutio, Minerva, București, 1984, pag. XLVIII-XLIX).

VII Pasajul relevă cîteva dintre problemele puse primilor traducători în limba română (cuvinte străine dialectale, uneori neincluse în dicționarele de atunci ale limbilor-sursă; absența unor echivalențe românești; încercarea de a găsi, chiar de a crea echivalențe românești pentru cuvinte străine, căci problematica traducerii părea să se reducă pe atunci numai la aspecte lexicale).

VIII Prefața este redactată în slava veche, în original. Traducerea românească, publicată pentru prima dată în <u>Bibliografia românească veche, 1508-1830</u>, de Ion Bianu și Nerva Hodoș, Tomul I, 1508-1716, Edițiunea Academiei Române, Bucuresci, 1903, nr. 109, p. 351-354, aparține lui Ion Bogdan (cf. p. IX a prefeței <u>BRV</u>). Pasajul de la începutul fragmentului reprodus aici conține cîteva comparații foarte plastice, caracteristice stilului lui Antim, menite să sublinieze rolul cunoștințelor teoretice în mai eficienta practică lingvistică.

IX Ultimele patru alineate schițează, pentru prima dată în cultura română, deși într-o limbă străină, compartimentarea gramaticii, așa cum era înțeleasă spre sfîrșitul secolului al XVII-lea: ortografia (în care se includea și fonetica), etimologia (structura cuvintelor: morfologia), sintaxa ("vorbele compuse" trebuind să fie înțelese, fără îndoială, drept enunțuri) și prosodia (aici: "tehnica" versificației), compartimentare pe care avem s-o întîlnim și mai

tîrziu, în gramatica lui Ienăchiță Văcărescu, abia odată cu gramatica lui Micu și Șincai și, în special, cu gramatica lui Heliade, prosodia - în accepția dată aici - desprinzîndu-se de gramatică.

X Interpretare mistico-dogmatică a numelui Sf.Maria. Reține atenția glosarea unui termen grecesc: "silaves, adecă [...] înjugări" (prima echivalare în limba română a acelui termen lingvistic străin, impus totuși, în cele din urmă, prin adaptare fonetică și morfologică, sub forma neologismului silabă); de asemenea, confuzia, curentă în epocă, între litere ("slove") și sunete. Pasajul acesta a fost comentat de George Călinescu: "... predicile lui [...] au «idei» [...] cu mare îndemînare propuse unor ascultători neobișnuiți cu speculațiile teologice și cu transcendentalitățile. Se vorbește despre sensul mistic al cuvîntului Mariam [...], o exegeză destul de subtilă" (Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent, București, 1941, p.17, col.I).

XI Altă interpretare mistico-dogmatică, implicînd însă prima analiză sintactică românească a unei fraze formate din trei propoziții. De remarcat accepția "propoziție" pentru cuvînt.

XII Analiză subtilă a unui verb românesc disemantic (rom. a asculta, cf., de exemplu, fr. écouter "a asculta" și obéir "a da ascultare; a se supune"), glosat, indirect, prin "a da ascultare; a se supune" (cf. sfîrșitul pasajului). Se exclude din interpretare sensul primordial al verbului, neinteresant aici, "a-și concentra auzul spre o sursă sonoră", cf. "nu se înțelege cuvîntul cel gol, ce iase din gura omului și-l ascultăm cu urechile". "Cuvîntul cel gol" este, de bună seamă, prima formulare în limba română a ideii de "complex sonor", iar "sfîrșitul faptului" este "efectul" emiterii unui mesaj predominant conativ din punct de vedere funcțional.

GRIGORE URECHE

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI[x]

Pentru limba noastră moldovenească.[1]

Așijderea și limba noastră din multe limbi iaste adunată și ne iaste amestecat graiul[a] nostru cu al vecinilor de prin prejur, măcar că de la Rîm[I] ne tragem, și cu ale lor cuvinte ni-s amestecate[II]. Cum spune și la predoslovia letopisețului celui moldovenesc de toate pre rînd: Ce fiindu țara mai de apoi ca la o slobozie[b], de prin prejur venindu și discălicîndu, din limbile lor s-au amestecat a noastră: de la rîmleni cele ce zicem latină, pîine, ei zic panis, carne, ei zic caro, găină ei zic galena, muiaria, mulier, fămeia, femina, părinte, pater, al nostru, noster și altile multe din limba latinească, că de ne-am socoti pre amănuntu[c] toate cuvintele le-am înțelege[IV]. Așijderea și de la frînci[d], noi zicem cal, ei zic cavel, de la greci straste[2], ei zic stafas, de la leși prag, ei zic prog, de la turci, m-am căsătorit, de la sîrbi cracatiță și alții multe ca acestea din toate limbile[V], carile nu le putem să le însemnăm toate. Și pentru aceasta să cunoaște că cum nu-i

---

x) Fragment reprodus după ediția P.P.Panaitescu, București, 1955, p.61.
1) limba română.
2) straste și stafas, sînt amîndouă cuvinte transmise corupt de copiștii manuscriselor. Probabil că autorul a scris: strafide și stafis (nota ediției).
a) limba; b. colonie; c. amănunt; d. italieni.

discălicată ţara de oameni aşezaţi[VI], aşa nici legile, nici tocmeala ţării pre obicee bune şi legate, ci toată direptatea au lăsat pre acel mai mare, ca să o judece şi ce i-au părut lui ori bine, ori rău, aceia au fost lege, de unde au luat şi voie aşa mare şi vîrf. Deci cumu-i voia domnului de caută să le placă tuturor, ori cu folos, ori cu paguba ţării, care obicei pănă astăzi trăiaşte.[VII]

NOTE

I Gr. Ureche este primul cărturar român la care apare în scris ideea originii latine a limbii şi a poporului român.

II Aprecierea se bazează pe impresia creată cronicarului de aspectul lexical al limbii.

III Dintre etimologiile propuse de Gr.Ureche se cuvin a fi corectate următoarele: găina < lat. gallina, fămeia < lat. familia, părinte < lat. parente(m) cal < lat. caballus, strafide (var. stafide) < ngr. stafidha, prag < sl. pragŭ, a se căsători < rom. căsător (înv. "soţ"), cracatiţă < rus. karakatiţa.

IV Este intuită ideea că transformările lingvistice datorate factorului Timp pot fi desluşite şi astfel se ajunge la înţelegerea cuvîntului de bază, ceea ce sugerează conştiinţa istoricităţii limbajului.

V Conceptul de înrudire lingvistică a fost elaborat mult mai tîrziu, aşa că nu e de mirare că Gr.Ureche pune pe acelaşi plan asemănările provenite din [illegible] muturi cu cele datorate moştenirii din limba ba...

VI De remarcat observaţia autorului privind importanţa datelor lingvistice pentru lămurirea istoriei unui popor: "amestecul" lingvistic este o dovadă a ne-"aşezării" locuitorilor. Probabil cronicarul are în vedere faptul că "mişcarea" populaţiei conduce la contacte cu diverse alte limbi ceea ce explică, în viziunea sa, "amestecul" la care se referă cînd caracterizează limba noastră.

VII Este relevat rolul autorităţii.

MIRON COSTIN

DE NEAMUL MOLDOVENILOR. DIN CE ȚARĂ AU IEȘIT STRĂMOȘII LOR*

Rămîne aici rîndul a arăta de graiul[I][a] și slovele[b], de unde ieste izvorît, acestor țări de care pomenim. Precum dar s-au arătat deplin neamul acestor țări așezate pe aceste locuri de rîmleni, așa și graiul tot de la rîmleni izvorît, cu ceilalți historici[II] mărturisește și Topeltin[c], care așa zice: "Am dovedit mai sus a fi Italia pricina descălicării valahilor, așa și aice aceiiaș laudă mărturisim, că limba lor ieste limba vechilor romani, amestecată sau mai mult stricată cu sîrbască, rusască, dățască, horvățască, slovenească"proc[d]. Și zice precum și un historic ce-i zic Covațiiocie au socotit precum graiul de casă a ardelenilor mai mult are în sine însămnarea graiului românesc și lătinesc, decît a graiului de acmu a italiianilor.[III]

Și cu vreme îndelungată, ce nu strămută și nu astupă, vestite împărății, crăii, domnii; așa și graiul romanilor pre aceste locuri cu îndelungată vreme[IV] și răsipă locuitorilor, romanii de supt aceste locuri, care pustiindu-să de năvala tătarilor[V], să mutase aceștia de aicea la Maramurăș, cei din Țara Muntenească la locurile Oltului, trecînd munții, s-au stremutat și graiul. Că unde zice lătinește: Deus[VI], noi zicem: Dzău sau Dumnădzău,

---

*) Fragment reprodus din Opere, ediția P.P.Panaitescu, Buc., 1958, p.271-272.

a. limba; b. alfabetul; c. Toppeltinus Laurentius (1641-1670) - cronicar german din Transilvania; d. și așa mai departe.

meus, al mieu, aşijderea, unde telum ei, ceriul, homo, omul, fronsu, fruntea, anghelus, îngerul. Iar nice unile cuvinte nu sînt să nu fie protivnice[e] cu lătineşte sau la început sau la mijloc sau la fîrşit, iar unele stau neclătite[f], cumu-i barba-barba, luna-luna şi altele ca acestea; vinum-vinul, panis-pîne, manus-mîna, culter-cuţit[VII].

Si aşa cum am zis, cu vremea s-au schimbat graiul şi s-au amestecat[VIII] cu slovenescu, daţescu şi cu alte care le-am pomenit dintru Topeltin. Pe aceasta poveste cură[g] şi aflatul[IX] slovelor, cu care şi scrisoarea[h] de la sîrbi o au luat-o, amu după a doua descălecătură de Dragoş vodă aicea în ţară şi la munteni Negrul vodă.

---

e. adj. de o seamă, la fel cu, egal; f. neclintit; g. curge; h. scrierea.

NOTE

I Interesul acordat de cronicar originii graiului românesc decurge din convingerea sa că datele lingvistice constituie importante dovezi ale istoriei unui popor.

II De remarcat că M.Costin procedează ca un adevărat om de ştiinţă; nu se mulţumeşte să enunţe o idee ci, în sprijinul ei, aduce mai întîi mărturia altor autori, după care urmează demonstraţia sa, în cazul de faţă bazată pe fapte lingvistice.

III Condiţiile social-istorice în care s-a dezvoltat româna au condus la izolarea ei într-un mediu de limbi diferite ca origine, ceea ce a lipsit-o de influenţa superstratului cultural latin, caracteristic romanităţii occidentale. Aceasta explică, poate, apropierea dintre română şi latină mai mare decît în cazul celorlalte limbi romanice şi în special mai mare decît în cazul limbii italiene, care a fost cel mai mult expusă influenţei superstratului cultural latin. (În acest sens vezi: Tagliavini; Originile limbilor neolatine, Buc., 1977, p.259).

IV Cronicarul intuieşte rolul factorului timp în evoluţia unei limbi.

V Răspîndirea romanilor "de supt aceste locuri" este anterioară năvălirii tătarilor. Referinţa la tătari e poate numai o analogie pe care cronicarul o are în vedere ca să explice "răsipa romanilor".

VI Dintre etimologiile menţionate aici de cronicar, următoarele trebuie corectate; Dumnezeu < lat. domine deus, cerul < lat. caelum, fruntea < lat. fronte(m), cuţit < lat. acutitus < cotitus.

VII Întregul paragraf evidenţiază fineţea observaţiei lui M.Costin cu privire la producerea transformărilor fonetice într-o vreme cînd lingvistica era încă departe de a descoperi regularitatea schimbărilor fonetice.

VIII Pentru perioadele istorice caracterizate prin mişcarea popoarelor dintr-un loc în altul, contactul dintre limbi era văzut ca un "amestec". Într-un stadiu mai puţin evoluat al lingvisticii se credea că mai ales acest amestec dă socoteală de schimbarea unei limbi. În realitate acest amestec se reduce de obicei la elemente lexicale care, de regulă, nu afectează un sistem lingvistic dat.

IX Alfabetul latin a fost folosit în scrierea românească începînd din sec. al XVII-lea pînă la sfîrşitul sec. al XVIII-lea. Întrucît Dragoş Vodă şi Negru Vodă au domnit cu mult înainte, s-ar putea ca M. Costin să fi avut în vedere şi unele manifestări scrise ale slavonei româneşti care, odată cu formarea statelor feudale româneşti (sec. al XIV-lea) a căpătat o răspîndire mai largă în cancelariile domneşti, în mănăstiri şi în biserici (cf. vol. colectiv: P.P.Olteanu: Slava veche şi slavona românească, Buc., 1975, p.15).

Stolnicul CONSTANTIN CANTACUZINO

ISTORIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI

întru care să cuprinde numele ei cel dintîi și cine au fost lăcuitorii ei atunci și apoi cine o au mai descălecat și o au stăpînit pînă și în vremile de acum cum s-au tras și stă x)

(1) [Originea, unitatea și continuitatea românilor și a limbii lor]

(1.1.) [...] Și mai zice încă că dachii, carii era, învățînd de la romani limba letinească, pentr-atîția ai[a] lor supuși fiind, și cu dînsa deprinzîndu-se, o făcuse apoi că iaste a lor de moșie și o au ținut. Carea după acéia mai pe urmă stricînd-o într-acest feliu au venit și au rămas, precum și astăzi iaste; așa făcînd cum și ispanii, și galii, și italienii, adecăte spanielii, franțozii și frîncii[I], că așa le zic ei, au făcut. Care neamuri ei încă pînă astăzi n-au a lor limbă, de feliul lor osebită, nici cea véche ca oarecînd vor fi avut nu să știe, ci dintr-a romanilor țin, rău și grozav stricînd-o. Deci dară precum ispanii, galii, italii nu sînt romani, așa nici valahii nu sînt romani. Ca acéstea acest Ioann Zamoski[b], ale căruiaziceri și basne, zice Topeltin[c] și alții, că mai mult sînt de rîs decît de crezut; pentru că acele trei neamuri de oameni ce zice acela, adecăte

x) Fragmente din "Cronicarii munteni", Ediție îngrijită de Mihail Gregorian, Studiu introductiv de Eugen Stănescu, vol.I, București, 1961, pag.38-39,43,45,46,52,55,68;71-72,73. Subtitlurile și numerotarea pasajelor extrase ne aparțin (C.D.).

a. ani; b. Ian Zamoyski (1542-1605), cancelar (din 1578) și mare hatman (din 1581) al Poloniei; a intenționat instaurarea supremației polone asupra țărilor române; c. Laurentius Toppeltinus (1641-1670), cronicar sas din Transilvania, autor al scrierii "Origines et occasus Transylvanorum ..." (Lyon, 1667).

ispanii, galii şi italii, fiind foarte vecini cu romanii şi supuse de ei, şi tot între dînşii şezînd şi amestecaţi umblînd, lesne iau unii de ale altora cuvinte şi cu de-ale lor amestecîndu-le, îţi pare că altă osebită limbă lor fac. Şi mai chiar vedem că rumânii den Ardeal, moldovénii şi ceştea de ţara aceasta, tot un neam, tot o limbă fiind, încă între dînşii mult se osebesc, care aceasta iaste cum să véde den amestecătura vecinilor lor[II]. Aşadară şi acéle trei neamuri, ce zicem mai sus, den preavecinătatea romanilor, luînd de ale acelora cuvinte, şi cu céle de moşie ale lor amestecîndu-le, şi stricîndu-şi limba, au în ceastă ce acum sînt. Iară dachii preavéche a lor osebită limbă avînd, cum o lăsară şi cum o lepădară aşa de tot, şi luară a romanilor, aceasta nici să poate socoti, nici créde[III]. Şi încă pentru că şi pînă astăzi vedem şi auzim, zice Topeltin, că de întrebăm pe un valah: Ce eşti? el răspunde:rumân, adecăte roman, ci numai au stricat puţin cuvîntul: den roman zic rumân, iar acelaşi cuvînt iaste[IV].

(1.2) Însă dară valahii, adecăte rumânii, cum sînt rămăşiţele romanilor celor ce i-au adus aici Ulpie Traian, şi cum că dintr-aceia se trag şi pînă astăzi, adevărat şi dovedit iaste de toţi mai adevăraţii şi de crezut istorici, măcar că apoi le-au mutat[a] şi numele, valahi zicîndu-le,au dupre voivodul lor Flac,cum unora le pare, au dupre numele fétii lui Dioclitian, cum mai sus s-au semnat că scrie Bonfinie[a']; că zic alţii, au din cuvîntul galic, adecăte franţozesc, ce zic valahos italianilor, adecăte frîncilor, au măcară altă pricină fie, cum le-au zis, iară ei tot aşa sînt[V] (... ...)

a. au schimbat; a'. Antonio Bonfini (1434–1503), istoric şi umanist italian, biograf al lui Matei Corvin; scrierea sa "Rerum hungaricarum decades" cuprinde numeroase date despre români

(1.3) Sînt dară aceşti coţovlahi[a], cum ne spun vecinii lor şi încă şi cu dintr-înşii am vorbit, oameni nu mai osebiţi, nici în chip, nici în obicine, nici în tăriia şi făptura trupului, decît rumânii ceştea şi limba lor rumânească ca acestora, numai mai stricată cu de ceastă proastă grecească[b] şi cu turcească, pentru că foarte puţini, cum s-au zis, au rămas la nişte munţi trăgîndu-se de lăcuiesc. Carii să tind în lung de lîngă Ianina Ipirului[c] pînă spre arbănaşi[d] lîngă Elbasan, în sate numai lăcuind, săvai[e] că şi mari unele sate (... ... ...)

(1.4) Zic şi aceasta că de-i întrebă pe ei neştine: Ce eşti? ei zice: vlahos, adecăte rumân; şi locurile lor unde lăcuiesc le zic Vlahia [cea Mare] (... ...)

(1.5.) Iară noi într-alt chip de ai noştri şi de toţi cîţi sînt rumâni, ţinem şi crédem, adeverindu-ne den mai aleşii şi mai adeveriţii bătrîni istorici şi de alţii mai încoace, că valahii, cum le zic ei, iară noi rumânii, sîntem adevăraţi romani şi aleşi romani în credinţă şi în bărbăţie, den carii Ulpie Traian i-au aşezat aici în urma lui Decheval, dupre ce tot l-au supus şi l-au pierdut; şi apoi şi alalalt tot şireagul împăraţilor aşa i-au ţinut şi i-au lăsat aşezaţi aici şi dintr--acelora rămăşiţă să trag pînă astăzi rumânii aceştea[VI].

Însă rumânii înţeleg nu numai ceştea de aici, ce şi den Ardeal, carii încă mai neaoşi sînt, şi moldovénii, şi toţi cîţi şi într-altă parte să află şi au această limbă, măcară fie şi cevaşi mai osebită în nişte cuvinte

---

a. cuţovlahi; aromâni; b. greacă populară, aplà, dimotiki; c. Epirului; d. albanezi; e. măcar.

den amestecarea altor limbi cum s-au zis mai sus, iară tot unii sînt, că toţi aceştia dintr-o fîntînă au izvorît şi cură[a] VII(... ... ...)

(1.6) Însă romanii carii era tot mai varvari îi ţinea pe dachi, cum şi era şi să vede, căci cînd să mîniia şi să certa între dînşii, în loc de ocară cum s-ar zice, romanul zicea acelora: dac, adecăte "înţelege, varvare". Care cuvînt şi pănă acuma să aude de cîte vreun român de acei bătrîni, la carii au mai rămas doară cîte o urmă de acei mai bătrîni, den om în om păzindu-se, carii ca aceştea ţin şi au şi cîte un cuvînt ca acelea. Că iată, cînd vor să cérte sau să zică în loc de ocară vreunui om ce-l véde moale, căscăund şi blestemat, îi zic: dac, care va să semnéze ce zicea pe atuncea VIII(... ... ...)

(1.7.) Însă nu puţină mirare iaste la toţi cîţi scriu aceasta, nici la cîţi bine vor socoti de aceşti rumâni, cum s-au ţinut şi au stătut pînă astăzi aşa, păzindu-şi şi limba - şi cum au putut şi pot şi pămînturile acéstea lăcuiesc?! Care acéstea la puţine limbi şi neamuri să vede. Şi mai vîrtos atîtea roduri[b] de oameni, streine şi varvare, preste dînşii au dat şi au stricat, carii peste alţii aşa dînd, nici numele, nici alt nimic nu să mai ştie, nici să mai pomeneşte de aceia [...] Iarăşi aiave[c] să véde şi să créde că împresurînd goţii, vandalii, slovenii, hunii şi alţii ca aceştea şi călcînd şi descălecînd mare parte a [E]vropii şi pe aici au trecut, au luat, au stricat şi au supus hunii acéste ţări, cum să va vedea mai nainte. Iară ei tot au stătut şi s-au ţinut cum sînt IX (... ... ...)

---

a. curg; b. neamuri, popoare; c. aievea, realmente.

(2) [Originea maghiarilor. Cea mai veche anchetă lingvistică, inițiată din Transilvania]

(2.1.) [...] hunii sînt schithi, adecă tătari [... ...] veniți din Schithia cea mare a Asii[a], alții zic că sînt din Schithia ce stă cătră miazănoapte, căriia îi zic și acum Iugra, carea astăzi supusă iaste supt Împărăția Moscului[b] X.

(2.2) Mulți dovedesc și cu aceasta, cum de la acea Iugr sînt: că viind oameni de aceia și grăind multe cuvinte zic că să potrivescu cu ale acestor unguri, numai mai stricat și mai varvare li să pare acéle cuvinte, măcară că nu știm carii mai firești limba își vorbește:ceștea ce prin céste părți lăcuiescu, carii s-au amestecat cu alte feliuri de limbi, au ceia, căci tot în locul lor acolo să află.

Auzit-am și eu cu urechile méle de dumnealui Gheorghie Brancovici[c] din Ardeal, om de cinste și cu cunoștință și și iubitoriu de a ști multe, povestind cum mergînd la Mosc împreună cu frate-său Sava Brancovici[d] mitropolitul Ardealului, om și acela destul de învățat, înțelept și temătoriu de Dumnezeu, pre care îl trimisése

---

a. Siberia; b. Moscovei (Rusiei); c. Gh.Brancovici (1645-1711), cronicar transilvănean de origine sîrbă, agent diplomatic al Transilvaniei și al Țării Românești la Constantinopol, autor al scrierilor "De începerea vechiului neam slovenesc" și "Cronica slovenilor Iliricului și Misii" (redactate inițial în română), tratînd istoria slavilor de sud și a românilor; d. S.Brancovici(?-1683), mitropolit al românilor din Transilvania (1656-1683); în 1668 a fost la Moscova, de unde a primit ajutoare bănești; s-a împotrivit tendințelor de calvinizare ale principelui Mihail Apafi (1661-1692), care l-a destituit din acest motiv.

Racoț Gherghie cel Tînăr[a] la împăratul moschicescu[b], cu solie, la anul de la Hristos [1668]. Acolo dară mergînd și la împărăție viind, de acei schithi de la Iugra, intr-adins au mers la dînșii, ca să vază acéia ce să auziia, cu limba că să potrivesc în multe cu ceștea unguri, iaste adevărat cevași au ba. Și așa cu dînșii împreunîndu-se și vorbind ungurește, zicea că adevărat iaste, că multe cuvinte asémenea era cu ale cestora, numai groase[c] și mai mojicoase[d], cum s-au zis. Unde dară și acel vrédnic bărbat zicea că de a créde iaste, cum de la acea Iugră, acei schithi să fie izvorît și să fi venit[XI].

---

a. Gheorghe Rákóczi II, principe al Transilvaniei (1648-166o), promotor al unei politici antiotomane; b. Țarul Alexei Mihailovici Romanov (1645-1676) tatăl lui Petru I cel Mare (1682-1725); c. primitive; d. rustice, necultivate.

NOTE

I Ideile exprimate aici aparțin lui Zamoyski, fiind reproduse de Toppeltinus pentru a le combate; după acesta din urmă rezumă Stolnicul. Se distinge între ispani, gali și italieni (mai jos: itali) ca populații autohtone, antice ale Iberiei, Galiei și Italiei (corespunzînd etniilor cunoscute în istoriografia modernă ca celtiberi, gali și italici), pe de o parte, și spanioli, franțozi și frînci, ca popoare romanice occidentale contemporane (spanioli, francezi, italieni), pe de altă parte, pentru a se arăta că cele din urmă nu ar proveni din romani, ci din băștinașii antici care au împrumutat numai limba romanilor, în vederea concluziei că nici valahii (românii), descendenți ai dachilor care au adoptat latina, nu ar fi un popor romanic. Combaterea ideii lui Zamoyski, după care "spaniolii, franțozii, frîncii" și "valahii" nu ar fi popoare descendente din romani, întreprinsă de Toppeltinus, este aprobată de cronicarul muntean.

II Odată cu ideea unității românilor ("tot un neam, tot o limbă fiind") se exprimă și constatarea deosebirilor dialectale în româna din Transilvania, Moldova și Țara Românească, cu care s-au confruntat și traducătorii de texte ecleziastice (v.supra: Scriitori ecleziaști), deosebiri însă exagerate aici ("încă între dînșii mult să osebesc", subl.n.) și puse exclusiv pe seama influențelor lingvistice externe ("den amestecătura vecinilor lor", cf. și pasajul (1.3) și nota VII), cînd, de fapt, unele diferențe dialectale își au originea chiar în latina populară (cf.munt., și lit.varză, din lat.pop. viridia, față de mold. curechi, din lat. pop.cauliculum, etc.,etc.). Stolnicul pune pe același plan amestecul de populații etnic diferite cu "amestecul" de limbi; în timp ce primul este uneori o realitate, al doilea trebuie privit foarte nuanțat, prin prisma conceptelor, inexistente în secolul al XVII-lea, de strat, substrat, superstrat și adstrat, a fondului principal lexical al unei limbi și a structurii gramaticale, prin care se demonstrează că, în cele din urmă, una dintre limbi iese învingătoare în urma contactului cu altele, chiar dacă achiziționează elemente lexicale din ele.

III Se exprimă aici ideea că dispariția completă a limbii dacilor nu poate fi luată în considerație, deși Stolnicul susține, în fond, puritatea romană a românilor (cf. notele VI, VII și IX). Cît privește eventualele reminiscențe lexicale dacice în română, după concepția autorului, cf. pasajul (1.6) și nota VIII.

IV Etimologie corectă, dată de Toppeltinus și acceptată de Stolnic: rom. rumân<lat. romanus. O amplă monografie asupra acestei etimologii, în care se arată că și varianta cu -o- , anume român, este veche și nu impusă pe cale livrească, în: V. Arvinte, "Român, românesc, România", București, 1983.

V Speculații etimologice în jurul etnonimului medieval al românilor, valah: (1) "dupre voivodul lor Flac", antroponim de pus - probabil - în relație cu cognomenul Flaccus, purtat de cîteva personalități politice și militare romane, dintre care unele au acționat în partea orientală a imperiului (Aulus Pomponius Flaccus, consul sub Tiberius, cf.Cassius Dio, "Ἱστοριῶν Ῥωμαικῶν", LVII, 17,1; Caius Norbanus Flaccus, participant la lupta de la Philippi, idem, XLVII, 35, 2-3; Lucius Valerius Flaccus,

legat al lui Cnaeus Pompeius, idem, XXXVI, 54, 2-4; Munatius Flaccus, locotenent al lui Pompeius, idem, XLIII, 33, 4-34); (2) "dupre numele fetii lui Dioclitian": Caius Aurelius Valerius Diocletianus (284-305), de origine dalmată, aclamat ca imperator la aproximativ zece ani după părăsirea Daciei de către Aurelian, va iniţia tetrarhia al cărei rezultat final avea să fie divizarea imperiului; fiica sa Valeria devine soţia unuia dintre tetrarhi, anume Caius Galerius Valerius Maximianus (fără a-i menţiona numele, Stolnicul o mai aminteşte, într-un pasaj nereprodus aici, p.30 a ed. Gregorian: "...dupre fata lui Dioclitian, ce o chema aşa, care o măritase dupre un Ioannu, domnul ce era atuncea aceştii Dachii"); (3) "din cuvîntul galic, adecăte franţozesc [cf. grec. gallikos, n.n., C.D.] , ce zic valahos italienilor, adecăte frîncilor". În alt pasaj al cronicii, nereprodus aici (p.30, ed.Gregorian), autorul menţionează şi alte ipoteze etimologice, în special după Antonio Bonfini IV, 2: (4) "de la Flac, cuvîntare nemţească, vine vlahos"; (5) "de la cuvîntul grecesc ce să zice [βάλλω], adecăte aruncînd săgeata, pentru că foarte era iscusiţi în meşteşugul săgetatului", apropiere lexicală înlesnită probabil de o confuzie între români ca atare şi geţi, despre aceştia din urmă afirmînd Herodot că erau buni arcaşi. Mai apropiate de adevăr sînt ipotezele (3) şi (4), astăzi admiţîndu-se etimologia următoare: germ. *walhos, (din etnonimul celtic volsc, cf. şi engl.welsh), "celt romanizat", preluat de slavii de est în forma voloh şi de cei de sud în forma vlah, ambele cu sensul "romanic oriental"; din forma slavă de est derivă reflexul maghiar medieval, cu două forme şi semnificaţii distincte: oláh "român" şi olász "italian" (acesta din urmă prezent şi în maghiara contemporană, cel dintîi fiind substituit cu román), iar din forma slavă de sud a rezultat reflexul grec-bizantin vlahos, preluat şi în turca osmanlîie sub forma iflak, ambele cu sensul "român". Întreaga discuţie privitoare la filiaţia, formele şi sensurile acestui etnonim arhaic, la Arvinte, op. cit.

VI Ideea romanităţii pure a românilor ("... iară noi românii, sîntem adevăraţi romani şi aleşi

romani în credință și în bărbăție"), originari în romanii colonizați în Dacia ("den carii Ulpie Traian i-au așezat aici [...] și dintr-acelor rămășiță se trag astăzi rumânii aceștea").

VII Ideea <u>unității</u> românilor de pretutindeni: munteni ("ceștea de aici"), transilvăneni ("rumânii [...] den Ardeal"), moldoveni (cf. și pasajul 1.1), dar și sud-dunăreni ("toți cîți și într-altă parte să află și au această limbă"), la care istoricul se referă în fragmentele reproduse aici mai sus sub nr.1.3 și 1.4; "tot unii sînt, că toți aceștea dintr-o fîntînă au izvorît și cură" – unitate evidentă în pofida unor deosebiri lexicale în vorbirea românească din diferite provincii ("măcar fie și cevași mai osebită în niște cuvinte din amestecarea altor limbi").

VIII Etimologie fantezistă, adusă în sprijinul ideii expuse de Stolnic spre sfîrșitul pasajului reprodus aici sub nr.1.1. și comentate în nota III. În realitate, <u>dac</u> (corect ortografic: <u>dac'</u>) este o variantă fonetică regională a conjuncției <u>dacă</u> (arh. <u>deacă</u> < rom. <u>de</u> + rom. <u>că</u>), prin care se exprimă uneori, indirect, dezacordul sau dezaprobarea (cf. pop. <u>și dacă</u>?!, <u>și ce dacă</u>?!).

IX Ideea <u>continuității</u> românilor în spațiile geografice pe care le ocupă ("tot au stătut și s-au ținut cum sînt"), în ciuda vicisitudinilor istoriei, dintre care cea mai importantă este aici migrația popoarelor ("goții, vandalii, slovenii, hunii și alții ca aceștea [...] călcînd și descălecînd mare parte a Evropii și pe aici au trecut, au luat, au stricat și au supus [...] aceste țări"). Popoarele migratoare care au invadat Dacia și Scythia Minor au fost – după datele stabilite de istoriografia modernă – următoarele: vizigoții (sec.IV-V), hunii, gepizii (sec.V), avarii (sec.V – începutul sec.VII), slavii (sec. VI), bulgarii (sec.VII), ungurii (sec.IX-X), pecenegii și cumanii (sec.XI), tătarii (1241).

X Considerarea hunilor ca tătari denotă conștiința originii lor turanice în concepția Stolnicului. În ceea ce privește "genul proxim" <u>schithi</u>, de care îi apropie pe huni, nu se datorește vreunei confuzii (deși sciții erau un popor indo-european, din ramura iranică), ci terminologiei etnonimice medievale, de limbă latină, după care neamurile asiatice stabilite la începuturile evului mediu pe teritoriile locuite

antichitate de sciţi erau desemnate cu numele acestora din urmă, chiar dacă nu prezentau afinităţi etnice cu ei.
Atît hunii, cît şi maghiarii aparţin marii familii etnolingvistice uralo-altaice şi, ajunşi în Europa deşi la un interval de patru secole unii de ceilalţi, au ocupat teritoriul vechii Pannonii, de unde şi posibilitatea identificării unora cu ceilalţi.

XI Pasajul pune în lumină prima anchetă lingvistică întreprinsă la noi, al cărei rezultat a constat în confirmarea înrudirii maghiarilor cu populaţiile fino-ugrice de pe teritoriul imperiului rus, din zona de la nord-est de munţii Urali. Nu poate fi deci de mirare faptul că studiul comparativ istoric, cu aplicare la limbile fino-ugrice, a luat naştere în Transilvania, cu aproximativ un secol şi jumătate mai tîrziu, în lucrarea lui S.Gyármathy, Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis grammatice demonstrata, publicată la Göttingen în 1799.

NICOLAE COSTIN :

PENTRU NUMELE NIAMULUI ACESTOR ȚĂRI ȘI PENTRU PORTUL LOR ȘI PENTRU GRAIUL SAU LIMBA LOR*)

Mare dovadă niamurilor den ce rădăcină și izvor sînt, numele ce au și între sine și de la streini, și măcar că niceun neam nu este în toată lumea să aibă numai un nume; ce unele de pre capetele[a] cele dentîi vreunui nărod stăpînitoare, alte nume sînt de pre locuri, de unde sînt începute; multe de pre cetăți mari, multe de pre ape, multe cu îndelungate vremi strămutate numerile[b] de pre stăpînii[c], cum am arătat mai sus, și arătăm și aice[I].

Că vedem niamul nemțăscu supt aceste numere[b]: întîi și mai ales și mai de cinste: Alaman; și așea le dzic istoriile cele vechi și mai pre urmă și turcii. Al doile nume, le dzic ghermani, adecă doi frați, lătinește ghermanus[d]. O samă de istorii le dzic tevtonis[e], de pre căpetenia lor Tevton; italienii le dzic tudesco[f]; leșii, moscalii, noi le dzicem nemți[II].

Mai apoi alte numere[b], despărțite ca crengili dentr-un copaciu: svedzii[g], danii[h], saxonii[i], franțozii[j], belgii[k], batavii[l] și alte țări mai mici, tot den

---

*) Fragmente din capitolul al XII-lea al Letopisețului Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 16o1, reproduse după: Nicolae Costin, "Opere", I, Ed.Junimea, Iași, 1976, p.54-55.

a. căpeteniile (eroii eponimi); b. nume(le); c.stăpîniri; d. lat.germanus "frate geamăn";e. teuton; f. it.tedesco (< lat.med.teotiscus); g. suedezii; h. danezii; i. locuitorii Saxoniei; j. franconii; k. flamanzii; l. olandezii.

rădăcina cea veche a alamanilor sînt. Așea[a] Ișpania[b], iverii[c], țiltiverii[d], portogalii[e], tot un niam sîntu. Turcii, de pre locul lor Turhistan[f], și de pre căpeteniia lor cel dentîi: Osmangic, Otoman - Osmanlî. Moscalii[g], rusii[h], bolgarii, sîrbii, horvații[i], slovenii, bohemii[j], tații[k], leșii[l], tot un niam sînt, fără alte numere[m] ce au streinești /.../[III].

Așea și niamul acesta, ce scriem țărîlor acestora, nume dreptu și mai vechiu este român, adecă râmlian de la Roma. Acest nume, den descălecatul lor de Traian, și cît au trăit în munți, în Maramoroș și pe Oltu, tot acest nume au ținut și țin și pînă astădzi; și încă mai bine muntenii decît moldovenii; că ei și acmu dzic și scriu Țara Româniască, și românii acei de Ardial, iară străinii den pregiur le dzic vlah, de pe vloh, cum s-a pomenit[IV]. Tot de la streini sintu aceste nume de pre Italia, cărora dzic vloh. Apoi mai tîrdziu turcii, după numele domnilor ci-au închinat țara la turci, dzic Moldovii Bogdan, iar muntenilor Caravlah. Grecii dzic Bogdano-Vlahia, iară muntenilor vlahos. Iară acestu nume Moldova este de pe apa Moldova, după al doile descălecarea țării de Dragoș Vodă. Iară muntenilor, ori de pre munte, ori de pre Olt, olteni; leșii dzic molteni[V].

Măcar că și la istoricii și la graiul streinilor, și între sine, cu vreme, cu vacuri, cu primenele, iau și dobîndesc și alte numere, iară acela ce este vechiu nume, stă neclătit român!

---

a. La fel; b. hispanii; c. iberii; d. celtiberii; e. lusitanii; f. Turkestan (Asia Centrală); g. Rușii (moscoviții); h. ucrainenii; i. croații; j.cehii; k. slovacii (ung.tóth); l. polonii; m. nume

Iară cum să fie acestu nume vlah, de pe numele lui Fliec, hatmanul[a] Râmului, precum scriu unii în letopisăţele sale aicea în ţară, basne[b] sintu[VI].

... ...

---

a. generalul; b. basme, fabulaţii.

COMENTARII

I În afara importanţei pe care o poate prezenta etnonimul în stabilirea originii unui popor, autorul arată în acest pasaj originea posibilă a etnonimelor: 1) după numele unor căpetenii (la care sînt de adăugat eroii culturali) - ceea ce se va exemplifica mai jos cu teutonii şi cu turcii osmanlîi, iar în alt loc al cronicii (p.70-71, ed.cit.), cu cehii şi polonii (arh.leşii), după numele eroilor legendari, "doi fraţi anume: Leh şi Ceh, den niamul slovenilor sau a sarmaţilor"; 2) după nume de localităţi sau alte toponimice (p.54, ed.cit.:„Tătarîi, de pre apa Tartara"); 3) după stăpîniri străine (pentru care autorul nu dă exemple, dar putem cita aici denumirea ungureni pentru "românii din Transilvania medievală").

II Sinonimia etnonimică, exemplificată cu numele germanilor, atît intern, cît şi extern. Etnonimul intern actual, deutsch, este înrudit cu lat. med. teotiscus şi it. tedesco, avînd la bază numele vechii divinităţi htonice germanice, Teuta. Etnonimele externe principale sînt în număr de trei: german (< lat. germanus?; s-a emis şi ipoteza originii vechi germanice, şi aceea a originii celtice a acestui etnonim); fr. allemand, span. alemán ,tc. alaman (prin generalizarea numelui tribului alamanilor); sl. nemeţ, magh. német, rom. pop. şi înv. neamţ(par să provină dintr-un sl. nemet "necuvîntător"). La acestea s-ar putea adăuga altele: finl. saksalainen, prin generalizarea numelui tribului saxonilor; sr. şvab, prin generalizarea numelui tribului suabilor.

III Pasajul acesta exprimă conştiinţa originii germanice a suedezilor, danezilor, olandezilor etc., ca şi aceea a originii slave a ruşilor, bulgarilor, cehilor, polonilor etc., lăsînd să se subînţeleagă şi înrudirea limbilor respective. Cît despre populaţii-

le peninsulei Iberice, autorul face loc unui anacronism, căci hispanii, iberii şi celtiberii sînt popoare antice - de origine iberică şi celtiberică (de aceea, prin portogali, deşi etnonimul este contemporan autorului, trebuie să înţelegem populaţia antică a lusitanilor).
O listă a popoarelor romanice autorul nu dă, dar aluzii la această temă se fac în alt loc al cronicii (p.4o, ed.cit.):"Numele Italiia este vechiu la toate istoriile cele vechi lătineşti, de pe Ital craiul lor, nemţii italianului îi dzic valleos, şi noaă moldovenilor şi muntenilor iară aşea ne dzic valleos. Franţuzii italianului dzic valaşhos. Leşii italianului dzic vloh şi noaă franţuzii valaşhos, şi leşii voloşin ne dzic; iară muntenilor de la o vreme au luat leşii de le dzic moltan adecă oltian. Ungurii italianului dzic olaş, iară moldovanului şi muntianului, olah. Şi Tărîi Italiei leşii dzic:Vloşca Zemea, adecă Ţara Vlohului, iară ţărîi noastre dzic Volosca Zemea [...] Iară nu numai numele acesta, precum ai înţăles că este tot unul la toate ţărîle, şi al tău, şi a Italiei, precum vei înţălege şi mai pre largu, osăbit de numele acestor ţări, că şi grecii şi turcii ne dzic vlah, ce şi dentru altele te vei cunoaşte: obiceiuri, hirea, graiul pănă astădzi, că eşti dreptu vloh, adecă italian şi râmlian".

IV Cf. citatul reprodus la sfîrşitul notei precedente.

V Etnonime diversificate tîrziu, în relaţie cu românii din diferite principate şi cu variate evenimente şi personalităţi istorice, menite să exemplifice ideile exprimate în primul alineat al fragmentului reprodus aici, cu privire la originea etnonimelor.

VI Pasajul exprimă neîncrederea cronicarului în explicarea etnonimului vlah prin etimonul antroponimic lat. Flaccus. Detalii cu privire la etimologia lui, supra, sub Stolnicul Const. Cantacuzino, nota V.

DIMITRIE CANTEMIR

Dimitrie Cantemir (1673-1723) este un bun exemplu pentru greşelile mari ce le poate săvîrşi "un învăţat pe scaunul domniei", căci eruditul prinţ a fost, dintre toţi domnitorii noştri, fără îndoială cel mai învăţat, dar şi cel mai neinspirat manevrier politic. Istoricii noştri se sfiesc să facă inventarul explicit al catastrofei politice pe care domnia lui Cantemir a atras-o asupra ţărilor româneşti, dar noi ne gîndim mai ales la binefacerile de ordin cultural pe care le-ar fi adus Moldovei şi tuturor românilor o politică mai prudentă, care să fi păstrat la domnie vreme îndelungată un om atît de învăţat ca Dimitrie Cantemir. Nu ne e greu să ne imaginăm, cum, domnind alături de Brâncoveanu un răstimp mai mare, Dimitrie Cantemir ar fi determinat un curs mult mai accelerat dezvoltării noastre culturale: învăţămînt, ştiinţe, litere etc. Însăşi opera lui Cantemir ar fi avut, cu siguranţă, altă soartă, şi în primul rînd ne gîndim că ar fi intrat în circuitul conştiinţei româneşti în mod firesc, la data cînd a fost elaborată. Aşa însă cum s-au petrecut lucrurile, după dezastrul de la Stănileşti, Dimitrie Cantemir se desparte de ai săi pentru a trăi şi muri în ţară străină, unde va elabora o bună parte din opera sa, iar această operă se va întoarce printre cei de-un neam cu autorul ei abia mai tîrziu, cu intermitenţă, fără a stîrni aceleaşi ecouri, aceleaşi efecte ce le-ar fi avut dacă autorul nu şi-ar fi părăsit ţara. Aşa, de pildă, celebra Descriptio Moldaviae, scrisă probabil pe la 1716, ajunge la cunoştinţa publicului românesc cu o întîrziere de un secol şi

mai bine, cînd, prin străduința lui Veniamin Costache, banul Vasile Vîrnav o traduce și o tipărește în 1825, la mănăstirea Neamț.

La data cînd Dimitrie Cantemir ajunge domn al Moldovei, la începutul secolului al 18-lea, în toată Europa nu exista un prinț, un suveran mai erudit, mai cultivat. Nenorocirea a făcut ca această domnie ce promitea, cu toate îndreptățirile, să fie cea mai rodnică sub raportul consecințelor culturale, să nu îndeplinească nici măcar anul. Parcă pentru a ne face să resimțim și mai acut dimensiunile neșansei noastre, receptivitatea publicului românesc față de scrierile lui D.Cantemir s-a arătat a fi, întotdeauna, deosebit de mare, începînd cu contemporanii săi care au citit cu nesaț Divanul, tipărit la Iași în 1698 și care ajunge repede o carte populară, și terminînd cu numeroasele traduceri, vreo zece, pe care le-a cunoscut Descrierea. "Nedreptul și aventurosul destin" (Virgil Cândea) pe care l-au avut manuscrisele cantemiriene a întîrziat însă, pînă în zilele noastre, cunoașterea deplină a operei lui Dimitrie Cantemir, a contribuției pe care a adus-o la știința europeană în general și îndeosebi pe care ar fi putut-o aduce la propășirea culturii românești.

Din perspectiva ideilor lingvistice, a constituirii și evoluției unei gîndiri teoretice românești aplicate fenomenului lingvistic, Dimitrie Cantemir reprezintă un moment de excepție. Nu numai textele dedicate acestei problematici intră în discuție, ci întreaga operă cantemiriană, care se vădește la tot pasul a fi scrisă de un autor familiarizat cu disputele filologice, cu arta retoricii, cu meșteșugul mînuirii cuvintelor. Aluziile și referințele la acest domeniu sînt foarte frec-

vente și ne îngăduie să credem că acest domeniu era dintre cele mai bine stăpînite de autor, altminteri și excelent poliglot.

*

Fragmentele alese aparțin operei scrise de Dimitrie Cantemir în latinește. Descriptio Moldaviae este binecunoscută cititorilor români. De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus și Historia moldo-vlachica sînt lucrări prin care Cantemir a pregătit scrierea monumentalului Hronic al vechimei a romano-moldo-vlahilor, rămas, din nefericire, neîncheiat.

Descrierea Moldovei*

Partea a III-a, capitolul al IV-lea

Despre limba moldovenilor

Despre originea limbii moldovenești[I] scriitorii au păreri diferite: mulți socotesc că este o limbă alterată, provenită din limba latină, fără a fi avut de-a face cu vreun alt idiom; există și alții care cred că este derivată din dialectul italian. Vom expune nepărtinitor argumentele unora și ale celorlalți, pentru ca adevărul să se înfățișeze mai bine cititorului. Cei care afirmă că limba latină a fost mama bună și adevărată a celei moldovenești se bazează îndeosebi pe aceste temeiuri: în primul rînd, zic ei, coloniile romane au

---

*) Text reprodus după ediția V.Cândea.

fost aduse în Dacia cu mult mai înainte ca limba română să se fi alterat în Italia din pricina năvălirilor goţilor şi vandalilor; nici unul dintre istorici, apoi, nu pomeneşte undeva că ele în timpul domniei barbarilor s-ar fi întors din nou în Laţiu şi deci locuitorii Daciei nu şi-au putut altera limba lor printr-o limbă care nu exista încă.

În al doilea rînd, moldovenii nu s-au numit niciodată italieni, nume care în vremile următoare a început să se întindă asupra altor romani din locuri mai îndepărtate, ci totdeauna au păstrat numele de romani, care în acea vreme cînd capitala lumii întregi era la Roma era comun tuturor locuitorilor Italiei. Nu înseamnează nimic că ei sînt numiţi de către vecinii lor, ungurii şi polonii, vlah, care la aceste popoare este totodată şi numele italienilor. De fapt, eu aş prefera să cred că mai degrabă aceste neamuri vecine au luat[III] acest nume de la moldoveni, ca fiindu-le mai cunoscuţi şi l-au trecut asupra italienilor, decît că l-au luat de la italieni şi l-au dat moldovenilor.

Al treilea şi cel mai puternic argument în favoarea acestei păreri este că în limba moldovenească se găsesc pînă astăzi multe cuvinte latine pe care limba italiană nu le cunoaşte deloc şi că, de altă parte, limba moldovenească nu cunoaşte nici un fel de nume şi verbe venite în limba italienilor de la goţi, vandali şi longobarzi. Ca să facem aceasta mai clar[IV], italianul redă pe incipio prin cuvîntul barbar commincio, pe cînd moldovenii prin cuvîntul provenit din limba latină alterată încep; albus se zice în italiană bianco, în moldoveneşte alb; civitas este în italiană città, în moldoveneşte cetate; dominus este în italiană signore, în moldoveneşte domn; mensa este în italiană tavola, moldoveneşte

masă; verbum, ital. parola, mold. vorbă[V]; caput ital. testa, mold.cap, venatio ital. caocia, mold.vînat.

La rîndul lor, cei care zic că limba moldovenească derivă din limba italiană obiectează: 1. că în cea moldovenească se găsesc: verbul auxiliar am, ai, are; 2. articole ale numelor; 3. ba chiar cîteva cuvinte pur italieneşti, de exemplu: schiop, ital. sciopo şi cerc ital.cerco care, fiind cu totul necunoscute limbii latine, nu puteau fi luate de altundeva decît din italiană.

La aceasta, susţinătorii primei păreri răspund: moldovenii se folosesc într-adevăr de verbe auxiliare, dar acestea nu sînt italiene, ci proprii ale lor. Tot aşa, dacă este vorba despre articole, căci la nici o parte de vorbire limba moldovenească nu se deosebeşte mai mult de cea italiană decît aici. Italianul pune articolul înaintea numelui, moldoveanul în urma lui, de exemplu ital. l'huomo, la moglie, mold. omul, muierea. Italianul are un singur articol masculin, la singular il, la plural gli sau i, la feminin singular la, plur. le. Moldovenii însă au două articole la singular masculin ul şi le, unul pe care îl adaugă numelor care se termină în consoană, celălalt numelor care se termină în vocală, de exemplu omul, calul, scaunul, vasul, şarpele, cîinele etc. Pentru pluralul numelor de fiinţă adaugă articolul i, de exemplu caii, oamenii, pe cînd cele neînsufleţite se termină cu articolul feminin ele, precum: scaunele, vasele etc. Pentru feminine moldovenii au de asemenea două articole e şi a, de exemplu muiere, găina. Cele care se termină în e îşi formează pluralul în ile, precum muiere-muierile, cele în a se termină la plural prin ele, precum găina-găinile.

În sfîrşit, acele cuvinte care se aseamănă mai mult cu italiana decît cu vechea limbă română s-ar putea crede, printr-o presupunere care n-are nimic absurd[V], că s-au strecurat în limba noastră de pe urma îndelungatului comerţ al genovezilor pe care aceştia l-au avut cu moldovenii, pe vremea cînd stăpîneau ţărmurile Mării Negre. Tot astfel, după ce moldovenii au început să aibă dese legături de afaceri cu grecii, turcii şi polonii, în gura moldovenilor începură să se audă multe cuvinte şi din limbile acestor neamuri, de exemplu de la greci: pedeapsă, chivernisire, procopíe, blestem, azima, drum, pizmă.

Acum, după ce am expus argumentele ambelor părţi, nu îndrăznesc să spun care din ele se apropie mai mult de adevăr, de teamă ca nu cumva iubirea de patrie să-mi întunece privirile şi să ascundă vederii mele unele lucruri pe care ochii altora le-ar putea uşor descoperi. Lăsăm aşadar judecata pe seama cititorului binevoitor, mărginindu-ne a adăuga cele spuse de Covatius. E de mirare, zice el, că limba valahilor şi moldovenilor are mai multe cuvinte latine decît cea italiană, deşi italianul locuieşte aceleaşi locuri unde locuia odinioară romanul. Dar aceasta nu e de mirare. Căci italienii şi-au format limba cu mult mai tîrziu. Dealtminteri, este de observat că în limba moldovenilor sînt cîteva cuvinte care, fiind necunoscute atît limbii latine cît şi celorlalte limbi ale neamurilor vecine, cred, poate nu fără motiv, că sînt rămase din limba vechii Dacii[VII]. Într-adevăr, nimic nu ne împiedică să credem că coloniile de romani din Dacia s-au folosit de sclavi daci, sau chiar că dacă cineva îşi pierdea soţia, lua în căsătorie vreo nevastă din acel neam, de unde uşor s-a putut strecura în graiul acestora vreun cuvînt de-al băştinaşilor.

Astfel sînt: stejar, pădure, heleșteu, cărare, grăiesc, privesc, nemeresc.

Pe lîngă aceasta, ca aproape toate limbile, și cea moldovenească are diferite dialecte. Limba cea mai curată este în mijlocul Moldovei împrejurul Iașilor, pentru că locuitorii acestui ținut, din cauza prezenței continue a curții domnești, sînt mai șlefuiți decît toți ceilalți. Cei care locuiesc pe Nistru amestecă în vorbire multe cuvinte polone și numesc mai multe vase, care slujesc la trebuințele casnice, cu cuvinte poloneze, așa încît cu greu pot fi înțeleși de alt moldovean. Cei care trăiesc în munții dinspre Transilvania folosesc destul de des cuvinte ungurești, fălcienii alterează moldoveneasca cu vorbirea tătărască, gălățenii cu cea grecească și turcească.

Chiar și femeile moldovene au o pronunție deosebită de a bărbaților[VIII]. Căci ele schimbă silabele bi și vi în ghi, de exemplu bine-ghine, vie-ghie; pe pi, în chi, de exemplu pizmă-chizmă, piatră-chiatră; m inițial se schimbă în ng, greu de pronunțat de alții, de exemplu mie-ngie. Cine, chiar dintre bărbați, s-a obișnuit odată cu această pronunțare, cu greu, ba nici măcar cu greu, nu se poate dezbăra de ea, și se trădează totdeauna ca și șoarecele cu gura lui, că a stat prea mult la sînul maică-sii, din care pricină asemenea inși sînt de obicei luați în rîs și numiți feciori de babă.

Locuitorii Valahiei și Transilvaniei au aceeași limbă ca și moldovenii, dar pronunția lor este mai aspră[IX], încît pe giur valahul îl va pronunța jur, printr-un z polonez sau j franțuzesc; Dumnedzău, val. Dumnezeu; acmu, val. acuma; acela, val. ahăla. Ba au mai introdus chiar cîteva cuvinte necunoscute moldovenilor, pe care totuși în scris le ocolesc cu totul[X]. Ei urmează atît limba cît și ortografia moldovenească, recunos-

cînd deci prin aceasta că moldoveneasca este mai curată decît a lor, chiar dacă antipatia dintre moldoveni și valahi îi împiedică să spună deschis acest lucru.

Cu mult mai stîlcită este limba de care se folosesc cuțovlahii, care trăiesc în Rumelia la hotarele Macedoniei. Aceștia amestecă într-un chip ciudat limba lor strămoșească cu greaca și albaneza, astfel încît introduc uneori în limba valahică[XI] cîte un period[a] curat grecesc și alteori unul curat albanez, păstrînd însă pretutindeni flexiunile[XII] moldovenești ale numelor și vervelor. Ei între ei se înțeleg, ce-i drept, cu asemenea ghiveci, dar nici grecul, nici albanezul, nici moldoveanul nu poate pricepe în întregime vorbirea lor. Dacă totuși toți trei, adunați la un loc, ar auzi pe un cuțovlah vorbind și dacă fiecare ar traduce celuilalt cîte o frază de pe limba sa, punînd cap la cap înțelesul frazelor ar putea pricepe ce vrea să zică acela.

Despre numele antice și de astăzi ale Moldovei

Așadar, întregul nostru neam se vădește, printr-o tradiție veșnică parcă, a-și trage începutul din cetățeni romani – și se poate și dovedi ca atare – și păstrează chiar și astăzi cu tărie vechiul nume al romanilor, chiar dacă alte neamuri le-au schimbat numele, așa cum am arătat mai sus.

Înainte de toate, chiar dacă tot acest neam a fost împărțit în trei ținuturi de căpetenie (despre care se va vorbi mai apoi), totuși toți se cheamă cu același

---

a. frază.

nume de români, dispreţuind adică şi dînd de-o parte numele de valahi, care le-a fost dată de către popoarele barbare[XIII]. Căci românii care trăiesc şi astăzi în Transilvania, deasupra fluviului Olt, în ţinutul numit Maramureş, nu-şi dau numele de valahi, ci de români (martori îmi sînt toţi locuitorii tuturor naţiilor din Transilvania). Cei din Valahia pe care grecii din vremuri apropiate îi numesc ungrovlahi, iar noi moldovenii îi numim munteni - căci au luat în stăpînire mai mult locuri muntoase - îşi dau şi ei la fel numele de români, iar ţării lor de Ţara Românească, adică terra Romana. Noi moldovenii la fel ne spunem români, iar limbii noastre nu dacică, nici moldovenească (dat fiind că numele Moldovei şi al moldovenilor este dat foarte de curînd, cum vom spune mai apoi), ci românească, astfel că, dacă vrem să-l întrebăm pe un străin dacă ştie limba noastră, nu-l întrebăm "Scis Moldavice?" ("Ştii moldoveneşte?"), ci "Ştii româneşte?", adică, în latineşte, "Scis Romanice"? Iar dacă aceste neamuri n_ar fi de la obîrşia lor romani, cum mă rog, ar fi putut să-şi ia prin minciună şi numele şi limba romanilor? Si dacă unii daci, cum i se năzare leahului Zamoysky, au învăţat de la romani limba romană, adică latina (căci pe vremea aceea nu se născuse încă limba italiană - pentru că nimenea nu stă la îndoială că limba italiană a luat naştere după invazia vandalilor în Italia), cum de şi-au pierdut cu totul limba lor dacică? (...)

Cred şi accept că dacii şi-au putut strica limba şi amesteca unele cuvinte latine, dar nu că şi le-au putut uita pînă într-atîta pe ale lor, încît nici măcar între femeile şi moaşele de la ţară[XIV] să nu fi rămas fie şi cea mai slabă urmă. Dar ce este mai adevărat şi mai aproape de dreapta judecată, decît că românii au primit nu puţine cuvinte de-ale dacilor, precum şi mai

tîrziu de-ale slavilor, polonilor și grecilor, (așa cum se amestecă și astăzi încă în graiul nostru) și astfel, în lungul timpului, au stricat și au umplut de greșeli limba latină curată pe care o aduseseră cu ei[XV], rămînînd totuși latina ea însăși în cheagul și în obîrșia ei adevărată[XVI]. Căci noi românii nu avem, în afară de latină nici o altă limbă - fie ea dacică sau o altă limbă proprie - căreia să se spună că îi amestecăm cuvinte latine, ci, avînd latina, i le-am amestecat pe cele străine amintite mai sus, și am stricat-o într-atît, încît nici noi nu putem înțelege latina fără învățătură, nici limba noastră nu poate fi înțeleasă de latini, lucru care se petrece și cu limba italiană, care mult mai tîrziu decît a noastră și-a abătut firea de la aceeași mamă latină. (...) Aceeași socoteală vine și pentru franceză, pentru spaniolă și pentru celelalte limbi stricate din latină[XVII].

Istoria moldo-vlahică

Cartea a II-a Capitolul I

După ce au fost dezvăluite pînă acum feluritele păreri ale diferiților autori despre începuturile și obîr- neamului românesc, socotim că va merita osteneala să dăm la iveală părerea cea mai răspîndită și cea dovedită și întemeiată pe acordul celor mai mulți (căci acest lucru este mai probabil și mai de crezut, dat fiind că se întemeiază pe părerea mai multor autori și mai de crezămînt). Iar opinia cea mai răspîndită a autorilor mai de încredere spunem că este cea care stabilește că neamul românesc cel de acum își trage obîrșia din legiunile și din cetățenii romani pe care lucrările vechilor autori arată că Ulpius Traianus, după zdrobirea și nimicirea

de istov[b] a dacilor, i-a așezat nu numai în toată Dacia, ci pe nu puțini dintre ei chiar și în Mysia. Pe lîngă mărturiile celor vechi se mai adaugă apoi cîteva ce aduc, pe cît cred, o dovadă de neînfrînt[XVIII], și anume graiul însuși - adică al românilor - care lasă să se simtă nu pur și simplu limba latină, ci tocmai acea veche latină[XIX] de care se bucurau îndeosebi vremurile lui Traian, iar limba românească a păstrat și păstrează cu tărie prin atîtea veacuri vorbe deja duse sau învechite de-a lungul latinității.

NOTE

I În discuțiile referitoare la originea limbii române, e de remarcat la toți cărturarii români din sec.17-18 unanimitatea părerilor, consensul deplin asupra romanității noastre. Nu trebuie uitat că în Occident, latinitatea limbilor italiană sau franceză nu s-a impus ca o evidență indiscutabilă, formulîndu-se și ipoteze mai mult sau mai puțin extravagante (origine provansală, greacă, galică, ba chiar și ebraică...)

II Cantemir ridică o problemă pe care filologia de mai tîrziu a neglijat-o, lăsînd-o pînă azi nerezolvată: cum se face că italienilor și românilor li se spune la fel de către unele popoare (de ex.ungurii)? Căci etnonimele cvasi-identice (magh.olász,respectiv oláh) apar independent de afirmarea tranșantă a originii comune,romanice. Vlah și formele înrudite au fost aplicate popoarelor de limbi romanice.

III Problema se pune astfel: la baza acestor etnonime identice pentru români și italieni stă observația (sau conștiința) identității originii celor două limbi, a asemănărilor dintre ele. Cine a constatat aceste asemănări? Pe a cui conștiință a similitudinilor amintite se bazează etnonimele identice? Pe conștiința moldovenilor, a românilor, pare să susțină Cantemir.

---

b. completă, totală.

IV Nu trebuie, azi, să ne intereseze cît sînt de corecte faptele aduse în discuție, ci mecanismul argumentației, care este bine conceput de Cantemir. A găsi în limba română cuvinte latinești care nu există în italiană dovedește că italiana nu se află la originea limbii române, știut fiind că italiana provine din latină.

V Etimologia rom. vorbă este controversată.

VI Precizarea "nimic absurd" preîntîmpină verosimilitatea scăzută a ipotezei. Un veac și jumătate mai tîrziu, A.Russo se va minuna găsind în poezia populară păstrate urmele lingvistice ale negoțului de odinioară cu venețienii și genovezii.

VII Raționamentul făcut de Cantemir rămîne pînă astăzi pivotul cercetărilor asupra substratului românesc. Nu au, iarăși, importanță prea mare exemplele, cît sînt sau nu de corecte. (Dintre ele, stejar are cele mai multe șanse de a fi din substrat, pădure este încă în discuție, grăi, privi și nimeri au fost explicate, nu foarte convingător, prin bulgară și sîrbă).

VIII Observație de finețe. Că femeile ar avea o poziție aparte față de bărbați în unele chestiuni de limbă este o sugestie, o observație, ce ne vine încă din antichitate (Platon, Cratylos, 392 d), și pe care lingvistica modernă încă nu a fructificat-o deplin. Anchetele dialectale pentru ALR au arătat că femeile palatalizează mai mult; cf. și S.Pușcariu, Limba română, I, 1949, p.342.

IX Distincția făcută de Cantemir între graiul moldovenesc și cel muntenesc funcționează în conștiința vorbitorilor români, pentru care graiul moldovenesc este mai "dulce". Se va fi spus oare la fel și pe vremea lui Cantemir?

X Surprinzătoare afirmație despre o conștiință a unității limbii literare. Rămîne să fie dovedite faptele care acoperă această afirmație.

XI Cantemir folosește termenul sermo valachicus (limba valahică) întrucît traducerea lui român, posibilă numai prin romanus, dădea naștere unor confuzii evitate astfel prin valachicus. (Cf.infra, nota 12).

XII Interesantă observaţie, care intuieşte rolul structurii gramaticale ("flexiunile moldoveneşti ale numelor şi verbelor"), stabilitatea desinenţelor în determinarea statului genealogic al unei limbi.

XIII Cantemir aduce în discuţie, ca argument, conştiinţa de neam, aceeaşi la toţi românii, indiferent de regiunea în care trăiesc. Legat şi de ceea ce urmează imediat, Cantemir face o precisă distincţie între cei doi termeni etnonimici, dînd valoare probatorie mai mare felului în care românii înşişi îşi zic.

XIV Surprinzătoare această afirmaţie implicită: femeile, îndeosebi cele bătrîne şi de la ţară, adică trăitoare în locuri("arii") izolate, sînt mai conservatoare în materie de limbă.

XV De fapt latina adusă în Dacia avea particularităţi regionale.

XVI "Cheagul" unei limbi pare a fi intuiţia unui fond lingvistic stabil, care dă statut genealogic unei limbi (vezi şi supra nota XI).

XVII Se poate vorbi la Cantemir de grija sa de a încadra cît mai des faptele româneşti într-un context romanic.

XVIII Memorabilă formula lui Cantemir: invincibile argumentum pentru a sublinia întîietatea argumentului lingvistic în stabilirea identităţii etnice, naţionale.

XIX Inteligentă observaţie cu privire la caracterul limbii latine ce stă la baza românei: o limbă latină "veche de care se bucurau îndeosebi vremurile lui Traian", ceea ce, implicit, dovedeşte că românii sînt urmaşii colonilor aduşi în Dacia de Traian, pe vremea acestuia deci (Cf. şi teoria lui Gröber, după care fiecare limbă romanică aduce dovezi asupra latinei din epoca cuceririi şi a primelor colonizări a regiunii respective, a provinciei respective). Şi reciproca ar putea fi valabilă: stabilirea caracterelor limbii latine din care se trage limba română poate să aducă indicii preţioase cu privire la data şi natura colonizărilor făcute în Dacia.

DIMITRIE EUSTATIEVICI BRAŞOVEANUL

Prima gramatică a limbii române, alcătuită în urmă cu aproape două secole şi jumătate, îşi datorează existenţa vestitei biserici Sf.Nicolae din Şcheii Braşovului, ce funcţiona încă de pe vremea lui Coresi nu numai ca lăcaş de cult, ortodox, ci şi ca un neobosit centru de iradiere culturală şi spirituală românească. De-a lungul a trei secole, în jurul acestei biserici s-au adunat cărturari cu tragere de inimă pentru acţiunea de răspîndire în popor a şcolii, a culturii, a cărţii, îndeosebi tipărite. Printre aceştia, s-a numărat şi Dimitrie Eustatievici, fiul protopopului Eustatie Grid, fruntaş al bisericii ortodoxe din Transilvania, memorabil îndeosebi pentru acţiunea întreprinsă împreună cu alţi coreligionari pe lîngă ţarina Elisabeta Petrovna, cerîndu-i acesteia să intervină în favoarea bisericii ortodoxe române din Ardeal, persecutată de împărăteasa Austriei, Maria Tereza. Din aceeaşi familie Grid s-au mai ridicat cîţiva dascăli şi preoţi, cu merite însemnate în viaţa culturală a Braşovului. Printre aceştia s-a aflat şi un Dimitrie Grid, preot. Probabil că pentru a se distinge de acest omonim, Dimitrie Eustatievici a urmat moda de atunci, curentă printre intelectualii ardeleni ortodocşi, de a-şi lua ca nume un derivat în -ovici sau -evici, de la numele de botez patern, subliniidu-şi astfel pravoslavnicia.

Data naşterii lui Dimitrie Eustatievici nu ne este cunoscută. Ca presupunere, se are în vedere intervalul 1730-1735. Cu şi mai mare probabilitate e că şi-a făcut şcoala elementară la Sf.Nicolae. Se ştie bine că pentru

studii mai înalte a fost trimis la vestita Academie teologică din Kiev, înființată în 1632 de mitropolitul Petru Movilă. Aici tînărul învățăcel s-a adîncit în cunoașterea limbilor slavonă, greacă și, mai ales, latină. Ca urmare, și modelele gramaticii ce o va scrie vor fi gramatici ale acestor limbi: gramatica slavonă a lui Meletie Smotrițki, bine cunoscută în țările românești, gramatica greacă a lui Constantin Lascaris (și, probabil, cea a lui Antonios Catiforos), precum și o gramatică latină rămasă încă neidentificată, dar a cărei înrîurire este evidentă.

La 19 aprilie 1753 Dimitrie Eustatievici mai era la Academia kieviană. Nu se știe cînd a părăsit-o. Se pare că înainte de a se întoarce la Brașov a mai trecut pe la Academia din Moscova, după unii și prin Germania. Întors la școala românească de la Sf.Nicolae ca dascăl, foarte curînd Dimitrie Eustatievici gată prima gramatică românească, anume la 1 septembrie 1757. După părerea celor ce au studiat cu atenție această gramatică, raportînd-o la modelele amintite, această lucrare nu putea fi elaborată înainte de 1755. Intervalul scurt care rămîne ar putea conta ca argument în favoarea ideii că această gramatică a fost scrisă cu pasiunea unui imbold propriu, pornit din conștiința proprie a necesității stringente căreia i se făcea astfel față. Reducem astfel din probabilitatea ipotezei că Eustatievici și-a alcătuit gramatica din porunca lui Constantin Mavrocordat, căruia îi este dedicată gramatica. Fără îndoială, eruditul domnitor fanariot era capabil, ca puțini alții dintre cei de rangul său politic, să aprecieze efortul prin care se putea scrie o gramatică, precum și utilitatea ei. Altminteri, e greu de înțeles cum ar fi ajuns comanda domnească la un dascăl așa de tînăr, de necunoscut. De asemenea, e de bănuit că și soarta gramaticii ar fi fost alta dacă

ginile ei ar fi stat voința domnească. Adică s-ar fi tipărit această gramatică, ceea ce nu s-a întîmplat decît în anul de grație 1969....

Gramatica rumânească "acum întîi izvodită prin Dimitrie Evstatiev Brașoveanul" începe printr-un cuvînt de afierotisire "către prea blagocestivul, prea luminatul, prea înălțatul domn și oblăduitori a toată Ugrovlahia, domnul Io Constandin Nicolaie Voievod", după tipic. Interesantă pentru cititorul de azi este Înainte cuvîntarea "către bine cinstitorul și iubitorul de înțelepciune cititor" în care sînt expuse binefacerile gramaticii, considerată la vremea aceea "începutul tuturor învățăturilor".

Cum spuneam, această gramatică n-a apucat să fie tipărită decît în zilele noastre, în 1969, la Editura științifică, sub îngrijirea lui N.A.Ursu. La această ediție trimitem pentru alte detalii. Din ea aflăm bunoară că, deși netipărită, Gramatica rumânească a circulat în copii manuscrise printre cei direct interesați, precum Ioan Alboteanu, care a predat un curs de gramatică a limbii române între 1804 și 1844 la seminarul de la Scoala, curs în care s-a folosit de gramatica dascălului brașovean. În 1914, Romulus Ionașcu îi face o descriere sumară în a sa carte despre Gramatici români[1], descriere care va circula de la un autor la altul, înlocuind textul original, greu accesibil. Să mai adăugăm și judecata severă formulată de Sextil Pușcariu: "nu se pomenește nici un cuvînt de romanitatea noastră și nu licărește nici una din ideile ce aveau să-și facă drum prin gra-

1) Gramatici români, Tratat istoric. Despre evoluțiunea studiului gramaticei române de la 1757 pînă astăzi, Iași, 1914, p.10

matica lui Samuil Clain şi Gheorghe Sincai"[1]. Aşa este, numai că afirmarea latinităţii noastre putea să pară inoportună autorului, dascăl ortodox, aflat în pericol de a-şi vedea poporenii trecînd la legea greco-catolică, la "uniaţie", pas la care mulţi se vedeau îndreptăţiţi prin originea noastră latină, care făcea atît de firească trecerea sub autoritatea papală din Cetatea eternă. În acest context trebuie interpretat ca semnificativ numele cu rezonanţe ortodoxe pe care şi-l ia Dimitrie Grid într-o vreme cînd alţi cărturari români din Ardeal descopereau oportunitatea şi semnificaţia adoptării unui nume cu rezonanţe latinizante. Ortodoxismul activ al lui Dimitriei Eustatievici va fi determinat şi cariera sa relativ prodigioasă, funcţiei de dascăl urmîndu-i cea de secretar al episcopilor ortodocşi Dionisie Novacovici, Sofronie Chirilovici, şi Ghedeon Nichitici, iar din 1786 pînă la sfîrşitul vieţii, în 1796, cea de director al şcolilor naţionale neunite din Transilvania. În această din urmă calitate, Dimitrie Eustatievici se va îngriji de întocmirea ori traducerea unor manuale, a unor lucrări de interes teologic şi ştiinţific, dintre care unele îi sînt atribuite numai, lipsind dovada peremptorie a paternităţii.

---

1) Sextil Puşcariu, Istoria literaturii române, Epoca veche, ed. a II-a, Sibiu, 193o, p.194.

GRAMATICA RUMÂNEASCĂ*

ÎNAINTE CUVINTARE

către bine cinstitoriul şi iubitoriul de înţelepciune cititor

....

Gramatica este începutul tuturor învăţăturilor[I], pentru că a te tinde[a] cu priceperea şi cu silinţa cătră învăţătura ritoricii, filosófiei, teológiei şi altor învăţături fără ştiinţa gramaticii a te folosi cum este trebuinţa nu vei putea şi te vei îndulci unde este amărăciune, şi te vei amărî unde este dulceaţă[II], fără de ajutoriul acestui métodos[b] nu vei putea dezlega nici un feli de period[c] şi nu vei putea afla pre cunoştinţa şi pre adevărul cel ascuns întru period şi întru alte încheieri sintacticeşti, piiticeşti[d] şi altele. Măcar că din norodul nostru foarte puţini au cercat învăţăturile dialecturilor celor streine, cei ce din părţi streine ca nişte albine adunînd dulceaţă au adus luminare norodului rumânesc multe cărţi din limbi streine au prefăcut întru rumânescul dialect, dar nefiind gramatica limbii rumâneşti multe întunecate cuvinte întru multe cărţi s-au aşezat, pentru că la lucrul tălmăcirii dreaptă armă şi unealtă este gramatica, prin a căriia rînduială

---

*) După Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, Gramatica rumânească, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1969, ediţie îngrijită de N.A.Ursu.

a. îndrepta; b. metodă; c. frază complexă, perioadă; d. poetice.

ori în Sfînta Scriptură, ori întru istorii să dezleagă cuvintele şi să cunosc osebirile cuvintelor. Cu cît mai vîrtos trebuincios lucru este gramatica rumânescului dialect spre priceperea lucrurilor celor înalte şi adînci, spre întemeierea ţinérii de minte, spre întărirea voroavelor, spre despărţirea zicerilor, spre rînduirea înţelegerilor întru luminoasă privire şi întru cunoscătoare dulceaţă, întru cercarea fieştecăriia scripturi[III]. Mai tot veacul întru nedoumire[e] fiind, de gramatica dialectului celui rumânesc tăcere au fost, ceea ce este foarte trebuincioasă spre sădirea înţelepciunii, spre creşterea cunoştinţii, spre răsărirea dintru neştiinţă întru ştiinţă. Pentru trebuinţa şi mărirea acestui meşteşug, mulţi din cei prea înţelepţi mărturisesc şi întăresc adevărul,după cum prea înţeleptul Aristôtel întru cărţile sale zice: "Gramatica este ştiinţa care învaţă a scrie şi a cunoaşte cele cetite". Alţii hotărăsc a fi gramatica întemeierea tuturor învăţăturilor, alţii zic precum că este cale şi arătare la toate învăţă+urile. Asemine şi de la sfinţii părinţi avem întărire, din cei ce pre unul numesc, pre sfîntul Ioan Damaschin, carele zice precum prea trebuincioasă este gramatica neamului omenesc şi altele. Mulţi întru mai mare laudă şi mărire au aşezat lucru acesta decît alte învăţături mai înalte, socotind că celelalte învăţături pururea să trebuiesc cu ajutorul gramaticii, măcar că alţii întăresc a fi gramatica, precum a scripturilor celor bisericeşti aşa şi a celor de afară, cheia priceperii[IV]. Adevărat cu înţelepciune luund aminte meşteşugul acesta mult folos va cîştiga mintea ta adăpîndu-te întru acestea. Întîi, vei cunoaşte osebirea

---

e. neştiinţă.

fieștecăriia ziceri. A doao, vei cunoaște desfătăciunea limbii rumânești cîtă este și ce feli este. A treia, vei pricepe cu ce este dialectul rumânesc mai îndestulat sau mai neîndestulat decît alte dialecturi[V]. A patra, vei avea cheia priceperii în scripturile cele bisericești și întru cele dinafară. A cincea, vei avea unealtă mijlocitoare întru tălmăcirea altor dialecturi și întru despărțirea fieștecăriia cuvîntări rumânești sau streine, și altele care pentru neîngreuierea iubitoriului de înțelepciune cititori le las. Întru acestea, cei ce sînt cu cuget zavistios[f], cu minte fățarnică și cu înălțarea cea încuviințată seducheilor[g] vătămați, după pohtă să-și izvodească meșteșug, și osteneala altora să nu o răpească și să nu o îngroape. Dar cei ce sînteți cu cuget nezavistios primiț cu cuget neatins de arăpile zavistiei[VI], cerînd de la înălțimea cea sfîntă, de la Duhul Sfînt, cuvîntul înțelepciunii, cuvîntul înțelegerii, neamurile și spunerea limbilor, și altele, pentru că tot darul cel de sus desăvîrșit este. După aceea trebuiți-vă cu mijlocirea învățăturii ca cu o unealtă către meșteșug. Priimit dară meșteșugul acesta și lăudați pre Tatăl Savaot cel întru Sfînta Troiță proslăvit, carele au zis întunerecului să fie lumina și s-au făcut lumină, prin a căruia ajutori începîndu-să lucrul acesta s-au și săvîrșit gramatica, căruia neîncetat mulțămită, laudă, mărire, cinste întru nesăvîrșiți veci, amin.

---

f. certăreț; g. membru al unei secte din Iudeea favorabilă elenismului, opusă fariseilor.

ARĂTARE

pentru cele ce să află întru această carte

---

h. dedicație, închinare; i. pronume; j. participiu; k. prepoziție; l. adverb; m. interjecție.

STIHIILE[n] GRAMATICII RUMANESTI

Ce este gramatica? Gramatica este meşteşug carele învaţă bine a grăi şi drept a scrie.

Pentru ce să numeşte meşteşugul acesta gramatica? Să numeşte meşteşugul acesta gramatica pentru că luund începutul său de la slove şi numindu-să greceşte slovele γράμματα, pentru cele ce are învăţătură, după cum acestea sînt drepte stihii şi adevărate începături silavilor sau slovenirilor, zicerilor şi cuvintelor sau voroavelor.

Cîte şi care sînt părţile gramaticii? Patru : o r t o g r á f i a, e t i m o l ó g h i a[o], s i n - t a x i s şi p r o s o d i a.

PARTEA 1
PENTRU ORTOGRAFIE

Ce este ortográfia? Este partea cea din întîi a gramaticii, ceea ce ne învaţă a şti fiinţa, firea şi osebirea slovelor, şi dintru acestea purcederea ce din întîi, împreună zicerea şi cuvîntul cu înălţarea glasului

n. elemente, principiu; o. morfologia.

şi apăsarea viersului, arătînd despărţirea slovelor, bunii citiri şi scrisorii cei drepte. Ortográfia purcede dintru aceste cuvinte greceşti: ὀρθός, drept, şi γράφω, scriu, şi să numeşte ortográfia, dreaptă scrisoare. Etimológhia, sintaxis şi prosódia la locurile sale să vor tîlcui.

Ortográfia cîte cuprinde? Trei: f i i n ţ a sau f i r e a s l o v e l o r, l o v i r e a sau î n ă l ţ a r e a v i e r s u l u i şi î m p i e d i c a r e a sau r î n d u i r e a c u v i n t e l o r p r i n s t ă r i[VII].

Ce este fiinţa sau firea slovelor? Este dreaptă încuviinţată închipuirea a fieştecăriia slove.

Ce este împiedecarea[p] sau rînduirea cuvintelor prin stări? Este despărţirea voroavei prin închipuirea a multora însămnări întru aşezarea periodurilor.

DEZLEGAREA

PENTRU FIINŢA SAU FIREA SLOVELOR

Ce este slova? Este o parte mai mică nedespărţitoare a zicerii cei scrise.

. . . .

De ce s-au despărţit gramatica întru slove? S-au dezlegat şi s-au despărţit întru slove pentru că fieştece zicere nu poate într-un chip mai mult a să despărţi[VIII]

Cum să despărţesc slovele? În doao feliuri: în g l a s n i c e şi s o g l a s n i c e[r], adecă î m p r e u n ă g l a s n i c e.

PENTRU CELE GLASNICE

Ce sînt cele glasnice? Glasnicile sînt cele ce prin însuşi sine dau glas şi fac desăvîrşit silavă sau slovenire[IX].

---

p. virgulă; r. vocale şi consoane.

PENTRU CELE SOGLASNICE

Ce sînt cele soglasnice? Sînt cele ce prin sine nu dau glas și nu fac silavă, dar cu alte glasnice fac slovenire, dînd glas[X].

Cîte sînt soglasnice? Doaozeci și cinci: Б, В, Г, Д, Ж, Ѕ, З, К, Л, М, Н, П, Р, С, Т, Ф, Ѳ, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, З̆, Ѱ, Ѵ.

Cele soglasnice de cîte feliuri de despărțiri sînt? De doao despărțiri.

Întru despărțirea 1, de cîte feliuri sînt? De doao feliuri: j u m ă t a t d e g l a s n i c e și n e g l a s n i c e.

Ce sînt cele jumătat de glasnice?[s] Sînt cele ce dau mai mult glas.

Cîte sînt? Patrusprezece: Ж, Ѕ, З, Л, М, Н, Р, С, Ц, Ч, Ш, Щ, З̆, Ѱ.

Ce sînt cele neglasnice? Sînt cele ce mai puțin glas dau.

Cîte sînt? Unsprezece: Б, В, Г, Д, К, П, Т, Ф, Ѳ, Х, Ѵ.

Întru despărțirea 2, de cîte feliuri sînt? De patru feliuri: s c h i m b ă t o a r e, d e d o a o f e l i u r i, s t r e i n e și î n s u ș o s e b i t o a r e.

Ce sînt cele schimbătoare? Sînt cele ce întru fața a doao, vremii cei de acum, închipuirii cei arătătoare, schimbă întru Ч cele ce să sfîrșesc la K. Și din numărul cel unitori întru cel înmulțitori. Asemine întru fața a doao dintru cea din întîi tot a acei vremi și închipuiri, Д întru З, Г întru Џ, Т întru Ц, С întru Ш și Щ, iară a treia, З întru Д, precum:[XI] калк-калчй, прȣнк-прȣнчй, алег-алеџй, аȣд-аȣзй, ажȣт-ажȣцй, лас-лашй, наск-нащй, арз арде.

s. consoane continue (sonante, fricative, africate.

PENTRU LOVIRE

Ce este lovirea? Este înălțare sau apăsare sau mijlocire cuprinzătoare bine încuviințată glăsuire întru slovenirile zicerilor.

Cîte să întîmplează lovirii? Trei: a s c u ț i t a î n ă l ț a r e, g r e a a p ă s a r e și î m p r e j u r î n c o v ă i e r e.[XII]

Ce este cel de pe urmă? Este cînd să însemnează înălțarea cea ascuțită întru cea de pe urmă slovenire a zicerii, precum dómn, și zicerea sau cuvîntul atunci să numește o x i t o n o n s a u o x i t o n e s c, tot acea însămnare avînd a locului oxiei.

PENTRU PĂTIMIRE[t]

Ce este pătimirea? Este închipuirea glasului cea însămnătoare care sau ce feli micșorarea slovei cei ce au pătimit sau cei ce înjugat au glăsuit, sau împreună au dat glas, lepădîndu-să sau împreunîndu-să doao sloveniri întru una, liniștind și muind pre slova Ъ .

Cîte să întîmplează pătimirii? Trei: a p ó s t r o f, adecă î n t o a r c e r e, e r i c sau i r m i t i t e l, p á e r c sau i r p e u r m ă.

Ce este apóstrof? Este semn gramaticesc care să pune deasupra oricăriia soglasnice la sfîrșitul cuvîntului, liniștind și muind cuvîntul, împreună arătînd precum lepădată este o slovenire din doao întru cetire, precum:

I a a m i n t e. Aceasta numai deasupra lui И și ȣ să scrie, micșorîndu-le[XIV]

....

---

t. pasiv.

PARTEA A DOAO
PENTRU ETIMOLOGHIE

Ce este etimológhia? Etimológhia fiind partea a doao a gramaticei învaţă a cunoaşte şi a arăta osebirile fieştecăruia cuvînt făcînd despărţire prin părţile voroavei şi prin aceloraşi întîmplări precum: această mare, ἡ θάλασσα ; această mare arătare, τό μεγάλον παράδειγμα [XV]. Etimológhia este cuvînt grecesc, purcezînd de la acest nume grecesc ἔτυμος , adecă drept sau adevărat, şi de la λόγος adecă cuvînt, după cum să zice etimológhia, dreaptă sau adevărată cuvîntare.

Etimológhia cîte părţi are? Opt: numele, în loc de numele, graiul,[XVI] împărtăşirea, înaintea-punerea, spregrăirea, în mijloc-aruncarea, împreunarea.

Luarea-aminte 1. ἄρθρον , adecă încheietură, este întru limba grecească şi nemţească o parte din cele opt părţi ale voroavei, dară în dialectul rumânesc să fie nu poate, pentru că nu are atîta putere cît în limba elinească. Pentru aceea să va pune întru partea în loc de numelui şi întru aceea să va cote[XVII]. Aşijderea în mijloc-aruncarea, numindu-să lat. interjectio, slov. μεσοθέτις întru cele greceşti gramatici nu este. Pentru că în dialectul rumânesc neavînd loc să socoteşte întru partea spregrăirii, dar în dialectul rumânesc[XVIII] avînd mai mare putere o numim osebită parte a etimológhiei.

Luarea aminte 2. Întru gramatica elinească altă rînduială este a părţilor voroavei, precum întru gram[atica lui] Const[antin] Lasc[aris]: 1. Nu -

m e l e, 2. G r a i u l iproci, întru cele letineşti altă, întru cele sloveneşti schimbată, întru cele nemţeşti nu asemine. Pentru aceea cu alegere am aşezat: 1. N u m[ele], 2. In l o c d e n u m[ele], ca o urmare numelui, luînd împrumutare de la nume, 3. G r a i u l, care încheie pre num[e] şi alte părţi. 4. Î m p ă r t[ăşirea], pentru că dintru grai să naşte, 5. Î n a i n t e p u n e r e a, căci să adaogă celor din naintea sa părţi, 6. S p r e g r ă i r e a, căci pentru mai mare însemnare să adaogă întru cele din naintea sa părţi, 7. Î n m i j l o c a r u n c a r e a, căci este ca un emfazis celor din naintea sa părţi. 8. Î m p r e u n a r e a, căci leagă osebit prea fieştecare parte de alta[XIX].

De cîte feliuri sînt părţile voroavei? De doao feliuri: p l e c ă t o a r e şi n e p l e c ă t o a r e[ţ].

Ce sînt cele plecătoare? Cele plecătoare cresc prin căderi[u], schimbîndu-să şi plecîndu-să.

Cîte sînt cele plecătoare? 4. n u m e l e, î n l o c d e n u m e l e, g r a i u l, î m p ă r t ă ş i r e a.

Ce sînt cele neplecătoare? Sînt cele ce cum să găsesc aşa să aşază întru voroavă.

Cîte sînt cele neplecătoare? 4. î n a i n t e - p u n e r e a, s p r e g r ă i r e a, î n m i j l o c a r u n c a r e a, î m p r e u n a r e a[XX].

CAP 1
PENTRU NUME

Ce sînt numele? Numele este partea cea dintîi a etimológhiei care are căderi, iară nu chipuri sau vremi, şi însemnează lucru sau fiinţă osebită sau de obşte ,

ţ. flexibile şi neflexibile; u. cazuri (lat. casus, gr. πτῶσις).

iară nu lucrarea sau patima[XXI].

Numele, întru despărţirea cea dintîi, de cîte feliuri este? De doao feliuri: î n f i i n ţ i t o r i şi a d ă o g ă t o r i.

Ce este cel înfiinţitori? Este carele însemnează pre singur lucru şi fără de alt cuvînt despărţit să poată înţelege, precum: om. Ce este cel adăogători? Este carele însemnează osebirea lucrului şi fără de alt cuvînt despărţit nu să poate înţelege, şi unul are trei neamuri, precum: cinstit, -tă, -t, altul unul, precum: acest, această, acest suptire.[XXII]

Întru despărţirea a doao de cîte feliuri numele este? De trei feliuri: o s e b i t, s t r î n g ă t o r i şi n u m i t o r i.[XXIII]

Ce este cel osebit? Este cel ce, însemnînd osebire, unuia lucru ştiut să cuvine, precum: Gavriil, Moscóvia.[XXIV]

De cîte feliuri este numele care să cuvinte numai numirii? De trei feliuri: n u m e l e, n u m i r e a c e a d e n e a m[1] sau d e f a m i l i e, s e m n u l n u m i r i i.

Ce este numele? Este carele prin botez să dă omului, precum: Ioan.

Ce este numirea cea de neam? Este ceea ce la toată familia sau la tot neamul să cuvine, precum: Izrailtean.

Ce este semnul numirii? Este cela ce oreşicăruia pentru îmbărbătăţirea faptei sau pentru altă întîmplare se cuvine, precum: Dimosten, tatăl ritorichii.

Ce este cel numitori? Este cela ce multora întru obşte să cuvine, precum: oraşi.

---

1. după lat. nomen gentilicium

Ce este cel strîngători? Este cela ce prin numărul cel în/sămnători una mulţime înseamnează, precum: norod, turmă.

....

PENTRU NUMĂR

Ce este numărul? Este prin care a lucrului monada[XXV] adecă unirea, sau înmulţirea să înseamnează, precum: blagocestiv, blagocestivi[v].

Numerile numelor cîte sînt? Doao: unitori şi înmulţitori.

Ce este cel unitori? Este prin carele numai un lucru să închipuieşte, precum: înţelept.

Ce este cel înmulţitori? Este prin carele multe lucruri să închipuiresc, precum: înţelepţi.

PENTRU CĂDERE

Ce este căderea? Este prin care cuvintele întru plecare schimbă sfîrşitura, dînd pricină însemnării.

Căderile numelor cîte sînt? Şase:

N u m i t o a r e, prin care numim lucrul, precum: prunc.

N ă s c ă t o a r e, prin care, fiind de cineva întrebat, răspuns dăm pentru stăpînire sau purcederea oareşicăruia lucru, precum: al pruncului.

D ă t ă t o a r e, prin care oareşicui orice rînduim, precum: pruncului.

C h e m ă t o a r e, prin care chemare închipuim, precum: o, pruncule.

L u u t o a r e, prin care însămnăm a lua ceva sau închipuim împrejur starea lucrului, precum: de la prunc.[XXVI]

---

v. bine cinstitor

Î n s e m n a r e. Crescînd căderea cea născătoare, şi celelalte cresc[2].

De cîte feliuri sînt căderile? De doao feliuri: d r e p t e şi n e d r e p t e. Cele drepte sînt numitoare şi chemătoare. Pentru aceasta sînt numite, căci drept stînd şi înaintea graiurilor puindu-să, întru încheiere însemnează osebită fiinţă. Iară celelalte căderi sînt nedrepte, pentru că să pun pe urma graiurilor[XVII].

PENTRU PLECARE[w]

Ce este plecarea? Este schimbarea numelor prin multe feliuri de sfîrşituri a căderilor[XXVIII].

De cîte feliuri este plecarea? De doao feliuri: u r m ă t o a r e a r ă t ă r i l o r p l e c ă r i i şi n e u r m ă t o a r e.

Ce este cea următoare arătărilor plecării? Este ceea ce păzeşte pre chipul cel de obşte al plecării.

Plecările cîte sînt? Şase.

PENTRU PLECAREA 1

Ce este plecarea cea din întîi? Este ceea ce prisoseşte cu o silavă la plecarea căderilor, schimbîndu-să numai numele cele bărbăteşti întru această plecare.

Cîte sfîrşituri are? Una, -c sau -l[XXIX].

Paradigma sau arătarea plecării aceştiia este cea următoare:

---

3. după imparisilabicile latine:- cu o silabă în plus începînd cu Genitivul.

w. declinare.

Numărul cel unitori

N u m i t o a r e a: acest prunc
N ă s c ă t o a r e a: a acestui prunc
D ă t ă t o a r e a: acestui prunc
P r i c i n u i t o a r e a: pe acest prunc
C h e m ă t o a r e a: o, pruncule
L u u t o a r e a: de la acest prunc

Cel înmulţitori

N. acesti prunci
N. a acestor prunci
D. acestora sau acestor prunci
P. pre acesti prunci
C. o, pruncilor
L. de la acesti prunci

Î n s e m n e a z ă. Întru acest chip să pleacă fiind pusă încheietura înain tea numelui. Dar puindu-să pe urmă, într-acest chip urmează paradigma:

Num. cel unitor	Cel înmulţitori
N. pruncul acesta	N. pruncii acestia
N. a pruncului acestuia	N. a pruncilor acestora
D. pruncului acestuia	D. pruncilor acestora
P. pre pruncul acesta	P. pre pruncii acestia
C. o, pruncule	C. o, pruncilor
L. de la pruncul acesta	L. de la pruncii acestia

CAP 3
PENTRU GRAI

Ce este graiul? Este a treia parte plecătoare a etimológhiei, ceea ce prin despărţirea chipurilor şi

vremilor însămnează lucrare, patimă sau lucru de mijloc.

De cîte feliuri este graiul? De doao feliuri: c u f e ţ e şi f ă r ă d e f e ţ e.[xxx]

Ce este cel cu feţe? Este cel ce să schimbă prin despărţite sfîrşitúri şi feţe, prin toate feţele întru amîndoao numerile, precum: domnesc, domneşti, domneşte, domnim, domniţi, domnesc.

De cîte feliuri este cel cu feţe? De patru feliuri: î n f i i n ţ i t o r, n u m i t o r i, t r e c ă - t o r i şi s ă v î r ş i t o r i.[x]

Ce este cel înfiinţitori? Este cel ce nici lucrare, nici pătimire, fără decît a fi însemnează şi este unul, sînt.

Ce este cel numitor? Este prin care chemarea sau numirea oareşicăruia să însemnează, precum: mă numesc, mă socotesc, mă chem, mă număr, mă ţiu.

Ce este cel trecători? Este care stăpîneşte după sine orice cădere şi rînduieşte pre lucrarea sa oricăruia cuvînt care să cuvine graiului, precum: Îndemnez pre turma cea dreaptă ca să nu asculte pre răpitorii turmii.

Ce este cel săvîrşitori? Este cel ce fără căderile cele nedrepte desăvîrşit a să înţelege să poate şi încă însemnează lucrare precum: trăiesc, şez.

Ce este cel făr de feţe? Este ceea ce de faţa cea din întîi şi a doao amîndurora numerilor să lipseşte şi numai a treia faţă are a numărului celui unitor şi înmulţitori.

Î n s e m n e a z ă. Căderea cea numitoare a feţii a treia nu să pune înaintea celui fără de feţe,

x. verb copulativ, demonstrativ, tranzitiv, intranzitiv (absolut).

dar cînd să pune atuncea urmează firea celor cu fețe și precum întru cel unitori așa întru cel înmulțitori în fața a treia să trebuiește, precum: Mînia nu să cuvine judecătorilor, fățăria nu să cade bătrînilor. Iar unele pre cea numitoare niciodată nu priimesc.

De cîte feliuri este cel făr de fețe? De doao feliuri: de însemnarea cea lucrătoare și pătimitoare.

Ce este cel de însemnarea cea lucrătoare? Este cel ce să începe de la îi, precum: îi merge, și purcede de la graiuri de neamul de mijloc.

Ce este cel de cea pătimitoare? Este cel ce să începe de la să și purcede de la tot neamul graiurilor, precum: să cuvine.

Cîte întîmplări[y] are graiul? Opt: închipuirea, neamul, adecă așezarea, chipul, furma, numărul, fața, vremea și înjugarea[z].

PENTRU FAȚĂ

Ce este fața? Este schimbarea graiurilor prin trei despărțite sfîrșituri a amîndurora numerilor.

Fețele graiurilor cîte sînt? Trei:

cea dintîi, căriia să poate adăuga în loc de numele acesta eu, precum: eu socotesc, noi citim;

cea de a doao, căriia să poate adăoga în loc de numele acesta tu, precum: tu socotești, voi alegeți;

cea de a treia, căriia să poată adăoga în loc de numele acesta el, precum: el socotește, ei înțeleptesc.

---

y. categorie gramaticală; z. mod, diateză, aspect, formă, număr, persoană, timp și conjugare.

Î n s e m n e a z ă. Toate închipuirile, τῆς ἐγκλίσεος [XXXI], au toate fețele, dar cea poruncitoare să lipsește de fața cea din întîi întru amîndoao numerile [XXXII].

PENTRU VREME

Ce este vremea? Este prin care să arată orice grai precum este acum săvîrșitori, sau demult, sau fiitori.

Vremile graiurilor cîte sînt? Cinci: vremea cea de a c u m, vremea cea t r e c u t ă n e s ă v î r ș i t ă, vremea cea s ă v î r ș i t ă, cea s ă v î r ș i t ă d e m u l t t r e c u t ă și f i i t o a r e.

Ce este vremea cea de acum? Este prin care să arată a fi lucrare sau pătimire acum precum: dovedesc, mă dovedesc.

Ce este vremea cea trecută nesăvîrșită? Este prin care să arată lucrarea sau pătimirea a fi începută iară nu săvîrșită, precum: dovedeam, mă dovedeam.

Ce este vremea cea trecută săvîrșită? Este ceea ce lucrare sau pătimire săvîrșită însemnează, precum: am dovedit, dovedit am fost.

Ce este cea trecută demult săvîrșită? Este ceea ce însemnează lucrare sau pătimire demult săvîrșită, precum: dovedisem, dovedit fusesem.

Ce este cea fiitoare? Este ceea ce însemnează lucrare sau pătimire a să săvîrși, precum: voi dovedi, mă voi dovedi.

Î n s e m n e a z ă. 1. αὔξησις, adecă înmulțire, este ceea ce să află întru vreme cea trecută săvîrșită lucrătoare am și întru cea pătimitoare m-am, cele ce la alte dialecturi să numesc particulae seu verba aixiliaria, adecă părticele sau graiuri ajutătoare, prin

care să despărțesc de la alte vremi, precum: am scris, m-am scris. Asemine și întru vremea cea fiitoare lucrăt[oare] voi, și întru cea pătimitoare mă voi, precum: voi scrie, mă voi scrie.

2. Vremile care să sfîrșesc la -sem să închipuiesc de la vremea cea săvîrșită trecută, lăpădîndu-să αὔξησις adecă înmulțirea vremii, precum: am zis, zisesem, iară celelalte vremi de la fața a doao a închipuirii cei arătătoare, numărului celui unitori. Așijderea cele pătimitoare să închipuiesc de la cele lucrătoare, după cum vor arăta înjugările cele de obște[XXXIII].

CAP 5
PENTRU ÎNAINTE PUNERE

Ce este înainte punerea? Este a cincea parte a etimológhiei, cea din întîi din părțile cele neschimbătoare, ceea ce înaintea părților voroavei a să pune s-au obicinuit întru împreunare și întru încheiere, despărțită fiind sau încheiată, însămnînd lucrul mișcării sau odihnirii: d e s p ă r ț i t ă, precum: întru cinste este fățăria; î n c h e i a t ă, precum: mai ales mut a fi decît înșelăciune a descoperi. Descoaper este încheiat din înainte punerea aceasta de și din graiul acesta acoaper.

De cîte feliuri sînt înainte punerile? De doao feliuri: d e s p ă r ț i t o a r e și n e d e s p ă r ț i t o a r e.

Ce sînt cele despărțitoare? Sînt cele de despărțit afară de încheierea sa să pot trebui, numită însemnare avînd, precum: împotrivă.

Ce sînt cele nedespărțitoare? Sînt cele de afară dintru închierea sa nimic nu însemnează, precum: de -sparți[XXXIV].

Cîte întîmplări are? O întîmplare, adecă căderea.

Cu care căderi să încheie înainte punerea? XXIV Cu trei: cu cea d ă t ă t o a r e, cu cea p r i c i - n u i t o a r e şi cu cea l u u t o a r e.

Cîte sînt înainte punerile? 35.

Cîte sînt şi care să încheie cu căderea cea dătătoare? Opt: împrejurul, pe ascunsul, dedesupt, împotrivă, desupra, înaintea, asupra, pe taina.

Cîte sînt şi care să încheie cu căderea cea pricinuitoare? 15: peste, la, după, pentru, prin, între, pînă, cătră, spre, lîngă, pre, pă, afară de, pînă la, pînă în.

Cîte şi care să încheie cu cea luutoare? 12: de la, supt, cu, de, aproape, fără, fără de, din, dintru, întru, împotrivă cu, în.

Cîte sînt cele nedespărţitoare? 5. dez, des, ră, într, de, precum: dezleg, despart, răscumpăr, întrarmez, deştept.

CAP 7
PENTRU ÎN MIJLOC ARUNCARE

Ce este în mijloc aruncarea? Este a şaptea parte a etimológhiei, a treia din cele neplecătoare, ceea ce rāstirea sau înfricoşarea gîndului cu glas încuviinţat închipuind mai mult prin glăsuire decît prin însemnare, arătînd întru minte orice răstire.

În mijloc aruncarea cîte întîmplări are? Una: î n s e m n a r e a[a']

Cîte însemnări[XXXVI] are? 11:

1. Care însemnează m i r a r e, precum: o, o; t, t.

2. D u r e r e, precum: vai, oh.

---

a'. sens, semnificaţie.

3. **F r i c ă**, precum: __ii__.

4. **V ă i e t a r e**, precum: __vai__, __ah__.

5. **R î s**, precum: __ha__, __ha__, __ha__; __hi__, __hi__, __hi__.

6. **B a t j o c u r ă**, precum: __măi__, __a__, __a__.

7. **C h e m a r e**, precum: __mă__, __au n-auzi__, __sss__.

8. **T ă c e r e**, precum: __taci__, amerinţînd, iar nu de tot grăind cuvîntul.

9. **Ţ i n e r e d e r ă u**, precum: __aaa__.

10. **A r u n c a r e**, precum: __dă-l__, __dă-l__; __dă-o__, __dă-o__; __ia-l__, __i-al__, __ia-o__, __ia-o__.

11. **O f t i r e**, precum: __oh__, __oh__.

Î n s e m n a r e. 1. În mijloc aruncarea multora emfaze slujaşte, după schimbarea răstirii gîndului; pentru aceea este o în mijloc aruncare la o treabă de însemnare, iară la altă de altă[XXXVII].

2. Aceste nume: __săracul__, __ticălosul__, __amărîtul__, __nevrednicul__, __dosăditul__, __prostul__, asemine şi __săraca__ iproci, să socotesc întru numărul în mijloc aruncărilor[XXXVIII].

PARTEA A TREIA
PENTRU SINTAXIS

Ce este sintaxis?[XXXIX] Este dreaptă a părţilor cuvîntului întru sine încheiere[b'] şi adevărată pricină a cuvintelor celor ce să încheie. Aceasta este după zicerea puterii cuvîntului;[c'] dar după zicerea singurimii cuvîntului, purcede [illegible] că CUV (adecă [illegible] la grai grecesc τάττω sau τάσσω (adecă "rînduiesc"), deci să naşte τάξις (adecă "rînduială"). Din aceasta

---

b'. construcţie; c'.sens (după lat.uis uerbi).

singurimea cuvîntului acestuia sintaxis; în rumânescul dialect să cuvintează î n c h e i e r e.

De cîte feliuri este sintaxis? De doao feliuri: î n c h e i e t o r i şi r î n d u i t o r i[d'].

Ce este cel încheietori? Este carele pre cele opt părţi ale cuvîntului spre facerea voroavei drept a le încheia învaţă.

Ce este cel rînduitori? Este carele rînduieşte pre fieştecare parte a cuvîntului în ce chip a să stăpîni cuvînt de cuvînt.

De cîte feliuri este încheietoriul sintaxis? De doao feliuri: p r o s t şi î m p o d o b i t.[XL]

Ce este cel prost? Este carele pre părţile cuvîntului prost şi neînfrumşeţat a le încheia ne învaţă, dar cu îndestularea dialectului.

Ce este împodobitul sintaxis? Este carele pre părţile voroavei întru alegere şi întru schimbare a le încheia învaţă.

De cîte feliuri este sintaxis cel prost? De doao feliuri: u r m ă t o r i î n d r e p t ă r i l o r şi î n c h i p u i t o r i. Ce este cel următori îndreptărilor? Este cel ce, urmînd îndreptărilor celor de obşte ale sintaxisului, păzeşte pre chipul cel de obşte al grăirii.

Ce este cel închipuitori? Este cel ce întru încheiere, nepăzind pre chipul cel de obşte al grăirii, să schimbă întru furmele cele mai alese ale cuvîntului.

Î n s e m n e a z ă: Sintaxis întru atîtea capete să vă săvîrşi întru cîte sînt părţile cuvîntului.

---

d'. referitor la topica şi recţiune.

DEZLEGAREA A ZECEA
PENTRU ÎNCHEIEREA VREMII
INDREPT[AREA] 1

Inchipuim vremea prin căderea cea numitoare, de va fi intrebarea cîtă vreme sau cît de mult. Aceasta este cînd insămnăm vreme indelungată, precum: Alexandru au trăit ani treizeci și doi, fiind înfricoșare la toată vselena.

Î n s e m n e a z ă. 1. Numărul cel de rînd de obște unul, doi, pînă la doaozeci, ori înaintea sa avînd cuvînt ori după sine, nimic nu să schimbă din numitoarea unitoriului sau înmulțitoriului, dar de la doaozeci în sus pînă la întunerecul aritmeticii, avînd după sine cuvînt, adaogă această părticea de, precum:[XL] [illegible] împăratul David au fost fiul lui Iesei, pre aceasta l-au [illegible] proorocul Natan [illegible] dumnezeiască [illegible] au proorocit [illegible]
[illegible].

ÎNDREPT[AREA] 2

Dar de va fi întrebarea prin spregrăire, să răspunde prin luutoarea înainte punerii __întru__ sau __în__ sau __prin__, precum: __Lucru sau grămada anevoie adunată întru multă vreme lesne să va risipi__. __Prin vreme multă să cîștigă cele mari și slăvite__.

NOTE

I Într-o limbă greoaie pentru cititorul de azi, din pricina sintaxei și a unor perifraze ieșite de multă vreme din uz, Dimitrie Eustatievici Brașoveanul ne dă, în continuare, unul dintre cele mai avîntate elogii aduse gramaticii. Așa începe prima gramatică românească.

II Aluzie la cele spuse de "pre înțeleptul Gorațian", citat de D.E.B. cu cîteva rînduri mai sus astfel: "Omul fără ajutorul blagocestiei și fără împărtășirea învățăturii sapă unde nu este fund, gîndește ce nu poate cuprinde, să îndulcește unde este amărăciune și adeverează ce nu este, întărește ce nu poate vedea cu ochii minții". Adică se înșeală, purtîndu-se nepotrivit și gîndind greșit.

[illegible]

[illegible] românești.

În formule complicate, scoase din limbajul textelor religioase, și apelînd la simboluri curente în epocă, D.E.B. exprimă un crez moral înalt despre buna credință a celor ce se îndeletnicesc cu aprecierea unei opere științifice, a recenzenților, cum am spune noi azi.

VII În capitolul <u>Ortografie</u> include problemele foneticii, natura sunetelor, accentul şi punctuaţia.

VIII Analiza cuvîntului prin segmentare ajunge la această limită care este "slova", adică fonemul (unitatea minimală a vorbirii).

IX Vocalele, care sînt centrul silabei, elementul determinant.

X Consoanele, care nu sînt capabile, singure, ci numai pe lîngă o vocală, să formeze silaba.

XI Autorul remarcă cu promptitudine fenomenul atît de propriu limbii române care este alternanţele consonantice, rolul acestora în morfologie. "Faţa a doua" = persoana a II-a, "numărul cel unitar" = singular, "cel înmulţitor" = plural etc.

XII Adică accent ascuţit, grav, circumflex. D.E.B. încearcă, precum se vede, o traducere, o calchiere, a termenilor greceşti şi mai ales latineşti. Echivalenţele propuse nu au rămas însă.

XIII Perifraze greoaie, pe care lucrările anterioare le-au înlocuit cu neologisme <u>ultima</u>, <u>penultima</u>, <u>antepenultima</u>.

XIV Alt element specific limbii române: rostirea lui <u>i</u> şi <u>u</u> finali, nesilabici. Remarcabilă formula "semn care se pune la sfîrşitul cuvîntului, <u>liniştind şi muind cuvîntul</u>" (s.n.).

XV Adică "etimologia" (sau morfologia) ne învaţă să deosebim între cele două valori omonime: <u>mare</u>, adjectiv şi substantiv. Identice din punctul de vedere al capitolului precedent, <u>mare</u> adjectiv şi <u>mare</u> substantiv vor fi în acest capitol "osebite". Ingenios exemplu pentru a arăta, foarte pe scurt, cu ce se îndeletniceşte etimologia (în ambele înţelesuri ale cuvîntului, putem adăuga noi, azi).

XVI Vezi p.80-88; <u>grai</u> în sensul "verb" este un calc după gr. ῥῆμα = vorbire, verb.

XVII D.E.B. ia în consideraţie posibilitatea de a înregistra şi articolul ca parte a pronumelui şi nu ca o parte de vorbire separată, deoarece în limba română articolul (la cel hotărît se gîndea D.E.B.) "nu are atîta putere cît şi în limba elinească". Pentru acelaşi motiv înregistrează interjecţia ("în mijloc-aruncarea") ca fiind "osebită parte a etimologiei" în limba română, deşi în gramaticile greceşti lipseşte.

XVIII Greşeală a copistului, în loc de <u>grecesc</u> sau <u>elinesc</u> (nota ediţiei).

XIX Remarcabil comentariul fiecărei părţi de vorbire, prin care se justifică ordinea în care acestea, decurgînd una din alta, vor fi studiate şi prezentate.

XX Vezi p.84-86.

XXI Definiţia dă mai întîi temeiul morfologic, care "are căderi", adică se declină, după cazuri, iar nu "chipuri sau vremi", adică moduri şi timpuri, apoi cel semantic, adică denumeşte obiecte şi nu acţiuni sau stări.

XXII Face astfel deosebire între substantiv şi adjectiv, în interiorul numelui: substantivul definit ca autosemantic; <u>adăugător</u> - calc după lat. <u>adiectivus</u> "care se adaugă, adjectiv"< <u>adiicio</u> "a adăuga".

XXIII Adică o a doua clasificare în nume proprii, colective şi apelative.

XXIV La nume proprii distinge antroponime şi toponime.

XXV Surprinzătoare apariţia acestui termen pe care l-a lansat în filozofie Leibniz şi e preluat în lingvistică pentru a explica valoarea singularului; provine din gr. μονάς,-δος "unitate", μοναδικός "singular".

XXVI Sînt cele şase cazuri din latină, al căror nume este tradus de D.E.B. în româneşte; el introduce în română albativul

XXVII Cazuri drepte şi cazuri oblice, le distinge şi după topică: N şi Voc. înaintea verbului, celelalte - după verb.

XXVIII Adică declinarea după cazuri a substantivelor, a numelor, prin modificare desinenţelor.

XXIX Declinarea întîi este, deci, pentru masculine terminate în -c(?) şi -l (probabil articolul). E neclar de ce D.E.B. consideră că numai în aceste două consoane se pot încheia "numele cele bărbăteşti".

XXX Aşadar "cu feţe şi fără feţe" înseamnă verbe personale şi impersonale.

XXXI Modurile personale.

XXXII Adică imperativul nu are forme pentru persoana I ("se lipseşte de faţa cea dintîi"), la singular şi plural.

XXXIII D.E.B. dă citeva indicații despre felul cum se formează timpurile verbale, asupra cărora va reveni cu detalii.

XXXIV Introduce la prepoziție și prefixele provenite din prepoziții.

XXXV D.E.B. insistă asupra principalei trăsături a prepozițiilor, de a determina un anumit regim cazual, și clasifică prepozițiile după acest criteriu tradițional: prepozițiile cu cazul ablativ (căderea luutoare) însoțesc, de fapt, acuzativul.

XXXVI Clasificarea interjecțiilor se face după înțeles, în "11 însemnări", după cum se vede (10) introduce și imperative cu valori de exclamație.

XXXVII Adică înțelesul unei interjecții se poate schimba după context și intonație, - observație ce lipsește din Gramatica Academiei...

XXXVIII Aceste nume sînt deseori folosite incidental, exclamativ, iar ideea de a le considera în asemenea situații drept interjecții nu e lipsită de interes pentru noi și ar putea fi cercetată mai îndeaproape, căci orice element incident este propriu-zis "în mijloc aruncat".

XXXIX Capitolul de sintaxă, cu diviziuni originale, este mai greu de înțeles astăzi, nu numai din pricina terminologiei, dar și din lipsa de claritate, fatală în sintaxă, a faptelor de limbă de care se ocupă sintaxa. Pe lîngă acestea, D.E.B. complică lucrurile, amestecînd sintaxa cu studiul figurilor retorice, stilistice.

XL Destul de nepotrivit pare locul în care ni se arată modul diferit în care se folosesc în limba română numeralele cardinale, cu sau fără prepoziția de. Gramatica Academiei însă discută aceeași chestiune în capitolul despre atribut, adică tot la sintaxă.

XLI D.E.B. pune în aceeași paradigmă vreun, vreo (singular) și neşte (plural) intuind astfel apartenența lui vreun, vreo la clasa articolului (cf. Ion Coja, Gramatica rațională a limbii române, Buc., 1983, p.213-217).

SAMUIL MICU - GH. ŞINCAI

Samuil Micu s-a născut în 1745 la Sadu-Sibiu; provenea dintr-o familie cu vechi tradiţii culturale; era fiul protopopului Stoia şi nepotul episcopului Inochentie Micu. Fiind elev la Blaj învaţă bine limba latină şi studiază cu predilecţie literatura istorică, orientare care se va accentua cu timpul şi îi va facilita documentarea istorico-filologică în marile arhive ale Europei catolice. Ca student al Colegiului Pazmanian din Viena (1766-1772) participă la cursurile de filozofie, teologie, fizică, mecanică, aritmetică, limbă germană; în acelaşi timp frecventează cursurile de istorie de la Universitate.

Tot în această perioadă citeşte lucrarea lui Dimitrie Cantemir, Descriptio Moldaviae. Anii petrecuţi de Micu la Viena au coincis cu o adevărată efervescenţă înnoitoare culturală, dominată de conceptele iluministe. Micu audiază lecţiile antiscolasticului Gervasius în mai 1769, expunerile lui Chr.Wolff şi Thomasius asupra "absolutismului luminat" şi, probabil, a avut posibilitatea de a cunoaşte opera juristului Martini, adversar al societăţii feudale şi al iesuiţilor.

În 1772 este numit, la Blaj, profesor de matematică şi etică, apoi de filozofie şi teologie dogmatică. In anii 1777 şi 1782/83 lucrează la Colegiul Sancta Barbara din Viena, unde îşi publică primele lucrări cu alfabet latin, acţiune care se include în strădaniile românilor de a reintra în circuitul cultural latin european.

In 1783, întors în Transilvania, rămîne fără slujbă în urma conflictului cu episcopul Bob. Ia parte la

redactarea documentelor pentru Supplex Libellum Valachorum, iar după 1791 activitatea sa este cu deosebire îndreptată spre "culturalizarea" - "luminarea" populației românești din Transilvania.

Intre 1804 - 1806 a fost cenzor al cărților românești la tipografia Universității din Buda. A murit în anul 1806.

Gheorghe Sincai s-a născut în 1754 la Rîciul de Cîmpie. Anii 1762-1764 îi petrece la Samsud (comuna Sincai de astăzi); aici urmează școala primară. Pînă în 1768 este elev la Colegiul reformat din Tg.Mureș (unde își însușește latina și maghiara), în 1768 se înscrie la seminarul iezuiților din Cluj (se preocupă în special de gramatică și poetică), iar în 1772 îl găsim la Gimnaziul din Bistrița, unde învață germana. După un an de profesorat la Blaj (1773) este selecționat pentru Colegiul De propaganda fide din Roma; rămîne aici cinci ani, apoi se oprește un an la Viena, unde îl cunoaște pe Samuil Micu și efectuează revizia și completările la Elementa.

Fără îndoială că Gheorghe Sincai a folosit timpul petrecut la Roma nu numai pentru pregătirea doctoratului (pe care îl obține, după cinci ani, în filozofie și teologie), ci și în vederea unei ample documentări referitoare la istoria românilor.

Revine în țară în 1780, iar între 1782-1794 funcționează ca director al școlilor naționale, participînd intens la activități de luminare a poporului.

Acuzat, de către același episcop Bob, de acțiuni conspirative antistatale, este arestat (1794); eliberat în 1795, nu-și poate relua postul.

Intre 1797-1803 este administrator și institutor pe moșiile contelui Daniel Vass de Taga, iar între 1803-

18o8 corector la tipografia Universității din Buda.

În 1811, la Oradea, termină Cronica , obține aprobarea pentru tipar din partea cenzurii locale, dar manuscrisul este confiscat de cenzura ardeleană.

Şi-a trăit ultimii ani de viață în familia conților Vass; a murit în 1816.

ELEMENTA LINGUAE DACO-ROMANAE SIVE VALACHICAE (trad. ELEMENTELE LIMBII DACO-ROMANE SAU ROMANESTI) alcătuite de Samuil Clain de Sad, îmbogățite însă și aranjate în această ordine de Gheorghe Gavril Sincai[1], prima gramatică tipărită a limbii române (ed. I - Viena, 178o; ed. a II-a - Budapesta, 18o5) este rezultatul remarcabil al colaborării științifice dintre Samuil Micu și Gheorghe Şincai, personalități reprezentative ale mișcării culturale românești transilvane din sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea.

Elaborarea lucrării Elementa nu poate fi despărțită de complicatul și complexul context politico-social specific Transilvaniei secolului al XVIII-lea, în care mișcarea de eliberare națională și socială a românilor ocupa un loc de extremă importanță. Putem spune că, sub acest aspect, catolicismul a contribuit direct, deși involuntar, la "cunoașterea de sine" a românilor. Cariera ecleziastică a unor cărturari transilvăneni a însemnat cultură latină și, drept urmare, accesul la surse de mare valoare pentru latinitate și romanitate. Apelul la istorie și filologie a avut ca principal scop dovedirea latinității, romanității și continuității românilor.

---

1. Am folosit ediția Mircea Zdrenghea, Dacia, Cluj-Napoca, 198o.

Gh.Sincai și S.Micu se dovedesc cu acest prilej nu numai exponenți de prim rang ai revendicărilor social-naționale, ci și veritabile "vîrfuri" ale științei limbajului în formare, fapt nu mai puțin important în afirmarea valorilor românești în Europa[2].

Merită apreciată gîndirea dialectică a celor doi învățați, care și-au dat seama că lupta românilor pentru recunoaștere are nevoie și de afirmare intelectuală, științifică, fapt pentru care ei folosesc limba latină și alfabetul latin[3], factori comuni vieții culturale central și occidental europene.

In această "atitudine" culturală se înscrie și entuziasmul cu care Micu și Sincai, la fel ca mulți oameni de cultură contemporani cu ei, au petrecut ani din viață ca dascăli și acesta nu ni se pare un element întîmplător de biografie; căci, marii iluminiști s-au afirmat din plin în domeniile culturii și educației, acolo unde, în viziunea lor "marcată" de nivelul general al epocii, se găsea cea mai potrivită posibilitate de a "lumina" poporul printr-un larg acces la cultură.

Subliniem, cu această ocazie, deschiderea pe care a oferit-o latina "scolastică" culturii românești, la fel

---

2. Cf. Istoria Transilvaniei, I, București, 1963; Istoria României, III, București, 1964; A. Armbruster, Romanitatea românilor - istoria unei idei, București, 1972, etc.
3. Sincai își exprimă explicit regretul față de oficierea liturghiei în "limba scrisă a slavilor" (n.n. slavona) într-o țară de origine latină (Tările Române) - cf. Elementa, Introducere, p.5-7.

ca celorlalte culturi europene. Comunitarea cultural-ştiinţifică, informarea şi documentarea în latină au asigurat, printre altele, accesul ardelenilor la lucrările scrise în Muntenia şi Moldova (vezi Dimitrie Cantemir) şi invers; a făcut posibilă cunoaşterea de către Fr.Diez a lucrării Elementa, consecinţa imediată fiind clasificarea limbii române ca limbă romanică în prima gramatică ştiinţifică a limbilor romanice întocmită pe principii istorico-comparativiste: Grammatik der romanischen Sprachen, Bonn, 3 vol. 1836-1843; să nu uităm că, în aceeaşi gramatică, Diez nu a trecut catalana şi sarda (considerate fără statut literar şi naţional).

ELEMENTA poate fi analizată, în principal, din două puncte de vedere:

I/ Ca moment al activităţii de culturalizare, "luminare" a poporului, servind drept argument major în mişcarea revendicativă românească; în acest sens se demonstrează, cu obiectivitate şi rigoare ştiinţifică, originea latină a limbii române, situaţia acesteia de componentă a romanităţii (cf. Introducere p. 3-11). S-ar putea să pară stranie, cel puţin pentru cercetătorii străini, insistenţa cu care generaţii întregi de cărturari s-au preocupat de dovedirea latinităţii / romanităţii limbii române[4]; împrejurările istorice speciale ale Transilvaniei constituie însă explicaţia principală[5].

4. Care, de fapt, ştiinţific, nu va mai fi contestată după Diez.
5. Această semnificaţie a lucrării a fost îndelung comentată: R.Ionaşcu, Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluţiunea studiului gramaticei române de la 1757 pînă astăzi, Iaşi, 1914; R. Munteanu, Contribuţia Şcolii Ardelene la culturalizarea maselor, Bucureşti, 1962; L.Blaga, Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea, Bucureşti, 1966 D.Ghişe - P.Teodor, Fragmentarium iluminist, Cluj, 1972, etc.; se poate consulta cuprinzătoarea bibliografie dată de M.Zdrenghea în Introducerea la ediţia din 1980.

II/ Sub aspectul realizării științifice, Elementa[6] relevă calități deosebite raportate atît la epocă, cît și în perspectivă. Lucrarea cumulează trăsături de gramatică istorică, istoria limbii, gramatică practică, manual de învățare a limbii române, într-o viziune cu totul remarcabilă[7].

---

6. Menționăm aici cîteva diferențe între ed.I (Viena, 1780) și ed. II (Budapesta, 1805): cap. De formandis daco-romanis vocibus a latinis, în ed. II trece la cap. De orthographia; în Introducerea de la ed. II se adaugă teritoriile unde există vorbitori de limbă română; în ed. II ortografia se orientează mai mult spre principii fonetice, nu etimologice.

7. După unii autori (ex. N.A.Ursu, Modelul Gramaticii lui S.Micu și Gh.Sincai, L.R. 3/1971) Micu și Sincai s-au orientat după lucrarea lui Georgio Nagy, Elementa linguae germanicae, Viena, 1775; Zdrenghea optează (în Studiul introductiv al ediției din 1980) pentru o fundamentate teoretică proprie, pe care o descoperă în volumul lui S. Micu, Loghica, adecă: partea cea cuvîntătoare a filosofiei, Buda, 1799; manuscrisul exista încă din perioada studiilor la Viena - 1781, deci coincidea cu pregătirea și tipărirea Elementelor (cf. M.Zdrenghea, p.XXII). Un model "practic" al autorilor au fost însă gramaticile limbii latine, după care învățaseră în toate școlile urmate de ei, începînd cu Blaj și continuînd cu Tg.Mureș. Cluj, Bistrița, pînă la Viena și Roma.
La scurt timp după apariție Elementa a constituit ea însăși modelul unei gramatici comparate germano-române: I.Molnar, Deutsch - Walachische Sprachlehre, Wien, 1788.

T E X T E

Elementa

"Neamul care întrebuinţează una şi aceeaşi limbă adică romană sau latină coruptă (schimbată), deosebită totuşi de italiană, franceză şi spaniolă, însă apropiindu-se mai mult de vallică[I] şi italiană, mi-a plăcut nu numai mie ci chiar şi altora să-l numim cu un nume comun daco-roman, de aceea că locuind diferite regiuni şi provincii i s-au dat diferite nume după acestea sau după anumite părţi ale acestora "[II]...... (p.13)

... voi trata numai despre literele latine, anume cum să ne folosim de ele, dînd astfel toate regulile care constituie o gramatică completă şi totuşi scurtă şi care arată cum cei ce cunosc bine, după cum am spus, latina pot să înveţe cît se poate de uşor şi în scurt timp limba română, observîndu-le cu atenţie, mai ales pe acelea unde voi trata despre transformarea cuvintelor latine cuvinte româneşti" [III], p.119).

"Datoria noastră va fi de aici încolo să ne silinţa să adăugăm cele ce vor lipsi din această ediţie, greşelile [illegible] îndreptăm şi chiar această Gramatică, împreună [illegible] Dic[illegible] daco-roman pe care [illegible] avem [illegible] ...are [illegible] ediţia...

"In limba noastră, după cum am spus deja, sînt numai două genuri, anume masculin şi feminin. De neutru sîntem lipsiţi cu totul, de aceea, cînd vrem să arătăm ceva de genul neutru întrebuinţăm femininul" (n.n. se referă, probabil, la valoarea neutră exprimată prin feminin, existentă şi în limba română contemporană: "i-am făcut-o") (p.29)[VI]

"Numele masculine şi neutre care se termină în -US şi cele care se termină în -UM, -U şi -UT devin daco-romane pierzînd pe US, Um, U şi UT şi păstrînd pronunţarea prescrisă de noi în prima parte" (p.15)[VII]

"F, f se rosteşte ca la latini; G, g înainte de E şi I se pronunţă ca la italieni... însă înaintea altor litere sau la sfîrşit de cuvînt se pronunţă ca la germani şi unguri:; sau, la p. 17, apare diferenţa dintre vocală şi diftong: "U, u se pronunţă ca la latini, dar aşezat după o vocală la sfîrşitul cuvîntului se rosteşte numai pe jumătate; de ex. reu "malus", dieu "deus"...[VIII]

"H, h în cuvinte de origine latină se pierde cu totul; în cele străine se aude ca şi la latini; aşezat după C ca C să se pronunţe ca X grecesc sau CH german" (p.15)[IX].

"Acestea sînt regulile care trebuie observate ca să poţi forma din cuvinte latineşti cuvinte daco-romane. Toate acestea însă nu sînt deajuns, ci mai e necesar să schimbi şi cîteva litere în altele înainte ca, potrivit regulilor date, să faci din cuvinte latineşti cuvinte daco-romane" (p. 18). Implicit se formulează şi ideea regularităţii schimbărilor fonetice.[X]

Forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adeseori vin în cuvîntare (n.n. precizăm că este vorba, în general, despre latina scolastică vorbită):

De mutarea timpului:

Ce timp este? - Quale tempus est?
E rău timp - Malum tempus est!

Intră călători în crîşmă:

Bună e calea? Estne commoda via?
Nu prea! - Non adeo! (p.25)[XI]

NOTE

I Probabil este vorba despre dialectul din cantonul elveţian Vallais (în germ. Wallis); să fi intuit Micu şi Sincai, înainte de Ascoli, statutul independent al franco-provensalei faţă de franceză, provensală şi italiană?

II Remarcăm, în problema romanităţii, foarte corecta diferenţiere teritorială a României, prezentă în Elementa, cu 26 de ani înainte ca Raynouard (Grammaire de la langue romane, Paris, 1816) să facă grava confuzie în diacronia latinităţii, exprimată prin conceptul de "limbă romanică comună".

III Procedînd la o riguroasă demonstraţie a latinităţii/romanităţii românilor şi a limbii lor (cf. Introducere ed. I şi II) autorii includ, implicit, şi o concepţie proprie asupra coordonatelor de definire a unui idiom, concepţie care îi situează printre gînditorii de avangardă ai timpului; ne referim cu deosebire la ideea dezvoltării istorice a limbilor, prin care se intuieşte importanţa sistemului de norme în diacronie, transformarea legică a formelor latineşti în forme româneşti. Ideea în sine va fi valorificată ca principiu ştiinţific în secolul următor (metoda istorico-comparativă).

Cercetătorii moderni ar putea aduce obiecţii cu privire la unele inconsecvenţe şi imprecizii în formulare, de tipul: confundarea planului grafic cu cel fonetic, adică a literei şi sunetului: apostrof = abreviere; morfologie = etimologie etc. Asemenea "erori" îşi găsesc uşor explicaţia în caracteristica generală a epocii (de exemplu, confuzia literă - sunet se întîlneşte în mod curent pînă la Diez) şi anume, o oarecare instabilitate provocată de căutarea unor noi pro-

cedee pentru abordarea limbajului în general și a diferitelor limbi în particular; după cum se știe, elaborarea unei metodologii specific lingvistice va mai întîrzia un sfert de veac (ne referim la metoda istorico-comparativă, inițiată prin lucrările lui Rasmus Rask - 1814 și Bopp - 1816).
G.W.Leibniz (Nouveaux essais sur l'entendement humain 17o3) intuise raportul dintre evoluția istorică a limbajului și arbitrarul semnului lingvistic. Condillac, în Essai sur l'origine des connaissances humaines, 1746, remarcă și diferențierile care se constituie între colectivitățile lingvistice prin limbajul articular rațional,stabilind trei feluri de semne lingvistice: accidentale, naturale, instituționale. J.J.Rousseau aplică și aici teoria contractului social, prin care consideră că s-a trecut de la limbajul natural la cel convențional (n.n. selecția socială despre care vorbesc lingviștii moderni). J.Harris (Hermes or a philosophical enquiry concerning language and universal grammar, 1751) emite ideea unei corectări parțiale a arbitrarului semnului lingvistic printr-o motivare relativă de tipul derivării sau compunerii (pentru amănunte vezi volumul coordonat de Lucia Wald, Filosofia limbajului din antichitate pînă în secolul al XVIII-lea, T.U.B. 1983.
Este greu de spus dacă Micu sau Sincai au cunoscut direct aceste opere (mai ales că nu erau redactate în limba latină); dar putem admite concomitența unor idei "ale secolului"; acumulările cantitative făcuseră posibilă o reevaluare calitativă conceptuală în largi cercuri culturale ale vremii.
In aceeași ordine de idei se încadrează și comentariile lui S.Micu cu referire la stilul filosofic (de fapt stilul științific) din lucrarea Loghica, unde atrage atenția asupra obligației omului de știință de a se exprima concis, clar și cu consecvență semantică: "Nimica să nu se zică cu cuvinte întunecate, ci mai înainte de toate filosoful să aibă grijă ca cît poate mai luminat și mai chaer (clar) așa să vorbească și să scrie, că nu se cade ca filosoful să zică vreun cuvînt de nu-l va ticlui și hotărî mai înainte cum se cade și va lumina cele ce zice. Oricărui cuvînt și grai înțelegere statornică a-i da" (cap.I). Mircea Zdrenghea atrage atenția (Introducere, XX-XXIV) asupra continuității ce există între unele idei prezentate teoretic-filosofic de către Micu în Loghica și concretizarea lor în diferitele capi-

tole ale Elementelor: exprimarea clară, evitarea polisemantismului, sinonimia, îmbogăţirea vocabularului etc.

In realitate, Elementa se impune prin calităţi ştiinţifice de fond, calităţi ce demonstrează pe de o parte gîndirea lingvistică elevată a autorilor ei, rezultată dintr-o amplă şi fecundă documentare la cele mai valoroase surse ale epocii, iar, pe de altă parte, propria selecţie care le-a permis să emită judecăţi generale de valoare, verificate prin aplicaţii concrete a unor concepte la analiza mai multor limbi sau a unui singur idiom.

IV Intenţia autorilor de a contribui la cunoaşterea limbii române şi la îmbunătăţirea folosirii ei persistă în diferite capitole şi paragrafe ale lucrării, insistîndu-se asupra obligaţiei cărturarilor de a îndrepta greşelile şi de a prezenta publicului o gramatică cît mai completă şi folositoare.

V Tot în contextul perfecţionării şi cultivării limbii se include atitudinea autorilor faţă de lexicul limbii române.

Capitolul Vocabular românesc şi latinesc nu este ordonat alfabetic, ci repartizat pe categorii de concepte. (A se vedea şi preferinţa unor cercetători moderni pentru dicţionare pe noţiuni şi cîmpuri semantice Dornseiff, Hallig - Wartburg , Casares etc.).

Tot atît de modernă ne pare şi statistica lexicală (vezi vocabularul), foarte imparţială, de altfel.

Vocabularul întocmit de autori cuprinde 486 de cuvinte, dintre care: 336 moştenite din latină; 117 împrumutate din slavă, bulgară, maghiară, ucraineană, germană, neo-greacă, sîrbo-croată, italiană (rubin), franceză (diamant) etc.; 4 cu etimologie necunoscută (cioareci, pînză, prunc, sein), 18 din latina literară (amărît, candelabru, cometă, culori, dogmă, eclipsă, element, leu, metal, penitenţă, planetă, profund, rosmarin (DEX - german), selbă, spirit, tigridă, unicorn, zefir).

De remarcat obiectivitatea cu care se recunoaşte existenţa unor lexeme de origini non-latine, fără să se ceară "expulzarea" lor din limbă. Preocupările pentru lexic nu au fost izolate; Samuil Micu a întocmit şi un dicţionar care a stat la baza

Lexiconului de la Buda din 1825, dar care s-a publicat în 1944, la Budapesta, cu un studiu introductiv de Gáldi Lászlo - Samuelis Klein, Dictionarium valachico-latinum.

Conştienţi de "mişcarea" permanentă a limbii, autorii Elementelor acceptă adoptarea de neologisme, dar numai în măsura necesităţii.

De altfel, ideea circulaţiei cuvintelor (pe care Zdrenghea o consideră comună cărturarilor din Europa secolului al XVII-lea) apare şi în reluarea celebrei formule a lui Simion Stefan - "cuvintele sînt ca şi banii".... (Noul Testament de la Alba Iulia, 1648). Iluminismul secolului al XVIII-lea va amplifica şi extinde acest concept, corelat cu dorinţa unei permanente comunicări între oameni şi popoare.

Ideea este dezvoltată mai ales de către S.Micu, în Loghica (§ 63): "Iară unde lipseşte limba noastră cea românească şi nu avem cuvinte cu care să putem spune unele lucruri, mai ales întru învăţături şi în ştiinţe, atunci cu socoteală şi numai cît este lipsa putem să ne întindem să luăm cuvinte ori din cea grecească, ca din cea mai învăţată, ori din cea latinească, ca de la a noastră maică, pentru că limba noastră cea românească este născută din limba cea latinească".

Interesantă apare şi precizarea "întru învăţături şi în ştiinţe", care probează convingerea cărturarului nostru că evoluţia civilizaţiei umane creează noi cerinţe, concepte, acoperite lexical prin inovaţii ce trebuiesc însuşite pentru a nu rămîne în urmă.

Remarcăm, în aceeaşi ordine de idei şi recunoaşterea selecţiei sociale în constituirea şi înnoirea unui vocabular, concept care anticipează unul dintre principiile fundamentale ale metodei istorico-comparative.x)

---

x) Formularea îi aparţine tot lui Micu, Loghica, § 55: "In puterea noastră iaste orice lucru cu orice cuvînt să-l însemnăm şi să-l însemnăm şi să-l spunem sau precum zic filosofii cuvintele sînt semnele lucrului care-l ai în minte, cu ce cuvinte voim să le spunem. Că de nu ar fi din voia noastră cuvintele, ci din lucruri ar curge numele lor, atunci la toate neamurile cu aceleaşi nume s-ar chema lucrurile".

"Purismul despre care s-a vorbit că ar caracteriza activitatea lingvistică a Scolii Ardelene apare într-o altă lumină dacă se ia în considerare intenția autorilor de a sublinia originea latină a limbii române. In primul rînd este prezentată o permanentă comparație română - latină, de unde și aprecierea făcută ulterior cu privire la caracterul lucrării de primă gramatică istorică a limbii română.[xx] In al doilea rînd, se preiau formulări sau clasificări specifice gramaticilor latine; de exemplu, verbele reflexive sînt numite "reciproce"; sau, pornind de la modelul latin, autorii "caută" ablativul nu atît ca formă, ci ca sens, categorie gramatical-semantică: de la tată-l, de la cîne-le (Elementa, 63).

VI Mai mult decît atît, pentru a nu izola româna de romanitate, Micu și Sincai afirmă că româna are o corelație binară de gen:

Situația se extinde și la adjective, de data aceasta corect, deoarece, după cum se știe, nu există adjective de gen neutru în română (la fel ca în întreaga Românie); adjectivele invariabile ca gen sînt considerate de "gen comun" (mare, tare etc.). Respectul pentru practica limbii îi obligă însă să consemneze existența unor mărci de plural aparte, fără să se specifice totuși apartenența lor la un gen anume: "unele substantive terminate în consoană sau U au pluralul în -uri (plumburi, lacuri, iaduri, juguri, fumuri, cîmpuri, faguri, rîuri etc.)" - Elementa, 33.

VII La fel se procedează și cu transformarea unor substantive masculine și neutre, despre care se menționează transmiterea lor în română, dar nu se insistă asupra genului românesc.

---

xx)Aprecierea este corectă deoarece, ca în orice gramatică istorică, se discută toate elementele care au intervenit în diacronia limbii; adăugăm și aspectul clar de gramatică contrastivă: pe de o parte latină - română, pe de altă parte română / alte limbi, cu precizarea similitudinilor și deosebirilor și cu indicații de învățare.

VIII Intenţionînd să elaboreze o gramatică practică, pentru învăţarea limbii române, autorii propun diferite reguli de pronunţare (de obicei prin analogie cu alte limbi cunoscute: latina, italiana, germana, maghiara); esenţial ni se pare aici faptul că autorii au ştiut să desprindă din mulţimea de fapte dinamica sistemului. De exemplu, în formularea de la p.15 se recunoaşte modificarea unor consoane sub acţiunea vocalelor palatale.

IX Alteori surprindem intersectarea unor explicaţii diacronice-sincronice ca, de exemplu, în cazul dispariţiei şi reacomodării lui H.

Este clară aici ideea dispariţiei unor sunete şi a reintroducerii lor prin cuvinte non-latine, fapt care demonstrează o temeinică cultură lingvistică practică, asociată şi cu un sigur "simţ al limbii".

Pe bună dreptate s-a remarcat că, 70 de ani înainte de Pott şi Schleicher, Samuil Micu şi Gh.Sincai au descoperit şi formulat mecanismele evoluţiei în fonetica istorică: cf. R.Ionaşcu, Sistemele ortografice cu litere chirilice şi latine în scrierea limbei române, Bucureşti, 1894; Sextil Puşcariu, Limba română, II, Bucureşti, 1959, p.287: "Cel dintîi cercetător ştiinţific al limbii române, călugărul Samuil Clain, ştia acum o sută optzeci şi mai bine de ani, că unui L în cuvinte latine, cînd el se găsea după C, G sau înainte de E, I îi corespunde, în cuvinte româneşti, un I. El recunoscuse deci atît transformarea de rostire, cît şi condiţiile în care ea se întîmpla".

X Ca o sinteză a regulilor (normelor) prezentate apare precizarea de la p.85, din care rezultă cu claritate ideea valoroasă a corespondenţei dintre semantică şi modificările fonetice, una dintre ipotezele-bază ale metodei istorico-comparative de mai tîrziu: astfel Elementa, lucrare de o mare complexitate şi originalitate, valorifică din plin cunoştinţele acumulate de epocă, propunînd formule de studiu ce vor fi certificate ulterior prin metodologii ştiinţifice concretizate în studii de gramatică istorică, istoria limbii, manuale practice de limbă şi, de ce să nu o spunem, mai tîrziu, prin metode mai noi, gramatici contrastive şi dicţionare pe noţiuni.

XI Elementa, poate fi considerată şi ca un prim manual de limbă română pentru străini, deoarece cuprinde, pe lîngă toate regulile enumerate mai sus, şi un Vocabular românesc şi latinesc (despre care s-a vorbit mai înainte), precum şi un ghid de conversaţie.

PETRU MAIOR

Petru Maior s-a născut în 176o sau 1761 la Tg. Mureş sau Căpuşul de Cîmpie (comitatul Turdei), fiul protopopului Gheorghe Maior. A studiat la Tg.Mureş, Sibiu şi Blaj şi s-a călugărit foarte tînăr. A plecat, la 13 ani, cu Gheorghe Sincai (1774) la Colegiul De propaganda fide, ca bursier.

În 1779, absolvent în filosofie şi teologie, îşi continuă studiile la Viena (ius canonicum), tot cu Sincai.

A revenit la Blaj în 178o, unde este numit profesor de logică, metafizică şi legile firii, calitate cu care funcţionează pînă în 1784; în acest timp i se conferă şi cîteva trepte clericale (ipodiacon, diacon, preot).

Renunţă la călugărie în 1784 şi i se încredinţează parohia Reghinului, paralel cu administraţia bisericească a Gurghiului. Îşi îndeplineşte aceste funcţii cu sîrguinţă, folosindu-le pentru o perseverentă activitate de "luminare" a poporului (idee comună a Scolii Ardelene, ca şi a iluminismului - în general -).

În 18o8, la recomandarea episcopului Samuil Vulcan, este numit cenzor şi corector la tipografia Universităţii din Buda, unde se duce, după spusele lui - "să poată lucra cu peana pentru neamul românesc şi să facă cărţi de care au lipsă românii".

Aici, în 1812, Petru Maior a tipărit ISTORIA PENTRU INCEPUTUL ROMANILOR IN DACHIA, lucrare care agravează conflictul cu episcopul Bob (adversarul tuturor învăţaţilor transilvăneni care contribuiau la ridicarea intelectuală a românilor şi la conştientizarea situaţiei

lor naționale).

Petru Maior preia de la Samuil Micu LEXICONUL ROMANESC-LATINESC-UNGURESC-NEMTESC și stabilește etimologiile pînă la litera H [1].

A murit la Buda, în 1821.

Opera filologic-lingvistică

I/ ISTORIA PENTRU INCEPUTUL ROMÂNILOR ÎN DACHIA, Buda, 1812 (cuprinde și DISERTATIE PENTRU ÎNCEPUTUL LIMBEI ROMANESTI și DISERTATIE PENTRU LITERATURA CEA VECHE A ROMANILOR); ed. II, Buda, 1834; ed.III, Budapest, 1883.

II/ LESICON ROMANESC-LATINESC-UNGURESC-NEMTESC, CARE DE MAI MULTI AUTORI IN CURSUL A TRIDECI SI MAI MULTOR ANI S-AU LUCRAT, Buda, 1825[2]; la început au fost: ORTOGRAPHIA ROMANA SIVE LATINO-VALACHICA, UNA CUM CLAVI, QUA PENETRALIA ORIGINATIONIS VOCUM RESERANTUR + DIALOG PENTRU INCEPUTUL LIMBII ROMANE INTRE NEPOT SI UNCHI, Buda, 1819.

---

1. Lucrarea, terminată de I.Theodorovici și A. Theodori, după moartea lui Maior, va apărea tot la Buda, în anul 1825.

2. Maior a continuat opera lui Micu; el a fixat etimologiile pînă la litera H; din dorința de a evidenția latinitatea limbii române și de a aduce noi mărturii în acest sens, face și unele derivări forțate:
   abur - lat. vapor
   blană - lat. planca
   brînză - lat. prandium
   clopot - lat. campana
   cofă - lat. cupa
   birău - lat. vir
   drag - lat. diligo
   plug - lat. plaga
   tîlhar - lat. telifer etc. ...

Aceeaşi atitudine explică şi "rezerva" cu care Maior tratează aportul dacic în formarea limbii române (spre deosebire de Ion Budai-Deleanu, care oferă un spaţiu larg acestei probleme).

În ceea ce priveşte lexicul latin, Maior (anterior lui Diez) distinge fondul moştenit de cel împrumutat ulterior şi consideră limba română ca o posibilă sursă de comparaţie şi control pentru specialişti.

Impresionează la lectura lucrărilor de mai sus "modernismul" gîndirii, cultura temeinică, intuiţia lingvistică, spiritul comparativist şi - nu rareori - dialectic.

Astfel, cu totul remarcabil apare comentariul cu privire la rolul primordial al latinei vulgare în constituirea limbilor romanice (prezent de mai multe ori la P.Maior), cu atît mai mult cu cît această idee nu fusese încă pe deplin clarificată în ştiinţele filologice.

În legătură cu funcţionalitatea limbii latine, Petru Maior intuieşte anterioritatea latinei vulgare faţă de cea clasică, dar şi paralelismul dintre ele (afirmă, de exemplu, că Caesar vorbea soldaţilor în latina vulgară, dar scria în latina clasică). Referitor la raportul formativ dintre latină şi limbile romanice, Maior precede într-un fel teoria lui Gröber (fiecare idiom neolatin continuă latina din momentul cuceririi romane) - cf. Istoria lingv. româneşti, Ed. St.şi Encicl., Buc., 1978, cap.II - Ion Gheţie; cf. Tagliavini, Originile limbilor neolatine, Buc., 1977, cap.I şi V, unde este citat Gröber cu GESCHICHTE DER ROMANISCHEN PHILOLOGIE, GRUNDRISS, I, 19o4-19o5, p.1-185.

El propune cu insistență revenirea la alfabetul latin[3] și prezintă ca model de scriere ortografia italiană.

Dintre modelele recomandate de el s-au stabilizat în română: CE, GE, CHI, GHI, Ș, Ț; nu s-au impus însă grafiile É, Ó, pentru EA, OA (în intenția autorului a fost, fără îndoială, evidențierea originii latine a diftongilor românești).

Printre principalele mobiluri culturale ale lui Petru Maior figurează, ca și la ceilalți colegi ardeleni, preocuparea constantă pentru afirmarea limbii române literare; numeroasele regionalisme prezente în diferitele lui lucrări trebuie interpretate pe de o parte ca rezultat al instabilității normei (situația care se găsește, în împrejurări similare, și la alte idiomuri); pe de altă parte, al fluctuației modelelor (cu preferință latine sau italiene); la acestea se va adăuga deseori intenția de a evidenția originea latină a unor lexeme[4].

Astfel se explică, probabil, și unele inconsecvențe normative sau nonconcordanțe între propriile expuneri teoretice și practica limbii:

---

3. P. Maior îl invocă pe Cantemir (DESCRIPTIO MOLDAVIAE, p. III, cap. V), care afirmase că scrierea latină se menținuse în Dacia începînd cu [illegible] al VII-lea pînă în sec. al XV-lea, [illegible] înlocuită cu cea chirilică. [illegible] și filologă apelează [illegible] [illegible] Bahner, în [illegible] [illegible] 9, 1961)

[4] Recunoaște și existența [illegible] română, dar nu reușește să aibă [illegible] perspectivă a selecției sociale, considerînd că [illegible] ar putea fi eliminate prin acordul vorbitorilor "de s-ar învoi românii"....

- Recunoaşte că geminatele s-au simplificat în română, totuşi le foloseşte cînd vrea să sublinieze o etimologie latinească (cf. ANN pentru lat. ANNUS).

- Notează cu ţe, ţi pe ce, ci (influenţă germană, des întîlnită în Ardeal), dar che, ghe, chi, ghi (DACHIA, LEGHION).

- Ezită în fixarea genului la unele neologisme:

PUBLICĂ - PUBLIC
TITULĂ - TITLU
DIALECTĂ - DIALECT
NAŢION - NAŢIUNE etc...

- Valorile date conjuncţiilor şi prepoziţiilor reflectă aceeaşi fluctuaţie: şi şi are funcţie adversativă; iar adversativ echivalează cu însă; asupra = împotriva; de = în privinţa; la = în decurs de...[5]

- Alături de numeroase ardelenisme (cătră, ceteră, deschilini, maştehă, nănaş, oblu etc.) apar arhaisme (blagoslovenie, de isnov, izvod, poftori, stihie etc.), dar şi neologisme (cca. 15oo - după cum stabileşte Fl.Fugariu - op.cit., p.LXIX): agetiv, articlu, assessor, critică, dialectică, doctor, indice, oraclu, prolog, sintaxă etc.

Din dorinţa de a îmbogăţi limba română, Petru Maior recurge la calcuri (părinte sufletesc - lat. pater spiritualis; cele din lăuntru - lat. intestina etc.) sau la perifraze (mişca război = lat. bellum movere; mărimea inimei = lat. magnanimitas; înainte viderea = lat. praevisio etc.).

---

5. Cf. şi Fl.Fugariu, NOTA ASUPRA EDITIEI, vol. Petru Maior, SCRIERI, I, Minerva, 1976, p. LXI-LXXVI.

Pentru a facilita înțelegerea textului (accesibilitatea operei de cultură a fost o preocupare permanentă a lui Maior) cărturarul recurge și la glosări:

- oameni casnici adecă însurați
- se fermecă adecă se otrăvi
- căşunate (pricinuite)
- ghintă nomadă, nemernică, fără lăcaşuri
- salarium sau plată
- paradigmă sau esemplu
- lăcătuirea sau țesetura etc. ...

Aşa cum remarcă şi autorul ediției la care ne referim, Petru Maior, fără a fi fost un mare scriitor, a avut un rol decisiv în afirmarea culturii şi limbii române în Transilvania; la valoarea ştiinţifică a operei în sine se adaugă şi faptul că a reuşit să asigure circulația lucrărilor sale şi, deci, răspîndirea ideilor şi a modelelor propuse pentru dezvoltarea limbii române.

T E X T E

ISTORIA / pentru / ÎNCEPUTUL ROMÂNILOR ÎN DACHIA / întocmită / de / PETRU MAIOR de Dicio-Sînmărtin / Protopop, și la Înălțatul Crăescul Consilium Locumtenențiale / al Ungariei / crăesc a cărților revizor / La Buda / În Crăiasca Typografie a Universității Ungurești din Peșta / 1812 /[6]

DISSERTAȚIE / PENTRU ÎNCEPUTUL LIMBEI ROMÎNEȘTI/ *
(p.302-340 / 296-330.

Fiindcă limba cea romînească e lătinească, celui ce va să cere începutul limbei romînești îi iaste de lipsă mai nainte să aibă cunoscute întîmplările limbei lătinești[I]**.**

---

6. Reeditată în 1834, ISTORIA pentru ÎNCEPUTUL ROMANILOR ÎN DACHIA. Intocmită de Petru Maior de Dicio - Sînmărtin, protopop, și la înălțat crăescul consilium locumtenențiale al Ungariei, crăesc al cărților revisor. La Buda, în crăiasca tipografie la anul 1812 tipărită. Iar acum pretipărită prin Iordachi de Mălinescu, secretariul Arhivei Statului a Prințipatului Moldaviei; cu adaugerea Dialogului și a Disputațiilor urmate în linba latinească asupra acestei Istorie și tălmăcite romănește prin D.Damaschin Bojinca, iurisconsultul Prințipatului Moldaviei. Historia de origine Valachorum. In Buda cu tipariul crăeștei tipografie a Universitătii ungurești 1834.

*) Textul reprodus după ediția Fl.Fugariu, P.Maior Scrieri, I,II, Ed.Minerva, București, 1976; Dissertația... a fost inclusă în textul inițial al ISTORIEI... din 1812.

După cum ne învează Eutropius, în cartea 1, limba Laţiului[II], întru a căruia hotar stă Roma, o-au îndreptat şi o-au polit[a] Latinus[1], craiul ţărei Laţiului, şi pre latini de pre numele său i-au numit, carea cătră anii de la începutul lumei 4018, înainte de urzirea Romei cătră anii 7o4, s-au întîmplat. Urmează că şi limba lătinească de la craiul Latinus au luat început a se chiema aşa.

Iară ce schimbare anume, cu îndreptarea aceaia, au făcut craiul Latinus în limba lătinească, ce au lăpădat din limba cea de obşte a poporului lătinesc şi ce au adaos la această limbă îndreptată, ce să nu fi avut limba cea de obşte, nimene din cei vechi nu ne lasă scris. Însă, cumcă alta au fost limba lătinească cea îndreptată sau corectă, şi alta ceaia ce răsuna în gura poporului lătinesc[III], şi cumcă ceaia fu născută din ceasta, şi diript aceaia limba lătinească cea proastă sau a poporului, cu dreptul se zice mamă limbei lătineşti ceii corecte, însăşi natura sau firea corecţiei destul de chiar[b] areată. Asemenea, din natura corecţiei urmează cumcă limba lătinească cea corectă nu se sugea împreună cu laptele de la mame, precum limba cea de obşte[c], ci cu gramatica trăbuia să se înveţe, şi pentru aceaia alta au fost a grăi lătineşte de obşte. Dintru aceste se vede că şi înainte de urzirea Romei, de doao plase[d] au fost limba cea lătinească, adecă:

---

1. Personaj legendar, considerat în Eneida drept erou eponim al Latiumului.

a. cultivat, luminat, civilizat; b. clar;
c. de fiecare zi, obişnuită, populară;
d. feluri, specii.

gramaticească şi de obşte, sau a învăţaţilor şi a poporului. Nice nu se poate arăta nici un veac, pentru carele să nu fi fost lipsă de gramatică spre a învăţa limba lătinească cea corectă......(p.302-303 /296-297).

Dintru aceste ghinte sau neamuri ale Italiei, unele, măcar că după mărturisirea lui Avgustin, cartea 19, cap.7, DESPRE CETATEA LUI DUMNEZEU, ghintelor celor învinse, cu jugul le punea şi limba sa cea lătinească asupră romanii, totuşi până şi cînd era mai în floare împărţia romanilor, multă vreme ş-au ţinut limbile sale, iară a unor neamuri de ale Italiei, perind iale, limba lor tot au rămas întră romani[IV]. Că Aulus Ghellius, în cartea 17, cap.17, aşa scrie: "C.Ennius zicea că el are trei inimi, pentru că ştiia grăi greceşte, osceşte şi lătineşte". Aşadară, în zilele lui Ennius încă vecuia[e] limba oscească. La Festus se ceteşte din fabula lui Titinnus: "Carii osceşte şi volsceşte făbulea[f], că lătineşte nu ştiu". Livius, în cartea 40, cap. 42, zice că cumanilor[g] cerînd li s-au dat voe ca în publică să vorbească lătineşte, şi preoconii[h] sau vestitorii lor să aibă cădinţă[i] a vinde lătineşte. Altă limbă dară au fost atunci la cumani în Italia, carea nu o-au foat astrucat[j] limba cea lătinească.

Si Strabo[V], carele au trăit în zilele împăratului Tiberie, în cartea 5 a GHEOGRAFIEI, zice că perind ghinta oscilor, vorba lor tot mai rămîne la romani şi joacă fabule[k] romanii, în limba aceaia...(p.304/298).

---

e. exista, vieţuia; f. vorbea; g. locuitori din Cumae; h. crainici; i. cuviinţă, drept, privilegiu; j. îngropat; k. piesă de teatru.

Mult schimbîndu-se limba lătinească cea de obște, prin aceaia că fu împărtășită tuturor ghintelor Italiei celor de deosebite limbi, multe dialecte a limbei aceș-tiia preste toată Italia se escară, în fieștecare parte a Italiei[VI], după feliul limbei neamului ce lăcuia în ținutul acela.

Drept aceaia osebite cuvinte de la toate neamuri-le acele au căutat să priimească în sinul său limba lătinească cea de obște; și fiindcă ea stăpînea, precum și astăzi, în toată Italia, au început mai de obște a se chiema limba italienească. Răsbătînd în Italia și lungă vreme domnind acolo goții, longobardii și alte ghinte nemțești, cu mult mai vîrtos se schimonosi[1] limba lătinească cea de obște sau italienească; ba, după veacuri, și însuși italianii își prefăcură limba almintrea și o aduseră la statul[m] acela, întru carele e astăzi. Din cele până aci despre limba lătinească cea comună zise, lesne se poate afla începutul limbei ro-mânești. Aceasta se arăta, că mulțimea cea nemărginită romanilor, a cărora strănepoți sînt romînii, pre la începutul sutei a [illegible] împărato-lui Traian, venind [illegible] Dacia, venea cu aceea limbă lătinească comună [illegible] a [illegible]pînea Italia.

Așadară limba romînească [illegible] limba lătinească comună[VII] carea pre la începutul sutei a [illegible] gura romanilor [illegible] tuturor italianilor[n]

De vreme ce dară, cum mai sus [illegible] însemnat, limba lătinească cea comună, după vremea eșirei romanilor din Italia la Dachia, cumplite schimbări au mai suferit în Italia, urmează că limba romînească e mai curată

1. se schimbă: m. starea: n. italicilor.

limbă lătinească a poporului roman celui vechiu decît limba telienească cea de acum, şi mai cu cădere iaste a judeca din limba cea romînească, cum au fost limba romanilor celor vechi[VIII], decît din limba italienească cea de acum. Măcar că aceaia nu putem tăgădui că în limba romînească sînt vîrîte cuvinte de ale varvarilor ghinte, anume ale slovenilor[o], cu carii au petrecut împreună; carea cum s-au întîmplat, am spus în ISTORIA CEA DESPRE ÎNCEPUTUL ROMÂNILOR ÎN DACHIA. Însă slovenii de ţesetura limbei romîneşti cea dinlontru nicecum nu s-au atins, ci aceaia au rămas întreagă[IX], precum era cînd întîiu au venit romanii, strămoşii romînilor, în Dachia. Ci şi cuvintele, care sînt de la sloveni, vîrîte în limba romînească, pre lesne se cunosc şi uşor ar fi, de s-ar învoi romînii spre aceaia, a le scoate şi a face curată limba romînească.

Aceaia încă se pricepe căci întră romîni sînt mai multe dialecte. Fiind adecă că şi atunci, cînd au venit coloniile romane în Dachia, mai multe dialecte ale limbei lătineşti ceii de obşte era în Italia, şi fiindcă coloniile acele din toate părţile Italiei au fost adunate, urmează că mai multe dialecte au adus cu sine[X]. Însă,măcar că limba romînilor e împărţită în mai multe dialecte, a cărora osebire mai vîrtos stă în pronunţiaţia sau răspunderea unor slove, totuşi romînii cei dincoace de Dunăre, toţi se înţeleg laolaltă; ba în cărţi nice nu au fără o dialectă singură: desclinirea[p] dialectelor numai în vorbă se aude. Iară dialecta romînilor celor dincolo de Dunăre atîta e înstreinată de limba romînilor celor dincoace de Dunăre, pentru copia[r] sau

---

o. slavii; p. deosebirea; r. belşug, mulţime.

mulțimea cuvintelor celor grecești, cu care e acoperită, cît romînii cei dincoace de Dunăre, până nu se dedau cu dînșii, puțin îi pot pricepe ce vorbesc[XI].

Însă aceaia se cade a li se da lor, că multe cuvinte lătinești până astăzi le țin, care la romînii cei dincoace de Dunăre, cu totul sînt date uitărei, precum și la romînii cei dincoace de Dunăre, asemenea, multe cuvinte lătinești se află, care întră romînii cei dincolo de Dunăre în deșert le vei căuta[XII].

Îmi vine aci aminte și aceaia, că se află unele cuvinte în limba romînească, care pentru că nice la italieni, nice la sloveni astăzi nu sînt, zic unii că trebue să fie sau de la dachi, sau de la altă oarecare limbă de a ghintelor ce mai demult au umblat prin Dachia întră romani[XIII]. Ci, de oară ce, precum mai sus am văzut, cînd au venit coloniile romane în Dachia, era mai multe dialecte a limbei lătinești în Italia, din însoțirea cu desclintite neamuri ale Italiei născute, au nu putea coloniile acele cu sine să aducă în Dachia unele cuvinte dintre unele părți ale Italiei, care la italiani demult acum au părit[s], iară la romîni să mai țin, precum văzum că și întră însuși romînii unele cuvinte vechi se țin la cei dincolo de Dunăre, altele la cei dincoace de Dunăre; ba și întră singuri romînii cei dincoace de Dunăre, în unele ținuturi, se află cuvinte lătinești, care întru alte ținuturi nu se mai pomenesc. Așa, pentru esemplu, maramorășenii zic nu am op[ș], carii alți romîni o zic nu am lipsă ș.c. Asemene se întîmplă și întră romînii cei dincolo de Dunăre, că și întră ei sînt mai multe dialecte, măcar că ei, întru pronunțiație, toți sînt uniți. Așa p.e., la ei de obște se zice hiiu

---

s. pierit, dispărut; ș. după lat. opus est "este nevoie".

adecă fiiu; ei, în unele părţi zic natu, de la cuvîntul lătinesc natus. Nemica dară nu ne sileşte ca acele cuvinte romîneşti, care astăzi nu se află nici la italieni, nice la sloveni, mai vîrtos să zicem că sînt vîrîte în limba romînească sau de la dachi sau de la altă oarecare ghintă varvară în Dachia, decît aduse din Italia. Aşijderea se cade să zicem şi de cuvintele acele, care şi la romani şi la italiani se află, iară în cărţile lătineşti nu se cetesc, că sînt de la ghintele cele vechi ale Italiei, băgate în limba lătinească cea de obşte, carea iaste cea romînească şi italienească.

Unii, cărora le iaste urît numele romînesc, cu aceaia să nevoesc[t] a micşora pre romîni, că zic că limba romînească foarte se loveaşte cu limba cea slovenească, şi ţesetura ei cea dinlontru asemene iaste cu a limbei ceii sloveneşti; şi pentru aceaia iaste a crede că romînii sînt fără[u] slovenească, iară nu romană[XIV]. (p.306-310 / 300-304) -

Pentru aceaia şi în veacul cel de aur a limbei lătineşti, carele nu învaţă deplin regulele gramaticeşti nu putea să scrie curat lătineşte; vede-se această şi din inscripţia cea în veacul lui Avgust Chesariul făcută, carea în zisa DISSERTATIE a lui Muratorius, aşa se ceteşte: GENIO COETI HERODIANI PRAEGUSTATORIS DIVI AUGUSTI IDEM POSTEA VILLICUS IN HORTIS SALUSTIANIS... S.UAG.LIB.BATHYLLUS AEDIUS (pro aedituus) TEMPLI DIVI AUG.II, ET DIVAE AUGUSTAE QUOD EST IN PALATIUM (pro palatio) IMMUNIS ET HONORATUS TELEPHUS. LIVIAE. L. DAT FUFIAE, CLYMENE ET FUFIAE EUCHE, SORORES (pro sororibus) GEMINA L. AUGUSTAE ORNATRIX IRENE SUAE DAT CLLA

---

t. străduiesc; u. neam, origine, gintă, naţiune.

(pro ollam). Acoloşi, Muratorius aduce pe Cvintilian carele mărturiseşte că şi în veacurile cele fericite a împărăţiei romanilor, în însăşi Roma mulţimea grăia varvariceşte[XV], adecă nu în limba cea corectă, şi în veacurile cele mai slabe, căruia îi era bine cunoscute regulele gramaticeşti, bine scriia lătineşte, precum şi astăzi se întîmplă. Drept aceaia veacul cel de aur al limbei lătineşti aceaia însămnează, că atunci mai cu deadins se da în shoale[v] regulele cele gramaticeşti, şi mai cu sîrguinţă, şi mai mulţi le învăţa decît după aceaia. Deci, nu limba lătinească cea învăţată, ci singură cea comună limbă lătinească, carea de la o vreme au început a se chiema italica (itălinenească)[XVI] au pătimit schimbare...(p.313-314 / 307-308).

Drept, limba lătinească nu are articlii acei definiţi, carii sînt în limba romînească şi în cea italienească, precum şi în limbile frîncească şi spaniolească, ci oare avutu-i-au înainte de a o îndrepta Latinus, craiul latinilor, sau ba, nu se ştie. Poate doară şi limba lătinească au avut mai nainte articlii aceştia, ci Latinus, pentru scurtarea vorbei, i-au lepădat[XVII]. Urmează că şi aceaia iastre neadeverit, oare limba lătinească cea comună[w] ş-au întocmit articlii IL, LA, LO, LI, LE, de la pronumele linbei lătineşti cei corecte ILLE, ILLA, ILLO, ILLI, ILLAE, au pronumele acest e născut din articlii aceia. Aceaia iaste adeverit, precum văzum deasupra, că nu limba lătinească cea proastă s-au făcut din limba lătinească cea corectă, ci ceasta din ceaia. De aciia, măcar că ne-am deprins a zice că limba romînească e

---

v. şcoli; w. latina tîrzie.

fiică limbei lătinești, adecă ceii corecte, totuși, de vom vrea a grăi oblu[x], limba romînească e mamă limbei ceii lătinești. Nice să nu te scăndălisască aceaia, că limba romînească e spinoasă și apusă pre lîngă limba cea lătinească. Că au nu din spini se naște rujă prafrumoasă? Si din mamă de soiu sau de fară de jos și apusă nu o dată s-au născut fiiu carele prin polire[y] iscusită au ajuns a fi cel mai strălucit împărat?[XVIII] (p.316/311).

---

x. clar, direct; y. lustruire, educare.

NOTE

I Petru Maior motivează, cu spirit lingvistic dialectic, necesitatea de a cunoaște mai întîi diacronia limbii latine, pentru înțelegerea corectă a dezvoltării limbii române. Istorismul este, de altfel, unul dintre conceptele de bază ale iluminismului, corelat și adaptat principalului scop urmărit de autor: demonstrarea cît mai convingătoare a latinității limbii române.

II Explicația dată de Petru Maior și preluată de la Vergilius este eronată. În realitate, denumirile de LATINI și LIMBA LATINA provin de la LATIUM - numele regiunii cu centrul la Roma. Mai tîrziu, ROMAN (de la ROMA) s-a specializat pentru noțiunea de "cetățenie, apartenență la statul roman"; astfel se evidențiază și o diferențiere semantică: LATINUS - apartenență cultural - lingvistică - / ROMANUS - încadrare administrativ-politică, ambele în opoziție cu BARBARUS.

III Petru Maior, spre deosebire de majoritatea contemporanilor săi, a avut foarte clară ideea funcționării paralele a celor două aspecte ale limbii latine: latina clasică și latina vulgară (latina vulgară ca aspect zilnic, obișnuit, care se învață din copilărie, în timp ce latina clasică, "gramaticească" se învață la școală).

IV Aici se expun două idei:
a/ Rezistența idiomurilor locale în fața limbii latine impusă de cuceritori.
b/ Contribuția unor limbi (greacă, etruscă) și a dialectelor italice la îmbogățirea latinei arhaice, adevăr consemnat de către toți specialiștii.

V "In vreme ce oscii s-au stins de mult, limba lor se păstrează încă la romani", Strabon, <u>Geografia</u>, V, 3,6.

VI Considerăm că există o imprecizie terminologică - raportată la caracteristicile epocii istorice respective. Ni se pare prematur termenul ITALIA pentru faza romană (sau ITALIANI pentru ITALICI); este însă corect LIMBA ITALIENEASCĂ, respectînd diacronia zonei. P.Maior evidențiază diversificarea latinei sub influența substratului.

VII Corectă definiție genealogică a limbii române.

VIII Trebuie înțeles, credem, că Maior se referă la acele caracteristici latinești mai vechi, pe care limba română le-a conservat mai bine decît alte limbi romanice, datorită izolării ei timpurii de Imperiu (sec. al III-lea e.n.) și poziției ei de arie laterală) - fapte care au făcut ca latina din Dacia să nu cunoască unele inovații lingvistice centrale ulterioare sec.III (de exemplu, simplificarea corelației de gen, generalizarea flexiunii analitice etc.).

IX Este vorba despre SLAVI (frecvent Maior ca și alții îi numește SLOVENI). Foarte corectă observația că influența slavă nu a afectat structura limbii române; am putea adăuga chiar, că nu au fost adoptate - în general,- decît acele forme lingvistice care corespundeau modelului latin (unele forme cazuale cum ar fi vocativul, corelația ternară de gen s-au fortificat; nu s-a impus, însă aspectul verbal, de exemplu). Mai puțin inspirată este concluzia cu privire la posibilitatea eliminării lexemelor slave "de s-ar învoi românii" - concepție subiectivistă caracteristică pentru reprezentanții raționalismului și iluminismului; rolul selecției sociale este văzut unilateral, incomplet (așa cum se va mai întîmpla și cu alți cărturari români: Aron Pumnul, Heliade Rădulescu ș.a.).

X Autorul exprimă ideea corectă că latina adusă în Dacia nu era unitară, dar diversificarea dialectală a românei comune se datorează altor cauze și s-a realizat după alte criterii.

XI Maior este bine informat în legătură cu idiomurile romanice din sudul Dunării; diferenţierea lor faţă de daco-româna (despre care spune că este foarte unitară) o explică prin mulţimea elementelor străine (ex. greceşti).

XII Interesantă este şi observaţia referitoare la lexemele latineşti existente numai într-o singură parte a fostului teritoriu romano-balcanic (unele apar numai la sud de Dunăre, altele exclusiv în nordul Dunării); difuzarea lor inegală o explică prin condiţiile diferite ale romanizării).

XIII Cuvintele româneşti non-latine sînt presupuse a proveni din limba dacă (substrat) sau de la migratori (superstrat). Interesant este că Maior procedează prin eliminare (metodă frecvent folosită mai tîrziu).

XIV Aluzie la teoria imigraţionistă; după cum se ştie, Petru Maior a polemizat cu creatorii acestei teorii şi cu urmaşii lor.

XV În fragmentul respectiv se reliefează două idei:
a/ Interpretarea comparată (latină clasică - lat. vulgară) a unei inscripţii din sec. I e.n., cu sublinierea modificărilor.
b/ Constatarea paralelismului funcţional permanent între latina clasică şi latina vulgară chiar în secolul de aur. Se cuvine subliniată şi din acest punct de vedere, perspectiva de avangardă prin care s-a manifestat cunoaşterea extrem de temeinică, de către P.Maior, a evoluţiei culturilor şi limbilor antichităţii europene. La fel ca şi la Micu sau Sincai, el poate fi plasat fără rezerve printre cei mai valoroşi precursori ai filologiei ştiinţifice.

XVI Deşi Petru Maior reuşeşte să departajeze surprinzător de exact principalele aspecte ale limbii latine, apar uneori şi neglijenţe sau imprecizíuni (terminologice?), ca cea de mai sus, de exemplu: "cea comună limbă lătinească.... au început a se chiema italica (itălienească)"....
Formularea frazei permite confuzia (inexistentă cu valoare conceptuală la Maior) între latina comună, cea clasică şi derivata italiană (cu totul impropriu denumită "italică").

XVII Prezentarea problemei articolului romanic demonstrează o dată în plus perspicacitatea lingvistică a lui Maior. El a analizat diacronia articolului (inexistent în latină, dar dezvoltat în toate

idiomurile neolatine) şi a marcat foarte corect proveniența lui romanică, din diferite forme pronominale latineşti. E clar însă că latina arhaică nu a avut articol şi că evoluția s-a putut produce numai de la pronume la articol, nu şi invers.
Româna ca păstrătoare a formulelor lat.arh. în raport cu latina clasică, şi ulterior s-a arătat că limbile romanice au forme lat. arh. nepăstrate în lat.

XVIII Această afirmație "limba romînească e mamă limbei ceii lătineşti" care - în esență - contrazice tabloul prezentat de Maior însuşi pentru relația latină - română, rămîne confuză fără acoperire ştiințifică şi se explică numai ca o exagerare conştientă, scuzabilă în contextul epocii (dorința de a dovedi latinitatea deplină a limbii române). Ea poate fi înțeleasă şi în sensul că româna a păstrat forme latine arhaice, eliminate în latina clasică.
S-a arătat de altfel, ulterior, de către alți cercetători, că limbile romanice au păstrat unele forme latine vechi, neatestate în texte.

DISSERTAȚIE [PENTRU LITERATURA CEA VECHE A ROMÂNILOR]

De aciia iaste că nici un monumînt nu aflăm, din carele anume să vedem cu ce feliu de slove s-au întrăbuințat romanii cei din Dachia vechie, după ce au început acolo a stăpîni varvarii. Totuși nu poate fi îndoială că romanii aceștia, și după năvălirea varvarelor ghinte, au urmat a trăi cu slovele cele lătinești / care strămosii lor le-au fost adus cu sine de la Roma, de oară ce despre o parte nu se poate crede, romanii aceia, măcar că era apăsați de varvari, într-atîta să se fi ovilit[a], cît necum de alte științe, ci până și însăși de slovele sale să-și uite; și aceasta cu atîta mai vîrtos nu se poate crede, că nici o ghintă varvară de acele ce au fost în Dachia nu cetim să fi sculat răsboiu tocma asupra slovelor, despre altă parte, cum voiu arăta în ISTORIA CEA BISERICEASCĂ A ROMÎNILOR carea, custînd[b] cu ajutoriul lui Dumnezeu cuget a o aduna din rasipiri, romanii cei din Dachia și în zilele varvarilor acelora au fost creștini, au avut preoții săi, carii sluja sfînta liturghie și alte taine sfinte. Așadară au avut cărțile sale[I], de unde se împlinesc acele. Aceste cărți nu au putut să fie scrise fără[c] sau cu slove lătinești, sau cu slove grecești; că slovele acele cu care se întrăbuințează astăzi rușii, sîrbii și și romînii în biserică, tîrziu, adecă în suta a noao de la Hs., cînd neamurile slovene întîiu se feceră creștine, fură iscrăsite[d] de Chirill, pentru carea să și chiamă chiriliane.

---

a. să fi decăzut; b. vietuind; c. decît; d. inventate.

Ci să fi fost scrise cărţile romînilor pre acele vremi cu slove greceşti, de nicăiri, nici măcar umbră de prepus nu se iveşte. Aşadară au fost scrise cu acele slove, care şi mai nainte le avusese romanii aceştia, adecă cu lătineşti....... (p.324-325 / 314 - 315).

Dimitrie Cantemir[II] carele foarte mare învăţătură au avut, precum din cărţile cele de dînsul scrise lămurit se vede şi împreună au fost vodă în Teara Moldovei şi pentru aceaia nimene nu se poate îndoi că avînd arhivurile cele vechi ale domniei Moldovei pre mîna sa, prea bine au ştiut lucrurile Moldovei cele vechi, în ISTORIA MOLDOVEI, la cap.5, aşa scrie: că ţinînd românii slovele cele lătineşti pînă în vremea săborului de la Florenţia, carele în suta a cincisprăzece au fost adunat şi unde pre urmă se face unirea între greci şi întră lătini, după săborul acesta, în carele şi mitropolitul Moldovei împreună cu împăratul de la Ţarigrad şi cu ceilalţi greci se unise cu lătinii, Theoctist, diaconul lui Marcu Efesenul, de neam bulgar sau sîrb, urmînd în scaonul mitropoliei Moldovei, stete de Alexandru Vodă al Moldovei, ca să lapede slovele cele lătineşti din Moldova şi să priimească cele chiriliane, cu care se întrăbuinţează ruşii şi sîrbii, pentru ca ţinînd mai încolo slovele cele lătineşti, tinerii romînilor cetind cărţile lătinilor să se alipească cu inima cătră dogmele lătinilor...... (p.327-328 / 317-318).

Dară nu se opri răul aci. Ci, precum slovele strămoşeşti cele lătineşti fură cu totul desrădăcinate dintră romîni, aşa / şi limba romînească fu izgonită de prin bisericile romînilor, şi în locul ei băgară cea slovenească, carea necum poporul, ci nici preoţii români nu o înţelegea[III].

Nu e de a te mirare dară, că atîta întunerec au urmat în romîni, întru carele şi astăzi multora le place

a mai zăcea. Nendoit lucru iaste, că izvorul a toată nefericirea romînilor se trage din urgiia grecilor şi, după dînşii, a sîrbilor[e] cea asupra romanilor şi a tuturor italianilor. Acea urgie asupra romanilor şi asupra italianilor, prin viclenele meşteşuguri ale grecilor şi ale sîrbilor, cu stemătul[f] legei, aşa cu grosu fu vărsată şi în inimile romînilor, cît romînii toate cărţile sale care era scrise cu slove lătineşti, le prăpădiră, ca şi pomenirea lor să se şteargă de pre faţa pămîntului. De aciia iaste că nici o carte beserecească de acele vechi, scrisă cu slove lătineşti, astăzi nu se vede, ba nici hrisoave de ale prinţipilor romîneşti, scrise cu slove lătineşti, în cît ştiu, nu se află... (p.329/319) -

După săborul cel de la Florenţia, toţi romînii cei dincoace de Dunăre, nu numai cu slovele cele chiriliane se întrăbuinţa, ci şi slujbele cele sfinte în limba sloveneascǎ le împlinea, pănă în zilele lui Racoţi Gheorghie, celui întîiu cu numele acesta prinţip al Ardealului. Drept, o Căzanie şi astăzi se vede, din anul 1580, în limba romînească tipărită, la Braşov, în Ardeal; iară, a scoate limba sloveneascǎ şi a sluji liturghiia şi alte slujbe sfinte, în limba romînească, a le împlini întîiu şi întîiu au început romînii, în zilele mai sus-lăudatului prinţip; carea aşa s-au întîmplat.

După ce eresul[g] lui Luter şi a lui Calvin răvărsîndu-se prin toată Teara Ardealului s-au întărit, cela îmbrăţoşindu-l tot neamul săsesc, cesta, partea cea mai mare a ungurilor, cît popistaşi foarte puţini au rămas,

---

e. slavilor; f. sprijinul; g. erezia.

ba şi episcopul lor fu lipsit din ţeară, Racoţi, prinţipul Ardealului, fiind calvin şi mare patron eresului acestuia, vru ca şi romînii să se facă calvini[IV]; şi după multă ispită neputînd vîna pre romîni, socoti că pentru aceaia nu se lasă romînii de credinţa cea pravoslavnică, că sînt proşti, nenvăţaţi, şi pentru aceaia nu pricep dovedele cele arătate de Clavin spre îmbrăţoşarea eresului calvinesc; despre altă parte nu rău vedea că toată prostiia romînilor de acolo atîrnă, că nu au cărţi romîneşti prin besericile lor, ci sloveneşti, din care nu pricep nemica. Drept aceaia poronci ca nice vlădicului, nice altor preoţi mai mult să nu le fie slobod a sluji lucrurile cele sfinte,fără în limba romînească. Vede-se aceasta şi din hrisovul cel din anul 1643, în 10 zile a lunei lui octomvrie, de la prinţipul Gheorghie Racoţi, lui Simion Stefan, alesului vlădică romînesc, în Ardeal, pentru întărirea alegerei, cu chip de graiu calvinesc dat, la numărul 1. Şi fece tipografie noao romînească, în Bălgrad; cartea fiind supt purtarea calvinilor, mai prin toate cărţile romîneşti ce se tipărea acolo se sămăna eresul calvinesc, ca cetind romînii în limba sa, să se alunece cătră calvini. Ci, neputînd nici aşa împlini cugetul cel rău, romînilor le rămase acea facere/de bine de la prinţipul acela, că scăpară de limba cea slovenească şi acum numai slovele cele chiriliane încă le mai au împreună cu ruşii şi cu sîrbii. Că ceilalţi romîni dincoace de Dunăre încă toţi văzînd folosul au urmat ardelenilor romîni şi au lipsit din besericile lor limba cea slovenească, băgînd iarăşi cea romînească...(p.332-334/ 322-324).

NOTE

I Petru Maior pune în discuţie atît faptul că nu rezultă ca migratorii să fi avut conflicte culturale cu autohtonii, cît şi o ipoteză plauzibilă: dezinteresul "ghintelor varvare" faţă de scriere în general. În aceste coordonate plasează apoi constatarea (motivată anterior) că scrierea latină a precedat-o pe cea chirilică şi s-a continuat în Dacia (fiind singura posibilă la momentul respectiv); iată şi părerea lui Gh.Mihăilă: ..."Odată cu ocuparea Daciei de către armatele lui Traian, în anul 1o6, limba şi scrierea latină pătrund masiv în noua provincie, pe teritoriul căreia s-au păstrat circa 3000 de inscripţii din perioada romanizării oficiale (1o6-271), iar cîteva chiar din secolul IV, alături de cele circa 15oo de inscripţii greceşti şi latine din Scythia Minor... Sensibil mai numeroase sînt inscripţiile creştine din secolele IV-VII (peste 7o, în greacă şi latină), descoperite în Scythia Minor, unde încă din sec.IV era un episcopat la Tomis...." (INCEPUTURILE SI CONSTIINTA DE SINE A LITERATURII ROMANE VECHI - vol. ISTORIA LITERATURII ROMANE - studii -, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1979, p.43-46).

II În sprijinul ideii subliniate în nota anterioară este invocată bine cunoscuta afirmaţie a lui Cantemir loc. cu privire la alfabetul latin în Dacia (menţinut pînă în sec. al XV-lea).

Se confirmă şi cu această ocazie circulaţia cărţilor (mai ales a celor scrise în latină) între provinciile româneşti - drept urmare şi circulaţia ideilor.

Din nou constatăm că, măcar sub această formă cărturărească, Tările Române nu rămîn izolate de occidentul romanic (folosirea limbii latine în activitatea culturală).

III Petru Maior scoate în evidenţă caracterul întrucîtva artificial al slavonei (neînţeleasă de popor, dar nici de preoţi) - constatare foarte adevărată; căci, deşi situaţia slavonei în Tările Române a fost asociată deseori cu funcţionalitate cu rolul latinei medievale în occidentul Europei, intervine cel puţin o deosebire fundamentală între ele. Ne referim la faptul că marile asemănări dintre latina scolastică şi limbile romanice vii au produs frecvente interferenţe între ele, în timp ce, în

Țările Române, orice copist simțea structura distinctă a slavonei față de română, motiv pentru care cele două idiomuri au avut un curs paralel, fără puncte de convergență.

De asemenea, merită evidențiată și receptivitatea notabilă a cancelariilor voevodale românești față de alte limbi de cultură ale vremii, așa cum notează și Gh.Mihăilă în DICȚIONAR AL LIMBII ROMÂNE VECHI, Ed.Stiințifică, București, 1974, p. 47-49: "Dar slavona - formă înnoită și diversificată a slavei vechi - nu a fost singura limbă de cultură în Țările Române. Alături de ea, latina a fost reintrodusă pe teritoriul Transilvaniei în secolul al XI-lea, mai întîi ca limbă a cultului catolic, îmbrățișat de unguri, iar apoi și a cancelariei voevodale și a celor orășenești. Din Transilvania, alfabetul și limba latină medievală s-au extins din nou și în cele două Țări Române extracarpatice, începînd din sec. al XIII-lea prin coloniștii sași și unguri și clericii catolici, așezați în diverse orașe, ajungînd a fi utilizate în cancelariile domnești încă din secolul al XIV-lea... In sfîrșit, românii au mai utilizat ca limbi diplomatice și chiar literare - în funcție de mediul în care s-au format ori activat unii dintre ei - polona, germana, italiana, greaca și rusa.

Așadar, românii s-au încadrat în mișcarea culturală a Europei, mai ales a celei sud-estice și centrale, recurgînd la mai multe limbi scrise, clasice"....

IV Petru Maior apreciază că românii din Transilvania (și, ulterior, și ceilalți) au beneficiat de reintroducerea scrierii latine, ca urmare a intenției calvinilor de a-i converti. In felul acesta, fără să adopte calvinismul, românii au putut elimina limba slavonă, apoi și alfabetul chirilic.

ORTOGRAFIA ROMÂNĂ SAU LATINO-VALAHICĂ, împreună cu o CHEIE, cu care se deschid secretale etimologiei cuvintelor, de către PETRU MAIOR de Dicio Sînt-Mărtin, Arhidiacon în dieceza Făgăraşului, districtul Gurghiului, şi revizor regal al cărţilor tipărite la Buda. Compusă mai întîi în limba română şi apoi tradusă în latineşte. La Buda. In tipografia Universităţii Regale Ungureşti, la 1819*

Sînt treizeci şi nouă de ani de cînd lingviştii români dezbat problema ortografiei române sau latino-valahice. Căci aşa cum nu numai aceştia toţi sînt de acord să izgonească din republica literară a românilor alfabetul chirilic care a învăluit limba română cu cel mai adînc întuneric, şi să restituie alfabetul strămoşesc latin, ci chiar şi străinii dornici să întreţină

---

*. ORTHOGRAPHIA ROMANA / sive / Latino Valachica / una cum clavi /, qua penetralia originationis vocum reserantur / Per PETRUM MAJOR / de Ditsö Szent Marton, archidiaconum dioccesis Foga / rasiensis, districtus Görgeniensis, ac regium revi / sorem librorum Budensem. / Primum Valachico idiomate concinnata / deinde in Latinum translata / BUDAE / Typis Regiae Universitatis Hungaricae 1819.

De la p.54 - 1o2, cu caractere latine şi chirilice: DIALOGU PENTRU ÎNCEPUTUL LIMBEI ROMANĂ. ÎNTRĂ NEPOTU ŞI UNCHIU.

Cartea s-a republicat, fără modificări, ca prefaţă la LEXICONUL DE LA BUDA, 1825.

relații mai apropiate cu românii îi îndeamnă cu multă vreme în acest sens, tot astfel nu s-a putut hotărî definitiv ce ortografie trebuie urmată în folosirea alfabetului latin.

Căci, cei care locuiesc între unguri, învățați din copilărie cu ortografia ungurească, consfințesc ortografia ungurească. Insă, cei ce știu limba germană și au legături mai strînse cu germanii preferă să urmeze ortografia germană.

Ceilalți, negîndind la diversitatea graiurilor române, în timp ce prescriu reguli potrivite cu graiul lor natal, au impresia că au rezolvat problema pentru întregul popor român, care este foarte numeros. ... Căci, fie că s-ar introduce ortografia ungurească, fie cea germană, limba română care nu are absolut nici o afinitate cu ungara sau cu germana, s-ar întuneca grozav mult. ...

[illegible] ortografie [illegible]

[illegible]

[illegible] fiind că aceste [illegible] română, care au aceeași origine, [illegible] legate între ele prin cea mai strînsă înrudire[..], atît în ceea ce privește cuvintele, cît și pronunțarea etc., încît nimeni din cei care le cunosc pe amîndouă, nu poate să stea la îndoială că odinioară nu au fost una și

aceeaşi limbă, latina populară; şi totodată (ortografia italiană - Fl.F.) împreunează cele două dialecte foarte cuprinzătoare ale românilor din Dacia Veche (Dacia Traiană) şi Dacia lui Aurelian, dialecte împărţite în mai multe ramuri (graiuri)....(p.249-251).

Însă, cu toate că ortografia italiană este foarte potrivită cu limba română[III], totuşi, dat fiind că italienii, fie în chip spontan, fie prin contactul cu barbarii care au năvălit în Italia şi care au stăpînit-o multă vreme, s-au îndepărtat de anumite proprietăţi ale vechii limbi romane, de care românii se ţin[IV], românii au anumite particularităţi în ortografia lor latino-valahică. Ceea ce va deveni evident pe parcursul acestei opere. Mai departe. Oricine vede că desăvîrşirea limbii este dublă, internă şi externă[V]. Ortografia se referă la desăvîrşirea dinafară a limbii. De aceea, o astfel de ortografie, care să ştirbească desăvîrşirea internă a limbii, cu toate că s-ar recomanda prin accesibilitate, totuşi, dat fiind că desăvîrşirea internă este mai preţioasă decît cea externă, se cade ca aceasta să cedeze pasul celeilalte. Aşa că, deşi ortografia mea prezintă anumite dificultăţi, de care, de fapt, nu sînt lipsite nici cele mai desăvîrşite limbi, ca de exemplu, greaca şi latina, fiindcă totuşi serveşte la sporirea sau mai degrabă la descoperirea desăvîrşirii interne a limbii române, socotesc că trebuie să fie primită fără rezerve. După ce prezint mai întîi felurile pronunţiei (fiecărei litere), arăt ce deosebiri au survenit, nu la puţine cuvinte, prin schimbarea literelor[VI] sau a silabelor etc., între limba latină şi limba română; în acest scop pun la dispoziţie o cheie cu care se deschid secretele etimologiei cuvintelor şi dau pe faţă mai multe particularităţi ale limbii lati-

ne, care în ziua de azi, în limba latină învățată sau gramaticală, de-abia, sau aproape că nu se mai recunosc, iar la români durează pînă astăzi, în așa măsură că cu greu ai putea sta la îndoială că limba română nu este cu mult mai veche[VII] decît epoca lui Marcus Tullius Cicero, în care a ieșit la iveală limba învățată sau gramaticală. De unde urmează că limba română este cu mult mai veche decît dialectele latine sau romane, ca, de exemplu, spaniola, franceza și italiana modernă...

(p.253-254).

NOTE

I Corespondența dintre etimologie și ortografie (cf. și Scoala Ardeleană, Golescu, Heliade Rădulescu ș.a.) este din nou subliniată de Maior, care o motivează atît prin argumente culturale (necesitatea constituirii unei variante supradialectale, perfecționarea limbii române), cît și prin scopuri practice (învățarea de către străini a limbii române).

II Modelul ortografic italian este propus din considerente etimologice (originea comună a limbilor română și italiană), dar și ca urmare a prestigiului cultural de care se bucura limba italiană în Europa.

III P.Maior recunoaște însă și necesitatea de a exprima prin ortografie și particularitățile lingvistice românești, dobîndite în decursul evoluției istorice proprii românilor. Această opinie asupra raportului tradiție/inovație pledează o dată în plus în favoarea discernămîntului și realismului ce au caracterizat - în mare - opera lingvistică a cărturarului ardelean.

IV Se subliniază din nou prezența în limba română a unor elemente latine pierdute în Romania occidentală.

V De reținut distincția făcută de filologul român între perfecționarea structurii interne a limbii și cea a aspectului ei exterior - scrierea.

VI De fapt e vorba de sunete, nu de litere.

VII Se pune în discuţie cronologia limbilor romanice, pornind de la argumentele oferite de scriere, subliniindu-se din nou necesitatea de a reda şi prin ortografie acele caracteristici româneşti conservatoare - care ar plasa limba română într-o perioadă formativă anterioară celorlalte idiomuri neo-latine (referitor însă la această concluzie nu credem că deţinem probe documentare elocvente; probabil că Maior forţa unele explicaţii de acest fel pentru a susţine romanitatea neîndoielnică a limbii române). Româna nu e mai veche, ci mai conservatoare decît limbile neolatine occidentale.

DIALOGU / PENTRU ÎNCEPUTUL' LINBEI ROMÂNĂ*

Unii zic că linba română e linba latină stricată și scăzută de la floarea linbei latină. Alții zic că la romanii cei de demult doao linbi au fost, una care o grăia poporul, și aceasta o sugea împreună cu laptele de la mumele sale, adecă o învăța pruncii din auzit; alta, care o învăța la școală cu ajutoriul gramaticei, și aceasta se zice linbă învățată... Intru această linbă scria latinii sau romanii cărțile sale, din care multe până la noi au ajuns și le cetim[I]....(p.304).

Linba latină, când era mai în floare și togma[a] în veacul ce se zice de aur, fu prin coloniile romane băgată în Francia sau în Galia și în Spania; și nu lung tămp după aceaia, în Dacia. Cine poate dară visa că linba latină stricată să fi pornit cătră Galia, cătră Spania și cătră Dacia? Cărțile din veacul acel scrise, care le citim astăzi, adeveresc că niciodată n-au fost linba latină așea în floare precum în zisul veac[II]...

Linba poporului romanilor celor de demult vecuește până astăzi în gura românilor noștri. Că cu această linbă au venit strămoșii românilor de la Roma, în zilele împăratului Traian, carele bătînd pe Decebal, domnul

---

*. Fragment reprodus după ediția Fl.Fugariu, în care textul chirilic al lui Petru Maior a fost transcris în alfabet latin.

a. tocmai.

dacilor, și desrădăcinînd vițea dacilor din Dacia,după cum s-au arătat în ISTORIA PENTRU INCEPUTUL ROMANILOR IN DACIA, și așea despoind Dacia de lăcuitorii cei vechi, nemărginită mulțime de romani din toată împărăția romană, adecă din toată Italia au adus în Dacia, ca ei toate orașele și toate satele Daciei să le țină și să le domnească[III]......(p.309).

Romanii, strămoșii romănilor, cănd au venit în Dacia au aflat această țară cu totul deșeartă de lăcuitori[IV], așea mai cu lesnire au potut să se țină întregimea linbei romană și cu atănt mai vărtos, că strămoșii romănilor n-au fost ca alte colonii romane pre aire[b] trămise, ci mulțime nenumărată, și a poporului celui premulțit cu anevoie este a i se schimba linba.

Drept că prin Dacia, după ce au descălecat romanii acolo, multe ghinte varvare au trecut, ba au și lăcuit acolo, care mai mult, care mai puțin, precum goții și gepede, popoară nemțești, și hunii cu avarii, viță schitească[c]. Ci numărul cel cumplit al romănilor precum și inima cea boerească a lor, a nu se mesteca în căsătorie cu mueri de soiu s+răin, au împedecat ca să nu se schimonosească[d] linba romană prin linbi varvare. Nice nu ș-au bătut romănii capu niciodată spre aceaia, ca să-și schimbe linba cea vechie, cu care au venit romanii, strămoșii lor, în Dacia, după cum au făcut italianii cei de acum, ci o-au lăsat în ființa sa pănă astăzi...(p.311).

În linba italiană, și în celelalte, cu adevărat se află unele cuvinte, care la români nu se aud. Ci tribue să-ți aduci aminte că italianii, spaniolii și

b. în altă parte, aiurea; c. de neam scitic (de fapt uralo-altaici);d. degradeze.

francii, de când au îmbrăţoşat credinţa creştină, totdeauna au fost supuşi patriarhului de la Roma; în besericile lor totdeauna s-au ţinut linba latină cea gramaticească[V]; nu se auzea în besericile lor, în rugăciunile lor, altă linbă fără linba latină cea gramaticească; ghintele aceste pretutindine avea scoale latine, în care tinerimea lor se învaţă linba latină cea gramaticească deplin; întru această linbă învăţa retorica, filosofia, teologhia, legile politiceşti, şi altele. Ba mai sus de o mie de ani întră popoarăle aceste nu se scriia cărţi fără numai în linba cea gramaticească. Ce mirare dară este, dacă în zisele linbi se află cuvinte latine, cu zisul prilegiu vărîte, care în linba română nu se aud...... (313).

Unele cuvinte latine întră români cei din Dacia lui Aurelian[VI], până astăzi sănt în gura lor, la românii cei din Dacia lui Traian nicecum nu se aud; şi în coantră, unele rămân în Dacia lui Traian, care în Dacia lui Aurelian în deşert le vi căuta. Ba şi în Dacia lui Traian sănt unele cuvinte latine într-un ţinut sau întru o dialetă, care întru alte dialete ale Daciei Traian nu se află; asemene este lucru şi în Dacia lui Aurelian. Şi la sloveni căte cuvinte sloveneşti sănt întru unele diálecte, care întru alte dialecte sănt necunoscute[VII]....(p.317).

Constantin, ci s-au zis după călugărie, Ciril, că întorcănd[e] el pre sloveni la credinţa creştină, au prefăcut multe cărţi, parte din grecie, parte din latinie, pre limba sloveană. Intru care lucru văzînd el limba sloveană a fi foarte varvară, săracă şi togma cu neajungere a scrie într-ânsa ceva lucru iscusit,

---

e. convertind.

nu numai toată sintasa, sau țesetura limbei cei grecească o-au băgat în limba sloveană și după acea țesetură au întogmit cărțile slovenești, care fură comune tuturor popoarălor slovene, ci și cuvinte multe, parte grecești, parte latinești, care sau acum era în gura slovenilor împrumutate (cum am zis) de la români, sau lipsa cuvintelor slovene de nou le poftea a se băga, și aceste, ori întregi, ori altă dându-le formă. Așa multe cuvinte latine se află în limba sloveană, unele chiare, care fiecine le cunoaște a fi latine, alte sânt prefăcute altmintre, ci rădăcina e latină, ba uneori tot cuvântul până într-o literă e latin, numai cât literele sânt răstoarse[f], pentru esemplu: svachi (svaqui), acest e latin cuvânt: quavis, cu nice o literă mai puțin sau mai mult nu este întru acest decât în cel[VIII] .... (p.327-328).

NOTE

I Din nou problema paralelismului latină clasică - latină vulgară, una dintre ideile valoroase ale gîndirii lingvistice a lui P.Maior.

II Referire, de data aceasta, la evoluția limbii latine, la perfecționarea ei continuă (de la etape mai simple, la latina clasică a secolului de aur); după cum se știe, ideea va deveni un concept de bază în romanistică, prezent în toate marile lucrări ale domeniului (Devoto, Tagliavini, Vidos, Elcock ș.a.).

III Ipoteza eronată a golirii Daciei de locuitorii ei (mult exploatată ulterior de către diferiți adepți ai tezei imigraționiste) este prezentă la Maior ca urmare a ideii preconcepute și nerealiste asupra "purității" de origine a românilor; în acest scop Maior traduce expresia EX TOTO ORBE ROMANO prin ADECA DIN TOATA ITALIA.

IV Se repetă și se amplifică ideea din paginile anterioare (vezi nota III), corelată și cu "puritatea lingvistică, ca urmare a refuzului romanilor de a se amesteca cu alte neamuri.

Maior însuşi se contrazice în alte lucrări, unde recunoaşte, de exemplu, existenţa influenţei slave în română (în limite destul de riguros trasate pentru vremea respectivă).

V Rolul latinei medievale (bisericeşti) în menţinerea latinităţii occidentale este subliniat şi de data aceasta; se insistă, în acelaşi paragraf, asupra împrumuturilor latineşti medievale în limbile romanice occidentale.

VI Dacia lui Aurelian = zona romanizată din sudul Dunării.

VII P.Maior observă judicios existenţa unor diferenţe dialectale atît în Peninsula Italică, cît şi în alte regiuni sau la alte populaţii (slavii), de unde şi inegala repartiţie lexicală zonală. De notat însă că unele elemente latine existente în Transilvania şi absente din celelalte dialecte româneşti nu sînt moştenite, ci neologisme introduse ulterior prin împrumut livresc.

VIII Maior discută foarte obiectiv procesul de stabilizare lingvistică din sudul Dunării; astfel, în condiţii istorice determinate, limba slavă a împrumutat cuvinte latineşti, pe care le-a adaptat (în fonetică şi scriere) la propriul ei sistem. Ceea ce lipseşte din această corectă observaţie este faptul că unele dintre coincidenţele lingvistice invocate de el se explică şi prin fondul comun indo-european.

IOAN BUDAI-DELEANU

Ioan Budai-Deleanu, născut în 1760 și mort în 1820, reprezintă, alături de Dimitrie Cantemir, un alt capitol, dintre cele mai importante, al istoriei ghinionului românesc. Dacă n-ar fi decît Țiganiada, vestita poemă eroi-comică, publicată abia în 1876, mult după data la care a fost scrisă, adică într-un moment cînd ea nu și-a mai putut exercita influența firească asupra literaturii și culturii românești, înrîurire la care-i dădeau dreptul calitățile literare excepționale ale acestui text, și tot ar fi destul pentru a ne întreba, cu toată seriozitatea, cum ar fi arătat literatura și, îndeosebi limba literară românească, dacă I.B.Deleanu ar fi apucat să-și pună în circulație opera sa literară, scrisă de la înălțimea unei conștiințe literare și culturale pe care [illegible] avut-o nimeni în epocă și nici [illegible]

[illegible]

[illegible] acea, înregistrarea prețioaselor idei [illegible] de vedere susținute de Budai-Deleanu în materia care ne interesează, se conjugă în primul rînd cu regretul că acestea nu au rodit în opera lingvistică a generațiilor ce i-au succedat fără să aibă cunoștință de opera filologică a lui Ioan Budai-Deleanu.

Totuşi, interesul nostru rămâne treaz faţă de manuscrisele lui I.B.Deleanu, capabile să ne dea o imagine complexă a nivelului la care gîndeau cărturarii români ai epocii, îndeosebi cei legaţi de Şcoala Ardeleană, Budai-Deleanu contînd pentru posteritate ca unul dintre "corifeii" acesteia.

Înfruntînd vitregia împrejurărilor în care opera sa a ajuns la conştiinţa publică, Ioan Budai-Deleanu reuşeşte să impună prin vioiciunea gîndirii sale, prin inteligenţa vie, scăpărătoare, producătoare de argumente şi idei originale, dar îndeosebi capabilă să se aplice cu înţelegere la fapte pînă atunci puţin cercetate. Budai-Deleanu nu este autorul propriu-zis al unor teorii noi şi corecte, dar se pricepe magistral să comenteze critic, cu argumente solide, bine gîndite, încercările altora de a elabora asemenea teorii, încercări uşuratice, la care autorii se încumetă fără a avea pregătirea ştiinţifică necesară şi fără a beneficia de şi mai necesara onestitate a omului de ştiinţă. (A se vedea în acest sens Combaterea notelor publicate la Cluj în 1791, cu privire la petiţia naţiunii române, ale cărei idei sînt reluate în Introducere istoricească la Lexiconul românesc-nemţesc, fragmentar antologată în continuare, ceea ce ne poate da o idee măcar aproximativă asupra manierei, încă şi azi exemplară, în care Budai-Deleanu răspunde detractorilor neamului său, deghizaţi în savanţi istorici. Trimitem deci cititorul să consulte cu acest folos volumul de Scrieri inedite ale lui Ioan Budai-Deleanu, apărut la Cluj, 197o, prin grija lui Iosif Pervain. Semnalăm, în acelaşi scop, volumul apărut tot în 197o, la Editura ştiinţifică, de Scrieri lingvistice, îngrijit de Mirela Teodorescu şi Ion Gheţie.)

De pe poziția eruditului care nu și-a pierdut, printre cărți, bunul simț natural, atît de vizibil în Ţiganiada, Ioan Budai-Deleanu elaborează cîteva lucrări de filologie, în legătură cu romanitatea noastră, cu ortografia românească, în chestiunea neologismelor, lucrări de lexicografie și de gramatică, dovedind, în fiecare lucrare, deopotrivă acribie și intuiție filologică.

Fragmentele prin care ilustrăm cum putea să gîndească, în plan lingvistic, una dintre cele mai luminate minți românești de la cumpăna veacurilor 18 și 19, provin din lucrările următoare, asupra cărora detalii și descrieri cuprinzătoare putem afla în cele două volume mai sus menționate:

1. Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina (Scurte observații asupra Bucovinei), scrisă pe la 18o5 și publicată în 1915 (traducerea românească a apărut ceva mai înainte, la 1894, datorită lui G.Bogdan-Duică).

2. Fundamenta grammatices linguae romaenicae seu ita dictae valachicae, usui tam domesticorum quam extraneorum accomodata, scrisă în 1812. Prefața acestei lucrări s-a publicat în 187o, de către Al.Papiu-Ilarian, dar un capitol al lucrării fusese comentat deja de T. Cipariu, în ale sale Principia de limba și scriptura, Edițiunea II, Blaj, 1866, p.322-325.

3. Temeiurile gramaticii românești, care reprezintă o versiune revăzută a "fundamentelor", s-a publicat prima oară în 197o, în volumul de Scrieri lingvistice.

4. Lexicon româneso-nemțesc și nemțesc-românesc alcătuit de Ioan Budai, chesaro-crăiesc sfetnic la județul nemeșilor în Livău, a fost terminat în 1818 și cuprinde, în afara întreprinderii lexicografice propriu-zise, o Prefație (respectiv un An den deutschen Leser) și o Introducere istoricească (respectiv o Historische Einleitung), în care sînt expuse ideile autorului în

chestiuni de istorie a limbii și a poporului român. Cele două prefațe au fost publicate abia în 1944, în "Revista Fundațiilor Regale", nr.2, iar Introducerea istoricească a fost publicată pentru prima oară în volumul de Scrieri inedite din 1970.

SCURTE OBSERVATII ASUPRA BUCOVINEI

(.....)

Limba lor este vechea limbă romană populară[I], amestecată cu felurite cuvinte slave, grecești și albaneze; dar cuvintele luate din celelalte limbi abia fac 1/3[II]. Limba moldovenească și, în genere, română, are toate calitățile pentru a deveni cu timpul o limbă egală în cultură cu cea italiană, dacă oameni iscusiți se vor ocupa de ea[III]; pînă acum ea este însă săracă, rustică, necultivată. Valahul scrie precum de obicei vorbește[IV], fără reguli și alegere. În limba aceasta nu există încă un vocabular, nici o gramatică temeinică, nici o ortografie regulată. Literatura ei cuprinde numai două ediții ale sfintei scripturi, o pravilă sau o colecție de legi bisericești, care se mărginește la cele dintîi șapte sinoade, și celelalte cărți bisericești, care sînt o mulțime, apoi cîteva cronici ori istoria națiunii valahe, care pot fi privite ca originale române. Celelalte scrieri și manuscripte sînt numai traduceri din felurite limbi, care sînt mai multe, dar se găsesc numai la privați[a], pentru că la ei încă nu-i modă a tipări cărți de folos general, ci și le scriu unii de la alții și, deoarece scrierea aceasta e foarte scumpă, numai cei bogați pot avea parte de ea[V].

---

a. particulari.

N O T E

I "Înaintea lui Maior, în Kurzgefasste Bemerkungen uber Bukowina (c.18o5) și apoi în Prefața la Fundamenta grammatices linguae romaenicae, ca și în Introducerea la Lexicon, scriitorul consideră limba română drept continuatoarea latinei populare vorbite."(...) In această lucrare Budai-Deleanu afirmă, pentru întîia dată că limba română descinde din latina populară și nu din cea clasică". (Ioan Gheție, în Introducere și note la Budai-Deleanu, Scrieri lingvistice, p.lo-11, respectiv 37.) Despre limbile romanice în general, cîțiva ani mai tîrziu (1818) A.W.von Schlegel în Observations sur la langue et la littérature des troubadours afirma că ele descind din latina populară.

II Desigur, autorul se gîndea la vocabularul activ, alcătuit din cuvintele des folosite, indispensabile comunicării lingvistice.

III Un asemenea "om iscusit" a fost Budai-Deleanu însuși. Din nefericire, dovada pe care a adus-o precum că "limba română are toate calitățile pentru a deveni o limbă egală în cultură cu celelalte", a rămas necunoscută prea multă vreme, ca să mai poată rodi, așa cum s-ar fi cuvenit. Astfel că, în loc să devină un moment de răscruce în istoria limbii române literare, opera lui Budai-Deleanu rămîne totuși interesantă numai pentru specialiști.

IV "Valahul scrie precum de obicei vorbește "ne aduce aminte de oralitatea stilului literar, pe care Tudor Vianu o considera ca fiind una din trăsăturile specifice ale literaturii române.

Această soartă o vor avea și manuscrisele lui Budai-Deleanu, chiar și după ce se va fi răspîndit la noi "moda" de "a tipări cărți de folos general".

FUNDAMENTA GRAMMATICES LINGUAE ROMANICAE

PREFAȚA

(...)

Numesc, așadar, română, națiunea[I] care stăpînește cele două principate, ale Valahiei și al Moldovei, iar în cuprinsul Transilvaniei, al Banatului și al părții răsăritene a Ungariei pînă la Tisa, este cea mai numeroasă dintre toate celelalte, și care pînă acum era denumită valahă; pe oamenii acestei națiuni îi numesc români, iar limba o numesc română, întemeindu-mă îndeosebi pe argumentul că, scriind latinește, cu greu ar putea fi numită în chip corect altfel. Căci, înainte de toate, este neîndoios că valahii nu și-au zis și nici azi nu-și zic altfel decît români. Pe de altă parte, este absolut sigur că la început denumirile de "vlach", "blach", "valach", "vlass", "bloch", "voloch", "vloch", "valch", "velsch", "velch", "val", "lach", "olach", "olah", n-au însemnat la națiunile de origine germană și slavă altceva decît "om latin", "de viță sau de origine latină", iar apoi, după ce romanii au pus mîna pe putere, au primit și înțelesul "de obîrșie romană".

De aceea valahii au auzit tot timpul la neamurile slave printre care au trăit și de care erau ca și încercuiți, numele de "vlachi" și "volochi" (după felul de pronunțare a diferitelor dialecte slave), tot astfel cum latinii și romanii sau locuitorii Italiei au fost numiți "velchi", "valchi", și "velschi" de către națiunile germane.

Este, aşadar, evident că nu numai celelalte naţiuni i-au numit pe valahi romani sau români, ci chiar ei înşişi s-au numit în permanenţă astfel.

Aşa stînd lucrurile, îţi vei da uşor seama că eu nu voi aduce vreun prejudiciu nici adevărului istoric, nici adevărului sens al cuvîntului, dacă, scriind latineşte, vom numi de azi înainte "români" pe cei numiţi pînă acum valahi[II] şi limba lor o voi numi "română".Iar dacă mi-ai imputa acest lucru, eu voi susţine mai cu tărie şi voi spune că, după un raţionament similar, locuitorii Italiei ar trebui să fie numiţi în latineşte "vlachi" şi "velschi" şi nu italieni, căci slavii îi numesc de obicei "vlochi" şi "volochi", iar germanii "velschi". Iar pe mine m-a îndemnat să-i numesc români pe aşa-zişii valahi şi faptul că mi-am propus ca în această operă să urmăresc nu dialectul folosit într-o singură provincie, ci elementele comune tuturor dialectelor privite în general şi să prezint acea limbă care se găseşte în cărţile şi scrierile acestei naţiuni şi care şi astăzi este întrebuinţată de obicei de toţi cei ce nu urmează vorbirea poporului[III].

(...)

Vorbirea latină populară a rămas pînă acum în diversele provincii ocupate de romani dar, cu trecerea timpului, amestecîndu-se cu limba provinciei şi a altor neamuri care s-au succedat rînd pe rînd la conducere, şi-a însuşit elemente barbare şi nu mai era nici romană, nici barbară, ci ceva amestecat în care totuşi predomina vorbirea romană. În felul acesta s-a dezvoltat limba numită în evul mediu "romanescă", apoi spaniola, pe care chiar şi spaniolii, atunci cînd se referă la vorbirea strămoşilor, o numesc "romanea". În felul acesta şi-au

avut obîrşia limba italiană şi altele mai mult sau mai puţin alterate. Între acestea, româna noastră, cea mai neglijată, ca una mai îndreptată şi ascunsă în străfundul Europei, este astfel învăluită în veşmîntul sarmatic şi getic, încît, la prima vedere, abia pare că a păstrat unele urme ale latinităţii.

Dacă totuşi vei da la o parte veşmintele barbare, vei găsi, desigur, că este limba romană, adică: corpul însuşi şi structura internă[IV] este latina (deşi îmbrăcată în formă străină) şi de aceea a fost întotdeauna numită de către români "limba noastră românească", adică:"lingua nostra romana".

Aşadar, după cum limba romană a fost alterată în Galia prin limba galică, apoi prin cea francă, iar după aceea prin cea vandală etc., iar în Italia prin limba gotă, vandală, longobardă şi teutonă, tot astfel aceeaşi limbă romană a fost alterată în Dacia prin vorbirea dacilor, a goţilor, a gepizilor, a slavilor şi, în parte, a hunilor; în sinea ei, ea a rămas totdeauna latină şi, deşi şi-a însuşit foarte multe cuvinte străine, a făcut-o totuşi conform spiritului ei şi le-a dat terminaţii latine. Cu toate acestea, din cauza numeroaselor alterări care s-au produs în decursul timpului, a ajuns foarte diferită de cea latină.

Cele mai însemnate dintre aceste alterări sînt:

I. Postpunerea articolului.

II. Adoptarea cuvîntului străin "şi" în locul conjuncţiei "et"[V].

III. Adoptarea particulei slave negative "ne-", în loc de prepoziţia negativă "in-"[VI].

IV. Faptul că a şi e se pronunţă uneori în chip diferit şi cu un sunet uzitat la slavi[VII], mai ales unde vocalele acestea se găsesc nemijlocit înainte de m, n, r, v, mp etc. Exemple se vor găsi în partea I a grama-

ticii, unde se va trata despre pronunţare.

Aceste alterări au schimbat limba într-atîta, încît şi ceea ce a mai rămas din vorbirea latină pare a fi întunecat de ele. Afară de aceste alterări s-au adăugat şi altele, care însă ţin mai mult de pronunţare decît de structura internă şi din care cele mai însemnate sînt următoarele:

a) Faptul că în cuvintele de origine latină românii pun, fără excepţie, pt în loc de ct latinesc, precum: octo, rom. opt; factum, rom. fapt; coctum, rom. copt; lacte, rom. lapte; pectus, rom. piept; lucta, rom. luptă etc. Însă şi italienii au schimbat pe ct latinesc în tt, precum în aceleaşi cuvinte: otto, fatto, cotto, latte, petto etc.

b) Pe l între două vocale îl mută în r, ca: sol, rom. soare; malum, rom. măr; pilus, rom. păr; mel, rom. miere; fel, rom. fiere; qualis, rom. care etc.

c) În loc de v latin pun b, ca: cervus, rom.cerb; servus, rom. şerb; servo,-as, rom. şerb, şerbez; vervex, rom. berbece; vesica, rom. băşică; corvus, rom. corb. Iar în altele, din contra, schimbă pe b latin cu u, ca: sebum, rom. seu; bibo, rom.beu; scribo, rom. scriu. Însă acestea şi la vechii latini erau în uz, precum se ştie.

d) Faptul că consoanele d, l, s, t, z, înainte de vocala i îşi schimbă pronunţia naturală (ca să zic aşa), mai ales în cuvinte derivate din latină, lucru pe care cititorul îl va vedea în cuprinsul lucrării[VIII].

e) Faptul că în vorbire şi scriere omit pe -re de la infinitiv, precum în loc de aducere[b], rom.aduce; în loc de ponere, rom. pune; în loc de facere, rom.face etc.

---

b. corect, adducere.

(...)

Să ne mulţumim să remarcăm că limba aceasta a valahilor s-a dezvoltat şi s-a transformat din romană în română în mijlocul goţilor şi al slavilor. Sînt totuşi indicii că ea, la început, a fost alterată în mică măsură (ca să zic astfel) şi că îşi păstra din vechea-i demnitate mai mult decît astăzi şi că numai după adoptarea literelor chirilice şi după traducerea din limba slavonă şi greacă a cărţilor religioase s-a amestecat în mai mare măsură cu slava. S-a întîmplat, în sfîrşit, în veacul abia încheiat, că la tronul Moldovei şi al Valahiei au fost aduşi nu băştinaşi, ci străini şi greci din Constantinopol, care, o dată cu moravurile greceşti şi turceşti, au introdus în palatele lor vorbirea grecească şi turcească, din care româna a luat, în acele provincii, foarte multe cuvinte. Aşa încît nobilimea, deşi nu-i lipsesc cuvintele curate strămoşeşti, totuşi le dispreţuieşte şi preferă să folosească pe cele străine, turceşti şi greceşti.

Ca să se pună o dată stavilă acestei totale depravări[IX] a limbii s-au găsit dintre români, la sfîrşitul veacului trecut, unii care au stabilit reguli gramaticale. Dintre aceştia, după cîte ştiu, cel dintîi a fost protospătarul principatului Valahiei, Văcărescul. Apoi l-au urmat mai mulţi, dar, fie spus cu îngăduinţa lor, în afara lăudabilei încercări de a aduce un serviciu limbii părinteşti, n-au prea dat altceva. Căci, în primul rînd, aproape toţi au avut în vedere o limbă aflată la periferie, ca să zic aşa, sau mai degrabă vorbirea poporului, de unde atîtea deosebiri între ei, încît ai crede că fiecare a folosit altă limbă; apoi şi-au scris operele lor fie cu litere chirilice, fie cu altă ortografie barbară, total depărtată de limba latină. De aceea

cunoscătorii limbii române au făcut observația că toți cei care au crezut că această limbă trebuie scrisă cu litere chirilice spre a fi așezată după regulile gramaticii și-au pierdut degeaba timpul.

Și, într-adevăr, oricine își va da seama, pe măsura desfășurării lucrării mele, că în nici un caz nu se poate așa ceva. Aceia însă care au crezut că ar trebui adoptate literele latine, dar după obiceiul unguresc, s-au izbit de uriașe dificultăți. Mai fericită a fost, în sfîrșit, încercarea acelora care au socotit că limba română trebuie să fie scrisă cu litere latine adaptate spiritului limbii[X], care trebuie cercetată cu mult discernămînt.

Din numărul acestora a fost părintele Klein[XI], călugăr transilvănean, din ordinul basilitanilor minoriți, care în a sa Gramatică daco-română, tipărită la Viena, a realizat cel puțin acest lucru, că ne-a deschis drumul și ne-a arătat cum trebuie scrisă această limbă cu litere latine. Mergînd pe urmele sale, eu am propus în această operă un fel nou de scriere, foarte potrivit, după părerea mea, cu spiritul limbii, și acest lucru l-am făcut nu numai pentru românii care poate ar vrea să scrie de acum înainte cu litere latine, ci și pentru cei de alt neam, care nu cunosc literele chirilice, pentru ca, cu ajutorul literelor latine, să poată folosi mai ușor atît dicționarul, cît și această gramatică.

N O T E

I Este, probabil, prima definiție a națiunii române.

II "numiți pînă acum valahi" de către celelalte neamuri, adică. Căci românii nu și-au zis altfel decît români. Cf. cîteva rînduri mai sus: "ci înșiși s-au numit în permanență astfel".

III Prin "vorbirea poporului" IBD înțelege variantele dialectale, pe drept cuvînt nerecomandabile într-o epocă în care limba literară era încă departe de-a se fi fixat.

IV IBD va relua, cu alți termeni, ideea că în esența ei limba română este latină. Prin "formă străină" se înțelege scrierea cu litere chirilice.

V şi este, de fapt, tot latinesc, din adverbul sic.

VI ne- există şi în latină. cf. ne-uter, nequis, nefas.

VII Este vorba de ă şi î. Autorul consemnează condițiile fonetice în care a şi e > î.

VIII IBD ne dă aici cea mai completă imagine la acea dată despre schimbările fonetice petrecute în trecerea de la latină la română.

IX Accent critic față de jargonul păturii sociale suprapuse. Este, probabil, prima oară cînd la noi se ia atitudine față de aceşti stricători de limbă.

X "spiritul limbii" este un concept care revine de mai multe ori la IBD. Să fie oare un ecou al "geniului limbii", care s-a bucurat de mare circulație în sec.XVIII? Oricum, prin spiritul limbii IBD introduce un termen şi un concept pînă azi valabil, deşi incomplet valorificat.

XI E vorba de Samuil Micu.

TEMEIURILE GRAMATICII ROMÂNEŞTI

(...)

§. Pentru slovele lătineşti care s-au întrebuinţat la lexicon, adecă pentru orthografia românească adevărată. (...) Însă afară de aceasta, împotriva acelora ce doară ar cîrti asupra slovelor lătineşti, deacă ar fi loc aici, multe foarte aş avea să răspund. Dovedire-ş că slovele care le zicem noi sloveneşti tocma aşa să lovesc cu firea şi făptura din lăuntru[I] a limbii româneşti ca şi cele turceşti. Căci, dacă vom vrea să o silim, o vom putea scrie şi cu slove turceşti[a] tocma aşa ca şi cu sloveneşti. Însă întrebarea este: oare cum să va lovi cu celelalte proprietăţi a limbii? Fiindcă fieştecare limbă are ale sale. Deacă s-ar fi aflat aceste slove, cu care au scris românii pînă acum, însuş şi singur pentru limba românească, nu mă îndoiesc cum că însuş la izvodirea şi alcătuirea lor s-ar fi băgat de samă ca să fie potrivite cu făptura limbii şi cu mutările cuvintelor după regulile gramaticii[II]. Dar fiindcă acele slove s-au afalt pentru limba slovenească, care atîta este departe întru toate proprietăţile sale de limba românească precum este cea nemţească de lătinească, pentru aceasta, cum putem cu cuvînt[b] a socoti că aceste slove hotărîte pentru o limbă străină să fie ajungătoare şi la limba noastră? Iară că au fost primite la limba românească aceasta nu dovedeşte nici vrednicia, nici ajunsia[c] lor. Aceasta primire au fost anevoiată trebuinţă şi o tîmplare destul de jelnică

---

a. adică arabe(?); b. îndreptăţire; c. potrivire.

pentru limbă, căci să poate zice că pe jumătate ar fi mai întreagă limba să nu să fie tîmplat aceasta. Avut-au românii un feliu de scrisoare mai nainte de a primi leterele slovenești și ce feliu? De bună samă nu putem hotărî, fiindcă nu avem nice o dovadă la mîna. Deci în zădar zic unii[III] că pîn-în zilele lui Alexandru-vodă cel Bun, prințipul Moldovlahiii, ar fi ținut românii slovele strămoșilor săi, adecă cele lătinești, căci, nearătîndu-ne măcar cît de mică scrisoare de pe acele vremi, nu sîntem datori să credem și măcar nice putem tăgădui cu totul, dar nice a primi ca un lucru adeverit să cuvine omului ce caută adevărul[IV]. Acele fie cum cine va vrea, dar eu voi scrie gramatica depreună și cu slove lătinești și, vrînd să arăt neajungerea scrisorii slovenești la limba românească, voi aduce la locurile sale nerăzbătute dovezi.

(...)

§.Luări aminte preste tot asupra articulelor și a numelor

Întîi. Aici, după ce am arătat chipul declenăciunilor, vreau să arăt neajunsia slovelor sîrbești[d] la scrisoarea[e] românească[V]. Zic, dară, că cu slove sîrbești nu este cu putință să să deie regule gramaticești în limba noastră și voi să arăt la toate părțile voroavei.

a) Eu am arătat mai sus, precum și este, că românii nu au mai multe articule femeiești fără unul: a. Cu adevărat că am arătat la paradigmă cu nume care este mai ușor la scrisoare și la care nu să arată vreo împrotivire. Dar de vom lua alt nume, precum floare, atunci,

---

d. slavone; e. scrierea.

după regula noastră, ar trebui să scriem cu articulul a, флоаре-а.

Însă de obşte cunoscut lucru este că după orthografia românească nu să scrie флоареа, ci флоарѣ. Aşadară să vede că mai vîrtos ѣ este articulu<l>, luînd sama mai încolo că unele nume, după scrisoarea cu slove sîrbeşti, să fîrşesc cu ѣ, de unde să arată că la numele aceste vom trebui să dăm alt articul, fiindcă nici cu а, nici cu ѣ nu s-ar putea declena, că nu pot zice: стѣѣ, nice стѣа ci, după obiceai, стѣѡа. Aşadară vom căuta să facem şi al treile articul femeiesc?

Aşa au trebuit să socotească şi răpăsatul Molnar şi dum. Radu Tempea şi alţii ce au alcătuit gramatici româneşti pînă acum şi aşa au şi făcut, adecă trei articuluri femeieşti. Dar n-au luat sama că, arătînd ei însuşi declenaţia tustrele acelor articule, s-au dovedit înşii pre sine fără a se precepe cum că ei au făcut dintru un articul trii. Căci osăbirea lor este numa în cazul de întii, adecă în nominativul sîngureţ[f]; în toate celelalte este tot acelaş al nostru articul, а. Dar să vedem cu ce dreptate au făcut ei aceasta, fiindcă nu pot să răspunz alta fără de nevoie. Noi vom să-i desvinuim, precum să şi cade, căci în sine şi după adevăr n-au fost ei de vină, ci neajunsia ortografiii sîrbeşti la limba românească. Insă acei vrednici bărbaţi s-au silit cît au putut a desvolbi[g] limba românească şi pentru acest cuget a lor caută să le rămîie lauda întreagă.

(...) Zic, dară, aceşti vrednici bărbaţi, deacă s-au sfiit a îndrepta limba sa după izvodul adevărat, adecă după limba lătenească, temîndu-să ca să nu să facă

---

f. singular; g. a dezvolta, a îmbogăţi.

păpistași, încai trebuia să aleagă acea ortografie cu care să să poată mai lesne tălmăci toate regulele gramaticești, căci nu gramatica ortografiii, ci orthografia trebuie să urmeze gramaticii[VI].

N O T E

I Prin "firea și făptura din lăuntru" a unei limbi IBD înțelege ceva foarte apropiat de "structura gramaticală" din terminologia modernă.

II IBD cere scrierii, ortografiei, să fie în concordanță cu morfologia, să facă vizibilă structura morfematică, precum se va vedea în continuare.

III Aluzie la Cantemir și P.Maior (vezi p.50 ș.u.; 407 ș.u.).

IV Exemplară atitudinea lui IBD, caracteristică în general lingvisticii românești, foarte atașată spiritului de obiectivitate științifică.

V "neajunsia slovelor sîrbești la scrisoarea românească" privește tocmai relația ortografie-morfologie.

VI Așadar, scrierea cu litere chirilice, care notează cu un singur semn diftongul ea, nu e capabilă să pună în evidență că în floarea și casa articolul feminin este același, a. Drept care acesta ar fi un motiv în plus să se renunțe la scrierea cu chirilice, "căci nu gramatica orthografiei, ci orthografia trebuie să se supună gramaticii".

LEXICONUL ROMANESC-NEMȚESC

PREFAȚIE

(...)

a II. Să cade a ști că scoposul mieu n-au fost să adun toate cuvintele cîte sînt obicinuite la români prin toate țările unde să află ei cu lăcuința, căci aceasta ar fi fost cu neputință unui om singur a săvîrși, fiindcă ar trebui să lăcuiască în toate acele părți cîțiva ani, luînd sama la voroava norodului și doară lîngă aceasta s-ar afla cele mai multe cuvinte străine, luate de la neamurile vecine, care cuvinte întru celelalte părți românești sînt neînțălesă.

Gîndul mieu au fost, dară, să adun numa acele cuvinte ce să află în cărțile și scrisorile[a] de obște a neamului românesc[I]. Lîngă aceaste, și toate acele cuvinte care sînt obicinuite la tot neamul, ori de la care limbă să purceagă, căci, de vreme ce s-au priimit o dată de către tot neamul (precum s-au dzis mai sus), nu să pot dzice mai mult streine, ci proprii a neamului românesc.[II] Dintru care mai sus arătate urmează: a) că toate cuvintele obicinuite numa la o parte de români și < care > nu să va putea dovedi că sînt adevărate strămoșești, adecă purcegătoare de la limba lătinească[III]; acele nu pot să poftească ca să să puie la lexicon; toate cuvintele rusești și sîrbești fără de nice o alegere și trebuință băgate la cărțile bisericești, avînd noi în locul lor altele chiar românești mai vechi și mai de înțăles, trebuie să lipsască de la lexicon.[IV] De unde

---

a. scrierile.

urmează că, avînd noi în limba noastră cuvintele taur și porumb, ar fi necuviincios să punem buhaiul și hulobul bucovinenilor, care cuvinte ceilalți români nice le-au auzit cîndva. Însă nice vom dzice scripcă în loc de vioară sau alăută.

Deci să nu bănuiască[b] dumnelor moldovenii cînd nu vor afla aice buclucuri, calabalicuri, fudulia, englendisirea, seretlicul, peșchiejul, tainul, tachiumul și nenumărate alte nu de mult de la turci și de la greci împrumutate. Nu să supere nice dumnelor ardelenii și ungurenii, cînd în zădar vor căuta chischineul, necrăvălăul, hinteul, copirșăul cu aghiaole, epuletiurile, tistiile și mai multe de aceste. Despre provințialismurile celor din Țara Românească nu pot să dzic nimica, căci nu am avut prilej a cunoaște mai de aproape dialectul muntenesc. Dzis-am mai sus și pentru cuvintele vîrîte în limba noastră prin neprocopsiți tălmaci a cărților bisericești și poftoresc[c] că acele nu au nice un drept la limba noastră. Căci nu aflu nice o cuviincioasă pricină pentru ce să dzicem precesta, avînd noi cuvîntul nostru prècurată, pentru ce să dzicem spăsitoriu, spăsesc, izbăvesc, avînd noi mîntuitoriu, mîntuiesc. Apoi ce va să dzică plean la biblie, care nice un adevărat român nu percepe deacă nu va ști rusăști. Dar dacă vei dzice jac și pradă, fieștecare înțălege. În urmă, ce va să zică acoloș clicui, cînd putem zice adevărat românește: chema, striga. Toate aceste dară, împreună cu psalomii, molidva și peasna, pavecernița și celelalte n-au aflat loc la lexicon. Cu toate aceste am pus altele mai multe, tot de acest feliu, care ni s-au părut că sînt mai larg obicinuite la obște și care îndată nu le-am putut tălmăci cu alt cuvînt spre de obște înțăles, precum: pocăință, post, duh, cetesc, greșesc și altele[v].

---
b. a se supăra; c. a insista.

Aceste ajungă spre dezvinovăţirea mea pentru că n-am băgat la lexicon multe cuvinte streine care sau că nu s-au priimit de la tot neamul, sau că s-au băgat la cărţile bisericeşti fără trebuinţă.

Încerc amu să dau cuvînt şi celor ce doară să vor mira pentru ce am pus la lexicon multe cuvinte pînă acum doară neauzite şi neştiute. Mă mărturisesc că multe cuvinte de aceste s-au băgat la lexicon. Dară trebuie a şti că toate acele cuvinte sînt chiar româneşti şi veri[d] că se află la cărţile vechi, veri că să obicinuiesc şi acum întru unele eparhii româneşti, precum sînt cuvîntul op, propriu, şerb şi altele de aceste. De voi fi pentru aceste cîrtit de către oarecare, poftesc să binevoiască acei cîrtitori, mai întîi de toate a băga samă cum că cea de frunte dătorie a unui făptuitoriu de lexicon este să adune toate cuvintele limbii aceie întru care va să facă lexiconul, mai vîrtos cele ce să află la cărţi.

Deci aflînd eu aceste cuvinte o parte la cărţi, altă parte în gura norodului românesc vieţuitoare, nu le-am putut, cu atîta mai vîrtos, să le trec cu vederea; una, că sînt adevărate strămoşeşti, alta, că mai mulţi alţii m-ar fi de împrotivă vinuit[e] şi doară mai cu mare dreptate. Însă cea mai vrednică pricină este că am vrut prin aceasta să deştept pre patrioţii miei şi să le arăt cum ei au început a lepăda cuvintele sale strămoşeşti şi a lua în locul lor alte streine cu mult mai neharnice[f]. Pus-am, dar, toate cuvintele româneşti, macar că unele nu să obicinuiesc de obşte la toţi, arătînd împreună la tot cuvîntul unde să află şi să obicinuieşte ca să-ş poată aceieşi patrioţi (deacă ar vrè oarecînd să-ş curăţească şi să-ş îndrepteză limba) alege cuvinte după plăcere.

---

d. ori; e. învinuit; f. nepotrivite, cu posibilităţi expresive reduse.

a III. Pus-am la lexicon şi mai multe cuvinte nu de mult de cătră cei mai aleşi şi învăţaţi dintru naţie întrebuinţate, care mai toate cuvintele s-au împrumutat de la greci sau de la latini şi însămnează numiri obicinuite numa la învăţături sau meşterii. Căci unele ca aceste poporul românesc nu le-au avut pînă acuma în obiceai. O parte dintru aceste cuvinte să află şi la cărţile noastre, iară o parte să obicinuiesc de mult acum în conversaţiile de obşte şi la scrisori private[VI]. Toate aceste le-am însemnat cu o cruciţă (+). Lîngă aceste am adaus şi eu, însă foarte puţine, altele, ce să află acum priimite la toate neamurile Europii, precum aliantă, cabinet, echipaj, bagaj, avangardă, modă etc., căci şi aceste sînt de obşte cunoscute la cei politiciţi[g]; apoi, neavînd noi ale noastre, am socotit că fac un lucru priimit[h] patrioţilor, puindu-le şi la lexiconul românesc. În urmă, am pus mai multe cuvinte obicinuite numai în Ardeal şi am însămnat că numa la ţărani şi la poporul de obşte sînt obicinuite[VII], din pricină că această parte a lexiconului este mai vîrtos alcătuită pentru ţara Ardealului şi a eparhiilor ungureşti.

(....)

INTRODUCERE ISTORICEASCĂ

Carmişul[i] I

PENTRU PURCEDEREA ŞI NUMIREA ROMÂNILOR

(...)

Pînă acum de obşte să credea cum că naţia românească, ce în Ţara Românească şi în Moldavia stăpîneşte, iară în Ardeal, în Maramureş, în Bănat cu părţile Ungariii despre răsărit pînă la Tisa cea mai mare parte lăcuieşte, purcede de la acei români care au rămas în Dacia,

---

g. civilizaţi, cultivaţi; h. plăcut, folositor (?). i. parte, capitol.

de pre vremile lui Traian împărat și supt Aurelian n-au ieșit din țară. Dar de oarecîtăva vreme încoace, mai vîrtos unii între învățații Ardealului, nu numai că pun la îndoială această socoteală, ci, mai vîrtos, cu prècercate dovezi și multă ură, să silesc a o răsbate[j]. Scorninduă-să întîi această price[k] dintru nescare privinți naționale și politicești[VIII], s-au luat sama mai apoi cum că, răpiți[l] fiind și cei - de altă - procopsiți la învățătura istoriii bărbați, însă nu absque ira et studio [IX], cu tot adinsul s-au mărturisit[m] asupra ceii pînă acum de obște socoteli.

Despre partea românilor, încît știu, nime nu le-au răspuns pîn-acum, afară de dumn. prènvățatul arhidiacon Petru Maior, care în cartea ce au dat asupra purcederii românilor pre limba națională s-au silit a răzbate toate ce s-au dzis pînă acum împrotiva purcederii românilor de la romani.

§ Vrînd eu, dar, acum a-mi spune socoteala despre lucrul acesta, fără părtășie[n], adecă s-arăt pentru purcederea românilor, precum am aflat la istorie și precum să cunoaște din însuș limba lor, mă aflu îndetorit a întări cele ce voi dzice cu cele mai întemeiate dovezi, cu atîta mai vîrtos cu cît socoteala mea este cu totul împrotiva celor mai sus pomeniți bărbați. Cetitoriul va cerceta apoi dovezile și va judeca: care dintre noi este mai aproape de adevăr, eu sau protivnicii?

Toată cercetarea este singur pentru un adevăr istoricesc sau pentru apropiarea către adevăr, fiindcă de alte, fieștecăruí cetitoriu, precum și românilor celor

---

j. combate; k. motiv, dispută;
l. înșelați; m. declarat, dovedit; n. părtinire.

mai precepuți, adiafor[o] lucru este și trebuie să fie; ori să purceagă nația sa de la romani sau de la daci, ori de la macar alt neam.

Destul că neamul românesc custă[p] și face în Dacia o nație de frunte dintru mai multe milioane alcătuită, care nu dorește altă, numai ca prin o mai mare cultură să să poată apropia de celelalte neamuri politicite a Europii.

Drept aceasta socotește că nu au dat prilej învățatelor defăimări a lui Sulțer și Eder și unor altora, cu atîta mai puțin cu cît nația aceasta nu o dată au pus adevărate merituri pentru toată Europa. Fost-au vremi cînd nația aceasta, acum necunoscută, era cè mai întîie baște[illegible] apărătoare [illegible] asupra prăpu-

[illegible]tă

<u>Întîi</u>, cum că ei, de cînd s-au pomenit, pururе români s-au numit şi acum încă aşa să numesc.

<u>A doao</u>, că toate neamurile de pre împrejur au socotit pre români ca şi un neam purcegătoriu de la romani.

<u>A tria</u>, cum că limba românească nu purcede de la nice o altă limbă fără de la limba poporului romanilor.

La un alt loc ar fi cu greu a dovedi cest mai de pre urmă punt. Însă aice, unde eu pun denainte cetitoriului lexiconul limbii româneşti, fieştecare să va încredinţa de sine însuş. Cu toate aceste, fiindcă nu voi a întra la prè largi cercetări istoriceşti, ci numa la dovedirea celor de frunte mai sus arătate these, precum şi la desvolbirea celor mai vrednice de băgare în samă aruncări a protivnicelor noştri, drept aceasta mă voi cuprinde, în cît va fi cu putinţă, întru puţine cuvinte.

§ Cum că românii, de cînd s-au pomenit, s-au chemat <u>romani</u> şi aşa să cheamă şi acum, nu poate să tăgăduiască nime dintru cei ce au petrecut cu dînşii. Căci prè ştiut lucru este cum fieşcare român la întrebarea: "De ce neam este?" va răspunde:"Eu-s român". "Ştii româneşte" va să dzică la dînşi i : "Ştii romaneşte".

Însă, fiindcă la români după dialectul lor de acum unele vocale almintre să pronunţează de cum s-au obicinuit la latinii de astăzi[u], drept aceasta nu poci lăsa nepomenit cum că unii dintru străini, prin această pronunţie amegiţi fiind, cuvîntul acest <u>rumân</u>, cu care să cheamă românii, au scris şi au pronunţat <u>rumun</u>. Această strîmbă orthografie întorcîndu-o spre folosul său neprietenii românilor, ca să întunece lucrul şi mai tare,

---

u. popoarele neolatine.

au început a mustra[v] că cuvîntul rumân vine de la lătinescul remaneo şi arată de sineş cum că românii sînt rămăşiţa cea mai de pe urmă a gloatei romanilor din Dacia. Însă cu totul almintre este treaba.

Românii s-au obicinuit, ca şi cei mai vechi romani, la toate cuvintele purcegătoare de la latini a pronunţa vocalea o cu pre un u (ꙋ), mai vîrtos cînd acel o să află a fire scurt ori din firea sa, ori din pusoare[w], spre pildă: noi scriem acum şi cetim bonus, pono, tono, sono, frons, pons ş.a., însă românii pronunţează sunu, punu, tunu, bunu, frunte, punte ş.a. Aşaş, dară, pronunţează ei vocalea o şi la cuvîntul romanu ca u şi dzic rumanu. Asemene este şi cu vocalea a, care la români să pronunţează ca şi ъ sau ca şi ꙟ , mai vîrtos, cînd urmează după dînsa un Н . Spre pildă, latinii scriu şi dzic: pane, cane, mane, sanguine (ПАНЕ, КАНЕ, МАНЕ, САНГꙋИНЕ). Românii scriu cu adevărat cu slove lătineşti asemene: pane, cane, mane, sange, dară ei le pronunţează cu totul almintre, adecă: pîne, cîne, mîne, sînge. Deci şi silaba manu, la cuvîntul romanu o grăiesc mînu[XI]. Dar fiindcă această mai de pre urmă pronunţie mai aşa să aude ca şi frănţozescul en şi pentru străini este foarte grea, pentru aceasta mai toţi ceilalţi, care nu ştiu firea limbii, foarte smintit pronunţează acel a ca şi u. Aceste toate învaţă mai chiar gramateca. (...)

Curmişul al III^{le}

Limba românească purcede din limba poporului romanilor cel vechi.

§ Stricarea limbii lătineşti, fără privinţă la romanii din Dacia, să poate răduce la trii de frunte

---

v. arăta; w. poziţie.

epoce. Încă mai nainte de a lua Traian Daţia supt stăpînirea sa, limba poporului românesc, după ce romanii biruisă toată Italia, au pătimit mare strămutare şi aceasta este epoca dea de întîi. A doale începe de la vremea cînd romanii au supus Gallia, Britania, Africa şi mai multe eparhii ghermaniceşti. A tria să numără de la subjugarea Thraciii, a Panoniii cu Illiricul. Acestor să poate adauge a patra, ce mai vîrtos priveşte coloniile romanilor din Dacia.

Însuş pre vremè lui Ţiţeron, poporul romanilor avea un alt chip de voroavă, adecă vorbea almintre de cum cuvînta Ţiţeron în senat. Ca să mă tălmăcesc mai bine, voi să zic că era mare deosăbire între limba lătenească ce o învăţa tinerii în şcoale şi între cea care o vorbea gloata romanilor.[XII]

Aceasta să poată culege din multe alte cum şi dintr-un loc a lui Suetoniu[1], care zice despre August cum că el n-au băgat sama de limba lătinească cea lucrată şi gramaticească, fiindcă grăia betissare în loc de "lîngezi", adecă "a fire slab", care cuvînt poporul zicea lachanissare[XIII].

Pre vremea lui Polibius[2], însuş romanii nu înţălegea mai mult limba romanilor celor vechi, ce cu 500 de ani mai nainte să scrisese, şi avea trebuinţă de tălmaci ca să o înţăleagă.

Aceasta nu va pune nime la îndoială, fiindcă şi în zilele noastre să tîmplă la toate neamurile politicite a Europii că să deosăbeşte vorba celor învăţaţi de a celor proşti şi cea care să vorbeşte în oraşe de frunte de ceea ce să vorbeşte prin sate. Spre pildă pot fi ghermanii, italienii şi franţozii.

---

1. Suetonius, Vitae duodecim Caesarum, Augustus, LXXXVII.
2. Secolul al II-lea î.e.n.

§ Însă aceasta să află întemeiată în însa firea lucrurilor, cum că din ce o limbă lucrată merge politicindu-să şi îmbogăţindu-să cu noao cuvinte, cu atîta şi limba proastă din vreme în vreme să îndreptează. Dar aceasta poate să fie numa într-o ţară care nu este împresurată cu neprietinul, unde stăpînind liniştè păcii nu să pune împedecare culturii prè încet păşitoarii.

Însă într-o ţară, unde stăpînia adeseori să mută şi a cării lăcuitori sînt cîte o dată siliţi a purta jugul strein, acolo şi limba strămoşască sufere strămutări[XIV], învăţături şi cuvinte streine să fură[*)] întrînsa şi încep a să întrebuinţa. În urmă, limba strămoşască pierde proprietatea, precum şi neamul supus numirea sa.

Pînă ce neamul românesc era la Roma, vorbè limba strămoşilor săi curată, iară după ce romanii cuprinsără toată Italia şi pretutinde descălecară a sale colonii osăbite, mai apoi scorniră-să dialecturi româneşti în deosăbite eparhii italieneşti. Numa aceste întru nainte arătîndu-să putem judeca precum să cuvine ce feliu au fost limba poporului românesc cînd romanii au descălecat Dacia.

Istoria ne învaţă cum că la Dacia au fost trimisă o nenumărată mulţime de lăcuitori din toate părţile împărăţiii romanilor.

Deci să înţălege [illegible] cum că şi poporul descălecat au adus [illegible] deosăbite dialecturi.

§. 38 [illegible] adevărat nu nimei spune cum că dregătoriile publece şi cei mai de frunte cetăţeni, şi în Dacia, aceeaşi limbă învăţată la început au vorbit, care au fost obicinuită în celelalte eparhii a împărăţiii ro-

---

*) se furişează.

mânești. Nice este vreo îndoială cum că Dacii pentru tinerii săi au avut școale. Dară poporul rămasă și în Dacia, ca pretutindene, la obiceaiurile sale și, fiind între gheți și daci, multe cuvinte au luat de la acești. Întracea trecusă acuma și veacul de aur a limbii românești ceii învățate. Scoalele cu totul scăzusă de la vrednicia cea de întîi, cu atîta mai vîrtos în Dacia, unde lăcuitorii, peste puțină vreme după descălecatul său, necontenit era supărați de varvarii de pre împrejur ce îi năpădea.

Îndeobște, epoca nefericită a romanilor din Dacia să poate număra de la moartea lui Adrian. Cele trii leghioane și tăriile Daciii nu-i putea apăra numa de o cu totul prădare, iară de năpădiri părțișate[y] mai vîrtos spre cîmpii ce să lățăsc către Marea Neagră și la Dunărea cea de sus, nu era cu putință de a să putê ocroti.

Iară după ce Aurelian părăsi ța[illegible] atunci rămasă [illegible] lăcuitorii singuri de sine și supuși năpădirilor varvarilor [illegible] la niczei-moarte [illegible] atunci încoace au

un grăunte (scrupul), adecă cum că abea a opta parte este lăteneascâ. Însă de obşte ştiut lucru este că amîndoi n-au ştiut limba românească şi socoteala lor s-ar putea afla răsuflată prin însuş lexicon.

Dar, fiindcă judecata lor să împotriveşte poncis thesii noastre mai sus aşezate, drept aceasta mă văd a fi prilejit prin aceasta ca să cercetez aice mai cu de-amăruntul limba românească, analisind mai de aproape stihiile ei.

§. Întii, dară, voi scoate toate cuvintele care nu purced de la lătenie şi le voi împărţi în deosăbite tăbliţe, ca mai lesne să poată judeca cetitoriul priincios. A doao, voi arăta alcătuirea din afară şi din lăuntru a limbii. A tria, care încă poate să ajute la aceasta, voi arăta şi osăbitul dialect după care românii pleacă pronunţia sa.

Încît priveşte cea de întii, fiindcă cea mai mare parte a cuvintelor streine în limba românească sînt împrumutate de la slovenii cei de demult, toate cuvintele ce să lovesc cu deosăbite dialecturi sloveneşti le-am pus la tăbliţa I, la care privind va lua fieştecare sama cum că cuvintele sămnate nu sînt luate dintr-unul, ci din mai multe dialecturi sloveneşti. Mai vîrtos să cunosc doao dialecturi intr-însele: unul ce să apropie de dialectul leşesc şi altul de sloveno-rusesc. Cuvintele acestui al doile dialect le-am însămnat cu cruciţă. Trebuie a şti că cele neînsemnate cuvinte sînt cele mai vechi şi în toate eparhiile româneşti obicinuite. Deci este de a crede cum că aceste, mai nainte de toate celelalte, dintru început au fost priimite la limba românească din Dacia de la un neam slovenesc, care au avut asemene dialect cu a leşilor de astezi, fiindcă (în cît ştiu) nice un dialect slovenesc nu are vocale cu un n

(naş) întunecat sunătoare, precum sînt a şi e la leşi[XVI].
(...)

§. Cuvintele la tăb. IV cu adevărat le-am zis ungureşti, fiindcă asamană cu cuvintele ungureşti. Totuş foarte mă îndoiesc ca să le fie luat românii de la ungurii de acum, fiindcă sînt de obşte primite la tot neamul şi cu adevărat şi întru acele eparhii unde ungurii nice o dată n-au lăcuit[XVII]. Apoi, pare că sînt cu mult mai de mult în limba românească de cum sînt ungurii în Dacia[XVIII]. În urmă, de cătră români nu să iau cu totu(l) într-acea noimă[a'] ca la unguri. Deci să prepune cum că sînt de la un alt dialect unguresc împrumutate, prin aceiaş canal ce s-au arătat mai sus la cele greceşti şi ghermăneşti etc. Însă trebuie a şti cum că eu aice numa acele cuvinte dintru cele ce asamănă a fi ungureşti am însămnat, care sînt obicinuite la tot neamul românesc, căci almintre, pre unde românii lăcuiesc printre unguri, acolo au priimit cu mult mai multe. Dar nice acele cuvinte să pot socoti aice care sînt asemene în obiceai la unguri ca şi la români, însă care mai vîrtos ungurii le-au împrumutat de la români (tăbl.X), sau şi care românii cu ungurii depreună le-au împrumutat de la sloveni (tăbl. XI).

§. Tocma aşa este şi cu cuvintele sloveneşti mai sus pomenite: adecă eu le-am numit preste tot sloveneşti, măcar că multe sînt dintru ele care să obicinuiesc şi întru alte limbi europeşti ce s-au mestecare cu limba slovenească. Drept aceasta, încă este o mare întrebare: de car limbă să ţin aceste? Spre pildă, bici, nemţeşte Paitsche, greceşte βίτσα, ЛЮБИЧ sau ЛЮБИТИ,

---

a'. sens.

lăteneşte lubesco, lubet. Însuş cuvîntul curva, pare că purcede de la grecescul χορα sau de la χορευσω ce va să zică "s-a lipsit de feciorie".[XIX]

În urmă, cuvîntul beteag este cuvîntul la români, la unguri şi la sloveni obicinuit, dar nu să poate zice cuvîntul unguresc, nice slovenesc, căci încă pre vremè lui August împăratul au fost la poporul românesc asemene cuvînt întru o asămene noimă în obiceai, adecă betissare (betizare) "a fire beteag" sau langvere[XX]. Deci este de a să îndoi încă de nu s-au adus mai vîrtos cuvîntul acesta prin coloniile romanilor la Panonia şi Dacia.

§. A doao. Nice trebuie a crede cum că toată acea mulţime de cuvinte streine mai sus însămnate este de trebuinţă în limba românească, sau de acel feliu fără care să nu să poată grăi româneşte. Căci, numărînd cu de-amăruntul, abea să află cincizăci dintr-însăle care nu pot să lipsască din limbă. Celelalte slujesc numa spre podobirea limbii[XXI].

(...

Aceste trimeţind înainte, să arată află adevărat multe cuvinte de rădăcină străină românească, dară mulţimea în privinţa întreagă, nice acele parte în...

Apoi, şi de aceasta a parte nu este primită la toată naţia. În abea să vor afla ... dintru acele poată lipsi din limbă.[XXII]

Drept aceasta, deacă vom chema limba românească mestecătură de toate limbile, pentru că cuprinde în sine vreo doao sute de cuvinte străine, dintru care nice tate sînt de trebuinţă, atunci cu acelaş drept să poată zice de fieşcare limbă europească într-acelaş chip, căci

nici una dintr-însăle s-află așa curată ca să nu aibă mai multe sute de cuvinte ce sînt de obște și altor limbi străine.

§. Acum îmi caută să dovedesc cum că limba românească nu numa după zriditura sau alcătuirea din afară, dară și după cea din lăuntru[XXIII] să potrivește cu limba lătinească și cu celelalte limbi care au purces din lătenie.

THESA ME ESTE

Fieștecare limbă să alcătuiește din opt părți (nesocotind articulu<1>). Deci arătînd eu că toate părțile voroavei românești sînt chiar curate lătinești și, precum la declenații și conjugații, așa și la celelalte plecături, cum și la sintaxă, adecă înșirătura cuvintelor, păzăsc forma, chipul și regulele lătenești, atunci va fi depreună dovedit că limba românească este adevărata fia[b'] limbii poporului romanilor celui vechi.

(...)

Întru tot zicînd, deacă vom cerceta gramatica și lexiconul, ne vom încredința cu totul cum că toată alcătuirea limbii cea din afară și din lontru este lătenească[XXIV].

Cu toate aceste, la întîia clipită pare că limba românească cu totul altă purcedere are decît limba lătenească, fiindcă românii, după dialectul său, alminterea pronunțează cuvintele lătenești de cum să pronunțează astăzi la latini. Apoi pun arteculele după numiri. Afară de aceasta, au luat în limba sa doao părticele străine care mai la toată construcția să află și cu adevărat: și, în locul de lătenescul et, cum s-au zis mai sus, și ne, în loc de lătenescul in, care să pune înaintè cuvin-

---

b'. fiica.

telor, ca și la latini părticeaua nuitoare in, la cuvintele: ingratus, innocens ș.a., spre pildă: neputință, în loc de impotință, necuprins, în loc <de> incuprins, măcar că să află această părticea ne în limba lătinească cea învățată, precum: nefeceris, neutiquam, neutrum. Deci s-ar putea prepune cum că la popor au fost și mai pre larg întrebuințată și doară așa ca și la români astăzi[XXV]. Totuș mai aproape de adevăr este cum că această părticea au purces de la sloveni[XXVI].

Întrebuințarea dar, acestor doao părticele și cu ne, apoi obiceaiul de a pune articulul după numire, în urmă, osăbirea pronunții mai a toate letere este pricina de nu să cunosc cuvintele lătenești în limba românească. Voi arăta în scurt ce atîrnă pronunția această deosăbită.

Întîi. Românii grăiesc a cîte o dată ca az, de altă dată ca ъ (ior)

c, înainte de e și i, ca ч (cerf), adecă ca și italianii

d, înainte de i, ca dz sau ѕ (dzilo)

e, cîte o dată ca i, cîte o dată ca ea sau ѣ

g, înainte de e și i, ca џ (gea) sau ca la italieni

j, ca ж (jivete), sau ca franțozii

o, de multe ori ca ȣ

qu, ca к

s, înainte de i, ca ш (șa)

t, înainte de i, ca ц (ți)

z, înainte de i, ca ж (jivete).

În urmă, l înainte de i și u după q sau g, sau v după g sau și între doao vocale nu să aude, nice să pronunțează.

A doao. Românii au mutat la cuvintele lătenești unele slove între-alte, precum v în b, și în loc de cervus

zic cerbu, în loc de corvus, corbu; vervex, berbece. Aşa au mutat l în r, precum în loc de sole, sore, în loc de sale, sare, în loc de melum, meru, în loc de celum,ceriu. Apoi gn au mutat în mn, în loc de lignum zicînd lemnu, în loc de signum, semnu, în loc de pugnus, pumnu. În urmă, ct au mutat în pt, precum în loc de octo, opt, în loc de factum, faptu, în loc de lacte, lapte, în loc de pecten, peptene; aşaş qu cîte o dată s-au mutat în p, precum aqua, apa; equa, epa; quatuor, patru ş.a.

Toate aceste[XXVII] fac, precum s-au zis, că limba s-arată ca cum ar fi mai vîrtos o mestecătură de toate limbile decît o soră a limbii italieneşti, franţozăşti şi ispăneşti.

Cu toate aceste, rămîne ea în sine[XXVIII] purure adevărată fia limbii lăteneşti şi sora limbii italieneşti, adevărat acum încă prost şi în veşmînt schithicesc învălită, însă care poate să primească toate acele îndreptări ce au priimit pînă acum limba itălinească.

Închei această comentaţie cu mărturiseala cum că trebile mele mă hotărîsă spre altă chemare decît ca să fiu istoric şi pentru aceasta sînt vrednic de iertare, de cumva nu am împlinit cu de-amăruntu<l> toate cîte s-ar putè pofti de la mine.

Eram silit a trăpăda[c'] cîmpul acest pre larg, socotind că scoposul însuş a unui şi cel mai de întîi lexicon românesc aduce cu sine ca să desvolbesc cu critică istoricească începutul neamului şi a limbii româneşti, puţin pînă acum în Europa cunoscute.

Dintru cele ce am aflat despre lucru<l> acesta încoace şi încolea împrăştiate la istorie şi întru adîncele ei izvoară aducîndu-le împreună, am aşezat temeiul

---

c'. parcurge.

părerii mele, care totuş nu voi pre nimene ca să silesc ca să primească.

Întru alte, socotesc că nu este de trebuinţă să mă jezvinuiesc pentru smintelele stilului, fiindcă nu am vrut să fac o desertaţia întreagă, ci numai o întruducere sau întruş la lexicon.

N O T E

I Cunoscute tuturor regiunilor locuite de români.

II Concluzie de bun simţ cu privire la statutul cuvintelor "primite de către tot neamul" şi "de la care limba să purceagă".

III Deci reţine dintre cuvintele dialectale numai pe cele de origine latină. Scopul anchetelor dialectale, peste cîteva decenii, va fi, în mare, acelaşi, să descopere vestigii lingvistice dintre cele mai vechi.

IV Strict teoretic vorbind, îi dăm dreptate lui IBD.

V Aplicînd în practică principiile enunţate, IBD nu este dezis de evoluţia ulterioară a faptelor, cuvintele repudiate dispărînd propriu-zis din limbă (cu cîteva excepţii: şiretlic şi izbăvi), iar cele admise rezistînd pînă azi.

VI Termeni deci internaţionali, şi prin asta indispensabili şi limbii române.

VII Pentru IBD sînt clare stratificările lexicale: limba comună, populară, savantă, regională etc.

VIII IBD vede de la început "privinţele naţionale şi politiceşti" care au declanşat acţiunea de contestare a continuităţii româneşti în Dacia.

IX Aluzie la cunoscuta expresie lat. sine ira et studio "fără mînie şi părtinire" (Tacit, Annales, I,1).

X Teză istorică despre care am fi crezut mai curînd că este produsul istoriografiei romantice, paşoptiste: rolul nostru de "sentinelă" la porţile Europei, ale civilizaţiei, ale creştinătăţii.

XI Demonstraţia etimologică e fără cusur.

XII Distincția dintre latina literară și cea populară este un loc comun la scriitorii Scolii Ardelene.

XIII În latină <u>lachanisso</u> sau <u>lachanizo</u> = a fi lînced; <u>betisso</u> sau <u>betizo</u> = a fi moale, lînced.

XIV Pasaj care ne amintește că printre cauzele schimbărilor lingvistice este înregistrată și instabilitatea social-politică. IBD nu pare să ia de vreundeva considerațiile pe care le face asupra acestei chestiuni.

XV Pentru IBD, existența elementelor de substrat, deja afirmată de cîțiva predecesori, este un fapt cu totul firesc.

XVI IBD ne dă astfel și o foarte amănunțită analiză a lexicului românesc din punct de vedere istoric, al originii cuvintelor.

XVII Argument pe care lingvistica de azi îl redescoperă, punînd sub semnul îndoielii originea maghiară a unor cuvinte ce par mai noi în limba noastră. [illegible]

XXVI Exemplară onestitatea și buna credință a lui IBD, a cărui judecată nu este întunecată de teza pe care o susține.

XXVII Adică cuvintele împrumutate, schimbările fonetice și morfologice.

XXVIII A degaja ce este limba română <u>în sine</u> a fost răspunsul Școlii Ardelene la contestațiile formulate de felurіți istorici pătimași ai unor idei și interese politice, complet străini de spiritul obiectivității științifice.

PAUL IORGOVICI

Cărturarul bănățean Paul Iorgovici s-a născut la 28 aprilie 1764 la Vărădia (în ținutul Timișoara); și-a început studiile în satul natal și le-a continuat la Vîrșeț, unde a învățat și limbile germană și sîrbă. Între anii 1776-1782 urmează cursurile gimnaziului din Seghedin; face studii de filozofie la Bratislava (1782-1784) și de drept la Pesta (1784-1788). Pleacă apoi la Roma, unde culege materiale privitoare la istoria poporului român; între anii 1790-1792, în plină desfășurare a Revoluției franceze se află la Paris; de aici pleacă la Londra, unde rămîne aproximativ un an.

Revenit la Viena, în 1793, lucrează ca secretar într-o cancelarie și ca revizor. În 1795 întemeiază, împreună cu Ioan Molnar Piuariu, Societatea filosofească a neamului rumânesc. Un an mai tîrziu se stabilește la Vîrșeț, unde ocupă funcția de avocat al Episcopiei și unde, în decurs de trei ani, redactează principala sa lucrare, Observații de limbă rumânească. Publicarea ei, în 1799, la Buda îi atrage dușmănia autorităților; i se intentează un proces, este întemnițat, iar manuscrisele lui (între care și un dicționar român-latin-francez-german) îi sînt distruse. Eliberat din închisoare, lucrează ca avocat, contabil, educator al copiilor unui nobil, apoi ca profesor de latină la gimnaziul din Vîrșeț. În 1807 este propus pentru funcția de director al școlilor românești din regiunea Caransebeș; moare însă, în împrejurări suspecte, în 1808, la vîrsta de 44 de ani.

Lucrarea Observații de limbă rumânească, singura scriere tipărită a lui Paul Iorgovici, reprezintă un mo-

ment important în istoria lingvisticii româneşti. După toate probabilităţile[1] ea a fost compusă ca introducere şi îndreptar la dicţionar. Partea I, cu pronunţat caracter teoretic, conţine reflecţii asupra limbii, care se leagă organic între ele constituind o schiţă de lingvistică generală. Tezele expuse sînt folosite de autor ca argumente privitoare la necesitatea şi posibilitatea normării şi îmbogăţirii limbii române literare. Partea a II-a conţine fragmente dintr-un glosar, ilustrînd modalitatea de sporire a lexicului românesc prin derivarea cu prefixe şi sufixe, de la rădăcini latine, a unor termeni [illegible] Glosarul, alcătuit [illegible] principiul familiei de cuvinte, dă echivalentul termenilor româneşti în latină şi germană (uneori şi în franceză sau sîrbă); din neologismele care-l [illegible] aproape jumătate s-au impus ulterior [illegible] limba literară. Partea a III-a, intitulată Reflecţii despre starea românilor este [illegible] tratat de educaţie, conceput pe baza unor concepţii rousseau-iste.

Ilustru reprezentant al mişcării iluministe de la [illegible], Paul Iorgovici [illegible] militat pentru cultivarea limbii [illegible] perfecţionarea ei pe o cale diferită [illegible] cea pre- [illegible] atît de reprezentanţii Şcolii Ardelene cît şi de [illegible] care propuneau îmbogăţirea vocabularului românesc prin împrumuturi din limbi străine; cărturarul bănăţean consi- [illegible] că este preferabil să se facă apel la resursele interne ale limbii, prin repunerea în circulaţie a [illegible] forme [illegible], refăcute prin derivare.

Dar dacă lucrarea lui Paul Iorgovici are [illegible] primul scop practic, nu mai puţin interesante sînt concepţiile sale teoretice asupra limbii, rod al cunoaşterii

1. Cf. Introducere la ediţia din 1978, p. 15.

directe a operelor unor gînditori apuseni, între care J.Locke și Condillac.

Sînt astfel demne de menționat ideile lui privitoare la legăturile dintre limbă și gîndire, la condiționarea evoluției limbii de istoria colectivității care o vorbește, teza că o limbă poate fi perfecționată prin îmbogățirea lexicului și prin descoperirea și aplicarea regulilor ei de funcționare - condiție a progresului gîndirii și al vieții sociale; totodată se întîlnesc în lucrarea lui interesante considerații de semiotică centrate în jurul concepției - preluate de la J.Locke și Condillac - despre caracterul arbitrar al semnului lingvistic[2]. Ideile despre limbă ale lui Paul Iorgovici se constituie într-un sistem teoretic închegat, fapt pentru care se consideră că el a inaugurat la noi lingvistica generală și a pus bazele autonomiei lingvisticii ca știință[3].

---

2. Paul Miclău, Semiotica lingvistică, Timișoara, 1977, p.24-26.
3. Crișu Dascălu, Iorgovici și Condillac, "Limba română" XX, 5/1971, p.501.

Observaţii de limbă rumânească[*]

La cetitori

. . . .

Precum cuvintele care vorbim şi numele care purtăm ne mărturisesc pre noi a fi următorii[a] naţiei romaneşti[I], aşa şi starea noastră, a rumânilor de acuma, ne arată chiar că aşa departe am căzut din floarea ştiinţelor şi a limbii, cît acuma cuvintele de ştiinţe, care s-au întrebuinţat în rădăcina limbii care noi o vorbim[II], se par noao în starea aceasta a fi streine.

Iar tu, cititoriule binevoitor, dacă vei deschide ochii minţii tale şi vei străbate la rădăcina[III] cuvintelor a limbii noastre, adecă de vei judeca de limba noastră nu după părere, ci după fiinţa limbii, te vei încredinţa că cuvintele cele de lipsă în limba noastră pentru ştiinţe se cuprind învăluite în rădăcina cuvintelor a limbii noastre şi pentru aceea s-au zăuitat din limba noastră, pentru că ştiinţele, ca pricină a cuvintelor acelora, s-au veştezit în limba noastră una cu starea naţiei[IV].

Deci, dacă te atinge cîtva lauda numelui românesc, stă cu dedinsul[b] de cultura limbii româneşti, scutură a tot cuvîntului rădăcina şi de acolo trage atîtea cuvinte

---

Ediţie critică, studiu introductiv, tabel cronologic, note, bibliografie de Doina Bogdan-Dascălu şi Crişu Dascălu, Timişoara, 1979.

a. urmaşii; b. dinadinsul.

pre cît se poate întinge puterea vorbei de rădăcină. Spre aşa sfîrşit[c] dacă va putea ţie sluji exemplurile de mine în cartea aceasta alcătuite, mă voi socoti omul cel mai fericit în lumea aceasta.

Calea către lucru la care eu te îndemn e neumblată şi e plină de spini şi de rugi implicaţi, îns ea duce la o cîmpie lată, înfrumuseţată cu multe feliuri de flori, din care albinele sîrguitoare sug sucu şi fac dintr-însu gătitura care trece preste puterile minţii omeneşti. Acestora sîrguinţe şi tu urmează şi din cuvintele limbii româneşti ceii de rădăcină suge cu acu minţii tale, ca albina din flori, cuvinte spre înfrumuseţarea limbii noastre. (p.77-81).

. . . .

S e c ţ i a I

Observaţii de limbă rumânească

. . . .

Dar, pentru a face cunoscute la alţii aşa trebuinţe, este dată la fiece om putinţa de a cuvînta[V], cu care şi cei muţi se nasc, ci într-înşii e numai împedecată prin organele cele imperfecte (nesăvîrşite) a trupului[VI]. Precum vedem în copiii sugători care, neavînd încă organele trupului cuprinzătoare de cuvinte, putinţa de arăta lipsa sa o face cunoscută prin alte semne[VII] şi, auzind deseori aceleaş cuvinte, le începe a spune de jumătate.

Fiindcă natura omului se cuprinde în suflet şi în trup, iar lipsele aceste zise aşijderea de acolo purced şi pentru aceea trebuinţele naturale se cheamă, pentru că

---

c. scop.

din natura unuia fieștecăruia om născut se trag, așadar la tot omul, făr discriminare, care e prin insă[d] naștere supus la lipsele aceste, este dată și putința de a le descoperi prin cuvinte. Îns cuvintele și modu de a descoperi perceptul minții prin cuvinte nu sînt la toate națiele într-o formă. Nici într-aceeaș nație nu vorbesc toți cu același mod,[VIII] căci încă de la început au fost unii oameni mai aleș la minte, deci într-înșii și cuvintele, ca semnele a perceptului minții,[IX] au fost mai alese. De unde s-au aflat alții care au semnat modu de cuvîntare a oamenilor acelor aleș; mai alții din modu acel semnat au făcut regulele după care cuvintele a limbii aceia se așază între înțelegerea lor, se alcătuiesc și se grăiesc. Regulele aceste mai întîi au fost numai răsfirate prin cuvinte, pînă cînd cineva din nație au dat oareșce osteneală de aduce regulele acelea într-o sistemă,[X] adecă precum ele din natura lor una după alta urmează. De aici s-au născut la toată nația modu ales de a cuvînta între oamenii cei învățați. (p.91-95).

. . . .

La fieștecare din științele aceste se cer cuvinte alese, care altmintrelea nu se întrebuințază în cuvintele cele de toate zilele. Pentru a nu le zăuita, oamenii cei aleși le-au așezat în cărți tipărite, cu adevărata a lor înțelegere pusă între vorbele cele proaste[e], după rîndul literelor prin care încep. Cărțile de așa feli se numesc dicționare, iar cartea ce cuprinde în sine regulele îndreptătoare cum trebuie să se întrebuințeze așa cuvinte după proprietatea limbii se numește gramatică. Dacă într-o nație se afla mai mulți oameni învățați, cuvintele acele

d. însăși
e. simple, obișnuite, uzuale.

învățate mai deseori se aud, pîn din zi în zi le încep a vorbi mai toți, și cei proști, și așa iese limba înmulțită cu multe feliuri de vorbe[XI]. Spre exemplu, cei ce cetesc acuma novelele[f] sau novinele[g] cîte cuvinte noi dintrînsele întrebuințază în cuvîntarea cu aceia la care spune ceva nou?

Aceasta dacă vom apleca la starea nației noastre, unde nici științele nu înfloresc, prin care limba și nația împreună se înfrumusețază, nici dicționare, nici gramatică pîn de curînd[XII] n-au fost, vom percepe lesne pricina pentru ce din limba noastră atîtea cuvinte s-au zăuitat și aceasta e punctul spre care eu întind[h] observațiele mele. Și fiindcă starea limbii și a nații într-acelaș pas umblu, deci spre mai mare înțelegere acelora ce se ating de limbă se cere o scurtă cunoștință de istoria romanilor sau rumânilor. (p. 103-107).

. . . .

Dapă atîtea schimbări, dintre care numai una ar fi fost prea mare lovitură a perderii împărăției romanești, n-au fost cu putință altmintrelea ca să nu se schimbe și limba în mai rău[XIII]. Deci eu, din ardoarea către nația mea, n-am păstrat[i] osteneală pentru a aduce limba aceasta în stare mai bună. Mulți multe feliuri de mijlociri spun a fi cuviincioase spre așa sfîrșit, dintre care aceea nu mi se vede a fi folositoare, prin care ne ream[j] depărta de la rădăcina în istoria ici mai sus adusă. Măcar că românii au fost mestecați cu slavenii și și acum sînt cu sîrbii[XIV] de la care multe cuvinte au luat, dar tot așa mestecaș nu se vede mie a fi pricină din destul a zice că

---

f. Din ital. novella "nuvelă, știre". g. Din sîrbo-croat. növina ziar, gazetă. h. îndrept, țintesc. i. cruțat. j. Auxiliar al condiționalului, care apare și în forma vream; formă întîlnită în unele părți ale Banatului.

românii cei de acuma sînt jumătate de sîrbi. Aceasta repugnă experienţiei, prin care cunoaştem că nici o limbă, nici o naţie nu e nemestecată[XV]. La aceasta eu după regulele istoriceşti nu caut, ci mă uit numai la rădăcina naţiii şi a limbii, care neîndoit vine de la cea latinească şi, din vorbele de rădăcină a limbii de acuma care se trag şi tocma acelea sînt în limba cea veche, am aflat că se poate deriva mai multe cuvinte după regulele din însă limba cea de acuma trase[XVI], după modu cu carele acuma numai unele cîteva aşa derivate întrebuinţăm. Vorbele aşa derivate se văd mie a fi tocma ale noastre, pentru că în limba noastră sînt fundate din vorbele noastre, după regulele şi propietăţile a însei limbii deduse, precum se va arăta din observaţiele următoare[XVII]. (p.111-113).

. . . .

Din loghică se ştie că vorbele sînt semnele perceptului minţii, de unde urmează că cu tot cuvîntul este legată percepere a minţii noastre. Apoi vedem că chiline[k] naţii chiline au cuvinte, măcar că acelaş perceput[l] au, aşadar cuvintele sînt semnele arbitrarie, adecă în voia oamenilor stă a numi oareceva într-aşa sau altmintrelea chip[XVIII]. Numai dacă odată s-au însemnat oarece cu un cuvînt şi s-au întărit într-aceea semnare prin întrebuinţare a mai multora, au ieşit numele acela aşa cunoscut că, de cîte ori s-au spus numele acela, s-au înţeles şi lucrul cu care e legat numele acela. Acestea cuvinte se numesc vorbe uzitate, prin întrebuinţare întărite[XIX]. Îns la însemnarea unui fieştecăruia nume începătorii limbii româneşti aceasta mai vîrtos au grijat, ca numele cu care se însemnează un lucru să se cuvină cu natura lucrului aceluia[XX]. Aşijderea şi vorbelor aşa înţelegere au dat, care să poată arăta deplin puterea faptei la care se

---

k. diverse, diferite (din magh. külön); l. sens, semnificaţie

întrebuinţază vorba aceea. De unde se vede că aşa cuvinte numai acela au putut descoperi, cel ce au avut cunoştinţe alese a puterilor minţii şi slăbiciunei organelor trupului prin care mintea lucră. Din slăbiciunea trupului, nici într-o limbă nu se au cuvinte din destul pentru a arăta deplin perceptul minţii, aceasta e cunoscut prin experienţie. Deci sîntem siluiţi a da unui nume mai multe înţelegeri[XXI], de unde se naşte dischilinarea[m] cuvintelor proprii, adecă care se întrebuinţază în înţelegerea dreaptă, şi improprii[XXII], adecă ce se iau de la înţelegerea lor cea dreaptă şi se întrebuinţază spre înţelegerea unui lucru sau faptei care cu înţelegerea cea dreaptă a numelui are o apropiere. Spre exemplu, numele scurt semnează drept "întinderea unui trup", iar pentru asemănarea înţelegerii zicem viaţă scurtă, bucurie scurtă ş.a. Deci toate regulele ritoricii sînt spre acela sfîrşit aşezate, ca numele ce întrebuinţăm spre însemnarea unui lucru sau unei fapte naturii lucrului şi faptei cît poate mai mult să se cuvină, pentru a arăta cît e cu putinţă spre înţeles perceputul minţii noastre.[XXIII]

(p.127-131)

. . . .

Aşadar, tot numele însemnează un lucru spre a căruia înţelegere numele acela e dat de la oameni şi întărit prin întrebuinţare. Deci, precum din natura lucrurilor şi a faptelor se cer chiline trepte, aşa şi cuvintele cele aşezate de oameni de aceea natură trebuie să fie, ca să poată arăta treptele lucrurilor şi a faptelor[XXIV]. Spre exemplu, nu arată treapta uciderii de om, cînd pre ucigaş vom numi blestemat, nici nu arată puterea faptei a omului care, zioa şi noaptea lucrînd, scoate ceva din

m. deosebirea, diferenţierea.

capu său, cînd pre aşa om îl vom numi <u>lucrători</u>, căci mult lucră şi puţini fac ceva ce n-au fost. Multe exempluri se reau[m] putea aduce spre arătarea aşa feli a treptelor în toate lucrurile şi faptele, ci nu e aici locu spre aceea. Din cele zise putem numai cunoaşte că multe feliuri de lucruri sînt care au între sine o apropiere, ci mai tot una de la alta se alege prin treapta mai sus sau mai jos, deci am observat că în limba noastră, din nesocotinţa la aşa trepte a lucrurilor şi a faptelor, întrebuinţăm cuvinte care de departe au o apropiere cu lucrul sau fapta la care le întrebuinţăm. Acestiia întrebuinţări exempluri destule se au în cartea de şcoală ce se numeşte <u>Ducerea de mînă</u>, unde, între celelalte, numele <u>credinţa</u> se ia pentru ce înţeleg nemţii prin numele <u>Redlichkeit</u>. Mai multe acestora asemine se aflu acolo, de care las bunăvoinţei a cetitorului a judeca şi a le alăturişa cu cele nemţeşti şi nici aşa nu se reau[n] fi putut prescoate pre românie făr întrebuinţarea de cîteva cuvinte slaveneşti, precum e <u>iubirea de trudă</u> (трудолюбїє), <u>iubirea de slavă</u> (славолюбїє) ş.a. Nici nu e de mirare, fiindcă dintre românii noştri în Banat nime nu s-au dat spre aşa învăţături ca să fie vrednic a îndrepta şcoalele româneşti, a direge cărţile şcoalelor de cuvintele streine, în a cărora loc avem noi cuvintele noastre, care acuma au început a se întrebuinţa în Ardeal din neprerupta sîrguinţă a d. director preste şcoalele româneşti de legea noastră: precum слова, гласникъ, нерласникъ, acestea sînt cuvinte slaveneşti.

Din cele pîn ici zise şi aceasta se trage, că cuvintele trebuie să se cuvină naturei lucrului sau faptei la care se întrebuinţază[XXV]. De la aceasta regulă cît

m,n. Vezi nota j. de la pag.183.

ne-am depărtat, se vede din cele următoare: precum numele vrednic vine de la slaveni (ВРЕДНИЙ, noxius), care nume după rădăcină lui sămnează "stricători". Aşadar, cînd noi zicem vrednic de cinste, se percepe ce semnează în sine şi ce vrem noi să semnăm. Au cuvine-se numele acesta naturei lucrului ce vrem să însemnăm, aceasta las la judeţu altora. Aşijderea vorba zidire semnează în limba sîrbească ЗИДАТИ, adecă "face din piatră sau altă materie păriete". Deci, cînd zicem Dumnezeu au zidit pre om, vorba zidit nu are ea după rădăcina ei puterea ce se cuvine naturei faptei lui Dumnezeu cel ce din nimica toate le face, aceasta judece măcar care[o]. Să vedem mai departe: suflet vine de la vorba împreunată din flare şi sufflare, adecă "sufla sub lemne să se aprindă" sau "mîna aeru prin buze sub ceva"; aşadar mie nicidecum nu se vede că numele acesta cuprinde în sine natura unei fiinţe care înviază trupul omului, la care se cere suflarea şi răsuflarea, precum se arată din fizică. Însă suflatu aerului este numai operaţia (lucrarea) naturale ce se cere către viaţa omului şi este singur semnul a vieţei, iar noi prin apropiere întrebuinţăm semnul pentru fiinţa care dă viaţă. Deci eu aflu a fi spre folosul limbii noastre a introduce în limba noastră în locul cuvintelor acestora aşa cuvinte care sînt în limba cea veche aşezate de oamenii cei aleşi, care cuvinte eu le-am pus în dicţionariu meu ce-l voi da în tipari cu ajutoriul patronilor mei[XXVI]. În dicţionariu acela care va fi înscris Glosari, adecă carte scurtă de cuvinte, în care se tîlcuiesc nominele şi vorbele[p] cele de acuma după puterea rădăcinei din limba cea veche, de unde vorbele sînt luate. Din tot numele aşa tîlcuit se derivează alte nomine şi vorbe, prin care derivaţie şi înmulţire limba noastră se aduce la regulele fixe, luate din

---

o. oricare, oricine; p. numele şi verbele.

însa propietate a limbii noastre şi în locul multora vorbe streine se nasc de cele a noastre, care se vor părea la mulţi că sînt noi, dar în faptă ale noastre sînt, ci mai s-au zăuitat din limba noastră din multe pricini, iar mai vîrtos din neaverea dicţionariului şi a gramaticei, de unde au urmat că regulele gramaticei s-au acoperit cu negura necunoştinţei. . . . .
. . . .

Toate acestea se pot îndrepta dacă ne vom sîrgui şi vom apleca la inimă folosul ce poate urma din îndreptarea limbii noastre după rădăcina ei, punîndu-ne pururea înaintea ochilor minţii înălţimea şi mărirea a limbii şi a naţiii, de unde au căzut, dacă vom simţi încă în vinele noastre sîngele cel romanesc şi de mari făcători. Să lăsăm, dar, la o parte ce zic unii şi alţii; cîţi oameni, atîtea gînduri; noi să căutăm ce nume purtăm şi ce limbă vorbim. Măcar că limba noastră e siracă la cuvinte, mestecată cu cuvinte streine, dar ea tot are aşa cuvinte, aşa regule, aşa propietăţi prin care ea se dă de sine a cunoaşte că vine din cea veche romanească şi e ca o apă care e curată de o vom lua-o din izvorul său, de unde cure ea după natura sa.
. . . .

(p.135-149)

S e c ţ i a II

Exemplurile

. . . .

B

BLAND, de la blandus, liebkosend, altmintrelea blînd, cel ce se arată cu dulceaţă cătră cineva, nemţeşte sanft. B l a n d e ţ e l e, blanditiae. Sanftmut, inimă înfrîntă.

BATERE, de la franţuzi battre (batr), schlagen, lovi, verberare.

B a t a i a, Streit, certare.

B a t a l i a, Schlacht, pugna, bătaia cu armele.

B a t a l i o n, bataillon, ein Batallion, cinci, şase pîn la opt sute de soldaţi.

(p.163-165)

. . . .

T

TANGHERE, de unde vine atingere, de la tangere, berühren, simţi cu mîna.

N.B. Noi mestecăm vorbele aceste: tangere, tingere, tindere, dintre care fieşteuna are înţelegerea sa başca.

T a c ţ i e, tactio, Berührung, pipăirea cu mîna.

T a c t u, tactus, das Gefühl, una din cele cinci simţiri pipăirea.

A t t i n g h e r e, attingere, anrühren, apipăire

C o n t i n g h e r e , contingere, berühren, sich zutragen, se întîmplă.

C o n t i n g h e n t e, contingens (term.filos.), bedingt, cuvînt aşa numit în filosofie, care se întrebuinţază de lucrurile ce pot fi şi pot ca să nu fie.

C o n t a c t, contactus, angesteckt, atins, stricat.

C o n t a g h i e, contagio, Ansteckung, stricarea prin atingere, ca la ciumă

C o n t a g i o s, contagiosus, ansteckend, stricător, prin atingere.

(p.225-227).

Măcar că aceste se arată de sine înse la cei ce vor căuta la dînsele aşa precum sînt şi nu le vor întoarce într-altă parte, dar tot se vor afla unii de vor zice că vorbele cele împreunate cu particulele a-, ab-, ad-, ş.a. sînt vorbe latineşti şi limba românească nu cuprinde în sine aşa vorbe, fiindcă aceea limbă este moartă. Adevărat este că limba latinească e moartă, pentru că şi oamenii care au vorbit-o aşa precum ea se cuprinde în cărţile scrise şi ştiinţele prin care aceea au florit sînt moarte acuma la noi, următorii aceia naţii, îns nime dintre cei ce înţeleg limba latinească nu se va îndoi că rădăcinile vorbelor celor de mine aduse în exemplurile de mai sus nu sînt din limba latinească. Iar particulele cu care sînt împreunate vorbele acelea sînt răsfirate în însele vorbele noastre şi eu n-am făcut alta, făr numai am adus particulele acelea la rînd, după cum urmează ele din natura lor şi cu ele am înmulţit vorbele ale noastre de rădăcină, după propietatea şi pronunţia vorbelor noastre. Prin aşa înmulţire s-au mai adaos limba noastră cu cuvinte alese, în locul a cărora întrebuinţăm au altele streine, au doao sau trei de cele a noastre în locul uniia de cele împreunate, care întrebuinţare este împotriva regulei gheneraie a tuturor limbelor[XXVII], care cu atîta se socotesc mai alese, cu cît mai cu scurte cuvinte mai mare înţelegere se arată[XXVIII], la care regulă accede (se apropie) şi natura omenească, care în vorbire se bucură de scurtarea cuvintelor, precum este cunoscut din experienţie. Acuma, au mai scurt e a zice duce iar înapoi, au reduce? Aicea macar care va vedea cum e mai bine.

În limba românească, vor zice alţii, se pot scria cărţi de tot feliul, aşadar nu e de lipsă a adaoge în limba noastră cuvinte noi, au, dacă e de lipsă, acelea cuvinte să le închipuim din închipuirea cugetului nostru

au să le luom de la o naţie vie, cu care trăim, mai bine decît din rădăcina limbii noastre, fiindcă aceea e moartă[XXIX]. La aceasta se cuvine a şti că în toată naţia se cunoaşte deschilinare între oamenii cei proşti şi între cei învăţaţi prin ştiinţele cele înalte; altmintrelea vorbesc şi gîndesc cei proşti, altmintrelea cei învăţaţi. Deci cel ce trebuie să scrie ceva trebuie să aleagă aşa cuvinte care sînt spre înţelegerea materiii ce scrie. Dacă materia aceea e spre învăţătura oamenilor celor proşti, atunci scriitoriu trebuie să întrebuinţeze aşa cuvinte cu care vorbind să-l înţeleagă aceia pentru care scrie. Cei ce au scris pîn acuma în limba noastră într-aceea au pus osteneala lor, pentru a comunica cugetele sale cu oamenii cei ce trebuiesc învăţătură, n-au căutat cu ce feli de vorbe vor arăta cugetele sale şi pentru aceea osteneala lor au răspuns pohtirii. A se porni [illegible] a aduce limba noastră la acea stare a cuvintelor, [illegible] ca să se înceapă odată a scrie pentru oamenii cei învăţaţi, ca printr-însă să se nască dorul ştiinţelor lor înalte[XXX]. La aceasta se cer cuvinte învăţate, care în limba noastră, în care nici o învăţătură [illegible] flo- [illegible], nu se cuprind şi după judeţul meu mai bine este împrumuta aşa cuvinte din limba noastră cea de rădăci- [illegible] decît de aiurea. Dacă odată [illegible] introduce [illegible] limba noastră între cei învăţaţi cuvinte învăţate, de la aceş- [illegible] vor lua şi cei proşti şi aşa se chiteşte[r] fiecare [illegible], ca cei proşti [illegible] la [illegible] învăţaţi, iar nu aceştia [illegible] la cei proşti să [illegible] învăţătură. Apoi şi cărţile spre învăţătura celor proşti în limba noastră scrise sînt pli- [illegible] de cuvinte străine, au de aşa feli de cuvinte care, prin apropierea ce o are un cuvînt din gradu cel mai de

---

r. A se chiti = a se aranja, a se potrivi.

pre urmă cu altu din gradu cel mai de pre sus, unul în locul altuia se întrebuințază, precum am arătat mai sus.

Să nu gîndească cineva că eu umblu să lapăd din limba noastră cuvintele cele streine, căci mie bine este cunoscut că nici o limbă nu e să nu fie mestecată cu cuvinte streine[XXXI]. Eu am perceput, precum la toți le este cunoscut, că limba noastră este foarte scurtă[s] de cuvinte. Deci, eu doresc a înmulți limba noastră cu cuvinte luate din vorbele de rădăcină a limbei noastre și așezate după regulele și propietățile din însă limba noastră trase. Apoi, dacă se poate într-așa mod trage așa cuvinte, în locul a cărora noi întrebuințăm cuvinte streine, eu judec a fi mai bine de a întrebuința de ici încolo cele a noastre, precum eu le socot după rădăcina lor. Fiindcă cele streine nici o rădăcină n-au în limba noastră, pentru aceea nu se pot întrebuința nici în dicționariu scris după rădăcina cuvintelor noastre, nici întralte științe la care se cer cuvinte învățate, căci cele a noastre cur una din alta, precum cure apa limpede din izvorul său cel neturbat, iar la cele streine ne vedem siluiți[XXXII].

(p.231-241)

. . . .

s. săracă.

N O T E

I Afirmarea latinităţii se reflectă şi în omonimia grafică intenţionată dintre romanesc "roman" şi romanesc "român" (nota ediţiei).

II Referire la cuvintele latine care nu s-au păstrat în limba română; cele intrate ulterior, ca neologisme, apar ca străine.

III Îndemn la o viziune istorică asupra limbii (nota ediţiei).

IV Prima din frecventele afirmaţii ale lui Paul Iorgovici privitoare la strînsa legătură dintre istoria culturii şi istoria limbii române.

V Se evidenţiază funcţia principală a limbajului - aceea de comunicare a ideilor.

VI Facultatea limbajului este o trăsătură caracteristică a speciei umane, o virtualitate care se realizează numai la acei înzestraţi cu facultăţi normale de articulare şi auz. Teza competenţei lingvistice înnăscute, susţinută de N.Chomsky, a întîmpinat însă numeroase obiecţii.

VII E vorba de mijloace prelingvistice de comunicare - în primul rînd gesturile.

VIII E subliniată ideea că acelaşi conţinut semantic este exprimat, la diverse colectivităţi umane, şi chiar în cadrul aceleiaşi colectivităţi, prin expresii sonore diferite; varietatea limbilor este pentru Paul Iorgovici o dovadă a arbitrarului semnului lingvistic.

IX Formulare clară a unei viziuni semiotice asupra limbii.

X Autorul face o distincţie netă între caracterul obiectiv al regulilor limbii manifestate prin cuvinte şi formularea lor, organizată sistematic, de către cercetători; el înţelege că prin cunoaşterea acestor reguli se ajunge la însuşirea unei exprimări corecte.

XI Acţiunea spontană de cultivare a limbii, prin răspîndirea la vorbitorii cu mai puţină şcoală, a lexicului şi a formelor limbii literare.

XII Referire la Gramatica rumânească a lui Radu Tempea, din 1797 (nota ediţiei).

XIII Regresul limbii este o consecinţă firească a decadenţei societăţii.

XIV Cu slava – contactul limbii române, cu sîrba – dialectul din Banat.

XV Paul Iorgovici este adeptul teoriei potrivit căreia limbile, păstrîndu-şi în esenţă apartenenţa genetică, acceptă numeroase elemente străine în lexic.

XVI Derivate din rădăcini latine formate după regulile limbii curente.

XVII În derivarea de cuvinte noi, pe baza rădăcinilor de origine latină, vede autorul principalul mijloc de îmbogăţire a limbii române.

XVIII Teza arbitrarului formei sonore în raport cu sensul a fost preluată de P.Iorgovici de la Condillac (cf. Crişu Dascălu, <u>Iorgovici şi Condillac</u>, L R XX, 5/1971, p.497-5o1); relevarea rolului convenţiei sociale deliberate se explică prin tezele rousseauiste, curente în epocă. (cf.P.Miclău, <u>Semiotica lingvistică</u>, Timişoara, 1977, p.25).

XIX Asemeni lui Leibniz şi H.Steinthal, Paul Iorgovici socoteşte că prin uz se poate motiva folosirea unui semn lingvistic pentru un anumit obiect (atenuare a arbitrarului). Uzul conferă stabilitate atît raportului dintre latura sonoră (cuvînt) şi sens (semnare), cît şi aceluia dintre semn şi obiectul desemnat.

XX Este amintită aici ideea despre limbă ca ἀνάλογον al lumii reale.

XXI Polisemia e văzută de autor ca trăsătură universală a limbilor şi ca mijloc de exprimare, cu economie de material sonor, a numărului, în continuă creştere, de noţiuni ce se cer exprimate lingvistic.

XXII Distincţia dintre cuvinte proprii (folosite cu sens propriu) şi cele improprii (folosite cu sens figurat) este preluată de Iorgovici de la Condillac (cf. Crişu Dascălu, <u>art. cit.</u> p.498).

XXIII Sensurile figurate au la bază figuri de stil, cercetate şi clasificate de retorică.

XXIV E interesantă constatarea autorului că limba nu poate niciodată oglindi pe deplin particularităţile obiectelor şi fenomenelor din realitate.

XXV În cerinţa lui P.Iorgovici ca termenii unei limbi să fie în întregime adecvaţi obiectelor pe care le denumesc răzbate un ecou al tezelor iluministe despre idealul unei limbi perfecte şi despre capacitatea oamenilor de a îmbunătăţi limbile naturale.

XXVI E vorba, probabil, de dicţionarul care i-a dispărut în timpul anchetei şi al detenţiei.

XXVII Ideea existenţei unor reguli comune tuturor limbilor a fost explicit formulată de Condillac, care făcea distincţie între gramatica generală şi gramaticile particulare ale diverselor limbi.

XXVIII Teză formulată de J.Locke şi care apare şi la Ion Heliade Rădulescu (nota ediţiei). Scurtarea cuvintelor este tot o formă a economiei lingvistice.

XXIX Iorgovici nu se arată de acord cu ideea unor cărturari români contemporani cu el care preconizau îmbogăţirea lexicului românesc prin împrumuturi din limbile romanice moderne.

XXX Autorul pledează pentru constituirea de vocabulare de specialitate şi pentru un stil adecvat operelor ştiinţifice; cultivarea limbii o vede prin preluarea de către masele largi, a limbii literare.

XXXI Atitudine realistă şi moderată, care-l deosebeşte de reprezentanţii curentelor puriste din epocă.

XXXII Paul Iorgovici are viziunea caracterului organizat al lexicului, care s-ar întări prin introducerea de neologisme derivate din teme latine şi folosite în locul cuvintelor împrumutate, care nu se pot încadra în familiile lexicale.

IORDACHE GOLESCU

Intreaga istorie a culturii române consideră ca deosebit de valoroasă contribuţia fraţilor Dinicu şi Iordache Golescu la procesul de "deschidere" caracteristic civilizaţiei noastre în prima jumătate a secolului al XIX-lea, apreciere care pune în lumină cu deosebire transmisia şi receptarea (prin diferitele lor lucrări) a unor noi concepte europene-universale (inclusiv iluministe), dar şi valorificarea acestora pe teritoriul românesc.

Intr-adevăr, merită subliniate interesul lui Dinicu Golescu pentru contactele cu alte populaţii şi civilizaţii (vezi INSEMNARE A CALATORIEI MELE), precum şi pasiunea cu care Iordache Golescu se îndreaptă spre cercetarea limbii române (cf. BAGARI DE SEAMA ASUPRA CANOANELOR GRAMATICESTI, Bucureşti, 184o sau CONDICA LIMBII RUMANESTI).

IORDACHE GOLESCU, fiul marelui ban Radu din Goleşti, s-a născut, probabil, în anul 1768. El a urmat cursurile Scolii Domneşti din Bucureşti (cu limba de predare greaca), paralel cu studiile făcute în familie.

Prefera ştiinţele exacte (matematica, topometria - vezi şi lucrarea de topometrie publicată la Viena, în 18oo), dar era şi poliglot: cunoştea bine greaca, latina, franceza, italiana.

In anul 1814 ajunge efor al şcolilor (a participat, în 1817, şi la redactarea regulamentului respectiv), iar apoi vel-vornic al Obştirilor.

Interesat, la început, de mişcarea eteristă şi de activitatea lui Tudor Vladimirescu, se alătură ulterior administraţiei lui Pavel Kiseleff (1829), fiind decorat cu ordinul Ana cl.II.

În anul 1831 a fost membru al Obşteştii extraordinare adunări pentru redactarea Regulamentului organic şi mare logofăt al Dreptăţii; în 1836 prezident al Sfatului consultativ; în 1844 membru al Inaltului Divan.

A murit la Orşova, în august 1848, în timpul desfăşurării revoluţiei burghezo-democratice la care participa foarte activ fiul său, Alexandru-Arăpilă, prieten şi tovarăş de idei al lui Nicolae Bălcescu.

Din bibliografia destul de cuprinzătoare a lui Iordache Golescu menţionăm numai acele lucrări care se ocupă de problemele limbii.

BAGARI-DE-SEAMĂ ASUPRA CANOANELOR GRAMATICESTI, elaborată între 1828 şi 1832 şi publicată în 184o la Bucureşti.

Gramatica, citată încă din 1828 de către Heliade Rădulescu în gramatica sa, îşi propune să facă o descriere a unor fenomene fonetice şi analiza părţilor de vorbire cu scopul de a stabili norme unitare de exprimare.

După unele aprecieri (în special ale literaţilor - de exemplu Al.Piru, ISTORIA LITERATURII ROMANE DE LA ORIGINI PINA LA 1830, Bucureşti, 1977, Editura Stiinţifică şi Enciclopedică, p.596) merită remarcată cu precădere prezentarea stilisticii; astfel, metafora este definită după Quintilian: "Metafora, adecă după asemănare, să zice cînd vrem să arătăm un obraz sau altceva, asemănăm înţelegerea acelui nume (cu care facem arătare) cu altă înţelegere. Cum cînd zicem: Inţelepciunea este comoara faptelor bune; la această vorbă înţelegerea numelui "comoară" (ce se dă numai la avere) o asemănăm cu dobîndirea faptelor bune, ca şi cînd am zice dobîndirea faptelor bune este înţelepciunea"...

Mult mai interesantă ni se pare însă concepţia sa

lingvistică, concretizată prin observaţii cu privire la unele probleme privitoare la evoluţia unui idiom, aşa cum va reieşi şi din fragmentul selectat de noi.

Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticeşti*

Înainte-cuvîntare

Toate limbile, cîte vedem astăzi împodobite, şi suppuse canoanelor grămăticeşti, nu dar deodată s-au născut[I] (cum am zice), în podoabe ce le vedem acum, nici toate acele canoane ale lor, d-o dată s-au scris, şi de unul numai, căci nici s-a pomenit vreodată ca întîiu să se alcătuiască canoane grămăticeşti (după care s-ar cuveni să se vorbească şi să se scrie o limbă) şi apoi să înceapă a se vorbi şi a se scrie acea limbă, după acele canoane[II]. Ci pururea întîiu să zămisleşte limba fără canoane, fără regulă[III], şi fără cea mai mică ştiinţă de grămatică (din care pricină să şi află la toate limbile, multe cuvinte neregulate) şi în urmă se caniseşte, în informările ei, după vorba ce se obicinuieşte, care să şi închipuieşte, ca un meşteşug învăţător[IV], către cei ce vorbesc acea limbă, cum ar trebui, să o vorbească, şi să o scrie cu mai bună înpodobire, şi mai frumoasă frumuseţe. Si acest meşteşug se numeşte grămatică. Dintr-acestea să cunoaşte că neşcum la toate meşteşugurile, fără de uneltele cele trebuincioase, nu ne putem sluji, aşa şi la o limbă, fără grămatică nu ne putem înlesni spre cuvîntare[V]. Gramatică dar fiind cea mai trebuincioasă

---

*) Fragment selectat din ediţia apărută în 1840, la Bucureşti.

unealtă, şi la limba noastră, pre aceasta trebuie mai întîiu să o înbrăţişăm, şi să o punem înaintea fieşcăruia vorbe, precum zidarul pune cumpăna înaintea fieşcăreia zidiri; dar spre a se canonisi o limbă şi a sş pune în bună orînduială: nu este îndestul cu ceea ce va băga de seamă şi va însemna un obraz[a] numai[VI], precum vedem la toate celelalte limbi, că nu numai unul sau doi s-au încercat a scrie pentru canoane grămăticeşti, şi limbile lor, ci mulţimea de inşi învăţaţi, silindu-să fieşcare, ca ceea ce n-a băgat de seamă cel d-întîiu, să o adaoge cel din urmă, că într-acest chip, au ajuns limbile la cea desăvîrşită canonismă[b] şi înpodobire. De aceea şi noi n-am îndrăsnit a numi strădania ce am pus spre descoperirea canoanelor grămăticeşti[c] grămatică, ci băgări de seamă[d] asupra canoanelor grămăticeşti. Si crez că nu ne vor vorbi de rău, nici ne vor urî, căci am încercat a însemna aceste băgări de seamă asupra aceştii limbi rumâneşti, cu cuvînt că au alcătuit alţii mai nainte grămătici[VII], şi ce ne mai trebuie alta (cum de la mulţi am auzit aceasta) pentru că oameni fiind şi aceia, mult nu vor fi băgat de seamă, la multe poate vor fi şi greşit, pentru care nici că-i putem defăima, nici a grăi de rău de ei, făcînd aceia începere la un lucru, ce cere multă vreme, multă silinţă, şi nu puţină bătae de cap, pînă a să vedea la cea desăvîrşit/ă/ alcătuire. Si noi dar înşine cunoaştem, că nu puţine greşeli vom avea la această încercare, şi multe din cele mai trebuincioase poate le vom fi şi trecut cu vederea, care cine le va cunoaşte , trebue (dîndu-ne iertăciune) să le îndrepteze cu cuvînt,

---

a. persoană; b. organizare; c. reguli gramaticale; d. observaţii.

adăogînd şi însuş ceea ce va socoti de trebuinţă, ca cu acest mijloc în scurtă vreme să se învrednicească şi limba noastră a se numi una din cele bogate limbi. Am băgat de seamă că una din înpiedicările spre înaintarea limbii rumâneşti este şi aceasta, adică această limbă, vorbindu-să în Tara Rumânească, în Moldova, în Basarabia, în Bucovina, în multe părţi ale Transilvaniei şi în Banat, nu se grăieşte p-în toate părţile tot într-un fel[VIII], ci cu oarece deosebire, cum, cei din Transilvania multe cuvinte neregulate le fac regulate, zicînd :"mînc, mînci, mincă", în loc de "mănînc, mănînci, mănîncă", precum zicem noi[IX]. Si moldovenii zic "kicior, kiept", în loc de "picior, piept" şi "şepte" în loc de "şapte", şi alte asemenea, la multe părţi. Cum şi la scrisoare[e] fac oarece deosebire, scriind unii cu slovele cele vechi rumâneşti, alţii cu slovele latineşti[X], şi alţii prefăcându-le în chipul slovelor ruseşti, iar cei mai mulţi, o amestecătură din toate. Si dintr-această pricină socotesc că o carte tipărindu-să cu o închipuire de slove[f], şi cu o deosebită însuşire, nu să poată trece, în toate aceste părţi în cîte să cuvîntează limba rumânească, ca cînd ar fi de altă limbă streină. De aceea şi ştiinţele scrise cu acest mijloc, nu să pot publicui de obşte la toţi, cei ce înţeleg această limbă făcînd şi un folos foarte mic. Oare cînd la un neam de atîtea milioane de suflete, s-ar canonisi o grămatică de obşte pentru toţi[XI] şi o închipuire de slove, după care toţi să vorbească, şi să scrie, mai ales cînd şi stăpînitorii acestor ţări ar vrea ca după o asemenea economisită grămatică, şi slove, să se întrebuinţeze şi la canţelariile divanurilor lor, oare cu ce înaintare va alerga înlesnirea spre un asemenea obştesc folos!

---

e. grafie, scriere; f. sistem ortografic.

Aceasta socotesc că cu mare înlesnire s-ar săvîrşi, cînd din fieşcare ţară (unde să grăieşte această limbă) s-ar aduna la un loc cîte unul sau doi, din cei mai învăţaţi profesori ai şcoalelor, de ştiinţa canoanelor grămăticeşti şi cu toţii într-o glăsuire ar canonisi şi gramatică, şi slove obşteşti, silindu-să ca şi cuvintele să le aducă, cît va fi prin putinţă, la o regulă, a lipsei neregularitatea lor, şi slovele să le asemeneze cu cele latineşti, ce sînt slove obşteşti. Si aşa în scurtă vreme, ne vom înţelege unii cu alţii, toţi cei ce grăim această limbă, şi ce vom scrie într-un colţ de loc, să va auzi, în toată întinderea aceştii limbi. Insă la o asemenea lucrare, de trebuinţă este, şi nu puţină cheltuială, de aceea din toate aceste părţi, socotesc că în ţara Rumânească, şi în ţara Moldovii, s-ar putea înlesni mai cu îndemnare, fiind multe mijloace spre ajutorinţă. Cînd o soţietate dă cîteva obraze ce sînt în stare a înlesni această jărtfă către patria lor, vor vrea să jertfească spre acest obştesc folos, o prea mică părticică din prisoasele lor. Ce mare dar înlesnire spre un folos obştesc, şi în veci pomenit, cînd am avea şi voinţă, după cum avem mijloace, fiind o dată pentru totd-auna! O ce coloson[g] vor lăsa spre pomenirea lor cei ce se vor întrece a îmbrăţişa o asemenea lucrare, pentru patria lor!

Împărţeala aceştii Grămatici[XIII]

Această închipuire de grămatică o am împărţit-o în şapte părţi: una coprinzătoare de toate regulile grămăticeşti, după care se cuvine a îndupleca[h] numele, graiurile[i] şi celelalte părţi ale vorbei, fără a arăta băgări

---

g. monument; h. a declina; i. verbele.

de seamă asupra lor, şi cum am zice, fără a da vreun cuvînt, fiind o asemenea închipuire foarte înlesnitoare, la cei ce încep la grămatică; alta coprinzătoare cu multe băgări de seamă asupra acestor reguli; alta de cît privesc la glăsuire[j]; alta de ortografie, adică de buna scrisoare; alta de sindaksis[k], adică de înclinare, şi alta de sintesis[l], adică de întocmire, şi cea din urmă de poezie pe scurt[m].

---

j. ortoepie; k. sintaxă; l. topică; m. versificaţie.

NOTE

I Autorul este conştient de constituirea istorică a limbilor, precum şi de diferenţa dintre cercetarea sincronică a normelor funcţionale ale unui idiom (ceea ce îşi propune, de altfel, în această gramatică descriptivă) şi diacronia sistemelor aceleiaşi limbi. Iordache Golescu abordează aici cu precădere orientarea descriptivă, spre deosebire, de exemplu, de Cantemir, sau, mai ales, de Şincai şi Micu, la care sînt puse în prim plan elementele de constituire, de diacronie - pentru a se sublinia transformarea latinei în limbi romanice, cu specială referire la română.

II Interesantă remarca cu privire la obligaţia gramaticului de a consemna realităţile limbii, nu de a impune forme arbitrare, prestabilite; un veritabil şi preţios realism lingvistic, într-o epocă de frecvenţe ezitări în ceea ce priveşte constituirea sistemelor normative ale limbii române literare.

III Se subliniază procesul legic al trecerii de la forme mai puţin sistematizare la norme gramaticale - selectate şi stabilizate prin uzul lingvistic. In fapt orice limbă - ca sistem - are o sumă de reguli, la început mai puţin clare; Treptata regularizare este un indice al progresului ei.

IV Ideea necesităţii cultivării limbii (foarte veche: se găseşte chiar la autorii de gramatici sau la diferiţi "observatori" ocazionali din vechea Indie,

antichitatea clasică şi Renaştere); ia amploare odată cu iluminismul - cf. şi diferitele intervenţii în acest sens ale Scolii Ardelene pentru limba română - şi devine ulterior o preocupare permanentă a oamenilor de cultură, inclusiv în Tările Române. Drept urmare, gramatica este definită de Golescu şi ca o artă, meşteşug. Autorul a folosit traducînd în română, termenul consacrat din antichitate, lat. ars grammatica, calc după gr.

V I. Golescu intervine aici cu precizarea că, pentru perfecţionarea unui idiom, este absolut obligatorie crearea de mijloace, de "unelte" ştiinţifice, în primul rînd gramatici. Se cunoaşte, în această ordine de idei că, încă cu secole în urmă, cînd începe organizarea primelor Academii europene, manifestele lor programatice prevăd ca prim obiectiv întocmirea de gramatici şi dicţionare pentru limbile naţionale (din conştiinţa importanţei pe care factorul lingvistic îl are în constituirea şi unificarea statului).

Aceeaşi preocupare apare pregnant şi în alte lucrări apropiate în timp (ex. Elementa... a lui Micu şi Sincai).

Si cu această ocazie constatăm că gînditorii români din secolele trecute nu au fost izolaţi de orientările generale ale epocii lor.

VI Se subliniază, cu explicaţii suplimentare, ideea de la nota II - pe care astăzi o analizăm ca acţiune a selecţiei sociale - asupra rolului ce revine specialiştilor ca reprezentanţi ai colectivităţii în procesul de consolidare sau respingere a normelor lingvistice. Merită din nou apreciat realismul lingvistic al lui Iordache Golescu într-o epocă în care s-a încercat impunerea dreptului arbitrar al oamenilor de cultură de a dirija evoluţia lingvistică în mod artificial (cf. puriştii de diferite orientări).

VII Transpare aici o altă idee valoroasă, chiar privită în perspectivă: perfecţionarea cunoaşterii se cere să fie însoţită şi de o corespunzătoare perfecţionare a mijloacelor de cercetare (în cazul de faţă, a gramaticilor).

In acest sens se subliniază şi meritul acestor deschizători de drumuri, pionieri ai analizei limbii (afirmaţie valabilă, de altfel, chiar pentru Iordache Golescu însuşi).

VIII Acelaşi realism şi simţ al măsurii: conştient de unele diferenţe dialectale, Iordache Golescu nu le minimalizează în raport cu propriul său grai.

IX Constată diferenţe fonetice sau flexionare faţă de normă (dialectul muntenesc ca model normativ) în diferite zone de limbă română (chiar dacă aceste zone constituie organizaţii statale distincte) - ideea este comună învăţaţilor români de peste tot (cronicari Dimitrie Cantemir etc. Scoala Ardeleană).

X-XI În aceeaşi ordine de idei se remarcă şi diferenţele de scriere (alfabet latin, slavon, chirilic "slove ruseşti"); îndemnul său este de a se realiza ca şi la alte popoare o unificare în vorbire şi în scriere spre folos obştesc, în vederea unei comunicări unitare.

XII Dorinţa autorului este de a asista la o reuniune a savanţilor, unde să se discute sistemele normative ale limbii.

XIII A se observa mărturisirea scopului didactic: enunţarea regulilor se face pentru cei "ce încep la grămatică" (aceeaşi intenţie exista şi la autorii Elementelor).

Compararea organizării gramaticii lui Golescu cu Elementa ... (Despre ortografie - ed. 18o5 apare Despre ortografie şi ortoepie; Despre etimologie; Despre sintaxă; Vocabular românesc şi latinesc; Forme de vorbit...) evidenţiază tendinţa mai pronunţată a lui Golescu de a se desprinde de modelul latin clasic (urmat cu mare fidelitate de Micu-Sincai în scopuri istorice şi anume sublinierea filiaţiei directe între latină şi română).

Este adevărat însă că există o insuficientă sistematizare în gramatica lui Golescu (în special la terminologie), sever criticată de Lazăr Săineanu (ISTORIA FILOLOGIEI ROMANE Bucureşti, 1892, p.112-141), care însă îi recunoaşte originalitatea şi bogăţia informaţiei. Ulterior, lingviştii epocii noastre au apreciat la Golescu tocmai atenţia deosebită pe care acesta o acordă faptelor de limbă ca atare: "Marele merit al gramaticii lui Golescu stă tocmai în împrejurarea că autorul ei nu e influenţat de nici o teorie lingvistică şi se rezumă la descrierea empirică, dar obiectivă a faptelor observate, ceea ce garantează autenticitatea materialului de limbă" (ISTORIA LINGVISTICII ROMANESTI, coord.I.Iordan, Bucureşti, 1978, p.55).

Condica limbii rumânești se înscrie în aceeași constantă activitate a lui Iordache Golescu de filolog (vezi și dicționarul elin-român, 9 volume in folio + dicționarul român-grecesc, 1 volum in folio)[1].

CONDICA (7 volume in folio,cca 4700 p.) se prezintă ca un lexicon enciclopedic tip Henri Estienne, prin care autorul vrea să introducă în limba română numeroase neologisme, termeni speciali de folclor, cuvinte regionale.

Considerăm că, împreună, GRAMATICA...și CONDICA... au fost alcătuite cu un dublu scop: pe de o parte sistematizarea, modernizarea funcțională a limbii, pe de altă parte plasarea ei, pe cît posibil, la nivel de egalitate, în cadrul celorlalte limbi romanice (în ceea ce privește înzestrarea cu mijloace de mînuire).

Atenția autorului se îndreaptă cu deosebire spre lexicul românesc de origine latin-romanică (franceză, italiană) din domenii cum ar fi artă, tehnică, științe, armată, administrație etc.:

A abdica - fr. abdiquer
Absurd - fr. absurde
Abuz - it. abuso
Acuarelă - fr. aquarelle
Administra - fr. administrer
Ambră - it. ambra
Canibal - it. cannibale
Canton - fr. canton
Carieră - it. carriera
Coincidență - it. coincidenza
Emigrant - fr. émigrant
Estraordinar - it. estraordinario[2]
Garnizon - fr. garnison[3]
Grimas - fr. grimace

---

1. Printre primii cercetători-lingviști ai lucrării se numără și Coman Lupu, care realizează o analiză generală de conținut în art. LE LEXIQUE D'ORIGINE LATINO-ROMANE DANS LA CONDICA DE GOLESCU, Bul.S.R.L.R., Bucarest, 1974.
2. Se menține grafia din limba de origine (cuvîntul era încă de dată recentă, neacomodat pe delin de selecția socială).
3. Fidelitatea față de grafia împrumutului se asociază, flexionar, cu ezitări în ceea ce privește încadrarea la gen (vezi și grimas).

Orient - it. oriente
Vapor - it. vapore
Vertebră - it. vertebra
Vocabular - fr. vocabulaire etc...

Unele dintre lexemele enumerate de Golescu pot fi considerate ca prime atestări pentru limba română (cf. Lupu, lucr.cit., 113-114) ex. calcar - fr. calcaire, etamin - fr. étamine, zinc - fr. zinc etc.

Lipsa de certitudine în fixarea etimologiei îl determină uneori pe Golescu să oscileze, admițînd posibilitatea unei transmisii multiple: august, din fr. auguste sau din lat. augustus; adiacent, din it. adiacente sau fr. adiacent...

Din păcate, CONDICA nu o avem pînă în prezent decît sub formă de manuscris; valoarea acestui dicționar rămîne însă ca o probă evidentă în favoarea nivelului la care se situa gîndirea filologică românească a epocii. Iordache Golescu a compus și dicționare beligne: elin-român (9 volume) și român-grecesc (1 volum), rămase în manuscris.

CONSTANTIN DIACONOVICI-LOGA

Pedagogul bănăţean s-a născut, probabil, la 1 noiembrie 1770, în Caransebeş. A urmat şcoala primară în oraşul natal, studiile secundare la gimnaziul din Lugoj şi pe cele universitare - de drept - la Pesta. În 18o8 participă la organizarea şcolii coloniei româneşti din acelaşi oraş, cu contribuţia aromânilor rezidenţi. În 1812 îl supleneşte pe Petru Maior în activitatea de cenzor, ajutîndu-l la elaborarea "Istoriei pentru începutul românilor în Dachia". Din toamna aceluiaşi an va preda, la Preparandia (şcoala pedagogică) din Arad, gramatica română, stilistica, tipicul (normele oficierii serviciului divin), cîntarea bisericească şi limba sîrbă - timp de 18 ani. A fost unul dintre cei mai activi "iluminişti" din Banat, la începutul secolului trecut, alături de Dimitrie Ţichindeal, Paul Iorgovici, Damaschin Bojînca. În 18o8 publică la Buda Orthografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii româneşti (capitol din viitoarea gramatică), o lucrare normativă cuprinzînd reguli ortografice şi ortoepice, ca şi unele îndrumări de ordin stilistic; autorul intuieşte aici existenţa relaţiei dintre compartimentele limbii ("...dreapta scrisoare a tuturor părţilor grăirii, de la întreaga cunoştinţă a toată gramatica atîrnă"). Foarte activ autor de abecedare şi manuale, la care se adaugă: Caractere caligrafice pentru şcoalele poporale, Buda, 1813; Instrucţia pentru şcoalele româneşti din Banat, Buda, 1815. Epistolariul românesc pentru facerea a tot feliul de scrisori ce sînt în viaţa soţietăţii omeneşti de lipsă, Buda, 1841. A murit la 12 noiembrie 185o, în funcţia de director al

şcolilor româneşti şi sîrbeşti de pe teritoriul regimentelor bănăţene de graniţă, pe care o deţinea de 2o de ani.

*

Scrierea lui principală este Grammatica românească pentru îndreptarea tinerilor, Buda, 1822, care îi încununează activitatea didactică. Trecută cu vederea în unele istorii ale ştiinţei româneşti a limbii[1] sau ale studiului unor compartimente ale limbii române[2], probabil din cauza caracterului ei de manual şcolar, ea este menţionată totuşi încă în prefaţa celebrei gramatici a lui Ion Heliade Rădulescu[3], prezentată analitic în studiul lui Romulus Ionaşcu[4] şi repusă în drepturile ei, cel puţin în privinţa valorii istorice, de către Iosif Popovici, primul fonetician experimentator român. După I. Coteanu şi I.Dănăilă[5], ea prezintă cea mai veche descriere detaliată a sunetelor limbii române - de aceea, reprodusă în antologia de faţă -, secţiunea respectivă fiind considerată ca deschizătoare a primei etape din istoria foneticii româneşti, ce avea să se încheie pe la 1921, data

---

1) L.Şăineanu, Istoria filologiei române. Studii critice, Bucuresci, 1892.
2) I.Iordan, Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică românească, "Limbă şi literatură",II (1956).
3) Grammatica românească, Sibiu, 1828 (reed. Valeria Guţu Romalo), Bucureşti, 198o, p.XXXI, sub nr.8 (a se vedea aici,mai jos).
4) Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluţiunea studiului gramaticei limbei române de la 1757 pînă astăzi, Iaşi, 1914, p.81-94.
5) Introducere în lingvistica şi filologia românească. Probleme - Metode, Bucureşti, 197o, p.38.

introducerii foneticii experimentale în lingvistica românească. A fost reeditată nu demult de către Olimpia Şerban şi Eugen Dorcescu (Timişoara, 1973). Fiind a treia gramatică tipărită a limbii române şi a doua destinată uzului şcolar (după gramatica lui Radu Tempea, 1797), ea are la bază cîteva scrieri similare anterioare (S.Micu-Gh.Şincai, 1780, reed. Şincai, 1805; Tempea, 1797 şi P. Iorgovici, 1788) , este luată, la rîndul ei, ca model de două gramatici ulterioare (I.Alexi, 1826; A.Şaguna,ms.), şi folosită ca manual timp îndelungat nu numai în Transilvania, ci şi în Bucovina. Gramatica lui Diaconovici-Loga o depăşeşte pe aceea a lui Tempea prin concepţia mai modernă şi printr-o terminologie mai bine adaptată la structura limbii (verburi, cujugare, cujugţii, interjeţe etc., pe lîngă numeroase calcuri, neacceptate ulterior), prin sistematizarea superioară a materialului, definiţiile clare şi stilul ei accesibil[6]. Cuprinzînd, ca şi gramaticile anterioare, elemente de prosodie, stilistică şi poetică, ea aduce ca noutate capitolul de ortoepie, cu care se deschide[7]. Tributară unor ezitări şi inconsecvenţe specifice ştiinţei româneşti a epocii, absenţa formaţiei filologice a autorului grevînd oarecum asupra ei, gramatica lui Diaconovici-Loga este o expresie moderată a curentului latinist (în expansiune la data apariţiei cărţii), acordă interes fenomenelor de limbă aromâneşti şi oferă contribuţii notabile la unificarea normelor limbii române literare[8].

---

6) Jana Balacciu, Rodica Chiriacescu, Dicţionar de lingvişti şi filologi români, Bucureşti,1978, p.113-114.
7) Istoria lingvisticii româneşti, coord.acad. I. Iordan, Buc.,1978, p.24 şi 29.
8) cf. Vasile Ţâra, C.Diaconovici-Loga şi problemele limbii române literare, "Orizont", XXI (1971), nr.8, p.84-87.

GRAMMATICĂ ROMÂNEASCĂ PENTRU ÎNDREPTAREA TINERILOR (BUDA, 1822)*

GRAMMATICA sau ÎNVĂŢETURA GRĂIRII

Grammatica estă aceaia învăţetură, care ne învaţă bine a ceti, drept a scriia[a] şi a vorbi după firea limbei.

ÎMPARŢIREA GRAMMATICII ÎN V. PĂRŢI DE CĂPETENIE

I. Ortoépia: (Grăirea dreaptă)[b] carea ne învaţă a cunoaşte literile, drept a le respunde[c], în silave a le aduna, şi cuvintele de aci întocmite după reguli a le ceti.

II Ortografía: (Scrisoarea dreaptă)[d] aceasta ne învaţă cuvinte cu literile ceale ce se cuvin lor[e] a le scrié, în silave bine a le despărţi, şi semnele cele desbinătoare[f] drept a le întrebuinţa.

---

*) Fragment reprodus după: Constantin Diaconovici-Loga, Gramatica românească, Text stabilit, prefaţă, note şi glosar de Olimpia Şerban şi Eugen Dorcescu, Ed.Facla, Timişoara, 1973, p.37-43, dar confruntat şi cu ediţia princeps (BARSR, CRV 1155), pentru completarea lacunelor şi înlăturarea greşelilor de transcriere din ediţia folosită. Spre deosebire de editorii menţionaţi, am dat mai întîi slovele şi exemplele mai importante în grafie chirilică, transcriindu-le între paranteze conform ortografiei actuale, şi am păstrat slovele în numerotări, întrucît literele latine corespunzătoare au alte valori cifrice în astfel de situaţii.

a. a scrie (reg.băn.); b. rostirea corectă; c. a le pronunţa; d. scrierea corectă; e. adecvate lor; f. semnele ortografice (şi de punctuaţie)

III. Etimologhia[g] (Deducerea[I] cuvintelor) carea ne învaţă cum se fac, cum se nasc, cum se schimbă şi ce însuşiri au cuvintele.

IV. Sintaxa: (Alcătuirea[h] cuvintelor) aceasta ne învaţă cuvintele ceale chiline[i] a le alcătui, şi spre întreagă înţelegere a le aduce[j].

V. Prosódia: (Măsura tonului[II]) carea ne arată măestriia redicării şi apăserii tonului la silave, la cuvinte, încă şi laziceri întregi[III].

PARTEA ÎNTÎIA

ORTOÉPIA SAU GRĂIREA DREAPTĂ

Aceasta ne învaţă a cunoaşte literile, drept a le respunde[c], în silave a le aduna, şi cuvintele de aci întocmite după reguli a le ceti.

CAP. I de CUNOAŞTEREA LITERILOR

§. NUMĂRUL ŞI FORMA LITERILOR

Literile cu numărul sînt treizeci şi noao.

Forma literilor mici

а (a),	б (b),	в (v),	г (g),	д (d),	є (e),	ж (j),	з (z),
a	be	ve	ghe	de	e	je	ze
и (i),	ї (i),	к (k),	л (l),	м (m),	н (n),	о (o),	п (p)
i	i	ka	el	em	en	o	pe
р (r),	с (s),	т (t),	ȣ (u)	ѵ (u),	ф (f),	х (h),	ц (ţ)
er	es	te	u	u	ef	ha	ţi
ч (c),	ш (ş),	щ (şt),	ъ (ă),	ѣ (ea),	ю (iu),	ꙟ (î)	ѡ (o)
ci	şa	şta	ăr	eat	iu	î	o

g. morfologia (şi formarea cuvintelor); h. combinarea; i. amorfe, indistincte; j. a le determina să formeze o comunicare cu înţeles deplin.

ꙗ(ia), ѧ(ia), ꙟ(î), џ(ğ), ѯ(x), ѱ(ps), ѳ(th), ѵ(y).
ia ia î gi ksi psi ta i

Forma literelor mari

А (A), Б (B), В (V), Г (G), Д (D), Є (E), Ж (J), З (Z), И (I), Ї(I), К(K), Л(L), М (M), Н (N), О (O), П (P), Р (R), С (S), Т (T), Ѹ (U), Ү (U), Ф (F), Х (H), Ѡ (O), Ц (Ț), Ч (C), Ш (Ș), Щ(ȘT), Ъ (Ă), Ѣ(EA), Ю(IU), Ꙗ(IA), Ѧ (IA), Ꙟ(Î), Џ (Ğ), Ѯ, Ѱ, Ѳ, Ѵ (I).

Afară de acestea mai sînt ѿ și ѕ IV, care în numărul besearicesc[k] și la pashalie[l] se întrebuințează: iară ы și ь V, numai la pashalie au loc.

Б. DESPĂRȚIREA[m] LITERILOR

Literile se despart în sunătoare și nesunătoare[n].

1. De literile ceale sunătoare

Aretare[o]: Literă sunătoare este aceaia, carea poate da ton[p] singură de sine, făr' de ajutoriul altor litere, precum sînt: а (a), є (e), ї (i), о (o), ү (u), и (i), ѣ (ea), ю (iu), ꙗ (ia), ѡ (o), ъ (ă), ѫ (î), ꙟ (î), ѵ (i).

Dintre acestea, unele sînt simple, iară altele alcătuite[r].

А. Ceale simple

α. Limpede[s], precum: а (a), є (e), ї (i), о (o) ү (u).

β. Năsoase[ș], precum: ъ (ă), ѫ (î), ꙟ (î).

---

k. valoarea cifrică a slovelor în texte ecleziastice; l. calendar bisericesc special prin care se poate stabili pe termen lung data Paștilor; m. clasificarea; n. vocale și consoane; o. Definiție; p. se poate rosti; r. combinate; s. orale (pure) ș. nazale.

Б. Ceale alcătuite

α. Arătate[t], precum: ай (ai), ей (ei), ій (ii),
ой (oi), аѹ (au), оа (oa),
ѣѹ (ău).

β. Ascunse[t], precum: ѣ, ю, ꙗ, care sînt alcătuite din ea, io, ia.

γ. Îndoite sunătoare îmbinate[u]; aşa sînt: и (i)
ѡ (o), ѹ (u), care sînt făcute din її,
оо, оу sau ꙋ.

δ. Îndoite sunătoare desbinate[v], precum: аа (aa),
ее (ee), оѡ (oo)[VI].

2. De literile ceale nesunătoare

Arătare[o]: Litără nesunătoare este aceaia, carea nu poate da sunet singură de sine, fără de ajutoriul altor litere, de unde se numeşte mută[x], ps, th.

Dintre acestea, unele sînt simple, iară altele alcătuite.

А. Ceale simple

α. Buzoase[a], precum: b, v, m, p, f.

β. Dinţoase[b], precum: s, z, j, ţ, c, ş, şt,
ks, ps.

γ. Limboase[c], precum: d, t, th, l, n, r.[VII]

δ. Gîtoase[d], precum: g, k, h.

Б. Ceale alcătuite[e].

Dintre care unele sînt despărţite, iară altele nedespărţite.

α. Ceale despărţite sînt: lb, rm, lt, rs, nn, rr ş.a. care niciodată nu se pot pune la începutul cuvîntului, şi cînd vin între doao sunătoare se despart, precum: al-bus, tur-ma, sal-tul.

---

t. explicit combinate; ţ. legate; u. implicit combinate (lungi); v. vocale (de acelaşi timbru) în hiat; x. consoană; a. labiale şi labiodentale; b. dentale; c. linguale; d. guturale; e. grupuri consonantice.

β. Ceale nedespărțite sînt: br, gl, fl, kr, st ș.a.; acestea la începutul cuvîntului pot sta și cînd vin între doao sunătoare nu se despart. P.e.: Bru-ma, flu-ier, în-brățisez, su-flet[VIII].

Б. RESPUNDEREA[f] LITERILOR

1. De respunderea Literilor sunătoare

ⲁ. Reguli despre Literile care la respundere nu se schimbă:

α. Literile sunătoare: ⲁ (a), ї (i), ⲟ (o), ȣ (u), ѵ (u), и (i), ю (iu), ꙗ (ia), ω (o) au ton limpede firesc. P.E.: an, viu, pod, ulm (ⲟȣⲗⲙ), lin, nuc, iute, iad, om ș.a.

β. Literile năsoase: ъ (ă), ѫ (î), ꙟ (î) au ton tîmp și nefiresc. P.E.: păr, vînt, înger.

γ. Literile sunătoare desbinate: aa, ee, oo (ⲟω) se respund mai lung decît ceale simple. P.E.: Avraam, schintee, noor (ноωр).

Б. Reguli despre Literile care se schimbă la respundere, precum sînt: є (e), ѣ (ea), ѵ (i).

α. Litera є (e), de va sta la începutul cuvintelor romanești sau de va avea înaintea sa literă sunătoare, atuncea se respunde ca їє (ie), precum: єпȣрє (iepure), фⲟє (foaie), віє (viie).

β. Litera є în cuvintele ceale romanești avînd înaintea sa nesunătoare Literă, precum și în cuvintele ceale streine p[r]etutindinea se respunde limpede[g] P.E. verde, neted; Edom, Noe.

---

f. rostirea, pronunțarea; g. fără preiotare.

De respunderea literii ѣ (ea)

Litera ea în doao forme își dă respunsul său.

1. Stînd la sfîrșitul cuvîntului se respunde ca e lungu, iară la alte locuri se respunde ca ea. P.E.: moarte, moartea (мóртеа), sau (мóртѣ).

2. În cuvintele ceale cu silave schimbătoare unde litera e se ceare a se schimba în ea, acolò se pune ѣ (ea), respunzîndu-se ca ꙗ (ia). P.e. muerescc, muerească; pîndesc, pîndească.

3. Litera ea, în alte locuri stînd la mijlocul cuvîntului p[r]etutindinea se respunde ca e, p.e. Трепте (Trepte), ведéре (vedere) ș.a.

De respunderea literii ѵ

Litera ѵ în doao forme se respunde.

α. Litera ѵ se va face de sine singură silavă, sau de se va lua cu nesunătoare, se va respunde ca ї (i). P.e.: ѵ-постас (i-postas), Ѐ-гѵ-пет (Eghi-pet).

β. Iară de se va injuga[h] cu sunătoare literă, atuncea se respunde ca в (v). P.e. Еѵанге́лїе (Evanghelie), Ѵаки́нт (Vachint[IX]).

2. De respunderea literilor nesunătoare

Literile nesunătoare sînt mute, de aceaia trebue să li se alăture altă literă sunătoare, ca să poată eși cu respundere[i], precum sînt:

А. Literile buzoase: b, v, m, p, f; acestea se respund cu apăsarea tonului prin buze, precum: bob, var, măr, post, fag.

Б. Literile dințoase: s, z, j, ț ș.a. care se respund cu apăsarea tonului în dinți, precum: sac, zăr, joc ș.a.

---

h. se va combina; i. să se poată pronunța.

Б. Literile limboase: d, t, th, l, n, r se respund prin apădarea tonului mai vîrtos cu limba, precum: dar, turn, lac, nuc, raiu (ράϊ).

Г. Literile gîtoase: g, c, h, se respund prin lovirea tonului în gît, precum: gust, cal, har[X].

CAP. al II-lea de SILAVIRE sau SLOVNIRE

А. Arătare: Ce este Silava?

Litera sunătoare însa de sine, sau cu mai multe litere deodată respunzîndu-se, se numeşte sylavă.

Б. Arătare: Cum se face sylavirea.

Silavirea se face cînd toate literele care se află într-o silavă desbinat le numim, apoi deodată[j] le respundem: iară la cuvintele ceale de mai multe silave, ceale înainte mergătoare le repetim[XI].

В. De Despărţirea Literilor în Silave.

1. Reguli de chepetenie

а. Cîte litere sunătoare şi doao-sunătoare[k] se află într-un cuvînt, atîtea şi sylave se fac dintr-însul. P.e.: o-sta-şul, pîr-lău.

Б. Precum vreun cuvînt se alcătuieşte aşa se şi desparte[l]. P.e.: a-bat, des-prind, scrip-tu-ră.

2. Reguli particulare

а. Cînd stă una literă nesunătoare între doao sunătoare, atuncea una ca aceaia se ia cu următoarea sunătoare: P.e.: pî-ne, ca-le.

Б. Nedespărţite nesunătoare[m], aflîndu-se între doao sunătoare, către următoarea sunătoare se trag.P.e.: ta-blă, su-flet.

---

j. simultan; k. vocale şi diftongi; l. se desparte (în silabe) conform structurii lui morfematice; m. grupurile consonantice "muta cum liquida".

З. Aflîndu-se vreuna literă nesunătoare înaintea celor nedespărțite, atuncea una ca aceaia se ia cu înainte-mergătoarea[n] sunătoare. P.e.: Con-tract, lun-tresc.

Г. Doao sunătoare deschilinite[o] și îndoite-sunătoare[p], fie în cuvînt românesc ver[r] strein, se despart. P.e.: Pre-o-ți-a, ră-stă-e; A-a-ron, Mo-av.

Д. Arătate sunătoare[s] niciodată nu se despart: P.e.: ur-gi-ei, ver-gea-oa, no-roiu.

Є. Cînd vreun cuvînt sub titlă[s] sau sub altă scurtătoare se silavește, atuncea scurtătoarea[t] acolô se numește, de unde s-au lăsat literile. P.e.: Dm͠-nul, Sfn͠-tul, Dz͠eu.

CAP. al III-lea de CETIRE

Я. ARETARE: CE ESTE CETIREA

Cetirea estă, cînd toate încheieturile[x)a], periodurile[xx)b] și alte ziceri, care ni se pun înnainte a le vădi, cu ton firesc, cuvios[c], curgătoriu și pe înțeles le respundem.

---

n. precedenta; o. deosebite; p. vocale duble; r. ori, sau; s. grupuri vocalice diftongale; s. tilcă (semnul abrevierii în scrierea chirilică); t. litera omisă. x) Inchietura este vorba carea are înțelesul sau deplin, p.e. Gheorghe scrie Grammatica; xx) Period se numește aceaia zicere, în carea mai multe închieturi cu părticeale așa legate sînt, cît una fără de alta nu se pot înțeleage, p.e. Întrucît cineva mai mari daruri au primit: întru atîta mai cu plecată reverință să dea mulțămită. a. propozițiile; b. frazele; c. cuvenit, convenabil;

Б. REGULI DE CHEPETENIE

1. La toate literile care se află într-un cuvînt, chear[d] şi pre rînd să respundem: P.e.: Turma, iară nu tuma au truma.

2. Tonul în cuvinte la acea silavă să se rădice, în carea cade puterea cuvîntului, după aretarea semnelor[e]. P.e.: Păstóriul, iară nu păstoriul, Dómnule, iar nu Domnúle.

3. Tonul în cetanie să ţinem cel firesc, adecă în care vorbim.

В. REGULI PARTICULATE

1. Ceale de cetit cu schimbarea tonului după arătarea semnelor şi după închipuirea patimilor[f] înţelease să le facem deci.

а. În mînie, cu ton putearnic, înfocat, şi curînd[g].

б. Din dragoste, cu ton umilit şi plăcut.

в. Din frică, cu ton tremurătoriu şi putearnic.

г. Din îndreznire, cu ton putearnic, şi necurmat[h].

д. Din bucurie, cu ton deşteptat şi vioнel[i].

е. Din întristare, cu ton trîndav şi dormitoriu.

ж. Din condoreare[j] cu ton nepripit şi plîngătoriu.

з. Din urăciune, cu ton supărat şi sălbatec.

Vorbim ori cetim

---

d. răspicat, clar; e. diacriticelor; f. dispoziţiilor afective; g. tempo rapid; h. ritm neîntrerupt; i. vioi, alegr(ett)o; j. compasiune;

Г. MIJLOCIRILE PRIN CARE SE CÂȘTIGĂ CETIREA CEA BUNĂ

1. Să luom aminte regulele cetirii, și după dînsele cu sîrguință să ne îndeletnicim.

2. Să ascultăm cu luare de seamă[k] cetania persoanelor învățate, care după regule cetesc, ori vorbesc, și să urmăm după cetirea lor.

3. Întru aceale ce vrem să le cetim de față[l], mai nainte acasă să ne îndeletnicim, și la cugetul scriitoriului să luom seama.

Д. CUNOAȘTEREA SEMNELOR[m]

Acestea se întrebuințează:

1. La cuvinte

а. Oxia (´) Aceasta înnalță tonul. P.e.: <u>cériul</u>, <u>víntul</u>.

б. Varia (`) dă respundere apăsată[n]. P.e.: <u>vergeà</u>, <u>purtà</u>.

в. Dasia (^) are respundere curundă[o]. P.e.: <u>adînc</u> (ἀдинк).

г. Iso (῎) înnalță tonul ca și oxia. P.e.: <u>omul</u> (ὤмꙋл).

д. Apóstrof (῀) are respundere ca varia. P.e.: o amărîtule! (ῶ ...).

е. Scurtătoarea (˘) aduce ton amurțit. P.e.: <u>oloiŭ</u>, <u>peĭ</u>.

ж. Titla (~) această lasă literile cu totul, însă respunderea lor în cetanie totuși se ține[r]. P.e.: <u>D͠mnul</u>.

---

k. atenție; l. în public; m. semne diacritice, ortografice și de punctuație; n. pronunțare joasă, gravă; o. cursivă; p. semnul scurtimii ("căciula"); r. pronunțarea lor... se menține.

ѕ. Împreunătoarea (-)[s] aceasta arată, că părțile acelea despărțite sînt de la un cuvînt și trebuie împreunate.

з. Semnul lînserii (')[ș] XIII arată a fi o literă sunătoare lăsată.

2. <u>La închieturi</u>

а. Opritoarea sau coma[t] (,) oprește tonul cît am putea zice: <u>un</u>.

б. Opritoarea puntată sau semicólon[ț] (;) aceasta oprește tonul, cît am putea zice: <u>un</u>, <u>doi</u>.

в. Doao punturi sau colon[u] (:) la aceasta ceva mai mult, decît la semicólon stăm, apoi ceale de aici următoare cu mai înnalt ton le respundem.

г. La punt (.) slobozind tonul resuflăm mai mult.

д. Odihnitoarea[v] (—) la aceasta stăm mai îndelung, cît să aibă ascultătoriul timp de a judeca, despre ceale pînă aci cetite.

3. <u>Semnele</u>

Care la mai mari despărțituri ale vreunei zicerix se întrebuințează. Acestea au privința spre respunderea închieturilor.

а. Semnul întrebării (?) la acesta cetim cu ton innalt și curúnd. În cărțile besearicești semnul acesta se scrie cu opritoarea puntată(;)XIV.

б. Chiemătoarea sau minunătoarea[y] (!) ceare ton graonic și putearnic.

в. Cuprinzătoarea[z] (::) aceaia ce să cuprinde întru însa cu ton apăsat și mai curúnd se cetește.

---

s. cratimă (semnul despărțirii, în special la capăt de rînd) ș. apostrof;t. virgula; ț. punctul și virgula; u. două puncte; v. linia de pauză; x. segmente mai mari ale unui enunț; y. semnul (adresării și al) exclamării; z. semn ortografic al sublinierii(?)

Γ. Aducătoarea[a] ("...") cuvintele ceale închise între aceste semne, cu ton putearnic şi înnalt le vădim.

Δ. Arătătoarea[b] (*) aicea cu ton mai încet şi mai pe larg cetim.

Ε. Paragraf (§) acesta împarte o învăţătură în mai multe părţi, la care începem cu glas mai încet, care după aceaia creşte[XV].

---

a. semnele citării, ghilimele; b. semnul trimiterii la notele de subsol ale paginii, asterisc.

NOTE

I La Diaconovici-Loga, sensul termenului deducere este complex; el cuprinde: "1. construirea formelor flexionare" (cf. p. 33, resp. 58 din ed. Şerban-Dorcescu: Etimologhia este aceaia parte a Grammaticii, care ne învaţă cum se deduc cuvintele de la rădăcina sa, adecă: cum se schimbă [= cum flexionează], de cîte clase [= feluri, părţi ale grăirii] sînt şi ce însuşiri au cuvintele); "2. derivarea" (cf. p. 38, par. V, resp. p. 62, ed. cit.: Urzirea numelor [=Structura substantivelor]. Numele sînt: 1. Simple sau proaste. 2. Deduse sau izvodite [= derivate]. 3. Compuse sau alcătuite, şi, puţin mai jos, cf. p. 39, în ed. cit., p. 63: domnesc, orăşan, albeneţ ["albinos, lipsit de pigmentaţie"] se deduc de la domn, oraş, alb, prin părticeale (...) după sine, şi p. 203, în ed. cit. p. 171: prin adăogăminturi la sfîrşit [= sufixe].

II Şi termenul ton are, aici, un sens complex, referindu-se la: "1. accent" (cf. infra: "... la silave, la cuvinte"); "2. intonaţie" (cf. "...încă şi la ziceri întregi"); "3. curent de aer fonator" (cf. infra, sub § 2. De respunderea literilor nesunătoare = Despre articularea consoanelor); "4. flux, lanţ sonor", eventual "tempo" (cf. infra: Din bucurie, cu ton deşteptat şi vioiel = Exprimarea bucuriei - în ritm alert şi tempo vioi).

III Gramatica cuprinde aşadar studiul limbii din perspectiva mai multor compartimente, concepţie răspîndită în epocă. Gramaticii propriu-zise, căreia îi cores-

pund etimologhia și sintaxa - cu observația că autorul înțelege prin etimologie nu numai morfologia ci și formarea cuvintelor (cf. germ. Wortbildungslehre) sau, cel puțin, derivarea (cf. supra, nota I) -, i se adaugă ortoepia și ortografia, prin prima Diaconovici-Loga înțelegînd și fonetica articulatorie, ca și prosodia - fonetica unităților lingvistice suprasegmentale -, deși problemele discutate în cadrul ei se puteau include în ortoepie și ortografie.

IV "omega" și "dzealo"; pe acesta din urmă îl folosește chiar autorul în numerotarea unora dintre exemplele din capitolul comentat aici.

V Semne chirilice folosite în scrierea slavonei:/ĭ/, respectiv ier mic (numit în alfabetul chirilic modern "semn moale").

VI §. 1. reprezintă o primă descriere completă a vocalismului românesc, în care se dă atenție și grupurilor vocalice (diftongilor și vocalelor în hiat). Faptul avea să fie remarcat de Iosif Popovici (a se vedea vol. al II-lea al acestei antologii), care observă inovația terminologică (sunătoare (calc după sl. glasnice) "vocale" și nesunătoare (cf. neglasnice) "consoane", și superioritatea clasificării și descrierii vocalelor date de Diaconovici-Loga în raport cu gramaticii anteriori, în special cu Ienăchiță Văcărescu.

VII Seria de dentale de sub β pare neomogenă, din perspectiva criteriilor mai tîrzii de descriere a consoanelor: s, z, ţ sînt într-adevăr dentale, apexul atingînd, pentru articularea lor, dentiția inferioară, st, ks, ps sînt grupuri consonantice (de asemenea, dentale) menționate aici întrucît erau notate prin slove specifice. În schimb j, č, ș - anteropalatale, la care este de adăugat ğ - vor fi fost menționate aici probabil pentru că apexul tinde să atingă sau chiar atinge, în articularea lor, alveolele dentiției inferioare. Seria de sub γ, desemnată ca limboase, cuprinde tot dentale (d, t, th, n), în articularea cărora apexul atinge dentiția superioară sau alveolele ei; denumirea dată aici seriei se explică probabil prin atenția prioritară acordată apexului (vîrfului limbii) în producerea sunetelor menționate.

VIII Cu toate neajunsurile clasificării de sub Δ, §. 2 este o primă bună descriere a consonantismului românesc, în care sînt avute în vedere și grupurile consonantice, cu observații de ordin distri-

buţional: nesunătoarele despărţite care nu se pot pune la începutul cuvîntului sînt "grupurile consonantice care nu apar în poziţie iniţială absolută", iar nesunătoarele nedespărţite, acele grupuri de cîte două consoane care trec împreună în silaba succedentă, în poziţie intervocalică, sînt aşa-numitele grupuri "muta cum liquida", care pot funcţiona la iniţiala absolută (la începutul cuvîntului pot sta).

IX Б.1.Б relevă unele discordanţe între scrierea românei cu slove şi rostirea slovelor respective (fie ca urmare a evoluţiei pronunţării româneşti în contrast cu scrierea, cf. observaţiile despre ѣ, fie ca urmare a impunerii unor grafii sau rostiri etimologizante, în cazul în speţă, după model neogrec, cf. observaţiile despre ѵ), ceea ce denotă intuirea predominanţei principiului fonetic în ortografia românească cu slove (cf., de altfel, Б.1.α: ... Literile care la respundere nu se schimbă; de asemenea, infra, sub Б.1, în cap. al III-lea).

X Ultima parte a cap.I prezintă, în special în privinţa consoanelor, o relativ bună identificare a locurilor de articulare.

XI Este "metoda" citirii pe litere şi silabe, la care s-a recurs pînă nu demult în şcoala primară românească.

XII Recomandare interesantă şi utilă, din care se subînţelege faptul că o lectură expresivă, cu intonaţie corectă, permite decodarea adecvată a unui text.

XIII Romulus Ionaşcu în studiul lui din 1914, citat, înţelege sintagma aceasta ca "semnul lipsirii", probabil în sensul "semnul elidării". Acesta este autenticul semn ortografic al apostrofului, căci supra, sub apostrof se înţelege semnul ortografic al "apostrofei", notînd o intonaţie particulară, nicidecum elidarea unei vocale.

XIV Semicolonul("punctul şi virgula") avea uneori valoarea semnului întrebării, după modelul punctuaţiei neogreceşti, în care păstrează această valoare pînă astăzi.

XV În general, sub Α.1. sînt tratate semnele ortografice (cele mai multe dintre ele totodată diacritice), sub Α. 2, semnele de punctuaţie din in-

teriorul propozițiilor (și frazelor), marcînd pauzele de diferite durate, în sfîrșit, sub A.3 - semnele de punctuație "inițiale" sau "terminale" ale frazelor, marcînd în special intonații variate. De observat însă că autorul nu face distincția între întrebările totale (cu intonație ascendentă) și cele parțiale (cu intonație descendentă).

ION HELIADE RĂDULESCU

S-a născut la Tîrgovişte, la 6 ianuarie 1802. Filozof iluminist şi om politic, completat de poetul, traducătorul, ziaristul, editorul, întemeietorul de instituţii şi animatorul vieţii culturale româneşti care a fost de-a lungul întregii sale existenţe, Heliade a fost nu mai puţin deschizător de drumuri în lingvistica românească.

După studii greceşti cu călugărul Naum şi cu C. Vardalah, la Bucureşti (1815-1818), trece, tot acolo, la şcoala academică de la "Sf.Sava" (1819-1821), unde va deveni şi profesor (1822-1828), în locul magistrului său, Gheorghe Lazăr. S-a impus repede drept cea mai reprezentativă personalitate intelectuală a Ţării Româneşti din secolul al XIX-lea. "După Dimitrie Cantemir, a doua mare personalitate a literaturii române este fără îndoială I.Eliade Rădulescu, scriitor cu suflet ardent, creator pretutindeni, desfăşurat deopotrivă în viaţă şi în artă, înzestrat cu mari însuşiri şi cu tot atît de mari cusururi"[1].

A iniţiat Societatea literară (1827), Societatea filarmonică (1833), o tipografie şi o editură, fondînd şi conducînd cîteva periodice:"Curierul românesc" (1829), cu suplimentul "Curier de ambe sexe" (1836), "Muzeul naţional" (1836) ş.a.

---

1) George Călinescu, Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent, Ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Ediţie şi prefaţă de Al.Piru, Minerva, Bucureşti, 1982, p. 131, col.I.

Revoluţionar paşoptist liberal-moderat, a fost membru în Comitetul revoluţionar, în Guvernul provizoriu şi a participat la locotenenţa domnească (1848). După înfrîngerea revoluţiei muntene se expatriază, călătorind în Franţa, Anglia şi Imperiul otoman, de unde revine în ţară după zece ani (1858). Aici militează pentru apropierea de culturile romanice occidentale - franceză, dar mai ales italiană - şi pentru reforme sociale interne.

Cultivînd literatura romantică, a proiectat ample poeme (Umanitatea) şi epopei (Mihaida), realizate fragmentar; creaţiile lui cele mai reuşite împletesc filonul romantic cu cel mitic-popular, capodopera literară fiind balada Zburătorul (1843). Şi în traduceri preferinţele lui merseseră spre poezia romantică, alături de aceea clasică (Dante, Ariosto, Tasso, Boileau, Molière, Voltaire, Marmontel, Goethe, Schiller, Lamartine, Ossian, Byron, Hugo, etc.). În proză s-a manifestat ca spirit pamfletar, polemic şi satiric, reprezentative fiind "fiziologiile" originale Cuconul Drăgan, Domnul Sarsăilă, autorul ş.a.; ecouri ale acestui spirit se fac simţite şi în unele scrieri lingvistice, între care Prefaţa celebrei gramatici de la 1828.

Aici interesează în mod deosebit activitatea de lingvist a lui Heliade. Această activitate a străbătut două etape.

Prima, predominant pozitivă, s-a desfăşurat între anii 1828-1840, caracterizîndu-se prin susţinerea simplificării scrierii chirilice româneşti şi a trecerii la scrierea cu litere latine după principiul fonetic, prin campania de cultivare a limbii în direcţia îmbogăţirii lexicului românesc modern cu cuvinte latino-romanice, în funcţie de necesităţi şi cu condiţia adaptării neologis-

melor la structurile limbii române, și în aceea a "canonisirii" (normării) gramaticii în vederea realizării unei limbi literare unitare pentru românii de pretutindeni.

A doua etapă, regresivă, a durat între anii 1840-1870, cînd atitudinea purist-reformatoare și prescriptivă în raport cu problemele limbii, prezentă <u>in nuce</u> încă din prima etapă, se exacerbează pînă la încrederea în posibilitatea dirijării limbii în vederea construirii aposterioriсe a unui idiom româno-italian; este așa-numita etapă "italienizantă", soldată cu "reajustarea" în această direcție a unei părți din opera sa poetică. În această ultimă etapă a activității sale lingvistice, devenit primul președinte al Societății academice române (1867), urmîndu-și propria direcție italienizantă, Heliade avea să facă totuși unele concesii direcției latiniste, prin participarea la elaborarea proiectului de ortografie din 1869.

A murit la 27 aprilie/9 mai 1872, în București.

Roadele activității sale din prima etapă au marcat însă profund evoluția ulterioară a aspectului cultivat al limbii naționale, făcînd din Heliade "cel dintîi scriitor modern al românilor și părintele acelei limbi literare pe care o întrebuințăm astăzi" după cum scria Eminescu ("Timpul" din 21 noiembrie 1881) cu ocazia dezvelirii statuii marelui îndrumător cultural în fața Universității din București.

II

Opera lingvistică a lui Heliade cuprinde următoarele scrieri: <u>Gramatică rumânească</u> (1828), <u>Repede aruncătură de ochi asupra limbii și începutului românilor</u> (1832), corespondența pe teme lingvistice cu Costache Negruzzi (scrisorile I, 1836; II, 1838; III, 1839, în

"Curierul românesc"; IV, 1881-1882, în "Convorbiri literare" - publicată postum), cu George Bariţ (I şi II 1838, în "Curierul...") şi cu P.Poenaru (1839, ibidem) - aparţinînd primei etape; Paralelism între limba rumână şi italiană (1840)continuată cu Paralelism între dialectele român şi italian (Forma sau gramatica acestor două dialecte) (1841), Prescurtare de gramatica limbei româno-italiene (1841), Vocabular de vorbe streine în limba română... (1847), Geniul limbilor în genere şi al celei romane în parte (1868), Principie de ortografie română (1870) - redactate în etapa italienizantă.

În afara gramaticii tipărite în 1828 la Sibiu, majoritatea celorlalte scrieri lingvistice, în special din prima etapă, au apărut în "Curier..." Paralelismul... a fost editat şi în broşură separată. Scrierile ultimei etape au fost publicate, aproape toate, sub formă de volume.

*

Reforma chirilicei româneşti - profund justificată - printr-o reducere drastică, la 32-34 de slove, a fost comentată convingător, dar şi cu mult haz de către tînărul autor în prefaţa gramaticii de la 1828. Se realiza prin acea reformă, deşi în scriere slavă, principiul fonetic în ortografia românească, deziderातul de a avea "pentru fieştecare sunet şi pentru fieştecare glas cîte un semn, adică cîte o slovă"[2]. A urmat apoi acţiunea de introducere a alfabetului latin, treptată, începînd cu anul 1836, prin intermediul alfabetului "civil" sau "de tranziţie", cuprinzînd în parte slove şi în parte litere, pînă la 1844, cînd numărul din noiembrie al

---

2) Ion Heliade Rădulescu, Prefaţa la Grammatică rumânească, 1828, p.VI.

"Curierului..." apare tipărit integral în alfabet latin. Dar Heliade trecuse deja în a doua etapă a activității sale lingvistice și părăsise unele dintre principiile juste din tinerețe. La aproximativ nouă ani după oficializarea alfabetului latin în scrierea limbii române, proiectul academic de ortografie, pe care l-a elaborat împreună cu Al.Roman și I.C. Massim (1869), prevedea păstrarea combinațiilor grafemice ph și th, pe -u final, semnele à/ă/, ê/ea/, ô/oa/ și alte concesii de acest fel făcute etimologismului. Peste încă un an, Heliade avea să elaboreze propriul sistem ortografic, în direcție italienizantă de data aceasta, în contrast total cu foarte sănătosul principiu pe care îl împărtășea, fără acoperire practică, în același moment istoric:"Orice am hotărî noi, tot nu s-ar putea impune ca lege dacă nu vom consulta firea limbei noastre; limba să ne fie nouă dascăl, ea să ne impună nouă ortografia, nu noi ei"[3].

Cultivarea limbii, așa cum o văzuse Heliade în prima etapă, viza dezvoltarea unitară a acesteia, pentru a o transforma într-un instrument apt să contribuie la forjarea culturii românești moderne. "A cultiva o limbă - îi scria el lui Negruzzi - va să zică a o curăți de tot ce nu o face să înainteze, de tot ce nu este al său și nici nu poate simpatiza cu dînsa; a pune tot lucrul și toată vorba la locul său, a boteza fiecare idee cu numele său, a o scăpa de tot ce poate să fie echivoc și a o face să exprime ce gîndește cineva, iar nu alta"[4].

---

3) "Analele Societății Academice Române", I, 1869 (1870), p.28 (apud D.Macrea, "Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești", Ed. Stiințifică și Enciclopedică, București, 1978, p.107-108).

4) Apud D.Macrea, op.cit., p.105.

Curăţirea la care făcea aluzie Heliade privea rezultatele divergente al unor influenţe externe, variate în fiecare provincie istorică (grecisme în Principatele extracarpatice, maghiarisme şi germanisme în Transilvania). Denumirea fiecărei idei cu numele său, exactitatea în exprimare, subînţelegeau şi acceptarea neologismelor latino-romanice, în acord cu necesităţile limbajelor speciale incipiente în cultura română modernă şi cu "însuşirile şi firea limbii", în aşa fel încît, prin adaptare, să devină "ale sale" şi "să simpatizeze cu dînsa". Heliade vedea în limba literară o sinteză a graiurilor regionale şi a elementelor comune din toate scrierile româneşti vechi, la care adăuga împrumuturile adaptate. Principiile regizoare ale îmbogăţirii şi modernizării lexicului românesc, formulate de Heliade, găsesc ecou în Moldova, la C.Negruzzi, V.Alecsandri şi scriitorii grupaţi în jurul "Daciei literare", scrierile lui programatice pe teme de cultivare a limbii sînt reproduse şi discutate în gazete din Transilvania. Calea spre unificarea limbii române literare moderne este deschisă prin jaloane ferme. Dar, încă de la sfîrşitul primei etape de activitate, entuziasmul romantic, subordonat unui gen de raţionalism lingvistic nelimitat, avea să-l ducă pe Heliade spre proiecte şi mai largi de unificare, irealizabile în practică; astfel, în scrisoarea din 1839 către Negruzzi schiţa un proiect de unificare a dacoromânei şi aromânei. Mai tîrziu, afinităţile mai mari dintre română şi italiană, considerate dialecte (dar fără precizarea cărei limbi i s-ar subordona ele ca atare), îi vor sugera ideea unificării lor într-o normă lingvistică superioară, ceea ce nu va avea ca rezultat decît italianizarea propriului stil şi a cîtorva dintre scrierile poetice anterioare. "Curăţirea" moderată a lexicului românesc, pre-

dicată în prima etapă, capătă acum forme radicale, Heliade optînd pentru eliminarea slavonismelor, chiar a unora de multă vreme instalate și bine adaptate fonetic și morfologic în limba română (precum cinste, milă, de exemplu), ca și a altor vechi cuvinte românești neromanice, în Vocabular de vorbe streine în limba română, adică slavone, ungurești, turcești, nemțești, grecești etc. (1847), lucrare care va prefigura oarecum Glossariul anexat viitorului proiect de dicționar academic, elaborat de reprezentanții curentului latinist. Cu toate acestea, Vocabularul... are meritul de a fi una dintre primele lucrări lexicografice românești cu indicații etimologice (după Lexiconul de la Buda). El reflectă, desigur, stadiul cercetării etimologice românești de la jumătatea secolului al XIX-lea, autorul însuși recunoscînd în unele cazuri dificultatea stabilirii etimologiei: "O să vezi foarte des, cititorul meu, în vocabularul următor pe la multe vorbe semnul acesta (?). Atunci să știi că pe acolo mi se înfundă toată procopseala ("știința", n.n.), e semn că întreb și eu de ce origine va fi vorba aceea"[5]. Heliade introduce, așadar, în lexicografia românească etimologică conceptul "etimon necunoscut".

Dar cultivarea limbii nu avea în vedere, la Heliade, numai vocabularul, ci și gramatica. Gramatica de la 1828 a avut un rol important în stabilirea normelor unice ale românei literare moderne[6]. Pentru a o scrie,

---

5. Ion Heliade Rădulescu, op.cit., p.275.
6. cf. Valeria Guțu Romalo, Studiu, în:"Gramatica românească" de Ion Heliade Rădulescu, Ediție și studiu de..., Ed.Eminescu, București, 1980, p. 535.

Heliade a recurs la cîteva modele străine (grecești și, mai ales, franceze: Condillac, Le Tellier, Destutt de Tracy), pe care le-a adaptat la "geniul" limbii române, fiindu-i cunoscute și gramaticile românești tipărite anterior. Prima gramatică propriu-zisă a limbii române, cum a fost caracterizată cartea lui Heliade[7], este divizată în cinci părți, precedate de o introducere teoretică (Ce este gramatica și în cîte se împarte?). Cele cinci părți sînt următoarele: (1) Etimologia (corespunzătoare actualei morfologii), în care sînt tratate zece "părți ale cuvîntului" cu categoriile lor gramaticale și mijloacele de exprimare a acestora, însoțite de exemple și liste de paradigme (numeralul fiind încadrat printre adjective, dar fiind discutată separat "partițipia"); (2) Sintaxa, cu problemele grupate pe clase lexico-gramaticale, încheiată cu un model de analiză morfosintactică a părților de propoziție; (3) Construcția, tratînd probleme de topică, cu aplicație la același text din partea a doua; (4) Propozițiile, tratînd nivelul sintactic al propoziției ca unitate subiacentă frazei, cu un model de analiză logică, în spiritul "gramaticilor raționale", aplicată la același text analizat în precedentele două părți; (5) Ortografia, cuprinzînd probleme de ortografie și punctuație, dar și - mai mult decît atît - de fonetică, de morfonologie (alternanțele) și de fonetică sintactică (accidente de coarticulație), și chiar referiri la unele legi fonetice, toate aceste probleme din urmă fiind grupate sub rubrica "relația literelor" (aspectele lor de ordin sincronic și diacronic nefiind suficient de limpede disociate în momentul istoric respectiv). Făcînd abstracție de dispunerea unor capitole,

7) cf. Nestor Camariano, Influența greacă asupra prefeței gramaticii lui Ioan Eliade Rădulescu, în "Revista istorică română" XIV, fasc. IV, 1945, p. 486.

încadrarea unor clase de cuvinte într-o parte de vorbire sau alta, proprii acestei gramatici, și de cîteva neajunsuri (prezența ablativului în flexiunea nominală, disocierea declinării articolului de aceea a substantivului, asimilarea gradelor de comparație ale adjectivelor cu clase de adjective, a diatezelor cu clase de verbe, confuzii între unele construcții prepoziționale și cazuri, absența subtipului în -ez al conjugării I, și alte cîteva), gramatica de la 1828 rămîne superioară multor scrieri similare din aceeași epocă și chiar de mai tîrziu. Astfel, ea prezintă material lingvistic mai apropiat de etapa contemporană a limbii, menționează variante formale și stilistice (în capitolele despre adjectiv și verb), pune în evidență relațiile dintre derivate cu sufixe și construcții nominale prepoziționale, schițează analiza semantică a prepozițiilor, analiza morfematică a formelor verbale și anticipează analiza funcțională (opozițiile semantice dintre cîteva prepoziții fiind scoase în relief prin ceea ce se numește astăzi metoda comutării); la acestea se adaugă numeroase observații de finețe și distincții subtile operate de către autor, exemplificările mai selective decît ale predecesorilor, autojustificarea dispunerii unor capitole, trimiteri și aprecieri la adresa unor scrieri similare, semnalarea unor probleme nerezolvate care să rămînă în atenția cercetătorilor posteriori[8]. Aceste atribute autentic științifice dau Grammaticii rumânești de la 1828 caracterul unei pietre de hotar în istoria științei românești a limbii: etapa modernă începe odată cu ea[9].

---

8) cf. Valeria Guțu Romalo, cit., passim.
9) cf. "Istoria lingvisticii românești", coordonator: acad. Iorgu Iordan, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p.18, 34.

Un mare merit al ei constă din contribuţia la stabilirea terminologiei gramaticale moderne româneşti, peste 1/2 dintre termenii propuşi de Heliade la 1828 rămînînd pînă astăzi în funcţiune (uneori cu mici modificări formale sau semantice): nominativ, dativ, acuzativ, pronume interogativ, verb etc.; etc.

Ion Heliade Rădulescu a mai avut preocupări de poetică şi versificaţie (Regulile sau gramatica poeziei, 1831: o culegere de traduceri din limba franceză), a introdus primele noţiuni de stilistică (ciclul de articole Literature,Pentru stil, în "Curierul românesc" din 1834) şi a iniţiat un dicţionar de tip enciclopedic (Dicţionar de cunoştinţe universale, "Curierul românesc", 1842).

Din perspectiva preocupărilor de lingvistică generală, Heliade este primul teoretician de seamă din istoria lingvisticii româneşti[10]. Problemele de lingvistică teoretică abordate de el au fost: definirea limbii, originea limbajului şi specificitatea limbilor, dezvoltarea limbilor în relaţie cu baza materială a vieţii sociale, baza de articulaţie ca sursă a unor fenomene fonetice, raportul dintre limbă şi dialect, dintre limbă şi naţionalitate, caracterul definitoriu din punct de vedere genetic al fondului principal de cuvinte şi al structurii gramaticale ale unei limbi, rolul personalităţilor creatoare şi al traducerilor în dezvoltarea limbilor, rolul limbii literare unitare în realizarea unităţii naţionale şi în dezvoltarea culturii corespunzătoare. Cele mai multe dintre aceste probleme se găsesc reflectate în fragmentele selectate şi reproduse în continuare după opera[11] din prima etapă de activitate a lui Ion Heliade Rădulescu.

10. cf. D. Macrea, "Contribuţii la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti", Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978, p.115.

11. O lucrare recentă asupra lui Heliade este: Mircea Anghelescu, Ion Heliade Rădulescu, O biografie a omului şi a operei, Minerva, Bucureşti, 1986, din care menţionăm paginile relative la activitatea şi concepţiile lingvistice ale scriitorului: p.17, 22, 25, 26, 27 -36, 70-71, 76-78, 82, 84-85, 99-101, 106, 108, 112-135, 137-138, 145-146, 168, 187, 202, 209, 272, 331, 335-336, 344-346, 352-356, 358-359.

GRAMATICĂ ROMÂNEASCĂ (1828)[*]

PREFAŢĂ

... ...

Noi nu cunoaştem ce va să zică o şi i lung şi scurt; noi de vom scri ОМ', sau aşa sau asfel, ѠМ', tot om va să zică; de vom scri ФIIНЦЪ sau aşa, sau ФЇНЦЪ, tot fiinţă va să zică[I], şi aşa fără nici un cuvînt[a)] facem pe nevinovata tinerime, vremea, în care poate să înveţe alte lucruri folositoare, să o piarză învăţînd aceea ce capricia noastră a găsit cu cale fără nici un cuvînt[a)] desăvîrşit. Iată treabă şi facere de bine!

Pentru Ȣ, noi unul cunoaştem în limba noastră, şi şi pe acesta trebuie să-l cunoaştem de o singură slovă iar nu de diftong, căutînd însuşi la firea lui, iar nu la aceea cum îl scriu grecii [...][II].

Pre Ѣ, toată lumea îl ştie că este un diftong, că diftongurile sînt din două vocale sau glasnice, şi că vocalile din care el stă, sînt Є şi А; apoi, ce greşeală face cineva de va pune, în loc de Ѣ, ЄА, care preţuieşte tot ca dînsul? cine poate să pronunţieze pe ЄА altfel decît cum este, ştiindu-l mai vîrtos că este şi diftong?[III] [...]

---

*) Fragmente reproduse după: Ion Heliade Rădulescu, Gramatică românească, Ediţie şi studiu de Valeria Guţu Romalo, Editura Eminescu, Bucureşti, 1980, paginile X-XI, XII-XIV, XV-XVII, XXIV-XXVII, XXVII-XXXII, 1-9.

a. motiv, justificare.

Încît pentru[b] ѯ şi ѱ, am vorbit că oamenii cei înţelepţi niciodată nu se încarcă, nici nu se îngreuiază cu acelea ce nu le trebuie şi nu le aduce nici o înlesnire şi nici un folos. Noi prea bine putem să scrim în locul lui ѯ pe кс, şi în locul lui ѱ, pe пс, fără nici o schimbare a pronunţiii. Dar iată nevoia! că dumneata zici că "cînd putem să scrim cu o slovă, pentru ce să scrim cu două?". Şi eu zic iară, că cînd putem cu mai puţine slove să ne slujim, pentru ce să ne îngreuiem cu mai multe şi să încărcăm alfabetul nostru? Ce minune! vezi cum ne potrivim la vorbe? Atîta numai păcat că nu ne înţelegem[IV], şi ca să ne putem desluşi, să luăm vorba[c] dumitale, să-i facem analisul ca să vedem ce folos sau ce înlesnire poate să iasă dintr-însa. Să zicem că propoziţia sau regula dumitale este dreaptă, generală şi poate şi cuviincioasă[d] la toate întîmplările asemenea[e]; apoi atunci precum este bine în locul lui кс să scrim pe ѯ, şi în locul lui пс, pe ѱ, este asemenea bine şi tot cu acelaşi cuvînt[f] şi în locul lui şt să aflăm alt semn, în locul lui cr, cl, dr, vl, str, scr,... şi alte semne asemenea, ca să scrim mai bine în loc de două sau trei slove cu una. Şi iară, mergînd tot cu acest cuvînt[f], în locul silabelor mai bine ar fi să se afle cîte un semn singur şi deosebit; şi, ca să prescurtăm şi mai mult, în loc de două sau trei semne care însemnează[g] silabe, să scrim unul, adică în locul fieştecăreia ziceri[h] să avem cîte un semn sau slovă precum sînt numerile arăpeşti[i] şi semnele zodiacului, unde în loc de unu, doi, trei, patru..., scrim 1, 2, 3, 4 ..., şi în loc de

---

b. în ceea ce priveşte; c. ideea; propunerea; d. convenabilă; e. în toate cazurile similare; f. motiv, justificare; argument; g. reprezintă; h. cuvînt; i. cifrele arabe;

Cumpănă[a] scrim ♎, în loc de Gemeni scrim ♓ ş.cl. Aşa atuncea ne-am face chinezi şi cîte ziceri ar fi în limba noastră, atîtea şi slove[b] ar trebui să avem, şi să ne trebuiască toată viaţa noastră ca să le învăţăm. Apoi mergînd treptat şi mai 'nainte cu prescurtarea, ar trebui în loc de mai multe ziceri care fac un cuvînt[c] să avem numai un semn pînă cînd ne vom băga în întunecimea labirintului ieroglificilor Eghiptului, despreţuind şi nesocotind ingeniosul meşteşug al scrierii. Şi, în sfîrşit, ca să fie lucru de tot lesne şi cum se cade, să aflăm mai bine în locul unei limbi întregi un semn, să-l învăţăm pe acela şi să scăpăm odată de a tot învăţa şi a tot scri atîtea slove şi atîtea ziceri. Şi iată folosul cel mare ce iese din propoziţia[d] dumitale[V]. Acuma gîndesc că ne-am înţeles.

... ...

Meşteşugul scrierii este aflat ca să ne înţelegem şi cu cei ce nu sînt de faţă cu noi. De multe ori însă scrierea cea nedesăvîrşită[e] a pricinuit confuzie şi neînţelegere, care a stat cea dintîi pricină[f] de se pune regulile ortografiii: tot ce aduce neînţelegere, trebuieşte lămurit. Şi aceasta a făcut să se nască atîtea semne ale prozodiii şi ale puntuaţiii. Dar fieştece limbă îşi are ortografia sa şi aceea a stătut mai norocită, care s-a supus la mai puţine reguli. Puntuaţia numai a stătut şi este tot aceea la toate limbile; pentru că oamenii tot într-un fel gîndesc, şi mişcările şi opririle[g] lor în vorbire sînt tot acelea[VI].

---

a. Balanţă; b. semne, simboluri grafice; c. mai multe cuvinte care formează o propoziţie; d. propunerea; e. nenormată; f. motivare; g. pauzele.

Cel mai delicat şi cu gîndire lucru în ortografie şi care face cinste duhului[a] omenesc este puntuaţia: ea desparte şi face chiare[b] judicăţile noastre, arată şirul şi relaţia lor şi ne face şi să înţelegem şi să ne facem înţeleşi în scrierile noastre; şi ea singură îndeplineşte sfîrşitul[c] pentru care s-au aflat regulile ortografiii, mai vîrtos în limbile cele vii. Toate celelalte nu sînt decît o pedanterie şi o lipsă în gîndul şi duhul omenesc, adică un semn de necunoştinţă a folosului şi sfîrşitului[c] ortografiii. Fraţii noştri italieni foarte înţelepţi şi gînditori au cunoscut[d] ce le este de lipsă[e] şi care sînt roadele pedantismului într-această materie. Pre dînşii, şi drumul păşirii întru cunoştinţi trebuie să urmăm şi noi[VII]. Aici îndrăznesc a vorbi pentru[f] fraţii noştri din Transilvania şi Banat, cari sînt vrednici de toată lauda pentru ostenelile şi silinţa ce pun pentru literatura românească. Pentru[g] ortografia însă care voiesc să o întruducă scriind cu literile latineşti, bine ar fi fost să urmeze duhului[a] italienesc: adică a scri după cum vorbim. Şi să nu se ia după ortografia franceză şi englezească care păzeşte derivaţia zicerilor[h], care este născută în veacurile scholasticismului, şi de care chiar singuri acum ar voi să se scuture. Un meşteşug care voiesc să rămîie păstrat numai pentru cei ce vor avea norocire să ştie latineşte, şi fără nici un folos aşa de mare încît să stea în cumpănă cu greutatea şi neînlesnirea[i]. Cel ce cunoaşte limba latinească ştie că zicerea <u>timp</u> vine de la <u>tempus</u>, sau de va fi scrisă <u>timpu</u>, sau

a. spiritului; b. clare; c. scopul,-ui; d. şi-au dat seama; e. ce le e necesar; f. despre; g. în privinţa; h. conservă forma etimologică (originară) a cuvintelor; i. dificultatea.

de va fi scrisă tempu; asemenea şi primăvara este cunoscută de unde vine, sau de va fi scrisă prima-vera, sau de va fi scrisă prima-vara ş.cl. Pentru cel ce nu cunoaşte limba latinească este în zadar oricum vor fi scrise zicerile, căci mijlocul scrierii nu poate să-l facă să cunoască izvorul cînd el niciodată n-a fost acolo. Aşadară, pentru ce să nu scrim după cum pronunţiem, cînd scrim pentru cei cari trăiesc, iar nu pentru cei morţi?[VIII]

... ...

[...] Limba este mijlocul prin care ne arătăm ideile şi cugetările noastre: acela ce cunoaşte şi ştie, mai multe lucruri, a aceluia limbă este şi mai bogată de vorbe şi mai plăcută[IX]. Pruncul, cînd este în braţele şi la pieptul maicii sale, alte vorbe şi numiri nu ştie, decît numai a lucrurilor ce sînt pre lîngă dînsul în casă: ştie să zică mamă, tată, papă, apă ş.cl. După ce se mai măreşte şi începe a vedea şi a cunoaşte şi lucrurile de prin curte, începe a învăţa şi numirile cu care se numesc acele lucruri, şi limba lui mai creşte şi se mai înmulţeşte. Cînd se adună cu cei deopotrivă cu dînsul, acolo învaţă alte vorbe care nu le ştia: ale jocurilor şi ale jucăriilor; cînd merge la şcoală, acolo învaţă iarăşi alte numiri ale lucrurilor ce acuma le vede întîi; după ce vine în vîrstă şi începe a învăţa sau un meşteşug sau o ştiinţă cu care să trăiască în lume, aci dimpreună cu lucrurile iarăşi mai învaţă şi alte numiri care pînă acum nu le ştia, cu toate că era în limba sa, şi aşa cu cît creşte şi vede mai multe lucruri şi se adună cu lumea mai mult, cu atîta limba lui se mai înfrumuseţează şi se desăvîrşaşte. Merge la plugar şi vede alte instrumente şi alte numiri; merge la

lemnar, asemenea; merge la zidar, la fierar, la croitor, la cojocar, la cizmar, asemenea ş.cl. Va să zică dară, că fieştecare meşteşug şi ştiinţă îşi are numirile şi termenii săi. Noi, rumânii, pentru cîte meşteşuguri au fost între noi pînă acum, şi pentru cîte idei şi cunoştinţi am avut, am avut asemene şi numirile lor, sau din limba noastră făcute, sau împrumutate de la aceia care întîiaşi dată s-au arătat între noi cu acel meşteşug. Acuma să punem[a], că rumânul va să vorbească de gramatică, de retorică, de poezie, de geografie, de istorie, de filosofie, de matematică, de legi, de teologie, de medicină ş.cl.; toate meşteşugurile şi ştiinţele acestea îşi au numirile şi termenii lor deosebiţi fieştecare; urmează dară că, cînd va învăţa rumânul gramatica, să înveţe asemenea şi termenii sau limba ei, şi aşa şi celelalte ştinţi. Negreşit că va găsi într-însele vorbe şi numiri pe care în limba familieră nu le-a găsit[X]; apoi poate să o zică: De unde sînt vorbele acestea, că nu sînt rumâneşti? Sînt de acolo de unde este toată limba noastră, de unde sînt zicerile om, cap, ochi, ureche, nas, gură, dinte, limbă, barbă, braţ, mînă, deget, ş.cl.; pîine, apă, vin, făină ş.cl. Cum poate zice pentru termenii ştiinţelor că nu sînt rumâneşti, asemenea poate zice şi pentru zicerile aceste familiere tot aşa, pînă cînd se va lepăda rumânul de toată limba sa, rămîind cu buzele umflate, după vorba de obşte; ş-apoi pe care să îmbrăţoşeze?

Fieştecare limbă, cînd a început să se cultiveze, a avut trebuinţă de numiri nouă, pe care sau şi le-a făcut de la sine, sau s-a împrumutat măcar de unde[XI],

---

a. să presupunem, să admitem.

şi mai vîrtos de acolo de unde au văzut că este izvorul ştiinţelor şi al meşteşugurilor; grecii s-au împrumutat de la fenicieni, eghipţieni, arapi, asirieni ş.cl.; romanii de la greci; cestelalte naţii ale Europii de la romani, şi de la greci acelea de care s-au împrumutat şi romanii. Noi asemenea o să urmăm, şi mai vîrtos cînd avem de unde. Noi nu ne împrumutăm, ci luăm cu îndrăzneală de la maica noastră moştenire, şi de la surorile noastre partea ce ni se cuvine[XII].

... ...

Trebuie să ne împrumutăm, dar trebuie foarte bine să băgăm seama să nu pătimim ca neguţătorii aceia cari nu îşi iau bine măsurile, şi rămîn bancruţi (mofluzi)[a]. Trebuie să luăm numai acelea ce ne trebuie şi de acolo de unde trebuie, şi cum trebuie[XIII]. Unii nu voiesc nicidecum să se împrumute şi fac vorbe nouă rumâneşti: cuvintelnic (dicsioner), cuvintelnică (loghică), prestentindere (epitas), ascuţitapăsat (oxiton), neîmpărţit (atom, individ), esupragrăit (predicat), amiazăziesc (meridian) ş.cl.[XIV]; alţii se împrumută de unde le vine şi cum le vine: de iau o vorbă grecească, o pun întreagă grecească, precum patriotismos enthusiasmos, cliros ş.cl.; de iau de la francezi, o pun întreagă franţozească, precum: naţion, ocazion, comision ş.cl.; de iau de la latineşte, le pun întregi latineşti, precum: privileghium, coleghium, centrum, punctum ş.cl.; de iau de la italieni, asemenea, precum: soţieta, liberta, cvalita ş.cl.[XV]

Vorbele streine trebuie să se înfăţoşeze în haine rumâneşti şi cu mască de rumân înaintea noastră. Romanii, strămoşii noştri, de au priimit vorbe streine le-au dat

---

a. faliţi (falimentari).

tiparul limbii lor; ei nu zic *patriotismos*, *enthusiasmos*, *cliros* ş.cl., ci *patriotismus*, *entusiasmus*, *clerus*. Francezii, asmenea, nu zic *gheografia*, *energhia*, *chentron*, ci *jeografi*, *enerji*, *santr*, precum şi italienii: *geografia*, *energia*, *centro*. Asmenea şi noi, de vom voi, să rumânim zicerile aceste toate de sus, trebuie să zicem *patriotism*, *entuziasm*, *cler*[1], *naţie*, *ocazie*, *comisie*, *geografie*, *energie*, *centru*, *punt*, *soţietate*, *libertate*, *calitate*, *privileghiu*, *coleghiu*, sau mai bine, *privilegiu*, *colegiu*, după geniul şi natura limbii.

Tot în materia pentru împrumutare intră şi acest paradox: noi cînd luăm cîte un verb din latineşte sau de altundeva să-l conjugăm, fieştecare loc şi ţară are cîte o stravaganţă, după vecinii şi conlăcuitorii săi. Rumânii din Ţara Rumânească avînd pînă acum a face cu grecii, ne-am învăţat să *sisiim* şi să *pipiriim*; rumânii din Transilvania, Bănat şi Bucovina, auzind iară totdeuna limbi mai tari şi mai aspre, s-au învăţat să *uruiască* şi să *aluiască*; adică cînd luăm verburile *formare*, *recomandare*, *repetire*, *pretendere*, *descriere*, cei din Ţara Rumânească zicem *formalisesc*, *recomandarisesc*, *repetirisesc*, *pretenderisesc*; cei din Transilvania, Banat şi Bucovina, zicem *formăluiesc*, *recomăndăluiesc*, *repetiruiesc*, *pretendăluiesc*, *describăluiesc* ş.cl.[XVI]. Nu băgăm seama să vedem fieştecare verb de ce conjugare este şi cum se conjugă; nu ne

---

1. Latinii la *κλῆρος* au făcut pe *η*, *ε* şi pe *ο*, *ȣ*, după firea limbii lor; noi după firea limbii noastre, lepădăm pe *ς* de la sfîrşit şi zicem *κλερȣ*; şi pentru aceasta sînt vrednici de mirare mai cu seamă rumânii de la Blaj, cari poci zice că trebuie să fie cei mai literaţi şi în limba latinească şi în cea rumânească după şcolile ce au; şi această zicere nu numai că nu o cunosc că nu trebuie a se zice după firea limbii greceşti, *καῖρος'*, făcînd un barbarism, ci fac şi dispută că trebuie să se zică aşa (n.a.).

uităm că verburile formare, recomandare sînt de I-a conjugare și că trebuie a se zice așa: infinitivul a forma, formare, partițipia trecută, format; pe urmă prezentul la înmulțit[a], formăm, și la singurit[b], form, formi, formă; recomand, recomanzi, recomandă, sau formez, recomandez, după cum avem și alte verburi de la I-a conj. lucrez, înființez ș.cl. Asemenea și verbul repetire este de a 2-a conj. și face a repeti și repetire; repetit, repetim, și prezentul la singurit repetesc, repetești, repetește, și așa tot după raționamentul acesta, pretendere sau pretindere și descriere, fac: pretend, pretenzi, pretende, sau mai rumânește pretinz, pretinzi, pretinde; descriu, descrii, descrie ș.cl.

Trebuie a se cerceta și a se învăța limba rumânească și geniul său, și pentru aceasta este destul o băgare de seamă luminată și fără prejudicăți, și un paralelism al limbilor ce au relație cu dînsa. Ea a început a se cerceta încă din veacul trecut, și grămatici s-au făcut de mulți simțitori bărbați cari au cunoscut-o și au știut să o prețuiască[2].

... ...

---

2. Pînă acum știute, zece gramatici s-au văzut afară[c] asupra limbii rumânești, care sînt acestea:

1-a. Grămatica cu litere latinești a vrednicului de pomenire părintele ieromohanul Samuil Clain typărită la Viena la anul 1780. Acest bărbat a cunoscut și a scris foarte bine limba rumânească.

2-a. A marelui ban Ioan d) Văcărescul typărită în episcopia Rîmnecului la anul 1787 și pe urmă la Viena. Acesta a stătut cel dintîi în Țara Rumânească ce a dăschis drumul rumânilor spre cultura limbii, și pe urmă a lăsat ca o datorie fiilor și nepoților săi cercetarea și îndreptarea limbii, scumpă trebuie să fie pomenirea lui la toți rumânii.

a. plural; b. singular; c. s-au editat; d. Ienăchiță.

3-a. A.D.Ioan Molnar[a] Doctorul de ochi typărită rumâneşte cu nemţeşte la Viena la anul 1788. Această grămmatică pînă acum s-a dat de trei ori la typar.

4-a. A sfinţiisale protopopul şi directorul şcoalelor rumâneşti neunite din Transilvania Radu Tempian[b] typărită la Sibii la anul 1797.

5-a. A.D. revizorului C/hesaro-/C/răieştii/typografii din Buda Gheorghie Şincai, typărită cu litere latineşti la Buda la anul 18o5.

6-a. A.D.Anton de Marchi directorul şcoalelor naţionale din Bucovina, typărită rumâneşte cu nemţeşte în Cernoviţi la anul 181o.

7-a. A.D.Mihail Boiagi profesorul de limbă grecească noă în Viena. Această grămmatică este pentru limba macedono-rumânească, typărită cu litere latineşti în Viena la anul 1813.

8-a. A.D.Constandin Diaconovici Loga profesorul şcoalelor preparande rumâneşti din Arad, typărită la Buda la anul 1822.

9-a. A.D.Andreas Climens typărită la Buda rumâneşte cu nemţeşte, la anul 1823.

10-a. A.D.Ioan Alecsi teologul absolut, typărită la Viena cu litere latineşti la anul 1826.

Fericitul D.protopopul Petru Maior nimic n-a uitat din cîte se-aduc la luminarea şi cinstea rumânilor, şi a scris şi pentru ortografia rumânească cu litere latineşti unde are şi un dialog pentru începutul limbii rumâneşti. Vezi Dicsionerul ce s-a dat în Buda la anul 1825.

Vrednice de toată lauda sînt sfaturile pentru cum să se-ndrepteze limba rumânască ale D./Paul/ Iorgovici typărite la Buda în veacul trecut.

Poate să fie şi alţi bărbaţi cari au lucrat asupra grămmaticii rumâneşti, şi nu ne sînt cunoscuţi din pricina lipsii unei gazete rumâneşti ce va fi poate vremea a se întruduce între noi. XVII.

a. Piuariu-Molnar; b. Tempea.

CE ESTE GRAMMATICA ŞI ÎN CÎTE SE-MPARTE?

Grămmatica este un meşteşug prin care învăţăm să cunoaştem o limbă a o vorbi şi a o scri întocmai după însuşirile şi firea ei.[XVIII]

Limbă numim mijlocul acela prin care noi facem cunoscut şi altora aceea ce cugetăm, adică voinţa, părerea, trebuinţa, ideile şi altele.[XIX]

Chipurile prin care ne arătăm ideile noastre sînt nişte semne priimite[a] ca fieştecare să arate o idee, şi aceste semne se fac sau prin oareşicare mişcări ale trupului, care se numeşte Pantomimă, sau prin sunete pronunţiate, care se numeşte Vorbire, sau în sfîrşit prin oareşicare Symboluri, care este meşteşugul scrierii.

Aici vorba noastră ne va fi pentru limba a pronunţiată şi pentru a scrisă.

Elementurile unei limbi pronunţiate sînt felurile de sunete şi glasuri[b] ce ea le are; iar ale scrierii sînt literile care sînt aflate prin învoire[c] ca să arate aceste sunete şi glasuri. Sunetile pronunţiate unul după altul fac Ziceri[d], şi literile, Syllabe, şi pe urmă Symboluri ale zicerilor care sînt ca nişte icoane[e] ale ideilor:[XX]

Zicerile, cînd dupe regulă se unesc una cu alta, fac Cuvînt[f] cum: cînd aduc zicerile Economie, mumă, îndestulare şi zic Economia este muma îndestulerii, atunci fac un cuvînt sau o propoziţie.

Limba dar vedem că se face din ziceri, care este lucru al grammaticii. Aşa acuma să vedem în cîte feluri se pot cerceta zicerile, ca să ştim şi în cîte părţi să împărţim grămmatica.

---

a. acceptate; b. emisiuni ale vocii; c. convenţie; d. complexe sonore; e. imagini; f. propoziţie.

Să luăm această vorbire[a]: O Dreptate Sfîntă și Vecinică, Tu fiică a cerului și maică a fericirei, însoțește pretutindenea voile și faptele Rumânilor, ca fericindu-i să simță și ei odată că fără tine nici cel a tot-puternic nu ar putea să cîrmuiască lumea, și să cercetăm zicerile dintr-însa ce însemnează, ce arată fieștecare, și cum sînt puse una lîngă alta ca să facă acest înțeles ce să coprinde într-însa: XXI

I. Zicerea Rumân ce se coprinde aci, arată o ființă au substanță; asfel sînt și zicerile maică, fiică, lume, faptă, ființe asemenea arăt și zicerile Dreptate, fericire, voe și a tot-puternic, însă niște ființi gîndite[b] și nu ca acelea dintîi care se pot vedea și pipăi. Pe aceste ziceri dară, și pă toate ce vor fi asemenea cu dînsele, le numim Ziceri de ființe, sau mai pe scurt Substantive, și iată un fel de ziceri.

II. Zicerea tu arată asemenea o ființă, și este pusă pentru scurtare ca să nu mai zicem și altă dată Dreptate; asemenea este și zicerea ei, care este pusă iar ca să nu mai adăugăm Rumâni. Va să zică dară că acest fel de ziceri sînt aflate ca să se puie în locul[c] oarecărora nume ca să nu le tot mai zicem, și de aceea deși sînt și ele un fel de substantive, dar spre deosebire le numim în loc de nume, sau mai pă scurt Pronume. Așa sînt și zicerile tine și îi.

III. Zicerile Sfîntă, vecinică le avem aici ca să arătăm oareșicare felurimi au cualități de ale Dreptății, adică să arătăm cum este dreptatea, care ca cînd s-ar adeoga oarecum asupra substantivului Dreptate, și pentru aceasta, fiindcă nici o ființă nu este care să

---

a. enunț; b. imaginate (abstracte); c. ca să substituie.

nu-şi aibă cualitetile sale, acuma mai avem şi alt fel de ziceri cu care numim aceste cualităţi, şi le numim Ziceri de cualităţi, sau Adjective. Astfel sînt şi alte ziceri, precum: bun, alb, negru, rătundă, strîmb, şi altele.

IV. Cînd zic maică, arăt după cum ziserăm o fiinţă, dar nu hotărăsc care maică; cînd însă zic maica înţeleg pe aceea care o ştim. Aşadar vedem că alta este a zice maică şi alta, maica, şi aci este pus ca să hotărască au să defineze. Asfel este şi cînd zic lume şi lumea, fericire şi fericirei, voi şi voile, fapte şi faptele, Rumâni şi Rumânilor, a tot-puternic şi cel a tot-puternic. Pentru aceasta dară pe acest fel de ziceri deşi sînt şi ele un fel de adjective, căci arăt o cualitate de a hotărî, dar spre deosebire le numim ziceri de definiţie au de hotărîre; şi iar, fiindcă ele niciodată nu pot sta singure, ci totdauna trebue să fie puse sau lîngă un substantiv, sau lîngă un alt adjectiv, a rămas obiceiul de a le numi Articole, căci ca cînd s-ar încheia cu dînsele.

V. Cînd zic însoţeşte, ca cînd aş zice cuiva să facă ceva, au să fie în oareşicare chip, adică să fie însoţind.XXII Asemenea şi cînd zic simţ, arăt că fac ceva, adică că sînt simţind. Aşadar toate zicerile acelea care arată că fac ceva, au că pătimesc[a], au că mă aflu în oareşicare stare, adică arată o întărire dinpreună cîteodată şi cu o cualitate, fiindcă ele întăresc, sau ca să zic aşa, dau suflet la toată vorba, se numesc Verburi: asfel sînt şi zicerile poate, cîrmui, şi altele, precum: învăţ, mă lovesc, şăz, mă gîndesc ş.cl.

---

a. sufăr, suport.

VI. Zicerea fericind arată iar o cualitate, dar însă cu oareșicare lucrare, așadar și ea este un fel de adjectiv; dar cu toate acestea fiindcă să împărtășaște și de la verb, după cum mai pe urmă vom vedea mai pă larg, de aceea spre deosebire o numim Partițipie. Asfel sînt și alte ziceri, precum: scriind, vorbind, citind, mîncat, gîndit, adus ș.c.l.[XXIII].

VII. Zicînd eu fără tine, va se zică eu lipsind tu. Scoțînd de aci pe fără, și în locul lui puind cu, îndată se schimbă înțelesul, de se va zice eu cu tine; acest înțeles se arată prin relația sau legătura ce stă între aceste doă ziceri eu și tine. Așadar iată și alt fel de ziceri ce le întrebuințăm ca să arătăm oarecare relații ce stau între lucruri, care se numesc Ziceri-de-relații[a]; și fiindcă acest fel de ziceri totdauna să pun înaintea celorlalte, a rămas obiceiul de a se numi Prepozițíi, care va să zică puneri înainte. Astfel sînt și în, la, spre, către, după, de, pe și altele care să arăt la capul al VII[XXIV].

VIII. Cînd zic pretutindenea, va să zică în tot locul, și se pune au se subzice la verbul însoțește, fiind dară că acest fel de ziceri se subzic la verburi, se numesc Adverburi. Asfel sînt și zicerile acum, aci, bine, încă, care arată au timp, au loc, au cualitate, au cîtățime[b].

IX. Zicînd sfîntă și vecinică, zicerea și leagă au conjugă[c] aceste două ziceri sfîntă, vecinică; pentru care o numim zicere de conjugare[d], sau mai pe scurt Conjunctiv[e]. Asfel sînt și zicerile sau, căci, deci, și altele.

---

a. elemente de relație (în propoziție); b. cantitate; c. alătură, leagă (sens etimologic); d. joncțiune; e. conjuncție.

X. Glăsuirea oi este un cuvînt întreg[a] căci va să zică ori stăi, au întoarce-te, au ascultă, şi arată o mişcare a sufletului[b]. Asfel sînt şi zicerile ah! oh! vai! e! a! ce arată au bucurie, au mirare, şi de aceea se numesc zicerì de glăsuire[c] au Interjecţii.

Aşadar vedem că, ca să facem o vorbire sau un cuvînt întreg, avem de trebuinţă zece feluri deziceri, care se zic părţi ale cuvîntului, şi care sînt: Substantivul, Pronumele, Adjectivul, Articolul, Verbul, Partiţipia, Prepoziţia, Adverbul, Conjugativul şi Interjecţia. XXV

Acest fel de cercetare ca să vedem fieştecare zicere în care parte de cuvînt se aduce, ne dă o parte a Grămmăticii care se numeşte Etymologie[d].

Putem încă tot aceste ziceri din vorbirea de sus să le cercetăm şi în ce fel de relaţie sînt una către alta, şi cum trebue să fie legate una de alta ca să ne dea să înţelegem ceva; căci tot pe aceste ziceri putem să le aşezăm una lîngă alta şi într-un chip necuviincios[e] dreptului înţeles; adică: O dreptate sfînt şi vecinic, tu fiule cer şi maică fericire, însoţeşte pretutindenea voile şi faptele Rumâni, ca fericindu-le să simţă şi ele odată că fără tu nici cel a-tot-puternic nu poate cîrmueşte lumea. XXVIa Însă această înşirare de ziceri nu ne dă nimic să înţelegem, sau deşi înţelegem, dar nu tocmai aceea ce se coprinde în cuvîntul cel mai de sus; prin care vedem că, cînd cercetăm cum trebue să unim zicerile una lîngă alta ca să ne dea înţelesul ce voim, atunci sîntem în altă parte a grămmăticii ce să numeşte Syntax.

---

a. propoziţie întreagă, enunţ; b. dispoziţie afectivă (eventual: impuls volitiv); c. cuvinte expresive; d. morfologie; e. inconvenabil.

Dar mai vedem că tot acesteziceri cu însuşi această relaţie şi cu acelaşi înţeles de sus, pot să se schimbe din rîndul lor, şi se zicem: însoţeşte pretutindenea voile şi faptele Rumânilor, o Dreptate sfîntă şi vecinică, tu fiică a cerului şi maică a fericirei, ca fericindu-i, odată să simţă şi ei că nici cel atot-puternic nu ar putea să cîrmuiască lumea fără tine. Această cercetare a locului şi a rîndului zicerilor ne mai dă încă şi altă parte a Grămmăticii care se numeşte Construcţie[XXVII].

Cercetarea acestor trei părţi ale grămăticii se zice cu o numire Analys grămmăticesc[a].

Cînd însă asupra tot aceştii vorbiri de sus eu încep a mă gîndi şi cercetez către cine şi pentru cine este vorba; şi aşa văz că vorbirea se îndreptează către Dreptate, că pe dînsa o explicăm cu atîtea cualităţi arătînd-o că este Sfîntă, că este vecinică, că este fiică a cerului şi maică a fericirii, şi că zicerile cer şi fericire sînt puse să hotărască au să determineze pe zicerile fiică şi maică, adică să arate a cui fiică şi a cui maică; şi iară văz că Dreptatea cea cu atîtea cualităţi este rugată ca să însoţească, adică [pe cine] să fie însoţind? Şi aflu că pe voile şi faptele Rumânilor, şi că zicerea Rumânilor este pusă ca să determineze ale cui voi şi ale cui fapte? Şi încă mergînd mai înainte cercetez unde se însoţească voile şi faptele Rumânilor? şi aflu pretutindenea; pe urmă caut gîndul să văz pentru care pricină este chemată dreptatea? - pentru ca să facă pe Rumâni să simţă. - Ce să simţă? - Că cel a-tot-puternic nu poate cîrmui lumea fără dînsa; atunci printr-această cercetare aflăm însuşi înţelesul ce coprinde această vorbire, şi aşa printr-însa vedem că mai avem şi altă

---

a. analiză gramaticală.

parte a Grămmăticii, însă logh iceaască, care se numeşte cercetarea propozițiilor au Analys Loghicesc[a].

Dar fiindcă lucru al grămmăticii este şi îndreptarea scrisorii[b] ca fieştece zicere să se scrie după cuviința care ese din însuşi analysul grămmăticesc şi Loghicesc, de ace[e]a vedem că sfîrşim grămmatica aflînd că mai are încă o parte care se numeşte Ortografie sau dreaptă scrisoare.

Dintr-acestea dară vedem că în grămmatică învățăm să cunoaştem zicerile, apoi să le întrebuințăm, pă urmă să ne gîndim asupra lor, şi în sfîrşit să le scrim pentru care împărțim grămmatica în trei părți; adică: în Analys Grămmăticesc, Analys Loghicesc şi Ortografie[XXVIII].

Si iară Analysul Grămmăticesc se subtîmparte în trei: în Etymologie, Syntax şi Construcție. Şi aşa ca să păşim de la cele simple şi mai lesne[c], către cele compuse şi mai grele, vom începe învățătura grămăticii de la cercetarea părților cuvîntului.

---

a. analiză logică; b. scrierii; c. uşoare (adj., aici)

REPEDE ARUNCATURĂ DE OCHI ASUPRA LIMBEI ŞI ÎNCEPUTULUI RUMÂNILOR[xx]

... ...

[...] Cînd ar întreba cineva un rumân din cei mai simpli şi fără multe cunoştinţe: Cari au fost părinţii tăi? Care religia lor? Care obiceiurile lor? el negreşit că nu ar şti ce să răspunză. Cînd însă l-ar întreba: Tu ce eşti? el ar răspunde om - homo -. De ce fel de neam? -Rumân. - Cum se numesc în limba ta părţile trupului tău? Cap, ochi, nas, ureche, limbă, dinte, barbă, braţ, mînă, deget, unghie, inimă, piept, sînge, ş.cl. Caput, oculus, nasus, auricula, lingua, dens, barba, brachium, manus, digitus, ungvis, anima, pectus. De unde urmează că rumânul este întreg roman şi toate părţile trupului său şi chiar şi sîngele său îi sînt române[XXVIII bis].

Apoi să venim a-l întreba şi pentru objeturile ce niciodată nu i-au scăpat din vedere, şi care în fugile sale i-a fost de neapărată trebuinţă a le avea cu sine. El şi atunci va răspunde: pîine, făină, apă, foc, vin, car, bou, cîine, cer, soare, lună şcl.;panis, farina, aqua, focus, vinum, carrus, bos, canis, caelum, sol, luna.

Ce au fost dară părinţii şi strămoşii rumânului ce l-a învăţat să numească astfel lucrurile? Dacii,

---

xx) Fragmente reproduse după: Ion Heliade Rădulescu, Scrieri lingvistice, Ediţie, studiu introductiv, note şi bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1973, p.69-70, 72-73, 78-79.

slavii? - Negreşit că nu. De la cine a învăţat el să numească zilele săptămînii? De la cine să sărbeze joile din luna sămănăturilor după paşti? De la cine să caute felurimi de ghicituri şi jocuri în seara către anul cel nou? De la cine jocul căluşarilor?[XXII] De la cine să numere? De la cine să-şi însemne numărul pe răboj asfel: I, II, III, IIII,...X şcl.? Putea oare nişte părinţi alţii şi nu romani să-l înveţe această limbă şi aceste obiceiuri? Limba lui pentru sine şi pentru trebuinţele lui cele mai de aproape este toată latină. Cînd însă vom intra în biserică şi în canţelariile Divanului, unde atîta vreme a domnit limba slavonească, acolo o să găsim urmele ei. Ţinta noastră aci nu este să aflăm pe rumânul popă, sau pe rumânul logofăt, ori pe meşterul, sau pe rumânul loghiotatos, ci pe rumânul rumân, în starea firei, şi cu acele dintîi cunoştinţe ce le dobîndeşte la pieptul maicii sale, care l-ar învăţa slavoneşte de ar fi slavonă, dăceşte de ar fi dacă. (Dumnezeu o mai şti care a fost limba dacilor). Puţinele vorbe slavoneşti nu schimbă nici natura rumânului nici ţesătura[a] limbii lui, al căria mehanism[b] este tot acela cu al surorilor ei italiana, franţeza şcl. Formarea cazurilor, verburile auxiliare, conjugarea verburilor, timpii compuşi, infinitivele, partiţipiile trecute, toate dovedesc aceeaşi urzeală[c] cu a limbilor de sus. Cînd odată avem un drum, o urzeală, o sistemă, poate vremea să schimbe toate vorbele cu altele streine, şi rămîind tiparul[d] rumânesc, limba în veci să fie rumânească, sau de vom zice omul, ciolovecul sau antropul vorbeşte[XXX] [... ...].

---

a. structura; b. mecanism (aici: funcţionare); c. structură; d. modelul.

... ...

Limba este mijlocul prin care ne arătăm cunoştinţele şi cugetările noastre, şi prin urmare cu cît unui om i se întind şi i se înmulţesc cunoştinţele cu atîta i se înmulţesc şi zicerile prin care îşi numeşte ideile sale. Limba plugarului se mărgineşte numai în zicerile de care el are trebuinţă să-şi numească uneltele, şi dobitoacele sale, precum şi lucrurile de întîiaşi trebuinţă şi care sînt cunoscute la tot omul, fără să cunoască şi vorbele de care meşterul, neguţătorul, ostaşul sau politicul le întrebuinţează ca să-şi numească lucrurile ce îi sînt de trebuinţă întru meseria sa. Se mai amestecă plugarul şi în alte meserii? intră în vorbă şi cu altfel de oameni? numaidecît îl auzim şi pe el vorbind de alte lucruri ce pînă aci îi era necunoscute şi ele şi numele lor[XXXI].

Noi pînă astăzi atîteaziceri sau numiri avem în limba noastră după cîte meşteşuguri sau ştiinţe ne era cunoscute, şi cu cît se vor înmulţi cunoştinţele noastre cu atîta şi limba se va îmbogăţi. Regulamentul Organic singur a întrudus mulţime de lucruri şi prin urmare rumânii cunosc şi numirile sau zicerile cu care se numesc ele. Miliţia asemenea îşi are termenii sau zicerile sale. Asemenea şi ştiinţele şi meşteşugurile se vor întruduce toate între noi dimpreună cu termenii lor.

Cînd povesteşte cineva o întîmplare obicinuită, cînd vorbeşte de lucrurile ce sînt adesea înaintea noastră sau de acelea ce au auzit vorbind, atunci cu limba obştii[a] poate să-şi arate aceea ce cugetă; cînd însă va voi să vorbească de oarecare ştiinţă sau meşteşug, numaidecît vorbele îi lipsesc şi acelea pe care le întrebuinţea-

---

a. limba comună, curentă.

ză nu sînt înțelese celorlalți, dacă ei nu vor avea cunoștință de acea materie pentru care se vorbește. Aceasta nu se întîmplă numai la noi, ci și la toate națiile. Alta este limba copiilor și alta este a oamenilor mari, alta este limba norodului și alta a celor învățați; nu că doară se deosebește la sunet, la glăsuire, sau că învățații numesc altfel lucrurile cele cunoscute de obște, ci numai că ei pot să vorbească de mai multe lucruri ce alții nu le cunosc și limba lor este mai bogată în ziceri[XXXII].

... ...

[...], toți cari au scris mai mult rumânește și mai vîrtos au tradus din alte limbi sînt încredințat că au făcut această băgare de seamă, că zicerile rumânești sînt foarte lungi (polisilabe) mai vîrtos la formarea numerelor din singurit la înmulțit[a], cum mormîntul la singurit are trei silabe, iar la înmulțit zicîndu-se mormînturile are cinci, și mai bine ar fi să se zică totdeauna mormintele, după cum se și zice cîte o dată, și prin urmare a ne păzi în toate întîmplările acestea spre a împuțina silabele; precum în loc de a zice jurămînturile, așă-zămînturile, regulamenturile, să zicem jurămintele, așă-zămintele, regulamentele. Asemenea se poate împuțina silabele la multe substantive neutre făcîndu-se bărbătești[b], cum în loc de a zice substantive, adjective, verburi să zicem substantivi, adjectivi, verbi (lucru ce singur[c] nu am păzit încă). Multe adjective iar, posesive ce rău s-au obicinuit a se termina în -esc se pot schimba atît spre împuținarea silabelor, cît și spre mai bunul înțeles, spre

---

a. formarea pluralului de la singular; b. masculine; c. eu însumi.

pildă: în loc de politicesc, diplomaticesc, organicesc, moralicesc, putem zice politic, diplomatic, organic, moral[XXXIII].

Avînd cineva drept temei împuţinarea silabelor prin care limba se face mai puternică mai vîrtos în poezie, va putea băga de seamă în mai multe prilejuri a scăpa limba de polisilabe. Poate cineva vedea cîtă vrednicie se dă limbei din împuţinarea silabelor numai din următorul vers al D.I/ancu/Văcărescul din Primăvara amorului: "Miei pasc, alerg, se joacă, şăd", unde într-un rînd de şapte silabe se coprind cinciziceri[XXXIV].

SCRISORI CĂTRE COSTACHE NEGRUZZI

[III][xxx]

... ...

Dialectul nostru că este mai cultivat nu este îndoială, pentru că într-însul s-au tradus toate cărţile bisericeşti, s-au făcut atîtea acte administrative şi judecătoreşti, s-au tradus şi s-au compus atîtea cărţi şi prin urmare s-au aşternut atîtea idei printr-însul. Însă a zice că dacă rumânii din Macedonia ar fi avut şi ei ocaziile noastre acestea puţinele, şi ar fi scris şi ei dialectul lor atît cît l-am scris noi p-al nostru, nu ştiu care din aceste două dialecte s-ar fi apropiat mai mult de italiană? Fireşte că şi ei la o asfel de întîmplare ar fi început a schimba pe h în f, pe k în p, pe g în v şcl., cum am făcut şi noi, şi păstrînd pe l în locul lui i al nostru, neavînd pe î, ce pe noi ne încurcă

---

xxx) Fragmente după: Ion Heliade Rădulescu, op.cit., p.123, 124-127-128.

atît, păstrînd multe vorbe nestricate din originea lor precum fărină în loc de făină şcl., dialectul acesta ar fi fost cel mai curat şi cel mai vrednic de a se lua în băgare de seamă spre a se cultiva. Adică voi să zic, că şi de am cultivat noi dialectul nostru, nu ştiu de l-am cultivat bine pînă acum.

Dar limba cea scrisă pretutindeni a fost un dialect deosebit al literaţilor, adică o alegere şi o culegere de tot ce este mai frumos şi mai clasic în deosebitele dialecte ale unei naţii.

Cei care au scris în limba noastră, fiecare a scris după cum se obicinuia vorba în locul său. Cei bisericeşti însă s-au învoit între sine[a], şi scriitorii bisericeşti munteni şi moldoveni, şi ungureni[b], poci zice, că au avut şi au tot o limbă sau dialect[c] [XXXV]. Pentru ce oare şi scriitorii profani[d] să nu se învoiască între sine? Această învoire[e] nu se poate face pînă cînd nu vom începe a cunoaşte ce este bun în parte să păstrăm, ce e rău să lepădăm, şi să priimim[f] ceea ce au alţi fraţi ai noştri mai bun.

... ...

Ca să putem ajunge la unimea[g] limbii care să poată fi limbă şi a noastră şi a rumânilor din Macedonia, să facem o cercare a aduce de exemplu o fabulă scrisă în aceste două dialecte, şi pe urmă să o aducem[h] cum să fie înţeleasă şi de noi şi de macedoneni[i] [XXXVI].

---

a. au convenit, au căzut de acord; b. transilvăneni; c. stil (aici); d. laici; e. acord, consens; f. să acceptăm; g. unitatea; h. să o adaptăm (prelucrăm); i. aromâni.

Ca în Dacia

"Într-un loc o văduvă avea o oaie care cînd vrea să-i ia lîna o tundea rău, că-i tăia din preună cu lîna și carnea. Oaia îi zicea cu durere: –Ce îmi înțepi pielea cu foarfecele? parc-ai vrea să mă belești iar nu să mă tunzi. De îți trebuie carne, doamnă, zi să vie măcelarul (hasapul) că el mă taie numaidecît; și iar de îți trebuie lînă, zi să vie bărbierul că mă tunde și mă scapă".

Această mică fabulă și de nu va fi întru toate plăcută dar este înțeleasă și de munteni și de moldoveni și de ungureni.

Ca în Macedonia

"Tru unu locu una văduă avea una oaie, care cando vrea să lii lia lăna u tundea reu, că tălia din adunu cu lănă și carnea; și oaia lii zițe cu doru: ți gni'nțachi chelea cu foarfeca? canda, vrei si me bilești nu si me tunzi? seste că te lipsește carne, doamnă, las'si γină hasaplu și elu va si me talie tra oară; e seste că te lipsește lănă las' si γină barberlu si me tundă și si me scapă"[1].

Acest dialect nouă ni se pare ciudat poate, însă învoindu-se[a] a scrie cu literile noastre și făcîndu-ne o limbă de obște[b], lăsînd noi unele, lăsînd și ei altele și împreunînd la un loc ce este bun, iată că se face un dialect înțeles și de unii și de alții și scriitorul lui să poată trece de autor al amîndorora noroadelor, spre exemplu[XXXVII]:

---

a. convenind; b. generală, unică.
1) Vezi, pentru confruntare, gramatica lui Boiagi, p. 194 (nota I.Popescu-Sireteanu).

Într'unu locu -[1] vêduvâ avea -[2] oaie, care cîndu vrea sâ'i lia lâna, o tundea rêu; cê-i tâlia dinpreuna cu lâna şi carnea; şi oiea îi dise cu durere: ce'mi înţepi pelea cu foarfec-[3]? parc'ai vrea să mê beleşti, iar nu sâ mê tundi, dacă -[4] lipseşte carne, Doamnă, las'sâ vinâ mâcelarulu[5] câ el mê talie în datâ (sau traoarâ) şi dacă îţi lipseşte lâna las'sê vinâ bârbierului sê mê tundâ şi mê scapâ[6].

În această fabulă scrisă cu litere latine, cu adevărat că nu se află nici un dialect curat, dar este un dialect înţeles de fiecare şi mai leane de primit[a] decît acela al unui norod în parte. Spre pildă lia, noi îl citim ia, şi cei din Macedonia lia, reu, noi citim rău, şi eu reu; adică noi trebuie a ne îndupleca[b] a scrie pe a cu e, pentru dînşii, şi ei a adăuga un (^) pentru noi. Pe tâlia, noi îl citim tăia şi ei tălia. Înţepi al nostru este mai regulat decît înţachi al lor. Tra-oarâ al lor este mai italienesc decît îndată al nostru.

De va căuta cineva în toate dialectele limbei noastre, va vedea mai toate zicerile de întîia trebuinţă[c] de origine şi de familie romană. Locul însă unde s-a făcut colonia, clima, objectele din afară, vecinii cu care

---

a. de acceptat; b. a conceda, a face concesia de...
c. primordiale.
1) Aici va rămînea după cum este obiceiul a se zice sau o vêduvâ sau una vêduvâ (nota Heliade). 2) Asemenea (n.a.). 3) Unde este obicei a se zice foarfece zică-se, şi unde a se zice foarfeca, asemenea (n.a.) 4. îţi lipseşte al nostru este mai preferabil decît te lipseaşte al lor fiind între dativ şi acuzativ (n.a.). 5. Măcelar este mai bun decît hasap (n.a.) 6. Bărbierul al nostru este mai regulat decît barberlu (n.a.)

am avut a face, împrejurările în care ne-am aflat, şi revoluţiile ce au trecut peste noi în parte, ne-au făcut a ne deosebi şi a împrumuta vorbe de a doua trebuinţă[a], de lux, de obiceiuri, de meşteşuguri, de arte, de ştiinţe, de la aceia carii s-au înfăţişat cu ele întîiaşi dată în pămînturile acestea, după pribegirea[b] noastră şi pierderea limbei şi artelor strămoşeşti. La aceasta este vrednic[c] de luare în seamă că mai toate vorbele ce avem noi de la latina acelea le au şi macedonoromânii, unele mai stricate şi altele mai bine păstrate[XXXVIII]. Puţine sînt care le avem noi latine şi ei nu le au; puţine sînt care le au ei şi noi nu le avem. [... ...] Este vrednică de luat în băgare de seamă că zicerile ce noi le avem străine sau stricate, mai tot acelea le au şi ei, cu deosebire că noi le avem slavoneşti sau ungureşti ... şi ei le au greceşti sau turceşti [...].

... ...

Din acestea toate cîte s-au zis pînă acum, urmează, domnul meu, că cine este rumân adevărat şi doreşte unirea rumânilor întru aceeaşi limbă sau dialect scris, curăţit şi curat, la unul ca acesta nu încape egoism. El alege din deosebitele noroade rumâneşti ce este bun, frumos, sonor, regulat, norocit, şi face o limbă corectă şi perfectă adăogînd ce îi lipseşte din dicsionarul latinei, adică din acea limbă sau mai bine dialect al noroadelor romane prin care s-au scris atîtea vestite opere, şi prin care s-au gîndit atîtea capete ilustre şi atîtea geniuri rare, şi prin urmare este şi mai clasică şi mai bogată în idei şi mai îmbilşugată înziceri

---

a. accesorii; b. bejenia (retragerea la pădure şi la munte); c. demn.

şi prin urmare şi mai chibzuită de a se pune fiecare zicere la locul său. Aşa alcătuieşte o gramatică cuviincioasă[a] de a se putea da în mîinile tutulor pruncilor din oricare provinţie rumânească unde să-şi înveţe limba nu cea în parte[b] ci a rumânilor de obşte, şi prin care să vază că sînt tot dintr-o familie cu italianul, franţezul, spaniolul şi portoghesul, întru aceea ce se atinge[c] despre limbă; o grămatică prin care învăţînd cu temei limba sa, să poată rumânul cu înlesnire învăţa şi limbile surori, a se cunoaşte cu fraţii săi şi a fi cunoscut de dînşii[XXXIX].

Dar aceasta nu se poate face mai nainte pînă cînd noi vom scrie cu slovele chiriliane şi macedonoromânii cu cele greceşti; un fel de litere le trebuiesc tutulor rumânilor de obşte[d], adică şi celor din Dacia şi celor din Macedonia şi celor din Elveţia (romandelor). Şi acestea sînt literile lor, literile moşilor lor. Cu acestea se slujesc fraţii noştri romandi[XL].

... ...

a. convenabilă, potrivită; b. particulară (graiul local) c. se referă; d. în general.

COMENTARII

I Exemple care justifică reforma de simplificare a alfabetului chirilic în scrierea românei, întreprinsă de Heliade pe linia inițiată de Ienăchiță Văcărescu; totodată, ele ne sugerează intuiția fonologică a reformatorului ("Noi nu cunoaștem ce va să zică o și i lung și scurt etc.").

II Vocala u se nota în două feluri în chirilica românească: ȣ și оу (ultima notație, după modelul slavon оу, care imita, la rîndul lui, modelul elin ου), fără deosebiri de pronunțare; Heliade propune păstrarea semnului simplu, mai economic din punct de vedere(tipo)grafic (cf. ironia din pasajul inițial al Prefeței, nereprodus aici: "оу cel bogat în loc nu se mai vede!").

III Semnele chirilice ѣ și ea avînd aceeași pronunțare, Heliade propune eliminarea semnului special pentru notarea diftongului respectiv, rezultatul fiind economia paradigmatică de grafeme, în alfabet. Oscilațiile în privința celor două grafii au putut fi constatate supra, în pasajele reproduse după gramatica lui Diaconovici-Loga.

IV Prefața gramaticii heliadești este structurată, după modele devenite clasice (Petru Maior, de ex.), bazate și ele pe modelul medieval scholastic, dacă nu chiar pe acela platonician, sub forma unui dialog. Neînțelegerea dintre interlocutorul imaginar, partizan al tradiției grafice, și autorul reformator, vine din suprapunerea a două planuri de referință distincte: în timp ce primul se declară, dacă ne-am exprima în termeni moderni, pentru economia grafică sintagmatică (mai puține slove într-un șir scris, prin notarea unor grupuri de sunete cu cîte o singură slovă), autorul se declară de partea economiei grafice paradigmatice (mai puține slove în inventarul alfabetic, prin eliminarea slovelor complexe și notarea valorii lor prin combinații de slove, în acord cu principiul fonetic în ortografie).

Pentru a demonstra netemeinicia și conservatorismul propunerii preopinentului său, autorul recurge la raționamentul cunoscut ca reductio ad absurdum, dar aplicat cu ironia și umorul caracteristice tonului general al Prefeței (exceptînd unele pasaje, între care încheierea - gravă și solemnă). Căci combinații

de mai multe semne grafice într-unul singur sînt reprezentate nu numai prin ligaturile specifice grafiei sanskrite devanagari, desigur necunoscută lui Heliade, dar și variatelor sisteme stenografice; de asemenea, sisteme grafice silabice (un semn pentru o silabă, deci pentru o combinație de sunete) au existat din antichitate (în Sumer, Akkad, Babilon, Creta minoică) pînă în zilele noastre (silabarele japoneze hiragana și katakana) - toate, de bună seamă, necunoscute de către Heliade. Argumentarea trece prin sistemul ideografic (chinez) și ajunge la hieroglifele egiptene, pe care se pare că autorul le considera semne pictografice. E adevărat că vechea scriere egipteană combina, parțial, ideogramele cu pictografia. Probabil că la cunoștința autorului nu ajunsese încă, la 1828, știrea descifrării hieroglifelor egiptene de către tînărul orientalist din Grenoble, Jean-François Champollion (1790-1832), mai întîi pe baza valorii fonetice a cîtorva dintre ele, din grafiile numelor proprii ale dinaștilor Ptolemaeici, apoi grație descoperirii inscripției trilingve de la Rosetta. Pînă aproape de momentul descoperirii lui Champollion, hieroglifele egiptene fuseseră, uneori, considerate ca expresii ale unor formule magice, oculte, ca niște semne "în loc de mai multeziceri (=cuvinte) care fac un cuvînt (=propoziție, judecată, expresie, formulă)". Pasajul se încheie cu o ironie specific heliadescă: "să aflăm mai bine în locul unei limbi întregi un semn etc.", menită să discrediteze complet propunerea preopinentului imaginar, simbol al conservatorismului ortografic.

VI Semnele de punctuație, cu mici excepții (span. ¿, la început de propoziție interogativă; n.gr. ; cu valoarea "?"; chin. 。 pentru "punct" și alte cîteva), sînt în zilele noastre universale și folosite cam la fel în toate sistemele grafice moderne, motivația fiind - după cum corect arată autorul - de ordin logic și sintactic.

VII Pedanteria la care se referă autorul privește multitudinea de semne diacritice, specifice chirilicei - după model elin -, și anume numeroase tipuri de accente și "spirite", ironizate de Heliade în primele pasaje ale Prefeței (nereproduse aici); inventarul lor s-a putut vedea în fragmentul reprodus din gramatica lui Diaconovici-Loga. În ceea ce privește modelul grafiei ita-

liene cu litere latine, acesta a stat la baza grafiilor românești ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi, introduse de Școala Ardeleană.

VIII Demonstrație de bun-simț în favoarea avantajelor și utilității principiului fonologic în ortografie, față de acela etimologic, care își făcea din ce în ce mai mult loc în scrierile cu caractere latine ale românilor transilvăneni.

IX Definiție beliadescă a limbii.

X Se subliniază și se justifică aici particularitățile limbajelor de specialitate, sub aspect lexical.

XI Cele două căi principale de îmbogățire a vocabularului: internă ("numiri" făcute "de la sine") și externă ("numiri" împrumutate din alte limbi), la care avea să se refere, în detalii, și Aron Pumnul, în preambulul primului studiu românesc consacrat formării cuvintelor (a se vedea *infra*).

XII Justificare "genetică" (deci istorică) a sursei latino-romanice pentru lexicul neologistic românesc.

XIII Formulare a principiului necesității în îmbogățirea vocabularului.

XIV Critică implicită a purismului (uneori, după model german și maghiar), care duce la proliferarea unor cuvinte derivate și mai ales compuse formate prin calcuri greoaie.

XV Critică implicită a împrumuturilor lexicale fără adaptare fonetică și morfologică la limba română.

XVI Critică implicită a absenței preocupării pentru normarea și unificarea limbii literare, a adaptării unor forme gramaticale după modele străine variate de la o provincie istorică la alta (cf. sufixul grecesc de aorist sigmatic, după care sufixul infinitival românesc -(i)si, și sufixele infinitivale germ. -ieren și magh. -álni, din care provin "uruială" și "aluiala" la care face aluzie autorul).

XVII Informaţia dată de Heliade asupra gramaticilor românești precedente este exhaustivă; s-ar putea spune chiar că această notă de subsol reprezintă o adevărată, primă și succintă, istorie a gramaticii românești pînă la 1828. I-au rămas necunoscute, cum era și firesc, numai gramaticile manuscrise ale arhimandritului Macarie (circa 1770, BAR cota 102), Dimitrie Eustatievici Brașoveanul (1757, ed. N.A.Ursu, 1969) și Ion Budai-Deleanu (după 1800, BAR 2425-2426), dar autorul se referă expressis verbis numai la acelea care "s-au văzut afară". Dintre ele, au fost recent reeditate lucrările lui Micu-Șincai (ed. M.Zdrenghea, 1981), Const.Diaconovici-Loga (ed.Olimpia Șerban și Eugen Dorcescu, 1973) și observațiile lui Iorgovici (ed.Doina Bogdan Dascălu,Cr.Dascălu,1979),ca de altfel, și gramatica lui Heliade însuși (ed. Valeria Guţu Romalo, 1980).

XVIII Definiţia heliadescă a gramaticii, în momentul istoric 1828; aspectul prescriptiv, prezent mai tîrziu în concepţia lingvistică a autorului, e cu desăvîrșire absent aici, întrucît se impun, ca model, "însușirile și firea" limbii, iar nu diferite sisteme, mai mult sau mai puţin subiective.

XIX Altă definiţie heliadescă a limbii; a se vedea supra, nota IX.

XX Exprimarea conștiinţei caracterului semiotic al cuvintelor, acestea fiind "Symboluri ale zicerilor care sînt ca niște icoane ale ideilor".

XXI Autorul recurge la un procedeu analitic și inductiv pentru explicarea diviziunilor gramaticii, pornind de la un text concret, din care va extrage elementele necesare definirii conceptelor.

XXII Interpretare logicizantă a formei verbale de indicativ prezent: însoţește = este (copulă) + + însoţind (predicat logic).

XXIII Gerunziul actual este considerat de către autor drept participiu prezent activ, pe cînd participiul actual - ca participiu perfect pasiv; cf. și Cap.VI, Pentru Partiţipe (p.68), nereprodus aici.

XXIV Se aplică, la începutul acestui pragraf, în mod intuitiv, ceea ce se numește actualmente analiza funcţională sau metoda comutării: substituind secvenţa fără prin secvenţa cu în contextul eu...tine,

sensul sintagmei se schimbă; de aici rezultă și faptul că prepozițiile sînt cuvinte "cu sens", nicidecum cuvinte "vide", cum vor fi considerate o vreme în lingvistica europeană posterioară epocii lui Heliade.

XXV Dintre cele zece părți ale cuvîntului ("părți de vorbire"; "clase lexico-gramaticale") lipsește numeralul, considerat, după modelul gramaticii franceze, o subdiviziune a adjectivului (cf. p.31 a gramaticii); în schimb, se tratează separat partițipia ("participiul"), după un model impus încă de gramatica antică.

XXVI Text absurd, în care, nerespectîndu-se relațiile dintre termeni ("corectitudinea gramaticală") în ciuda compatibilității lor semantice, se reclamă intervenția sintaxei, al cărei rost se definește astfel implicit.

XXVII Compartiment al gramaticii referitor la studiul topicii, după cum rezultă din exemplul comentat de către autor.

XXVIII Cele trei subdiviziuni ale gramaticii, în concepția epocii.

XXVIII bis O confuzie intenționată, desigur, între planul ontic (existențial) și cel lingvistic, menită să demonstreze caracterul latin a ceea ce se numește astăzi fondul principal lexical al românei.

XXIX În ceea ce privește jocul călușerilor, cercetări mai noi susțin originea lui autohtonă.

XXX Recunoașterea caracterului latin al structurii gramaticale a românei. De reținut și îndemnul, indirect exprimat, de a se da atenție limbii vii, prin căutarea românului nativ ("rumânul rumân, în starea firei"), nu aceleia elaborate "în biserică și în canțelariile Divanului".

XXXI Ilustrarea relației limbii cu societatea (cu clase sociale și categorii profesionale).

XXXII Anticipare a ideii de varietate a registrelor de comunicare și a stilurilor funcționale.

XXXIII O recomandare foarte interesantă de cultivare a limbii, în acord cu o tendință lingvistică surprinsă corect de Heliade; înlocuirea, în unele paradigme, a desinenței n.pl. -uri cu -e, și a sufixului complex -ic/esc, de inspirație slavă (cf. rus. -iceskij), cu sufixul simplu -ic după model francez; a se compara, de exemplu, înve-

chitul poeticesc cu modernul poetic. "Scurtarea" la care se referă Heliade a atins astăzi, cel puțin în unele combinații sintagmatice, chiar adjective derivate primare cu sufixul simplu -esc, reducîndu-le la forme omonime cu substantivele corespunzătoare; a se compara, de exemplu, expresiile învechite limba românească, poporul românesc cu sintagmele moderne corespunzătoare, limba română, poporul român (forme de care nu pare a fi străină influența franceză, cu repercusiuni și asupra altor adjective din aceeași serie: rusesc,-ă/ rus,-ă; turcesc,-ă/turc,-ă etc.) În schimb, tranziția de la plurale neutre la plurale masculine nu s-a realizat pe deplin, fiind abia în zilele noastre în curs de realizare, în special în limbajul tehnicii (cf. robineți față de robinete, vagoneți față de vagonete etc.).

XXXIV O recomandare de cultivare a limbii din perspectiva stilului poetic: Heliade recomandă omonimia formelor de persoana a III-a pl. și I sg. la verbele de conj. I, idee îmbrățișată tacit, între alții, și de Vasile Alecsandri, care-i va da un curs larg în propria-i operă poetică, licența aceasta (cf. /ei/ alerg, se joc) fiind preluată și de către alți poeți posteriori, în frunte cu Eminescu. Ca licență poetică, omonimia recomandată de Heliade s-a păstrat pînă astăzi, fiind un mijloc de adecvare a expresiei lingvistice la variate modele metrico-prozodice, dar și de asigurare a rarității rimelor.

XXXV A se vedea supra, Scriitori ecleziaști, p. 5 și urm.

XXXVI Textul acesta atestă prima și singura tentativă de unificare a indiomurilor romanice orientale (dacoromâna și aromâna) printr-o acțiune conștientă, expresie a încrederii lui Heliade - în spirit rațional̦ist - în posibilitatea intervenției subiective în limbă, în posibilitatea dirijării fenomenelor lingvistice. Din context rezultă concepția heliadescă asupra caracterului dialectal al celor două idiomuri, fără precizarea privind limba căreia ele i s-ar subordona. Textul care urmează este totodată o mostră embrionară de cercetare dialectologică, la nivel fonetic și lexical.

XXXVII Heliade propunea deci elaborarea unui idiom panromanic-oriental, altă expresie a concepției lui raționaliste asupra limbii, în momentul istoric 1839. Acest aspect al gîndirii lingvistice heliadești a fost sumar analizat de către Theodor Capidan, Ideile lui Ion Eliade Rădulescu despre dialectul românilor din Macedonia, în "Revista Macedo-

nenană", vol. al III-lea, 1-2 (1931), p.10-22, care arată că punctul de pornire al acestei idei se află la Petru Maior, în Disertație pentru începutul limbei românești, de unde avea să se inspire și Gh.Roja, în Măiestria ghiovăsirii românești cu litere latinești Buda, 1809. In epocă erau curente proiecte de unificare a limbilor slave, începînd cu anul 1788, dar lipsesc indicii pentru a conchide dacă atitudinea lui Heliade s-a instituit sau nu în reacție la adresa lor, cf. Const.Dominte, Precursori din România ai planificării lingvistice și ai limbilor construite, în "Analele Universității București. Limba și literatura română" XXXIV (1985), p.65-70. Un ultim ecou al ideii de unificare a idiomurilor romanice orientale, la George Murnu, Cîteva pagini din trecutul nostru, în "Revista Macedonia", II, nr.9, noiembrie 1889.

XXXVIII Încercare de explicare, extralingvistică, a divergențelor dintre dacoromână și aromână.

XXXIX Heliade propune o gramatică capabilă să evidențieze caracterul romanic, neolatin al limbii române; prescripțiile lui privind unificarea idiomurilor romanice orientale sub egida purismului tindeau totodată spre realizarea unei deschideri mai mari a acestor idiomuri către limbile romanice occidentale, și invers, anticipînd astfel ceea ce E.Lovinescu avea să numească sincronizare cu Occidentul.

XL După Heliade și retoromana ar fi un dialect al românei, alături de dacoromână și aromână, idee care nu se poate susține, dar care-i va fi fost sugerată de ceea ce am numi astăzi unele isoglose comune retoromanei și romanității balcanice. In privința acestei chestiuni se poate vedea Ov.Densusianu, Histoire de la Langue roumaine, Tome premier: Les origines, Paris, 1901; tiraj fotomecanic, București, 1929; reed. de V.Rusu, în: Ovid Densusianu, "Opere", II, București, 1975, p.223-226, 227-228, ca și trad.rom., îngr. de J.Byck: Ovid Densusianu, Istoria limbii române, vol.I, Originile, București, 1961, p.153-155, 156-157; V. și I. Fischer, Latina dunăreană, E.Ș.E., București, 1985, p.202.

TIMOTEI CIPARIU

Timotei Cipariu aparţine aşa numitei a doua generaţie a Şcolii Ardelene şi este primul filolog român în sensul modern al cuvîntului.

S-a născut la 21 februarie 1805, în statul Pănade de pe Tîrnava-Mică, într-o familie de ţărani.

Scrisul şi cititul le-a deprins de la tatăl său, care era om cu ştiinţă de carte, iar la vîrsta de 9 ani (1814) a fost înscris la gimanziu în Blaj, unde a urmat şi seminarul teologic şi unde a rămas şi a lucrat pînă la sfîrşitul vieţii sale (3 septembrie 1887).

În ciuda faptului că nu a putut să studieze la înalte şcoli din străinătate, T.Cipariu, prin talentul şi hărnicia sa, a ajuns să cunoască douăsprezece limbi clasice şi moderne între care şi cîteva orientale (ebraica, siriana, araba, egipteana, turca şi persana). Tot ca autodidact a acumulat cunoştinţe temeinice în domenii variate: istorie, filozofie, filologie, arheologie etc., reuşind să devină un savant de prim rang al timpului său.

Spirit activ şi erudit, T.Cipariu, de-a lungul vieţii sale, a fost o prezenţă marcantă la toate evenimentele cultural-politice legate de existenţa poporului român din Transilvania.

Fruntaş al Revoluţiei din 1848 din Transilvania T.Cipariu a fost unul din cei zece secretari ai Adunării de la Blaj de pe Cîmpia Libertăţii. A făcut parte din delegaţia română trimisă la Viena pentru a prezenta împăratului revendicările românilor şi a susţinut în toate împrejurările posibile dreptul românilor din Transilvania la emancipare naţională.

De la vîrsta de 2o de ani a devenit profesor la gimnaziul din Blaj, carieră de care va rămîne legat toată viaţa, reuşind să se distingă ca pedagog şi ca autor de manuale: Compendiu de gramatica limbii române, Blaj, 1855, Gramatica limbii latine, Blaj, 1857-186o. Referitor la cărţile didactice ale lui T. Cipariu s-a făcut observaţia că erau cele mai bune în şcolile româneşti[1].

Meritele deosebite în cariera de profesor i-au adus numirea de director al liceului din Blaj (1854), funcţie pe care o deţine pînă în 1857.

Este membru fondator al Asociaţiei Transilvane pentru literatura şi Cultura Poporului Român (ASTRA- 5 nov.1861), care-l alege mai întîi vicepreşedinte şi apoi preşedinte al ei.

În 1866, cînd ia fiinţă Societatea literară, care va deveni Academia Română, T.Cipariu, pe atunci cea mai mare autoritate pe terenul filologiei româneşti[2], este ales membru şi totodată preşedintele ei la lucrările din 1866.

De numele lui T.Cipariu se leagă şi apariţia primului ziar românesc - Organul luminării (1847-1848) scris cu litere latine, ca şi a primei reviste de filologie: Arhivul pentru filologie şi istorie (1867-1874).

Preocuparea permanentă care l-a consacrat ca întemeietor al filologiei ştiinţifice româneşti a fost studiul limbii române, din care T.Cipariu ca şi predecesorii săi, S.Micu, Gh.Şincai şi P.Maior, a făcut o armă de luptă pentru drepturile naţionale ale poporului român din Transilvania.

---

1. I.Raţiu: Timotei Cipariu. Viaţa şi activitatea lui. Blaj, 19o5, p.7o.
2. Idem, p.42.

Principalele opere izvorîte din acest interes sînt: Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi, Blaj, 1854, Crestomatie sau Analecte literare, Blaj, 1858, Principii de limbă și de scriptură, Blaj, 1866 și Gramatica limbii române, vol.I, Analitica Buc., 1868; vol.II - Sintactica, Buc.1877.

Prin toate aceste lucrări T.Cipariu a pus bazele filologiei românești și implicit ale lingvisticii noastre istorice.

x

x x

T.Cipariu este exponentul etimologismului moderat. Principalele obiective ale cercetării sale sînt: cristalizarea gramaticii, curățirea limbii și stabilirea ortografiei.

Chiar dacă soluțiile și explicațiile propuse de el nu au fost întotdeauna confirmate de evoluția limbii și a lingvisticii, metoda de lucru, bazată pe faptele de limbă "cîte sînt și au fost vreodată în uzul ei" (Gramatica, vol.I, p.383-384) ca și dorința, cel puțin declarată, de a rămîne obiectiv în căutarea adevărului, sînt dovezi suficiente ale spiritului științific cultivat de T.Cipariu. De altfel, el este primul care aplică în lingvistica românească metoda de cercetare comparativ-istorică.

În concepția lui T.Cipariu limba e considerată un produs istoric: evoluția limbilor depinde de condițiile de viață specifice fiecărui popor. Calea de îmbogățire a unei limbi este uzul înțeles în primul rînd ca o cale internă, dar tot în numele uzului sînt acceptate și împrumuturile[3]. Limba se fixează prin lite-

3. Vezi: I.Coteanu, 160 de ani de la nasterea lui T.Cipariu, în "Limba română" nr.3/1965, p.297.

ratură, care trebuie să fie scrisă, însă scriitorii nu trebuie să facă "inoituri gramatice fără nici un fundament" (Principii de limbă și de scriptură, p.267) ci trebuie să se mențină în limitele "spiritului limbii".

În ortografie susține principiul etimologic, dar nu-l respinge total nici pe cel fonetic. Motivează opțiunea pentru principiul etimologic prin nevoia de a se realiza unitatea limbii naționale, într-un moment cînd nici unul dintre dialectele existente nu se ridicase la rangul de normă literară unică.

Înțelege nevoia de cultivare a limbii naționale ca singură cale pentru formarea unei literaturi și culturi naționale.

Prin adîncimea sa, gîndirea lingvistică a lui T.Cipariu depășește limitele metafizice și intuiește unele aspecte dialectice: contradicția dintre mișcarea limbii ca unitate în varietate[4].

Analiza gîndirii lingvistice a lui T.Cipariu permite desprinderea unor elemente care o apropie de lingvistica modernă. S-a subliniat[5] de altfel că T. Cipariu a înțeles distincția limbă și vorbire cu mult înainte de F. de Saussure, chiar înainte de neogramatici.

De asemenea concepția sa despre obiectul "fonologiei" care trebuie nu numai să clasifice sunetele limbii pe baza asemănărilor, dar să arate și "relațiile" dintre ele "de unde se urzesc schimbările și strămutările lor" (Elemente de limbă română, Blaj, 1854,p.2), amintește de lucrările de fonologie istorică din secolul nostru.

---

4. Ibidem.
5. -"-

O altă distincție care apropie gîndirea lui T.Cipariu de lingvistica modernă este și cea pe care o face între materia și forma limbii (Principii de limbă și de scriptură, p.254-255), mai ales prin sublinierea rolului pe care-l are forma în determinarea specificului unei limbi.

Prin ideile pe care le promovează și, mai ales, prin lucrările de analiză concretă a limbii române T.Cipariu rămîne la loc de cinste în istoria lingvisticii românești.

CUVÎNT LA INAUGURAREA ASOCIAȚIEI ROM.TRANSILV. ÎN IV NOV. 1861[x])

"Din această ruină totală a națiunei numai Dumnezeu știe cum am scăpat, numai ca prin minune[I], numai cu pielea și cu viața, căci acele incursiuni și prădăcini nu numai ne-au răpit averea și cultura, ce am avut-o, ci ne-au răpit și mii și mii de suflete de ale fraților sau părinților noștri. Și dacă ar fi fost moartea lor numai corporală, mai puțin le-ar fi fost și amărăciunea, însă decît moartea naturală mai este moarte și mai cumplită pentru om; sclavia, despărțirea de ai săi și mai presus de toate simțul unei ruini naționale[II]. Căci nici o durere nu poate să se asemene cu acea durere, cînd își vede omul nu numai pieirea sa, ci vede totodată și pieirea unei patrii,a unei națiuni întregi, fără nici o speranță de ridicare din acea pieire. Însă din toate aceste

x) Fragment reprodus după ediția a II-a, Blaj, 1962, p.6.

ruini providența ne-a conservat încă în aceste dureri cumplite un tezaur[III] neprețuit, care nu li l-au putut răpi nici sabia învingătorului, nici cruzimea tiranului ce domnea pe corpurile noastre, nici puterea fizică, nici politica infernală, - un tezaur născut cu noi de la țîțele mamei noastre, dulce ca sărutările măicuțelor , cînd ne aplecau la sînul lor, tezaur mai scump decît viața, tezaur care, de l-am fi pierdut, de l-am pierde, de vom suferi vreodată, ca cineva cu puterea, au cu momele să ni-l răpească din mîinile noastre, - atunci mai bine, mai bine să ne înghită pămîntul de vii, să ne adunăm la părinții noștri cu acea mîngîiere că nu am trădat cea mai scumpă ereditate, fără de care nu am fi demni de a ne mai număra fiii lor;<u>limba română</u>".

NOTE

I Supraviețuirea națiunii române, în ciuda vitregiilor la care a fost supusă de istorie, a fost privită uneori ca un adevărat miracol. (Vezi și Gh. Brătianu: <u>O enigmă și un miracol istoric: poporul român</u>, Buc., 1940). În realitate ea se explică prin capacitatea de adaptare la condițiile existenței acestui popor, ceea ce constituie o trăsătură a spiritului românesc.

II Conservarea sentimentului național stă la baza trăiniciei morale a unui popor, iar la rîndul său, sentimentul național, în ordinea de idei a lui T.Cipariu, se sprijină pe conștiința comunității de limbă.

III Limba națională este o moștenire pe care întregul popor e dator s-o iubească și s-o apere pînă la sacrificiul suprem. Întregul fragment este elocvent pentru a demonstra că principalul mobil al lui T. Cipariu pentru studiul limbii române îl constituie patriotismul său.

PRINCIPII DE LIMBĂ ȘI DE SCRIPTURĂ*

CAP.XLIII

"Eroarea cea mai neiertată, ce au comis și comit pînă astăzi, eruditii străini[I] în judecarea limbii române, e că ei, cea mai mare parte, nu iau în considerație decît materia[II] sau masa prezentă a aceleia, iar de forma[III] ei și ales de formele gramatice[IV] de acum și din timpurile trecute, de dincoace și de dincolo de Dunăre, cu totul își uită măcar că prea bine poate fiecine pricepe, că materia și cuvintele mai curînd se pot schimba decît forma și formele limbii[V], pentru că a schimba forma și formele vreunei limbi după forma și formele alteia, atîta însemnează[VI], cît a-și părăsi limba proprie și a adopta pe cea străină, iar asimilarea[VII] materialului străin după forma și formele propriei limbi nu însemnează a-și schimba limba ci numai a o schimosi[a], precum se întîmplă cu limbile orientale; cea persană și turcească, care sînt pline de cuvinte arabe introduse prin religia Islamului, însă de care scriitorii cei mai buni se rețin ca de foc[VIII] - și din cele occidentale cu cea anglicană, care-și pierdu mai toate formele originare-germane, împreună cu cea mai mare parte a materialului german, și în locul acesteia se umplu de cuvinte exotice[b] mai ales franceze, italienești[IX], etc., așa cît de ai sta să o judeci după <u>materia</u> iar nu după <u>forma</u> ce i-a mai rămas, cu drept cuvînt s-ar putea număra între limbile romane, - ceea ce însă nimenea nu o face, singur[c] din cauza formei ei.

---

*. Fragment reprodus după ediția Blaj, 1866, p.254-261.

a. schimonosi; b. străine; c. numai.

incurre[1] nici o imputaţiune de la nici unul, care ştie a preţui încă şi ostenelile fără rezultate; şi aşa crezînd nu ne-am înşelat.

Aceste rezultate, însă ce aflarăm cădeava-se să rămînă numai teoretice, au după lipse[m], fiindcă limba nu e încă vie, a le pune şi în aplicare, dînd oarecum un impuls spre una mai repede a sîngelui circulare, care învie şi însănătoşază, dacă nu şi întinereşte?[XX]

Noi ne decisesem pre partea cea din urmă, nu numai ci ne simţeam oareşcum îndatoriţi, precum şi îndreptăţiţi a ajuta prin acea folie (Organul luminării) publică la însăşi îndreptarea, înavuţirea şi cultura limbii româneşti;[XXI] reînviind din uitare cuvintele, formele, semnările româneşti uitate, părăsite sau mai rar uzitate, însă genuine[n] şi mai corecte decît cele uzitate, - precum şi reducînd ortografia acelora şi a altora, cea mai bună şi mai regulată după legile gramaticii româneşti analitice-comparative, şi după date adeverite cum s-au pronunţat şi scris la cei vechi mai bine.

În care intenţiune eram de părere că vom fi îndreptaţi şi justificaţi în ochii tuturor, care ştiu, cum că nu e cu putinţă a scrie după pronunţia tuturor[XXII], nu numai din cauza varietăţii în pronunţare, prin atîtea provincii române, ci şi pentru că încă nu avem un dialect fixat recunoscut de toată românimea, cum au italii, francii, germanii pe lîngă toată varietatea dialectelor locale ale acestor limbi[XXIII] ....

....

1. lat. incuraere reprehensionem = a risca, a-şi atrage un reproş; m. nevoi; n. adevărate, autentice, veritabile.

De variaţiunea limbii româneşti, de care amintirăm, mărturie ne este forma limbii, cum se află astăzi nu numai la noi, aşa numiţii ungureni[o], ci şi chiar la fraţii noştri, de peste munţi, cu întreaga diversitate între munteni şi moldoveni, - care cu toţii, deşi se par a recunoaşte în principiu supremaţia formei limbii noastre celei din cărţile bisericeşti, ci în faptă nu o urmează, şi în parte bine fac, fiindcă nu e destul de corectă.[XXIV] Ci, care bine fac, că fiecare din provinciile române va să urmeze dialectul particular al lor[XXV]; moldovenii moldovenind, muntenii muntenind şi ungurenii ungurind, într-atita încît de nici o particularitate a idiotismului lor, cum e iotacismul moldovenilor etc., ca de nescari relicve[p] sacre, se par a nu se putea despărţi?[XXVI]

Noi nu am voit, spunînd cea [limba] adevărată, nici a scrie ungureşte, nici moldo-munteneşte, după formele şi cuvintele limbii, pe cît adecă ne era cu putinţă, -ci chiar de aceea, adoptăm tot ce ni se părea regulat, ori în ce provincie românească să fi aflat că e uzitat, şi în orice carte bună veche românească.

De aici noi nu putem folosi, nici în Organ, nici în oricare alt opu[r] de ale noastre, cuvinte exotice: turceşti, ruseşti sau neogreceşti, uzitate tramontanilor[s] noştri, ci nouă, ungurenilor, neînţelese, -şi din aceeaşi cauză nici de cele ungureşti, nemţeşti, uzitate la noi peste tot au în parte, ci neînţelese celorlalţi români, nu numai pentru că nu sînt româneşti, ci pentru că nu sînt înţelese tuturor[XXVII].

Din cele slovenești unele se află numai în cărţile bisericeşti aşa încît poporul nici nu le înţelege nici nu le-a folosit niciodată, -ci cu care numai unii dascăli ne-au împăiat[ş], sau logofeţii şi gramaticii divanelor,

---

o. transilvăneni; p. rămăşiţe; r. operă; s. locuitori de dincolo de munte; ş. împuiat capul.

episcopiilor și mînăstirilor, sau din lipse, neștiindu-se exprima curînd[t] și bine românește, sau din plăcerea și din ostentarea cunoștinței lor în acea limbă, ce pe atunci se credea sfîntă[XXVIII].

Alți termeni trecură și în viața poporului românesc, uneori cu atîta putere, încît pre încetul scoaseră, pe cei genuini românești de tot afară.

Cu ceşti din urmă e mai anevoie a trata și a veni la căpătîi, -cînd despre ceilalți de mai sus, cum că nu se pot lua în considerațiune, numai un cuvînt este și poate fi între toți literații români, cîți încă nu s-au cufundat în mustul statu-lui quo.

Noi încă am urmat asemenea și în Organ și aiurea după puteri. Nu ne-am șerbit, în tot ce am publicat, cu nici un cuvînt slovenesc pentru care avem la îndemînă cuvinte genuine românești, -și numai acolo și de acele uzitarăm, de carele încă sau nicidecum, sau în cercustările[ț] date, ne era cu neputință a ne depărta.

Ceea ce urmarăm și în respectul celorlalte cuvinte și forme exotice, nu numai de element cu totul eterogen, ci și în limbile de almentre romane, dacă unii termeni nu erau curați de element roman.

E de știut că și în limbile neo-romane, italica, francia și spanica încă-s foarte multe cuvinte exotice, ex. gotice, arabice, celtice etc., care însă în aceste fiind fixate, nu se mai pot extermina; de aceea, însă eu tot nu cred, că merită a fi introduse și în limba noastră, unde pînă acum nu au mai fost.

Dacă alți scriitori romani nu observă această regulă, poate ei o fac, pentru că cred, cum că tot ce se află în acele limbi romane e roman[XXIX] și nemica exotic și într-atît ar fi scuzați.

---

t. repede; ț. circumstanțele.

NOTE

I Eruditți străini nefiind cunoscători ai limbii române, și-au bazat aprecierile pe simpla statistică aplicată materialului lexical prezent. Constatînd că 3/5 sînt cuvinte latine, 1/5 slavone și 1/5 din alte limbi au conchis că limba română este un "amestec" din alte limbi.

II S-ar părea că la vremea cînd a apărut această lucrare (1866) conceptul de materie (a limbii) nu-i era autorului suficient de limpede pentru că, după ce ne lasă să înțelegem că-l identifică cu totalitatea cuvintelor unei limbi, pomenește, ceva mai departe, de materie și cuvinte. Poate că de aceea T.Cipariu a revenit asupra acestui concept,și în Gramatica limbii române, partea a II-a (1877),precizează că prin materie înțelege lexicul. (Vezi și lucr.de față p. 289,- notele 2-4.

III Vezi p. 285, nota 3,

IV "Principiul" că analiza unei limbi trebuie să țină seamă de "toate formele cîte sînt și au fost undeva în uzul ei", e susținut de T.Cipariu și în Gramatica limbii române vol.II, p.383-384. Observăm concepția modernă a lingvistului, care se simte obligat ca, în cercetarea limbii, să ia în considerație nu numai aspectul sincronic, ci și pe cel diacronic,nu numai aspectul literar, ci și pe cel dialectal.

V Observație confirmată de dezvoltarea ulterioară a lingvisticii care a demonstrat că stabilitatea relativă a limbii decurge în primul rînd din caracterul mai conservator pe care-l are forma ei în opoziție cu materia care se poate schimba mai ușor. Vorbind de forma și formele limbii presupunem că autorul avea în vedere o distincție între forma în general a limbii și manifestările ei concrete.

VI Este subliniat rolul formei în determinarea specificului unei limbii - idee asupra căreia revine și în Gramatica sa (vezi și lucr. de față, p. 289). Ideea este foarte actuală, mai ales după ce structuralismul danez a evidențiat că limbile nu se deosebesc prin substanță (aceeași peste tot), ci prin forma lor, care este specifică.

VII T.Cipariu admite împrumutul de cuvinte în limitele necesarului (vezi Principii...p.296) și consideră că asimilarea lui este obligatorie, de aceea nu este indiferent din ce limbă împrumută o altă limbă. Afinitatea de formă ușurează procesul de asimilare.

VIII Scriitorii buni au intuiția spiritului limbii, a geniului ei, pe care T.Cipariu îl pune la baza împrumutului (vezi <u>Principii</u>...p.269).

IX Probabil T.Cipariu are în vedere demonstrația făcută de M.Müller cu privire la caracterul germanic al limbii engleze în ciuda lexicului bogat în elemente romanice.

X Bartolomeu Kopitar (1780-1844), lingvist și filolog sloven, specialist în slavistică.

XI Friedrich Diez (1794-1876) lingvist și filolog german, creatorul lingvisticii romanice ca disciplină științifică, autor al primei gramatici și al primului dicționar etimologic al limbilor romanice. A demonstrat științific, pentru prima dată pe plan european, latinitatea limbii române.

XII A apărut numai între 4 ianuarie 1847 și 28 aprilie 1848.

XIII O înțelegere corectă a raportului dintre cercetarea sincronică (analitică) și cea diacronică; diacronia luminează sincronia.

XIV Este relevată relația dintre cele două științe: lingvistică și istorie, - cercetarea limbii este chemată să suplinească lipsa de date istorice privind trecutul îndepărtat al poporului nostru.

XV Cu toate că în altă parte (<u>Gramatica</u>...p.3) întîlnim la T.Cipariu formulări care presupun o altă concepție cu privire la natura limbii, totuși din cele spuse aici rezultă că, pe urmele lui Humboldt, el consideră limba o creație a spiritului uman.

XVI Poziție justă și foarte avansată pentru vremea aceea, demnă de a fi subliniată cu atît mai mult cu cît constatăm că și mai tîrziu, în ciuda progreselor înregistrate de știința limbii, s-au formulat opinii discriminatorii privind aprecierile asupra diverselor limbi.

XVII T.Cipariu este printre primii români care au susținut importanța studierii limbilor vii. De altfel nu s-a mulțumit cu formularea teoretică a principiului, ci l-a aplicat în practica cercetării limbii române.

XVIII Într-adevăr, prin locul ei special în cadrul limbilor romanice, studiul limbii române a suscitat interesul filologilor străini chiar de la constituirea filologiei romanice.

XIX Autorul are în vedere pe specialistul în literatură, dar nu şi pe creatorul de literatură.

XX Este formulat crezul autorului cu privire la posibilitatea lingvistului de a influenţa dezvoltarea mai rapidă a unei limbi pe baza cunoaşterii legilor ei.

XXI Aşadar scopul Organului era acela de cultivare a limbii române în concepţia autorului - calea cea mai bună pentru formarea limbii naţionale.

XXII Acesta este argumentul principal invocat de autor împotriva adoptării ortografiei fonetice.

XXIII Justă observaţia că dificultăţile în stabilirea unei ortografii sînt determinate în primul rînd de absenţa unei limbi literare comune.

XXIV Luînd în consideraţie atît deosebirile teritoriale ale limbii, cît şi pe cele funcţionale, T.Cipariu vorbeşte mai departe (p.261-267) şi de un dialect bisericesc pe care-l consideră, dintre toate, forma cea mai puţin corectă a limbii române.

XXV Dintre subdiviziunile menţionate numai dialectele muntean şi moldovean au fost identificate prin anchete dialectale; ceea ce T.Cipariu numeşte dialect "unguresc" sau "transilvănean" corespunde cu dialectul crişan, maramureşean.

XXVI T.Cipariu intuieşte că esenţa procesului de formare a unei limbi literare unice constă în necesitatea părăsirii particularităţilor dialectale.

XXVII Criteriul de selectare a materialului pentru limba literară este, aşadar, uzul general.

XXVIII Cauzele invocate nu sînt suficiente pentru a explica influenţa slavă asupra limbii române. De fapt, T.Cipariu nu a înţeles pe deplin importanţa acestei influenţe. Crede că slavonismele au intrat numai pe cale literară.

XXIX Observaţie subtilă pentru vremea lui Cipariu, care a înţeles că, recurgînd la împrumuturi lexicale din limbile neolatine, scriitorul român trebuie să distingă între ceea ce e romanic şi ceea ce e "exotic" în aceste limbi, şi să nu adopte decît cuvinte din prima categorie, dar nu are dreptate.

GRAMATICA LIMBII ROMANE*, I.1869,p.3-4.

Introducere §. Limba

"Limba e dată omului[I] ca un mijloc[II] prin care să ne împărtăşim unul altuia cugetele, cunoştinţele şi voinţele, arătîndu-le prin semne[III], care pentru cea mai mare parte a omenimei, încît are toate organele sănătoase, sînt: au sunete, formate din gură, articulate şi inteligibile, ce se numesc vorbe sau cuvinte, - au prin alte semne, cum sînt literele şi tot ce se ţine de scriere.

Fiecare vorbă, dar, sau cuvînt, stă[a] dintr-un sunet articulat, au din mai multe sunete împreunate într-una; iar în scriere dintr-o literă sau mai multe[IV].

Vorbele sau cuvintele sînt semnele cugetelor[V], precum şi literele, - numai cît literele presupun şi mai de aproape reprezintă chiar pe cuvinte, şi aşa literele în adevăr sînt semnele semnelor[VI].

Notele autorului

I. Ştiinţa, care se ocupă cu pertractarea[b] limbii se numeşte Gramatică. Ea se ocupă înadins cu delinearea[c] regulilor limbii, începînd de la întîiele elemente în vorbire şi în scris, pînă la aşezarea vorbelor sau cuvintelor în propoziţiuni complete şi forme corecte[VII].

De aceea Gramatica se ocupă mai întîi cu analiza şi examinarea sunetelor, care împreunate în vorbe formează complexul unei limbi, precum şi cu figurarea lor în scris[VIII].

---

*. Fragment reprodus după Gramatica limbii române Vol.I - ediţia 1869, p.3-4.

a. constă; b. studierea; c. stabilirea.

De aici trece la însăşi analiza vorbelor, încît se ţine de formele lor[IX].

Şi în urmă examinează şi determină regulile,după care se compun între sine vorbele, spre a da expresiune cugetelor şi ideilor omeneşti, sau sinteza cuvintelor în vorbire şi cuvîntare[X].

2.Sunetele elementare dar, din care se compun vorbele unei limbi, încît se figurează în scriere, se chiamă litere[XI], - iar împreună cu formele primare ale cuvintelor se numesc şi elemente[XI].

Elementele limbii sînt deci: atît sunetele limbii şi semnele lor literele, cît şi formele primare ale limbii.

Şi de aceea şi Gramatica se împarte în două părţi: una Analitica şi alta Sintetica, încît se ocupă sau cu analiza vorbelor în elementele lor, sau cu compoziţiunea lor în propoziţiuni bine regulate, şi apte pentru expresiunea cugetelor şi comunicarea lor cu alţii[XII].

3. Gramatica la cei vechi se zicea artă, după greci τέχνη . Noi însă o numim ştiinţă, - şi încă ştiinţa prin care învăţăm a ne cunoaşte limba şi legile ei, şi prin urmare a vorbi bine şi regulat, precum şi a scrie corect şi fără sminteli[XIII].

NOTE

I Este vorba de concepţia biblică cu privire la originea limbii.

II Funcţia de comunicare a fost semnalată ca funcţie primordială a limbajului încă de filozofii din antichitatea greacă şi latină. Epicur, urmat de Lucreţiu, a făcut din această funcţie argumentul fundamental al originii sociale a limbajului.

În concepţia anticilor limba a servit mai întîi la exprimarea afectelor şi apoi, pe măsură ce se dezvoltă gîndirea şi se formează noţiunile, se creează cuvinte pentru transmiterea lor.

Dacă această ordine este motivată filogenetic, pe plan ontologic, în funcţia de comunicare a limbajului,

pe primul loc, se află transmiterea ideilor, în formularea lui T.Cipariu - cugetele și cunoștințele -, iar pe locul al doilea se află exprimarea sentimentelor noastre - voințele - ceea ce la T.Cipariu reiese din ordinea în care prezintă conținutul comunicării.

III Interpretarea cuvintelor ca semne care nu au legătură directă cu obiectele denumite a fost făcută de Aristotel (385-322 î.e.n.), dar la T. Cipariu noțiunea de semn e mai cuprinzătoare întrucît se referă nu numai la vorbe sau cuvinte, ci cuprinde și "alte semne" între care autorul menționează "literele și tot ce ține de scriere". Precizarea amintește de clasificarea semnelor în signa audibilia și signa visibilia aparținînd lui Augustin (354-430 e.n.), pe care T. Cipariu probabil a cunoscut-o.

Cu toate că, pentru vremea lui T.Cipariu, datele definirii limbii nu prezintă noutăți, totuși este surprinzătoare sinteza lor, căci ea dovedește încercarea autorului de a introduce în definiția limbii elemente care țin de structura specifică a fenomenului, prefigurînd cu un secol definiția dată limbii de către A.Martinet (Elemente de lingvistică generală, (trad.rom.,1970,p40)

IV Insistînd asupra aspectului structural al limbajului și intuind stratificarea lui, analiza merge de la sunete - unitățile cele mai mici - la vorbe sau cuvinte.

V Definiție semiotică a cuvîntului conceput ca semn al înțelesului, ceea ce presupune o accepție unilaterală a semnului lingvistic.

VI Formularea are la bază ideea că litera este semnul sunetului, dar precizînd că "literele reprezintă cuvinte", T.Cipariu are, probabil, în vedere îmbinările de litere și respectiv de sunete, de aceea le consideră "semne ale semnelor". Cf.Aristotel, Despre interpretare 16a "ceea ce apare în glas este un semn al celor ce sînt în cuget și ceea ce este în scris al celor din glas". Ideea literelor ca "semne ale semnelor" e de la Augustin; De dialectica V.

VII Definiția gramaticii ca știință cu un obiect de studiu bine precizat, incluzînd și fonetica și ortografia.

VIII În terminologia actuală - fonetica - incluzînd și aspectul scris - ortografia.

IX Morfologia.

X Sintaxa.

XI Confuzie curentă în epocă între sunete şi litere. Sunetele elementare ar corespunde fonemelor în terminologia actuală.

XII Cu excepţia foneticii care, aşa cum am văzut, în concepţia lui T.Cipariu este inclusă în Analitica, împărţirea prezentată aici corespunde împărţirii actuale a gramaticii în morfologie (Analitica) şi sintaxă (Sintetica).

XIII O clară formulare nu numai a obiectului, ci şi a scopului urmărit de ştiinţa gramaticii.

GRAMATICA LIMBII ROMÂNE, VOL.II, SINTETICA,
Buc. 1877, p. 1 - 2

Introducere

§ Limba

....

Notele autorului

1. Cugetele şi sentimentele omeneşti se pot manifesta şi prin alte semne, precum sînt ale surdomuţilor, sau şi prin sunete nearticulate, precum sînt rîsul şi vaietele, şi chiar ale unor animale. De aceea însă, aste moduri de expresiune, tot nu fac limba, decît într-un înţeles mai lat[a] şi nepropriu[I].

2. Dar limba omenească nici nu este una şi aceeaşi nici măcar la unul şi acelaşi popor totdeauna pe tot locul şi în toate părţile ei; ci schimbările s-au făcut şi se fac necontenit, încît limba unuia şi aceluiaşi popor de multe ori s-a împărţit în mai multe ramuri de limbă sau

---

a. în sens larg.

dialecte după provincie. Şi cu cît o limbă este mai veche, şi teritoriul ei mai amplu şi vast, cu atît şi schimbările sînt mai multe şi mai mari, în formă şi în materiale. Variabilitatea însă depinde şi de la natura popoarelor şi organului lor de vorbire[II].

3. Limba românească încă este una din cele mai vechi, deşi nu chiar atît de veche, cît în concluziunile noastre istorice lingvistice să cutezăm a pătrunde pînă la legiunile lui Iuliu Cezar şi mai în sus. La tot cazul baza ei a fost limba întîilor colonişti romani în Dacia. De aceea şi schimbările şi în decursul atîtor secole nu au putut să nu fie foarte mari, deşi din defectul[b] monumentelor mărimea acestor schimbări nu se poate calcula cu exactitate[III].

Întrucîtva însă, şi cu oarecare înapropiere[c], tot se poate, după mai multe date sigure istorice, precum şi alăturarea limbii româneşti cu limbile de origine latină, din variaţiunea ce este între limba noastră şi cea macedo-română, dacă cumva ele oarecînd au fost una, şi mai precis din istoria limbii româneşti de la întîia carte tipărită româneşte pînă în zilele noastre[IV].

Cu toate astea variaţiunea limbii româneşti, nici astăzi nu este atît de mare cît să nu înţelegem cărţile şi cele mai bătrîne româneşti, şi unii pe alţii din oricare province dincoace de Balcani[V].

---

b. lipsa, absenţa; c. inexactitate, aproximaţie.

2. Gramatica şi părţile ei. p.4-5

. . . .

Notele autorului

1. Fiecare limbă are forma sa proprie, care se distinge de celelalte, precum se distinge individul de individ.

Însă precum indivizii, aşa şi limbile, nu numai se disting una de alta, ci şi seamănă una cu alta, mai mult sau mai puţin, după cum forma şi materia limbilor mai mult sau mai puţin diferă. De aici şi în limbi, ca şi în oameni se află surori şi cumnate, şi arată că se trag din una şi aceeaşi origine[VII].

2. Limba română încă are forma sa proprie, prin care se distinge, dar şi unele caractere comune mai multor altor limbi, care-i sînt surorile şi cumnatele ei, precum sînt limbile de origine şi formă latină, ca cea italiană, ispană, galică[d], şi alte mai multe dialecte[VIII].

3. Forma generală a fiecărei limbi, se determină mai ales prin natura sunetelor, din care constă, şi prin modul, cum se împreună sunetele în cuvinte, şi cuvintele în cuvîntare[IX].

Iar forma specială se determină mai ales prin terminaţiunile, ce se adaugă la rădăcina cuvintelor, spre a exprima unele relaţiuni, în care vin cuvintele[X].

Prin terminaţiuni cuvintele îmbracă noi forme, de aceea terminaţiunile se numesc şi forme[XI].

4. Materia[XII] sau materialele limbilor, nu se pertractează în gramatică, ci într-o ştiinţă distinctă, ce-i zic lexicografia....

---

d. franceză.

NOTE

I Interesantă apropierea pe care o face autorul între semnele lingvistice şi alte semne folosite în comunicare, ceea ce poate fi socotit drept o prefigurare a semioticii de mai tîrziu.

II Variabilitatea lingvistică este explicată istoric atît prin răspîndirea teritorială, cît şi prin specificul fiecărui popor şi al bazei proprii de articulare. Legătura cu specificul psihic şi baza de articulare - teză curentă în lingvistica europeană.

III Viziune clară asupra originii şi transformărilor suferite de limba română cu trecerea timpului.

IV De subliniat justa înţelegere a folosirii metodei comparative istorice pentru luminarea trecutului istoric al limbii române şi mai ales încrederea autorului în posibilitatea atingerii scopului propus, desigur cu rezervele de rigoare. Recomandă o triplă comparaţie cu celelalte limbi romanice, cu idiomurile sud-dunărene şi cu fazele mai vechi ale limbii române.

V Importantă remarcă privind una dintre particularităţile limbii române. De fapt reia într-o formulare mai exactă, o observaţie curentă la cărturarii români.

VI Observaţie foarte actuală privind rolul formei sonore în determinarea specificului unei limbi.

VII Remarcăm importanţa acordată asemănărilor lingvistice în determinarea înrudirii - criteriu al metodei comparative - istorice. De observat şi terminologia ca şi analogiile dintre limbă şi individ, care trădează influenţa concepţiei naturalismului lingvistic asupra gîndirii lui T.Cipariu.

VIII Corectă inserare a limbii române printre limbile romanice.

IX Forma limbii e înţeleasă în ultimă analiză ca mod de organizare (natura diferită a sunetelor - elemente ale formei - rezultă de fapt din modul de organizare al substanţei expresiei, cum ne-am exprima astăzi) şi ca relaţie între elementele limbii. Interesantă distincţia între <u>forma generală</u> a limbii (determinată de natura sunetelor, distribuţia lor şi topica în frază) şi forma <u>specială</u> (morfologia).

X Este subliniat rolul formei morfologice în exprimarea raporturilor sintactice.

XI Precizare care dovedește că termenul formă avea deja accepțiuni diferite. A se vedea și textul din Aron Pumnul.

XII Rezultă că prin materia limbii se înțelege numai lexicul ei, nu și sunetele, căci acestea din urmă fac parte din formă.

AUGUST TREBONIU LAURIAN

Învăţat de formaţie enciclopedică, a fost filozof, istoric, filolog, traducător.

S-a născut în anul 1810, în satul Fofeldea, comuna Nocrich (Sibiu). După studii gimnaziale la Sibiu şi Cluj, pe cele superioare (de matematică, fizică, filozofie, istorie, lingvistică) le urmează la Viena şi Hanovra. Doctor în filologie cu teza <u>Tentamen criticum in originem, derivationem et forman linguae romanae in utraque Daciae vigentis vulgo valachicae</u> ("Încercare critică asupra originii, derivării şi formei limbii române din amîndouă părţile Daciei, numită popular valahică"), Viena, 1840. Devine profesor de filozofie (1842), apoi de limbă latină (1845) la Bucureşti. Colaborează la revistele vremii ("Foaia literară", "Foaie pentru minte, inimă şi literatură", "Propăşirea"), editează "Magazin istoric pentru Dacia", 5 vol. (1845-1851), iniţial în colaborare cu N.Bălcescu, apoi singur, lucrare care, alături de ediţia Kogălniceanu a cronicilor moldovene, stă la baza istoriografiei româneşti moderne. A fost unul dintre conducătorii revoluţiei transilvane de la 1848, dată după care publică trei lucrări de ordin istoric: <u>Die Romänen der österreichischen Monarchie</u> ("Românii din monarhia austriacă"), 3 vol. (1849-1851), <u>Die Rechte der rumänischen Nation gegen die Angriffe der Sachsen</u> ("Drepturile naţiunii române împotriva atacurilor saşilor")(1850) şi <u>Documente istorice despre starea politică şi religioasă a românilor din Transilvania</u> (1850), în care se observă progresul în privinţa cultivării laturii documentare şi criticii izvoarelor istorice naţionale. Concepţia lui istorică

generală, democratică și raționalistă, îl încadrează printre istoricii romantici (era adept al desființării rangurilor feudale, al împroprietăririi țăranilor, al formării guardiei naționale și al extinderii dreptului de a alege). Chemat de Grigore Ghica la Iași, contribuie la organizarea învățămîntului în Moldova; introduce studiul obligatoriu al latinei, redactează manuale de istorie și geografie, aduce la Iași alți învățați transilvăneni. Acum editează Hronica lui Gh.Șincai (1853-1854) și publică Istoria românilor, 4 vol.(1853-1861), nelipsind dintre militanții pentru Unirea principatelor. La 1859 este profesor de limbi clasice la "Sf.Sava" și efor al școlilor. Contribuie la înființarea Universității din București (1864), fiind primul ei profesor de limba latină și primul decan (1864-1881) al Facultății de litere și filozofie. Membru fondator al Societății academice române, devine secretar (1867-1870), apoi președinte al ei (1870-1872; 1874-1876); a fost totodată primul organizator al Bibliotecii Academiei.

A murit în anul 1881, la București.

A fost o personalitate de vastă erudiție, a cărei operă dezvoltă spiritul inițiat de Școala Ardeleană în cadrele noi ale curentului latinist (1840-1880), îngroșînd uneori pînă la exagerare principiile latinismului (etimologizarea ortografiei) și purismul (eliminarea elementelor nelatine din lexicul limbii române), reflectate și în Dicționarul limbei romane, 3 vol., 1871-1876, elaborat, ca proiect, din însărcinarea Societății academice, în colaborare cu I.C.Massim (1825-1877) și cu concursul lui G.Barițiu și I.Hodoș, dar considerat de către contemporani un eșec total.

*

Contestat în epoca sa, din cauza concepţiilor şi principiilor profesate, Laurian a fost totuşi apreciat de către B.P.Hasdeu, întemeietorul filologiei româneşti ştiinţifice, pentru anticiparea a două importante probleme de lingvistică teoretică: constatarea continuităţii dialectale între limbile romanice (prin gruparea dacoromânei cu dialectele sud-italiene, a sardei cu spaniola şi a francezei cu dialectul italian piemontez) şi preconizarea reconstrucţiei prototipurilor lingvistice.

Prezentăm succint, în continuare, două dintre operele sale de interes lingvistic: Tentamen criticum... şi Dicţionarul.....

Prima reprezintă cea mai subiectivă gramatică a limbii române, contaminată de etimologism. Lucrarea cuprinde o introducere consacrată locului limbii române între limbile romanice şi se compune din două părţi: analitica şi sintactica. Analitica, la rîndul ei, este divizată în analitica vocală sau fonetica (descrierea vocalelor, consoanelor, diftongilor şi grupurilor consonantice, într-o ortografie exagerat latinizantă, de ex.: pane'la "pînea", stelle'llaru "stelelor") şi analitica verbală sau morfologică, tratînd părţile de vorbire şi formarea cuvintelor (se disting aici, între altele, unsprezece tipuri de declinare; în conjugarea verbelor româneşti, sînt luate în consideraţie toate modurile şi timpurile din latina clasică etc.). Partea sintactică cuprinde sintaxa părţilor de vorbire şi aceea a propoziţiei, în acelaşi spirit cu prima parte (un exemplu de propoziţie din această secţiune: Una rondinella nu face primavera "O rîndunică nu face primăvara"). Rezultatul este o încercare de reconstrucţie ideală a limbii române, în forma considerată pură de către autor, şi

anume cît mai apropiată de latina din epoca lui Traian sau, în cel mai bun caz, apropiată de forma românei în secolul al XII-lea, despre care el credea că poate fi prezentată străinilor ca limbă română contemporană, iar românilor - ca normă literară supradialectală, motiv pentru care a fost apreciat ca o "absurdă fantezie de limbă" (N.Iorga), autorul însuşi fiind considerat "cel mai exagerat etimologist dintre toţi gramaticii români" (R.Ionaşcu). Avînd, aşadar, un scop normativ în direcţie latinizantă, Tentamen-ul n-a exercitat aproape nici un fel de influenţă asupra gramaticilor ulterioare.

Proiectul de Dictionariu al limbei romane este o lucrare caracterizată prin contradicţii şi inegalităţi. Enormul material lexical, un total de 50.000 de cuvinte (depăşit numai de DEX, 1975), este repartizat în trei volume, de fapt în două, care cuprind numai elemente de origine latină - şi o anexă, expresie a purismului autorilor, în care sînt încadrate şi toate elementele lexicale slave din română, intitulată Glossariu care coprinde vorbele d'in limb'a romana straine prin originea sau form'a loru, cumu si celle de origine indouiosa. Apărut într-un moment istoric-cultural în care noua literatură română manifesta o vădită propensiune spre literatura populară şi limba vie, iar majoritatea intelectualităţii post-paşoptiste opta pentru ortografia fonetică, dicţionarului i s-a reproşat vehement neglijarea acestor tendinţe. Criteriul discriminatoriu în selectarea termenilor literari (separarea, în vederea eliminării, a slavismelor din lexicul românesc) fusese totuşi anticipată în Dicţionarul românesc, latinesc şi unguresc (1822-1823), redactat sub patronajul episcopului Ioan Bobb, şi în Vocabular de vorbe streine... (1847) al lui Heliade. Alte grave neajunsuri ale acestei lucrări lexicografice au constat în unele

reconstrucții bizare, introducerea artificială a unor termeni noi, și ortografia considerată ca strict etimologizantă (deși etimologismul se prezintă aici moderat în raport cu acela cultivat în Tentamen...). Cu toate acestea, istoriografia lingvistică românească recentă a constatat, ca merite ale proiectului lexicografic: bogăția materialului lexical, punerea în circulație a unui număr apreciabil de neologisme (astăzi asimilate deplin la sistemul și structurile limbii române), concizia și claritatea definițiilor semantice, exemplificarea corectă a sensurilor și înșirarea lor după criteriul diacronic. În ceea ce privește aspectul etimologic, autorii au anticipat principiul etimologiei multiple și au introdus în lexicografia românească două categorii utile: originea onomatopeică și originea necunoscută a unor cuvinte inserate (în privința ultimei fiind precedați numai de către Heliade), categorii absente din dicționarul lui Cihac, de exemplu. În contrast cu Tentamen criticum..., lexicografia românească de mai tîrziu a valorificat cu folos partea explicativă a lucrării comentate aici. Dictionariul.... lui Laurian și Massim a ilustrat, în fond, ideea că nu cantitatea lexicului de o origine sau alta, ci calitatea (geneza) lui reliefează structura lexicală a unei limbi, în consens cu demonstrațiile ulterioare ale lui Hasdeu. Practic, în Dictionariu..., latinismul autorilor e mai puțin extremist decît a părut cîndva.

Ideile pentru care au militat latiniștii, în frunte cu Laurian, - fără ca prin ceea ce scriem aici să uităm marile lor exagerări - au devenit realitate, de fapt, după stingerea curentului, încît astăzi se poate vorbi cu deplin temei despre reromanizarea limbii române literare.

TENTAMEN CRITICUM...[x]

... Cu oarecare probabilitate, cel care cunoaște natura limbii poate să-și imagineze că trecerea din limba latină clasică, pură, în idiomul roman, vulgar[I], s-a petrecut în felul următor după cum se observă în rugăciunea domnească următoare, deși a afirma cînd s-a petrecut ar fi un lucru temerar.

I

Pater noster, qui es in coelis, sanctificetur nomen tuum; adveniat regnum tuum; fiat voluntas tua sicut in coelo et in terra; panem nostrum quotidianum da nobis hodie; et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris; et ne nos inducas in tentationem; sed libera nos a malo.

II

Patre nostru, qui esci in celi, sanctifice se nome teu; advenia regnu teu; fia voluntate tea, assico in coelo et in terra; pane nostra quotidiana da nobe adie; et remitte nobe debite nostre, assico et noi remittimu a debitori nostri; et nu ne induce in tentatione; vero ne libera de malu.

III

Patre elle nostru, qui esci in celori, sanctifice se nome elle teu; venia regnu ellu teu; fia voluntate ella tea, quomu in celu et in terra; pane ella nostra quotidiana da nobe estadi; et ni remitte debitorie elle nostre, quomu et noi remittimu debitori elloru nostri; et nu ne ducere in tentatione; vero ne libera de ellu reu.

---

x) Fragmente din Tentamen criticum in originem, derivationem et formam linguae Romanae in utraque Dacia vigentis vulgo valachicae, Auctore A.Trebonio Lauriano, Viennae, 184o, p.LVII-LVIII, LXX, 45, 46, 68, 212, 219. Traducerea din limba latină a fragmentelor aparține Katalinei Dumitrașcu.

IV

Parente'le nostru, quale esci in celori, sanctesca-se nome'le teu; venia imperiu'lu teu; fia volia'la tea quomu in celu et pre pauimentu; pane'la nostra ella de tote die'le da-ni estadi; et ni liberta nobe debitorie'le nostre, quomu et noi libertamu debitori'loru nostri; et nu ne ducere in tentatione; qui ne scapa de ellu reu.

V

Tata'lu nostru, quale esci in celori sanctesca-se nome'le teu; venia imperatia'la tea; fia volia'la tea, prequomu in celu et pre pauimentu; pane'la nostra quella de tote dille'le da-ni nobe estadi; et ni liberta nobe peccate'le nostre, prequomu et noi libertamu peccatosi'loru nostri; et nu ne ducere in tentatione; qui ne mantuesce de quellu reu.

Dintre toate dialectele Italiei cel mai mult seamănă cu dialectul dacic[a] cel sicilian, după cum sarda formează trecerea către hispanică[b] şi piemonteza către franceză...[II]

... ...

Oricui care examinează cu atenţie îi va apărea uşor una şi aceeaşi limbă înveşmîntată cu diferite haine din cauza diversităţii atîtor locuri. De aceea, dacă autorii care au determinat forma stabilă, cea de azi, a acestor limbi, ar fi avut în vedere această unitate măcar în privinţa felului scrierii, toate naţiunile, de la Bosforul Tracic pînă la Strîmtoarea Gaditană[c] (exceptînd neamurile care nu se încadrează aici), s-ar înţelege între ele cu un foarte mic efort. Această operă n-ar fi fost nicidecum atît de grea dacă ne gîndim la des citatele dialecte principale care şi-au modificat adînc subdialectele lor în interesul literaturii şi astfel acestea şi-au ridicat capul deasupra celorlalte.

---

a. (daco)româna actuală; b. spaniolă; c. Gibraltar.

În Italia este numai o singură limbă cultă la fel în Franța; în Hispania atît de puternică a fost castiliana[a], încît aproape că a acoperit chiar lusitana[b], care politiceşte este independentă de ea.

Cît de mare cîştig a adus această stare a lucrurilor la propagarea culturii universale poate măsura uşor cel care observă cu atenţie epoca noastră care tinde sensibil către cosmopolitism[c]. Căci bărbaţii buni trebuie să spere că pe cei pe care timpuri fatale i-au despărţit, timpuri favorabile îi vor uni, nu pentru a oprima neamuri, precum au făcut fără voia lor foarte des invincibilii noştri strămoşi, ci pentru a atinge mai uşor pe această cale scopul propus - cultura şi fericirea întregului neam uman[III].

... ...

Cuvintele care constituie vorbirea sînt apte ori să redea prin sine sensul întreg al propoziţiilor ori să lege alte cuvinte mai strîns sau servesc la determinarea mai îndeaproape a sensului primelor, astfel se pot numi cele amintite mai înainte <u>primare</u>, iar cele din urmă - <u>secundare</u>[IV].

... Cuvintele primare, sau părţile cardinale[d] ale discursului, exprimă ori obiectele însele cu notele[e] lor, ori starea obiectelor; le vom numi <u>denominative</u>, respectiv <u>predicative</u>[V].

Denominativele notează absolut, unele - obiectele însele ori notele obiectelor, iar altele - le exprimă numai după legăturile prin care vorbitorul îşi reprezintă astfel de obiecte după părerea lui. Primele se numesc <u>nume</u>, ultimele - <u>pronume</u>.

---

a. spaniola; b. portugheza; c. internaţionalizare (aici); d. principale; e. trăsăturile, caracteristicile.

Numele indică ori obiectele care există prin sine sau prin notele care se întîlnesc[a] cu anumite obiecte, primele se numesc <u>substantive</u>, iar celelalte - <u>adjective</u>.

Numele substantive ori sînt denumirile lucrurilor sau ale indivizilor existenţi într-adevăr în natură, ori denumirile anumitor reprezentări ce numai gîndite pot fi asemănătoare obiectelor existente într-adevăr; primele se numesc <u>concrete</u>, iar celelalte <u>abstracte</u>.

Numele substantive concrete notează ori un obiect unic sau un individ oarecum unic existent fără vreo extensiune ulterioară, ori desemnează întreaga clasă a indivizilor care au în comun mai multe trăsături; primele se numesc <u>proprii</u>, ultimele - nume <u>comune</u> sau <u>apelative</u>.

... Se numesc adjective cuvintele care indică nu obiectele însele, ci numai notele care se regăsesc în anumite obiecte şi ca atare ori determină mai îndeaproape natura substantivelor cărora li se adaugă sau exprimă cantitatea acestora; primele se numesc <u>adjective propriu-zise</u>, cele din urmă - <u>numerale</u>[VI].

... ...

Părţile principale ale judecăţii sînt: <u>subiectul</u>, adică conceptul care există prin sine sau ca atare gîndul despre care se poate spune ceva, şi <u>predicatul</u> sau verbul, adică aserţia sau ceea ce se spune despre subiect.

...

Atît în conceptele compuse supoziţia şi apoziţia, cît şi subiectul şi predicatul în judecăţile simple, atît între ele cît şi cu celelalte gînduri, trebuie să se potrivească, ceea ce constă în potrivirea sau congruenţa părţilor vorbirii şi provoacă sintaxa acordului.

---

a. se asociază.

... ...

Determinarea specială de mare importanţă a numelor o face demonstrativul ellu postpus, care corespunde articolului grecesc ὁ, ἡ, τὸ, italian il, la, spaniol el, la, francez le, la, lusitan[a] o, a, german der, die, das, englez the, unguresc az, a; din această cauză se cheamă articol, deşi nu este nimic altceva decît pronume demonstrativ, astfel: omu ellu, sau omu'lu, de fapt este acelaşi lucru cu ellu omu, ille homo sau homo ille. Articolul se foloseşte în toate acele cazuri unde se cere o determinare mai clară şi nu se pot admite celelalte pronume[VII].

DISCURS LA DESCHIDEREA CURSULUI DE FILOZOFIE[***]

Se bagă de vină[b] matematicii, dar cu mult mai vîrtos filosofiei, căci nu vor să se pogoare de pe tronul cel înalt la publicul de rînd, căci nu vorbesc limba oamenilor comuni[c]. S-a băgat de seamă că şi matematicul şi filosoful în starea[d] de acum îşi pot vedea toată ştiinţa lor înaintea a toată lumea ne-matematică şi ne-filosofică fără a fi înţeleşi de cineva; pentru essemplu poate striga matematicul cu glas cît mai mare că sinul[e] unghiului e de o potrivă cu jumătate de coardă a unghiului îndoit (s.a.), fără a se teme că-l va înţelege vre un profan[VIII]. De asemenea[f] frasuri are şi

---

***) Fragment din Discurs la deschiderea cursului de filosofie (în Colegiul naţional de la Sf.Sava din Bucureşti, septembrie 1842), păstrat la Biblioteca Academiei R.S.România,nr.677, f.1-16, reprodus după textul integral, publicat de Ilie Popescu Teiuşan şi Vasile Netea în anexa monografiei August Treboniu Laurian, Ed.Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1970, p.280-281.

a. portughez; b. se reproşează; c. de rînd; d. stadiul; e. sinus-ul (mat.); f. Astfel de.

filosoful o mulţime foarte frumoasă. Dintre strădaniile de a vulgariza[a] matematica şi filosofia, cîte s-au făcut pînă acuma, nu şi-au ajuns scopul nici una. De la matematică în zilele noastre nu se mai face această cerere nedreaptă, însă filosofia doresc cu toţii să o vadă familiarizată[b]. În Franţa de pe timpul lui Montaigne s-au făcut mai multe probe pînă acum şi s-au văzut foarte multe idei frumoase în limba populară. Însă cei mai de pe urmă cînd au vrut să caute filosofia într-însele băgară de seamă că ceea ce aflǎ ei în limba populară şi ceea ce fu ţinutul[c] filosofiei pînă acum nu e filosofie, ci în adevăr nimica mai mult nici mai puţin decît cugetare şi judecare populară.

Au fatalitatea[d] aceasta ştiinţele abstracte, ştiinţele care nu se află în viaţa comună[IX]. Ele nu se pot sluji cu vorbele din viaţa comună. Ideile lor sînt străine profanilor, deci şi vorbele trebuie să le fie străine[X]. Despre obiecte matematice nu putem vorbi decît în limba matematicii. Despre obiecte filosofice nu putem vorbi decît în limba filosofică. Cine vrea să le înţeleagă, trebuie să se iniţieze într-însele după toate formele iniţiaţiei, pentru cei neiniţiaţi rămîne în toată puterea ca: Procul estote profani[e]. Deci, pe lîngă învăţátura ideilor filosofice, trebuie să învăţăm şi limba filosofică. Învăţătorul construind ideile, trebue să construe şi espresiile. Ascultătorii urmînd învăţătorului în construirea ideilor trebuie să-i urmeze şi în formarea espresiilor care sînt icoanele[f] ideilor.

---

a. de a populariza; b. popularizată; c. conţinutul; d. necesitatea stringentă (aici); e. "Staţi la o parte, neiniţiaţilor!" (lat.); f. semnele, simbolurile.

De amîndouă părţile avem trebuinţă de paţienţă[a], mai vîrtos noi românii, că pentru noi este mai mare această greutate decît pentru celelalte naţii, care au limba ştiinţifică formată[XI]. Limba noastră în genere şi limba ştiinţifică în speţie nu e încă făcută, ci numai se află pe drumul de a se face[XII]. Pentru norocirea[b] noastră ea are o mumă învăţată şi trei surori cultivate şi cunoştinţa acelora ne va duce la cunoştinţa limbei noastre[XIII]. O critică imparţială (la care vom ajunge prin filosofie) ne va desvăli[c] natura ei şi ne va arăta relaţia în care se află cu muma şi surorile ei, şi cultura acestora va sluji spre cultivarea ei.

În psihologie desvălind facultăţile şi lucrările minţii noastre, vom intra şi în espicarea fenomenelor limbii în cît[d] acestea sînt efectele lucrărilor psihice şi în cît ea ne poate sluji spre descoperirea cauzelor acelora, şi vom face ale noastră băgări de seamă în limba românească şi mai pe larg. În logică esplicînd legile cugetării, vom esplica asemine şi legile vorbirei vom propune Dianoëtica[e] din pas în pas împreună cu Dialectica. În speţie vom băga de seamă la dînsa[f] în tot cursul filosofiei, însă numai cu critica, căci arbitrariul va avea loc fiindcă nu vrem nici să înşelăm pe alţii, nici să ne înşelăm pe noi. Şi aşa socotim că prin cultura ştiinţei vom ajunge şi la cultura limbei[XIV].

---

a. răbdare; b. Spre norocul, din fericire (pentru noi); c. dezvălui; d. întru cît, în măsura în care; e. gîndirea discursivă, raţională sau rezultatele ei; f. îi vom acorda atenţie.

ORTOGRAFIA CUVINTELOR[xxx]

... ...

15. A scris un cuvînt, în înțelesul ce se dă vorbei scriere în limbile care nu reproduc la ochi, ca limba chineză, fiecare cuvînt cu un semn particulariu, a scrie un cuvînt va să zică a traduce prin semne vizibile sunetele elementarii din cari se compune cuvîntul[XV]. Sunetele elementarii din cari se face nemăsurata mulțime de cuvinte a limbilor celor mai avute, se reduc la un număr foarte mic: limbile clasice, de esemplu, au format infinita lor avuție de cuvinte din 20-21 de sunete. Limba română [...] nu are mai mult de 30-32 de sunete elementarii[XVI].

A descoperi dară prin o analiză ușoară de făcut acest mic număr de sunete elementarii ale limbii, a defige[a] pentru fiecare sunet un semn anumit, a face cunoscute aceste semne celui ce învață a scrie limba, a da acestuia, ca să scrie bine, singura regulă de a însemna fiecare sunet ce aude în cuvînt cu semnul defipt[b] pentru acest sunet: iacă suprema perfecțiune, paradisul ortografic, după care au oftat și oftează și astăzi unii din învățații români[XVII]. Nu vom fi noi cari să negăm că principiul formulat așa în toată generalitatea sa este adevărat și întru totul conform rațiunii. Dară acest paradis l-au posedat românii în scrierea cu litere chirilice[XVIII]. [...] Fapta e că, de un secul aproape,

---

xxx) Fragmente din Prefațiune (p.XXI-XXIV) la Dicționariul limbei române după însărcinarea dată de Societatea academică română, elaborat ca proiect de A.T.Laurian și I.C.Massim. Prefața este semnată de ambii coautori. Fragmentele reproduse aici sînt actualizate din punct de vedere ortografic, cu excepția exemplelor prin care se ilustrează tocmai aplicarea principiului etimologic; în cîteva cazuri am introdus, totuși și pe lîngă astfel de exemple, transcrierea în ortografie actuală, dar între paranteze pătrate.

a. a fixa; b. fixat.

românii se luptă a ieşi din acest pretins paradis; şi astăzi toţi cîţi ştiu scrie, scriu cu litere romane după un principiu opus celui care preşedea[a] la scrierea cu litere chirilice, după principiul etimologic; deşi unii esecută principiul cu mai multă, alţii cu mai puţină conştiinţă şi rigoare, şi de aci păruta[b] confuziune ortografică [...] . Cînd Societatea academică supuse la probele unor nouă şi serioase dezbateri cestiunea ortografiei, ea ajunse a se convinge că, sub pedeapsa de a întunereca cu totul gramatica limbii, de a o lipsi de verice lumină a filosofiei, de a rupe cele mai preţioase relaţiuni cu limbile surori, de a scinde limba română, şi prin aceasta naţiunea, în atîtea limbi cîte pronunţii variate se aud, nu se putea depărta în scrierea română de principiul etimologic; că principiul contrariu, bun poate şi raţional pentru o limbă primitivă, nu poate aduce decît confuziune şi întunerec într-o limbă derivată, cum este a noastră; că etimologia, cu un cuvînt, precum pentru înţelesul cuvintelor aşa şi pentru sunetele ce compun cuvintele şi traducerea acestora prin semne, poate singură produce cuvenita lumină şi ordine în limbă[XIX]. Principiul etimologic o dată pe deplin stabilit ca singur dreptariu bun pentru limba noastră, ca să ajungem la dorita unitate de scriere, nu se cerea decît a formula acest principiu cu claritate şi preciziune. În adevăr urmînd acest principiu în toată rigoarea sa, s-ar cere ca vorbele române care-şi au originea lor în alte limbi, să se reproducă pe cît se poate, cu ortografia acelor limbi: s-ar cere, de esemplu, ca vorba <u>téca</u> [teacă] , ca venită din grecescul <u>θήκη</u>, să se scrie <u>theca</u>, ca vorbele <u>cinci</u>, <u>cocere</u> [coacere] , <u>torcere</u> [toarcere] , <u>cerere</u> etc., ca provenite din latineştile <u>quinque</u>, <u>torquere</u>, <u>quaerere</u>

---

a. prezida (aici: reglementa); b. aparenta.

etc. să se scrie şi în limba noastră: quinqui [cinci], coquere [coacere], torquere [toarcere], querere [cerere]. A împinge principiul pînă la aceste limite, cari dealtmintrelea cu greu s-ar putea fipsa, ar fi fost a stabili pentru limbă, care este proprietatea cea mai legitimă a poporului întreg, o scriere pe care să nu o poată esecuta decît un mic număr de privilegiaţi; spiritul timpului în genere, cum şi interesele cele mai vitale ale naţiunii în parte, se opunea cu putere la adoptarea acestei estremităţi[XX]. Ca să ne bucurăm de foloasele unei scrieri după principiul etimologic, şi pentru ca totdeodată fiecare român ce şi-a făcut măcar şcoala sa primarie să poată scrie cu deplină corecţiune în ortografia fundată pe această normă, Societatea academică formulă şi adoptă cu unanimitatea membrilor săi mai puţin unul, principiul ortografic următoriu: Pentru scrierea limbii române se va urma principiul etimologic, întru cît regulele pentru esecutarea lui se pot trage din limba română însăşi şi completa prin analogie, înlăturîndu-se semnele de prisos cari împiedică dezvoltarea raţională şi regularea limbii în gramatica ei.

16. Din principiul aşa precizat mintea sănătoasă cea mai comună poate trage toate consecinţele cuprinse în el. Iacă acele consecinţe:

I. Se scriu aşa cum se aud, afară de esceptiunile ce se enumeră la No. III, următoarele 19 sunete, reprezentate fiecare prin litera iniţială din cele 19 esemple de vorbe, ce aci se aştern:

1. are, 2. bate, 3. cade, 4. dare, 5. este, 6. fagu, 7, grase, 8. intri, 9. iure, 10. lacu, 11. mare, 12. nare, 13. orbu, 14. parte, 15. rade, 16. sare, 17. tare, 18. ursu, 19. vulpe.

II. Celelalte sunete, cîte se mai aud în limba noastră ca derivate din cele de sus 19 originarii, se scriu fiecare cu aceeași literă ca și sunetul originariu din care se naște[XXI]. Aceasta este singura și unica regulă ortografică a limbii noastre, cum se vede din aplicarea ei în speciile[a] următoare:

1. duci, duce (din ducu), și prin urmare: cercetare, incingu etc.

2. frigi, frige (din frigu), și prin urmare: geru, gingia etc.

3. edi, verdi (din edu, verde), și prin urmare: dicu, diua etc.

4. cosi, arsi (din cosu, arsu), și prin urmare: siuerare, sioreci etc.

5. bureti, lati (din burete, latu), și prin urmare: tinere, tinta etc.

6. calli, molli (din callu, molle), porcella (din porcellu), și prin urmare filiu, paliu, taliu, liertare, margella, floricella etc.

7. remaniu, puniu (din remanere, punere), și prin urmare: calcaniu, petroniu, cuniu etc.

8. arandu, jurandu (din arare, jurare);-cerendu, avendu (din cerere, avere); - însă: frigundu, tacundu, placundu, torcundu (deși din frigere, tacere, placere, torcere, dară ca să nu se șuiere[b] c și g scriindu: tacendu, frigendu etc.); -omorire (din morire), și prin urmare: riu, ridu, rima [rîmă] etc.

9. calcare, batutu, rasura (din calcu, batu, rasu); -versu, appesu (versi, appesi); - perceputoriu, batutoriu

---

a. speciminele, exemplele; b. să nu se citească drept africate.

(din perceputu, batutu); - puține: locuire (din locu); rotundu, locusta, apoi co spre distincțiune[a] de ca, și prin urmare compusele: coci [căci], déco [dacă], pentruco etc.; cum și: lungo [lîngă], peno [pînă], dupo [după].

10. domna, domne (din domnu); dorme, dorma (din dormu), și prin urmare: forte, morte, torta, costa etc.

11. cresca [crească], omenesca [omenească] (din crescu, omenescu), și prin urmare: cresta, ferestra etc.[XXII].

Consonantele d, s, t au sunet șuierat[b] nu numai cu i, ca în esemplele de sus, ci și cu e după dînsele, cînd după acest e vine sc, st, ll, rr sau r urmat de altă consonantă: putredescu, passesci, catellu, intellegu, terrina, termu, serpi, desertare.

Semnele pe vocalele sau sub consonantele derivate sînt de prisos, întru cît pronunția lor este determinată prin lege fonetică. Numai la cazurile care ies din lege sînt necesarii următoarele semne[XXIII]:

1. gravul (`) în arà, cantà [ara, cînta], spre distingere de ara, canta [ară, cîntă]; laudàmu, aràmu [lăudam, aram], spre distingere de laudamu, aramu [lăudăm, arăm]; pati, facù [păți, făcu], spre distingere de pati, facu [pați, fac]. -2. Acutul (´): a. în ará, laudá [ară, laudă], spre a le distinge de ara, lauda și de arà, laudà; - b. în a pati, a tacé [a păți, a tăcea], spre a le distinge și de pati, tace [pați, tace], și de pati, tacea [păți, tăcea]. -3. Circumflesul pe a foarte obscur[c] fără n după dînsul: câtu, atâtu, mâiu. - 4. Apostrof (') în capr'a [capra], lun'a

a. deosebire; b. fricativ (z, ș) sau africat (ț)
c. întunecat, închis (î).

[lună], bun'a [bună], spre a le distinge de capra [capră], luna [lună], buna [bună] .

III. Sunetele derivate spurie[a], cari se amestecă pentru auz cu alte sunete originarii sau derivate, caută să urmeze aceeaşi lege generală, cum se vede din speciile următoare:

1. stricatione, stricatiosu [stricăciune, stricăcios] (din stricatu).

2. facia, judeciu [faţă, judeţ] (din facere, judecare).

3. coctu [copt] (din cocu), şi prin urmare: lacte, lucta, octu, derectu etc.

4. putrediune, vescedire [putrejune, veştejire] (din putredu, vescedu).

5. pasci, pasce (din pascu), şi prin urmare: sciu, scientia [ştiu, ştiinţă].

6. inglitire, vegliare, ocliu, vecliu, pareclia, ureclia etc. [înghiţire, veghere...], cum şi pronunţă parte din români[XXIV].

7. mesa, feta, pena etc. [measă, feată, peană], cum şi pronunţă unii români şi cum se aude mai la toţi în mese, penne, fete.

8. taliandu, molliandu, vegliandu etc. [tăind...] (din taliare, molliare, vegliare) [tăiere...].

9. rogare, portare (din rogu, portu); - convenire [cuvenire], collegere [culegere], carbone, monte, natione, ratione etc. (nationale, rationare).

10. sene, tene [sine, tine] (din se-ne, te-ne), şi prin urmare: dente, tendere, parente etc.; - pedeca, scutecu etc., cum se şi pronunţă de mare parte a românilor.

11. lucratoria, vorbitoria [lucrătoare, vorbitoare] (din lucratoriu, vorbitoriu); se scia, se fia

---

a. alterate.

[să știe, să fie] (din scire, fire).

17. [...] Din puținele pînă aci spuse asupra ortografiei se vede lămurit că cele 19 semne ale alfabetului român cu care se reprezintă cele 19 sunete originarii ale limbii noastre, ajung spre a se scrie toate cuvintele limbii noastre, nu numai cele de origine curat romanică, ci chiar și cele de origine străină cari au intrat mai demult în uzul limbii la una sau altă parte de români. Prin urmare celelalte semne din alfabetul latin: k, q, x, y, ch etc., se vor aplica numai la acele vorbe de origine neromanică, care n-au căpătat încă pe deplin, prin vulgarizare, dreptul de cetate română[XXV].

... ...

COMENTARII

I Autorul subînțelege prin "idiomul roman, vulgar" limba română în primele ei etape de existență.

II Autorul încearcă, prin cele cinci forme ale rugăciunii citate (dintre care prima este în latină, iar ultima - în româna contemporană autorului, dar notată într-o ortografie extrem etimologizantă) să reconstituie fazele de tranziție ale latinei spre română (variantele II, III și IV sînt reconstrucții aparținîndu-i lui Laurian). El arată că este dificilă fixarea în timp a anumitor modificări pe care le presupune, dar greșește pornind de la latina clasică. În varianta II sînt postulate ca modificări: căderea consoanelor finale (*nome < nomen; *advenia < adveniat; *regnu < regnum), schimbări fonetice prin analogie (*teu după *meu < meus), deschiderea unor vocale (*nobe < nobis), schimbări morfologice (substituirea formei pasive sintetice prin cea analitică: sanctificetur vs sanctifice se, a dativului sintetic prin cel analitic: debitoribus vs a debitori, modificări ale genului: panem nostrum vs pane nostra), schimbări de topică (libera nos vs ne libera) și lexicale (sed vs vero) etc. În varianta III apare demonstrativul (*ellu, *elle, *ella) cu tendința de a deveni articol definit, realizat ca atare în varianta IV (nome'le "numele", pane'la "pînea").

III Înaintea acestui pasaj, Laurian oferă o mostră de lingvistică romanică comparată, prezentînd 23 de versiuni ale rugăciunii "Tatăl nostru" în limbile romanice occidentale și dialecte ale lor, pentru a ilustra atît unitatea (pe bază latină) cît și diversitatea lor (dialectală). "Toate națiunile, de la Bosforul Tracic pînă la Strîmtoarea Gaditană" sînt popoarele romanice apărute pe teritoriul fostului Imperiu roman (neamurile "care nu se încadrează aici" fiind popoarele stabilite ulterior în Balcani și Pannonia: slavii de sud și maghiarii). Starea de lucruri care a adus "cîștig" propagării culturii universale a fost expansiunea limbii latine, Laurian gîndindu-se, în spirit romantic, la refacerea unei unități lingvistice panromanice.

IV Cuvintele "primare" sînt cele autonome semantic-sintactic, iar cele "secundare" sînt instrumentele gramaticale și cuvintele relaționale.

V "Denominativele" corespund în linii mari declinabilelor, iar "predicativele" corespund conjugabilelor (verbelor).

VI Întreaga clasificare a părților de vorbire expusă aici se bazează pe criteriul "dichotomic", fiecare clasă subdivizîndu-se în altele două.

VII Pasajul prezintă, corect, etimologia articolului definit românesc în pronumele latin demonstrativ de depărtare, în privința căruia se arată posibilitatea proclizei (ille homo, rom.pop. ăl om, în ortografie etimologizantă ellu omu) și a enclizei (homo ille, rom. omul, în ortografia etimologizantă a autorului din momentul 184o, omu'lu).

VIII Expresia trigonometrică, sunînd în limba română contemporană astfel: "Sinusul este egal cu jumătatea de coardă corespunzătoare arcului dublu", conține termeni proprii științelor matematice (sin "sinus", unghi, coardă), inintelegibili pentru neinițiați, chiar dacă unii dintre ei (unghi, coardă) sînt achiziționați din limba curentă.

IX Este vorba de științele exacte, depășind domeniul așa-numitului simț-comun ("viața comună").

X Nu este vorba de un elitism științific a priori, ci de sinteza experienței generațiilor succesive de cercetători ai unui domeniu sau altuia, concretizată într-o terminologie specifică.

XI Aluzie la limbile romanice occidentale, în variantele literare ale cărora stilul științific avea o tradiție mai îndelungată.

XII Prin "limba noastră în genere" trebuie înțeleasă aici limba română literară.

XIII "Muma învață" este latina clasică (dar, desigur, după cum încă Petru Maior atrăsese atenția, nu din aspectul clasic al latinei descind limbile romanice, inclusiv româna, ci din aspectul ei popular), iar cele "trei surori cultivate" sînt italiana, franceza și spaniola.

XIV Prin cultivarea științelor variate se va desăvîrși cultivarea limbii române literare, odată cu formarea limbajelor de specialitate, ceea ce s-a și realizat mai cu seamă începînd din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în urma procesului cunoscut în romànistică drept "reromanizarea" (ori chiar "relatinizarea") limbii române literare moderne.

XV Definirea scrierii alfabetice sau literale; "sunetele elementarii" corespund fenomelor din terminologia lingvistică actuală.

XVI Sistemul fonologic al limbii române contemporane cuprinde 7 vocale și 22 de consoane (inclusiv oclusivele palatale [k'],[g'] și africatele [č],[ğ], deci 29 de foneme, cifră apropiată de limita inferioară menționată de autori.

XVII Definiția principiului fonetic în ortografie, pe care autorii îl resping în favoarea aceluia etimologic, expus în fragmentele reproduse aici.

XVIII De fapt, vechea scriere chirilică a limbii române nu era întru totul fonetică (simplificări ale ei, pentru a o acorda în mai mare măsură la principiul fonetic, au întreprins în special Ienăchiță Văcărescu și Ion Heliade Rădulescu).

XIX Contraargumentul autorilor la principiul fonetic ar fi potrivirea lui pentru o limbă "primitivă" (primară, originară), în timp ce limba română este una "derivată" (evoluată, dezvoltată din latină). Principiul etimologic în ortografia românei, pentru care militează autorii, n-ar fi avut, poate, nevoie de nici o justificare deosebită, dacă limba română ar fi fost notată în mod neîntrerupt de-a lungul istoriei cu caractere latine. Chiar tranziția de la grafia chirilică la aceea latină a românei a pregătit terenul principiului fonetic, problema care se punea în mod firesc fiind aceea a

transliterării românei dintr-un sistem grafic într-altul. În această situaţie, opţiunea pentru principiul etimologic însemna, în fond, întoarcerea la un trecut îndepărtat din istoria limbii române.

XX Se recunoaşte aici dificultatea introducerii unui principiu riguros etimologic şi chiar caracterul exagerat ("estremitatea") al unei astfel de întreprinderi. Ca urmare, sistemul ortografic propus în prefaţa dicţionarului reprezintă un progres faţă de ortografia utilizată în Tentamen criticum..., punînd în lumină un etimologism moderat, cu suficiente concesii făcute "fonetismului", dar şi cu numeroase ambiguităţi (cf. nota XXV).

XXI Sunetele "derivate" sînt, în general, acelea alternante (în forme flexionare sau derivate) cu unele dintre cele 19 sunete "originarii": [č] din [k], [ǧ] din [g] etc.

XXII Sub 1, autorii se referă la [č], sub 2 - la [ǧ], sub 3 - la [z], sub 4 - la [s], sub 5 - la [ţ] etc. Apar însă litere care nu notează nici un sunet: calli "cai" (prin analogie cu singularul), remaniu "rămîi I sg." (prin analogie cu infinitivul, de exemplu), ca şi litere variate pentru notarea unuia şi aceluiaşi sunet "elementar"; astfel [î] e notat prin a în arandu "arînd", prin e în avendu "avînd" - unde se insinuează şi principiul morfologic al apartenenţei formelor verbale la o conjugare sau alta -, prin u în tacundu "tăcînd" - din raţiuni de ordin fonetic, explicate de autori ("ca să nu se şuiere c" dacă s-ar nota [î] din e) -, prin i, în riu "rîu", dar şi prin â, în câtu "cît". Dacă pentru calli, remaniu regula scrierii cu ll şi n se poate "trage din limba română însăşi" (evocîndu-se, eventual, rostirea bănăţeană pentru al doilea exemplu şi cele similare lui), nu la fel stau lucrurile în privinţa grafiilor paliu, liertare, care trimit aproape direct la grafia latină.

XXIII Nu se mai admite sedila, introdusă cu un secol în urmă de către întemeietorii Şcolii Ardelene. Apar cîte două modalităţi de a nota pe [s] şi pe [ţ]: s în scire "ştire" şi si în siuerare "şuierare"; t în tinta "ţintă" şi ci în judeciu.

XXIV Pentru astfel de grafii, din intenţia limitării etimologismului extremist, prin eventuala evocare a modelului grafic latin, se recurge la evocarea pronunţării cuvintelor corespunzătoare în aromână.

XXV Alfabetul românesc cu caractere latine fiind redus la numai 19 litere, se lasă totuşi loc şi pentru alte litere aparţinînd alfabetul latin, dar numai pentru notarea "străinismelor" încă neadaptate la fonetica şi morfologia românească. O astfel de reducere - cea mai drastică din cîte se cunosc - a numărului de grafeme în scrierea limbii române, coroborată cu regulile ortografice de tip etimologizant, reprezenta, într-adevăr, realizarea unei mari economii de semne grafice, dar prezenta, pe de altă parte, inconvenientul a numeroase posibilităţi pentru omografia eterofonică (limitîndu-ne numai la exemplele date de fragmentele din Prefaţiune, reproduse aici: rima, coci, tinere sînt grafii cu cîte două "lecţiuni" posibile:"rimă" şi "rîmă", "coci" şi "căci", "tinere" (masc.,sing.,vocativ) şi "ţinere").Acest punct al sistemului a constituit, pe drept, ţinta a numeroase critici, dar şi a multor ironii şi calambururi, subiective, din partea adversarilor principiului etimologic în ortografia românei, între care unii scriitori de primă mărime, contemporani autorilor (Alecsandri, Odobescu, Hasdeu).

IOAN MAIORESCU

Personalitate marcantă a vieții cultural-politice din țara noastră. Ioan Maiorescu[1], pe numele său adevărat Ioan Trifu, s-a născut la Bucearda-Grînoasă de lîngă Blaj, în anul 1811.

În dorința de a sublinia înrudirea, după mamă cu Petru Maior, I.Trifu în anul 1837 și-a schimbat numele în Maiorescu, nume pe care fiul său, Titu, îl va face celebru în istoria culturii românești.

A urmat școala primară în satul natal, apoi cursurile gimnaziale la Blaj, unde s-a dovedit un elev eminent. După terminarea gimnaziului a studiat teologia, mai întîi la Cluj și apoi la Budapesta.

Fiind trimis la Viena pentru a-și lua doctoratul în teologie, I.Maiorescu respinge perspectiva impusă de părinți, care-l doreau preot în satul natal și, animat de aspirații mai înalte în legătură cu slujirea neamului său, a urmat în paralel cursurile de istorie și de filologie, discipline pentru care a făcut o adevărată pasiune și de care se va ocupa tot restul vieții.

Dornic să colaboreze mai strîns cu cărturarii de dincoace de munți, în vara anului 1836, I.Maiorescu vine în Țara Românească fiind numit profesor la Cernețiu-Mehedinți. În anul următor devine inspector școlar și apoi director al Școlii Centrale din Craiova. În 1838 este suspendat din învățămînt pentru activitatea publicistică în Foaie pentru minte, inimă și literatură, dar,

---

1. Date biografice după: Stoica Marin, Ion Maiorescu, Buc., Editura Didactică și Pedagogică, 1967.

după explicații și retractări, la scurt timp de la destituire, a fost repus în vechile drepturi. În 1842, din cauza unor intrigi, este din nou concediat; pleacă la Iași unde, pentru un singur an, funcționează ca profesor de logică, retorică și "facerea cuvintelor" la Seminarul de la Socola.

În august 1843 revine la Craiova unde e repus în drepturi și unde îl vor găsi evenimentele din 1848.

Guvernul provizoriu l-a trimis ca agent diplomatic la Frankfurt, unde a susținut cu competență și devotament interesele poporului român. I.Maiorescu a făurit chiar un plan de unire a tuturor țărilor române într-un singur stat.

Încheindu-și misiunea la Frankfurt, I.Maiorescu vine la Viena ca translator la Ministerul Justiției din Austria, continuînd și în această calitate să apere interesele românilor.

In 1857 face o călătorie în Istria, din care va rezulta lucrarea apărută postum Itinerar în Istria și Vocabular istriano-român. Revine în țară în 1859 și pentru scurt timp funcționează ca profesor de Istorie antică și Statistică la Colegiul din București, și în același an este numit director al Eforiei Școlilor din Țara Românească, funcție în care rămîne pînă în iulie 1861.

În 1863 îl găsim profesor de Istoria Românilor la Facultatea de Litere din București, dar în plină forță creatoare îl surprinde sfîrșitul, la 24 august 1864.

Continuînd tradiția iluministă a cărturarilor ardeleni, I.Maiorescu a înțeles rolul școlii în dezvoltarea culturii și în făurirea unității limbii și de aceea, în calitate de profesor și mai ales în cadrul funcțiilor importante pe care le-a deținut în adminis-

trația învățămîntului, a fost preocupat de organizarea școlii în sistem tripartit cu învățămînt primar, secundar și superior.

A acordat o importanță deosebită ridicării calității învățămîntului și, în acest scop, a alcătuit "instrucțiuni" pentru diverse aspecte ale activității didactice, fiind printre primii care au publicat asemenea materiale de îndrumare.

În obișnuitele-i discursuri rostite în calitate de director la incheierea anilor școlari, I.Maiorescu a subliniat importanța studiului limbilor clasice în formarea armonioasă a personalității și necesitatea învățării temeinice a limbii latine pentru a se ajunge la adevărata conștiință a limbii noastre.

Foarte actuală e și poziția lui I.Maiorescu cu privire la scopul educației care, în concepția sa, trebuie să fie în conformitate cu noile cerințe ale dezvoltării sociale.

O lucrare din ultima perioadă a vieții în care își expune ideile despre școală, este intitulată Reflexiuni fugitive asupra modificărilor și reformelor ce se introduc în rîndul instrucțiunii publice prin bugetul pe anul 1863 , semnată Un vechi profesor (I.M.).

Animat de dorința de a cuceri respect pentru poporul său, I.Maiorescu și-a îndreptat atenția spre studiul originii latine a limbii române și a poporului român. În acest scop, încă din perioada studiilor la Viena, începe să scrie lucrarea: Istoria Romanilor pe care a publicat-o în revista "Biblioteca Românească" a lui Zaharia Cercalechi - anul VIII - Buda - 1834 - semnînd pe atunci - Ioan Trifu.

Pe linia aceluiași interes se înscrie și lucrarea "Itinerar în Istria și Vocabular istriano-român" apărută postum în două ediții: prima în Convorbiri literare,

Iaşi, 1874 şi a doua, publicată de Titu Maiorescu, Buc.,1900.

Scopul acestei lucrări, din care am selectat şi textul de mai jos, este acela de a demonstra unitatea românilor istrieni cu cei din Dacia lui Traian, iar argumentul principal îl constituie unitatea de limbă pe care autorul caută s-o determine prin compararea de fapte lingvistice, pentru strîngerea cărora foloseşte ancheta pe teren. Din păcate, manuscrisul redactat sub formă de itinerar, a fost pregătit pentru publicare de către I.Maiorescu numai pînă la pagina 63 tipărită. Paginile următoare (63-88) au fost adăugate de către editor - T.Maiorescu - după însemnările tatălui său şi partea aceasta poartă subtitlul: Datinile şi uzanţele Românilor din Istria.

Volumul se termină cu Vocabularul istriano-român pe care I.Maiorescu l-a lăsat parte pe fişe aşezate în ordine alfabetică, parte într-o a treia carte de notiţe după care cuvintele au fost compilate.

ITINERAR ÎN ISTRIA ŞI VOCABULAR ISTRIANO-ROMÂN. *)

Itinerar în Istria

Iunie şi Iulie, 1857.

Susnievizza. Vineri 26 iunie, 1857; Observări generale asupra limbii istriane. Sîmbătă 27 în călătorie din comună în comună. Duminică, 28, la Biserica de la Villa-nuova, convorbire cu parohul despre joc.

Vineri 26 iunie ieşii de dimineaţă spre poalele muntelui Maggiore, unde aflai mai jos fetiţe şi feciori păscînd oile. Fetiţele ca şi prin Ardeal şi în cele mai multe părţi ale ţărilor române, erau cu furca de brîu şi torceau lînă, materie din care se face cea mai mare parte a vestmintelor, atît de femei cît şi de bărbaţi.

Peste tot femeile p'aici rar se duc undeva, prin comune şi afară pe cîmp, fără ca să aibă furca de brîu, chiar şi cînd mai poartă ceva pe cap sau pe spate. Această datină o văzui şi prin toată Croaţia în anul 1849 şi e comună slavilor despre miază-zi, -ea e un argument mai mult despre influenţa romanilor, vechi locuitori ai acestui pămînt, asupra celor ce i-au subjugat şi stins. Feciorașii aveau în mînă cîte o carte (cniga, slav), din care se preparau pentru şcoala ce începea la 1o ore. Îndată ce mă văzură, se adunară pe lîngă mine, şi ca unii ce mă cunoşteau şi-mi cunoşteau şi scopul, începură a-mi spune o mulţime de lucruri, mai ales plante, care

---

*) Fragment după ediţia a II-a, publicată de T. Maiorescu, Buc., 19oo, p.28-39.

cum se chiamă, însă chiar în aceste, afară de spir[I] (spin), iarbă (ioarbă) şi lemne (e feminin), am aflat prea puţine numiri româneşti. Cu toate acestea am cules o bună cîtime de cuvinte. Studinţa[a] de a putea face pe aceşti tineri, dintre care unul fusese pe la Pola şi rupea şi italieneşte, ca să-mi conjuge un verb, a rămas în deşert. De cei bătrîni, care n-au învăţat carte, nu mă puteam mira că nu-i puteam face a scoate verbul din concret şi a-şi imagina pe cele trei persoane vorbind sub diverse împrejurări. Peste tot limba acestor români e seracă de espresiuni pentru concepte abstrase, ceea ce nu ne poate surprinde odată ce vedem că ea se vorbeşte numai în casă, prin urmare că cercul ideilor ce se exprimă prin însa e foarte mărginit[II]. De aici vine că cuvinte, substantive şi adjective, formate de verb[III], mai nu se află, decît în oare-cari fraze şi expresiuni izolate. Lucru de ex. există la toţi ca substantiv şi verb; dar lucrător nu se află. De la cred nu au credinţă, decît în singura frază a bee, (ei zic; beu şi bevu, bei, bee beem, beeţi, bev şi beu), -a vinde, a cumpăra în credinţă - adecă în credet, pe credet, ceea ce se zice în Transilvania[IV], în partea, unde din idiotismi conservaţi pînă astăzi se cunoaşte, că acolo se află strănepoţii romanilor[V] celor aduşi de peste Dunăre, şi în cîteva alte părţi. Dar m-am mirat de tinerii de cîte 13-14, cari învăţaseră în şcoala comunală şi dintre cari unii rupeau şi italieneşte, că nu-i puteam face a conjuga în limba lor. Drept că gramatică nu învaţă; însă cu toate aceste limba croatico-slavică, din care cînd intră în şcoala comunei nu ştiu nimic, văd că o învaţă şi fără gramatică şi fără explicare în limba maternă. Drept aceea fui constrîns a mă servi or de parohi, care le declinau şi le conjugau în limba slavă şi-i făceau apoi

---

a. stăruinţa.

să traducă în limba lor, or de aceia dintre dînşii cari ştiau italieneşte, şi cărora le conjugam italieneşte, făcîndu-i apoi să zică tot aceea în limba lor. Pe urmă luai în mînă Gramatica limbii slavice meridionali de Ignaz Al.Berlic (se pronunţă Berlity, ty, aproape de ce italienesc) şi le conjugam după ea, însă nu pretutindenea cu succes, pentru că limba croato-slavă ce vorbesc aceşti români, e foarte schimosită[b]. Cu toate acestea prin multă conversare în limba lor am recules în 3 zile toate formele mai mult din fraze casuali[c] decît din traduceri. Eu adecă nu m-am lăsat pe tabelele reculese de d. Covaci în înţelegere cu tînărul Micetici, mai vîrtos că examinîndu-le le-am aflat numai după analogie că-s eronee[d] în mai mulţi timpi[e]; ci am voit a le aduna din gura poporului[VI]. Aceasta mi-a fost de mare folos, pentru că numiţii, necunoscînd limba cum o vorbim noi în Dacia lui Traian, nu luară în consideraţiune unele vocale pronunţate numai ca semi-sunete. De exemplu: verbul luare (levare), a lua etc., ei îl puseră lau, lai, lae, lam, laţi, laut (iau, iai, ia, luăm, luaţi, iau), cînd în contra se aude în adevăr şi u pe jumătate şi l puţintel muiat, acolo unde noi îl muiem de tot[VII] de se face semivocală sau semiconsonantă. Se aude în adevăr: liau, liai, liea, luam, luaţi, liau. Participiul nu e lat, ci în adevăr luat, unde u abia se aude, etc. Impresiunea ce face la un român din Dacia Traiană cuvîntarea[f] acestor oameni cu limba lor, e variă[g]. Peste tot rămîne omul surprins, auzind, după un răstimp cel puţin de o mie de ani, - de cînd cu subjugarea romanilor din Panonia (Schiavonia şi Croaţia) şi

---

b. deformată, schimonosită; c. accidentale, întîmplătoare; d. greşite, eronate; e. mai multe timpuri; f. vorbirea; g. diferită, variată.

Dalmația a încetat toată comunicațiunea între noi și ei[VIII] - auzind zic aceleași sunete, aceleași forme de limbă, încît uneori ți se pare că ești în mijlocul Daciei. De ex. în cursul conversării cu tinerii mai mici, se îndrepta unul către altul ce venise mai tîrziu și-l întreba: vezuitu-mi-ai boili? unde în plural articolul în boi, e muiat chiar și l ca la noi, și alte asemenea Aici rămîi surprins de tenacitatea cea de fer a românului[IX]. Alte ori ți se pare că-ți cuvîntă într-o limbă cu totul străină, cînd cu toate acestea analizînd vezi că e vorba curat română, în care se schimbă unele litere[h], și se scurtă cîte un cuvînt compus. De ex. cînd mă sculam dintre ei, să plec în altă comună or să merg acasă, la salutarea mea "Domnul cu voi" mi se răspundea afară de Domnu și cu voi încă și bura coale, care la întîia auzire mi s-a părut străină, pe urmă mă dedai cu ele, convingîndu-mă, că nu numai schimbă pe n în r ci și pe a al nostru rar îl pronunță a curat, ci mai totdeauna oa[X], și așa din cale bună or bună cale iese bura coale[1]. Mai greu de înțeles mi-a fost cuvîntul compus oter, care în Valdarsa nu se aude nici măcar cu forma de oteri. I-am întrebat adecă să-mi spună cum zic alaltăieri, ce nu înțeleseră, pe urmă le explicai "ziua de nainte de eri" ori "de nanta de eri" ori de "rentie de eri"[2] și-mi respunseră "oter". Le spusei că nu capesc[i]

---

1. Aceasta e cu atît mai de mirare cu cît ei pe o nu-l fac niciodată oa, ci-l pronunță totdeauna pur: more, morte, mora (conjunctiv de la moriu, și substantiv de la mola), cînd noi dincontra, de cîte ori va veni după el în silaba următoare un e, a ne intonate, îl modificăm ca cînd l-am diftongi în oa.
2. Toate acestea sînt în uz, în loc de mai înainte, mai nainte, înainte, rentie nu e alta decît ininte ce se zice la locul nașterii mele și împrejur, în loc de înainte.

h. în sens de sunet; i. înțeleg (după lb. italiană).

şi-mi respunseră explicînd-o prin preste eri, precum zic la poimîne "preste mîne". În ziua dintîi rămăsei în părere că oter e străin, deşi slavii nu-l aud. Dar a doua zi îl analizai mai bine, după progresul ce făcui, şi văzui că nu e alta decît "alaltă-eri"[XI] pentru că ei de regulă lasă afară pe l cînd e împreunat cu altă consonantă[XII], şi apoi modifică totdeauna atunci pe a de va fi înaintea acestor două litere: De exemplu ei zic oabu în loc de alb, coadu în loc de cald, oatu în loc de alt, oata în loc de alta (însă oa sînt diftongite, şi nu se aude pură niciuna, ci confuze amîndouă) ş.c.l. Prin urmare pricepui că oter e prescurtare de oate-eri[1]. Nu puţin mi-au frecat capul cu cuvîntul coromac, cu care cei de sub Monte Maggiore numesc căciula lor, singurul acoperămînt de cap ce au. Ştiam bine că nu e slavic cu toate acestea nu-i puteam afla consîngene[j] în Dacia noastră; deşi el exprimă lucru de primă necesitate, al cărui nume nu se pierde uşor decît de regulă deodată cu capul. Abia după trei zile, mutînd pe n în r şi eşindu-mi la lumină conomac, conamac mi veni în minte a transpune silabele şi îndată descoperii în America coromacului pe comanacul nostru[2]. Mutarea

---

1. În Schitazza, în 6 iulie, am aflat tot oter, iar în 8 iulie, cînd în Castua am vorbit întîia dată cu Cici sau Jeiani, am constatat, că aceştia zic oata-eri. Aici am aflat pentru prima oară; vorbesc înţeleg, arete, berbece cu distingerea ce se află în unele părţi ale României, mai ales în stînga Oltului etc.

2. Nu mi-a mai rămas îndoială, după ce în Schitazza văzui că nu zic coromac ci comarac, apoi mai tîrziu la Cici iar comarac, şi încă nu căciulei, ce nu poartă, ci pălăriei; prin urmare scrilaşul lui Sajevici, ce în adevăr se aude în Susnievizza, e o numire generală ce la slavi înseamnă coperămînt peste tot; iar comanac (s.comarac) e adevăratul nume al căciulei şi pălăriei.

j. înrudite.

lui r în n nu era pentru mine nimic nou, știind marea aplicare a bravilor noștri mocani sau moți de a uza această permutare[XIII], care e uzată și în Moldova, deși nu așa des. Jajet (ЖАЖЕТ), în loc de deget, îmi era cunoscut și din Banat; asemenea tot din Banat îmi era cunoscut tyatya în loc de tata; însă în Valdarsa se aude și tyatya și ciacia. Aceste modificațiuni ale lui te în tye și chiar în ce, sunt cunoscute ardelenilor, unde se aud pe alocurea amîndouă, de ex. unii zic laptye, alții lapce, etc.; modificarea lui te în tye e uzată și în România Mică[k] pe sub munți, mai ales în ținutul Jiului de sus și în Mehedinți[XIV]. Adaug, însă, că în Istria afară de cuvîntul tyatya = tată și de rentye = înainte, n-am mai dat peste această modificațiune a lui t. Iar cît pentru tată și mamă, deși istrienii zic astăzi tyatya și maia, însă pruncii sugaci pînă către doi ani ai etatei zic mama, tata și apoi părăsesc aceste vorbe. Alte singularități au în privința lui l; a) că, împreună cu românii din Rumelia, Macedonia, Tesalia, Albania și Grecia de astăzi pe l nu-l moaie[XV] în acele cuvinte, unde în rădăcina latină e cl și unde noi cu italienii muiem cu totul pe l.

---

k. Oltenia.

(chiar, chiăm = ital. chiaro, chiamare, etc.). Fraţii istriani ca şi macedo-românii îl moaie foarte puţin, încît mai nu se simte modificaţiunea, şi poţi pronuncia cliar, clam, reţinînd pe l întreg şi adăugîndu-i numai pe i fără ca să vatăme urechia istrianului[1].
b) asemenea tot pe l între două vocale îl moaie ceva mai puţin decît italienii, însă tot mai mult decît în cl, de exemplu gălĭina, pulĭu (puiul nostru şi pasere) filĭu[XVI] etc.
c) Faţă de cele însemnate aici, e de mirare că l adpus[l] la substant. masculine ce es[m] în u, dispare mai totdeauna, lucru ce nu ne surpinde cînd ştim, că în unele părţi ale Ardealului şi în alte părţi ale românimei se face asemenea[XVII]. Ştim că şi la noi se zice în popor "omu bun, lucru rău", etc., în loc de "omul bun, lucrul rău", etc, şi altă diferenţă între statul[n] absolut şi cel concret nu e decît că în acest din urmă se pronunciă u (omu) în substantiv, iar în statul absolut se pronunciă om. Dar ne surprinde, că în înmulţit[o] rom. istriani îl moaie de tot în contra analogiei limbei române din drepta Dunărei, încît dispare cu totul, şi

---

1. pl şi fl rămîn întregi ca la toţi românii; însă de mirare, că pe verbul plac, pe care însă l-am aflat numai impersonal, l-au italianizat, şi încă rău, precum îl pronunţă într-o mare parte a Istriei. Românii istriani zic adecă: piaje (piame) cu e final lung şi deschis, ca în infinitivul cel scurtat al verbelor din a doua conjugaţiune latină, de ex. ca în vede(re) etc. Cauza lungirei lui e final poate să fie în analogia ce o vom indica mai jos vorbind despre formaţiunea verbelor prin analogia lui -escu. Asemenea ţin pe l între două vocale şi-l modifică în r tot acolo unde îl ţinem or modificăm noi: de ex. ola, mole, fole (am semnat[p] că o se pronunciă totdeauna pur) or per, peri (perii capului), fecior, picior.

1. pus la urmă; m. sînt; n. starea; o. plural. p. am semnalat.

sună ca la noi omiri buri. Iar în substantivele masculine ce es în e se află le pretutindenea=carle (care-le), cîre-le, fole-le.

d) Altă singularitate e, că după ce aceşti români foarte rar pronunciă fără de articol numele substantive masculine ce es în e, după ce dar articolul în nominativul statului determinat se află totdeauna la urma substantivului în e, în Valdarsa[1], declinaţiunea cu articol în urmă e perdută în genitiv şi dativ[XVIII]; omu, di omu lu (şi lui) omu, di lu omu; în înmulţit tot aşa: omirili (omiri), di omiri, lu omiri, di lu omiri. Dar e mai de mirare declinaţiunea celor masculine ce es în e, prin urmare la care articolul le e adpus. Acest articol rămîne în toate cazurile lipit de substantiv, însă ne schimbat, de ex. cîre-le (cînele) de cîrele, lu (şi lui) cîrele, di lu (de la) cîre-le etc.; aşa carle (care-le), di carle, lu carle, di lu carle. Cu toată această formă de declinaţiune, e învederat că articolul şi la aceştia e la urmă, şi numai s-au dezvăţat a declina cu el dinapoi[XIX]. Prin urmare nici din acest punct de vedere diferenţă esenţială nu e între noi şi românii din Valdarsa.

Din cele ce însemnarăm despre l nu se poate încheia[r] nimic asupra întrebării; dacă aceşti români se ţin de românii din dreapta ori de cei din stînga Dunărei[XX]; pentru că deşi văzurăm că l urmează mai mult

---

1. Şi în Schitazza tot aşa; iar la Cici se declină cu articolul la urmă, cel bărbătesc ca al nostru al tuturor, cel feminin cu l netopit şi muiat numai puţin, întocmai ca la macedo-români; de ex. a mulierlei, mulierlei.

r. conchide.

datina românilor din dreapta Dunărei, însă cu toate acestea vedem în pierderea lui în singularul substantivelor masculine în u și în totala lui muiere în plural datina românilor din Dacia lui Traian.

Mai încolo românii istriani au vorba ce se află numai la macedo-români precum mușatu (pro frumos)[1] etc., deși aspirează ca grecii cuvintele ce încep cu r și produc prin aceasta schimositura acestor cuvinte; au pronuncia macedonică a lui au în av[XXI] cu toate că v nu sună chiar așa de plin ca la maced., însă le lipsesc două modificațiuni caracteristice, prin care limba româinilor din dreapta Dunărei se distinge de a noastră în cea mai mare parte a Daciei Traiane și anume:

1. Românii istriani pe b înainte de i nu-l fac niciodată g nu zic gine, orgi ș.c.l., în loc de bine, orbi, ca macedo-românii și o parte de ardeleni și moldoveni[XXII]; asemenea nici pe p înainte de i nu-l fac k nu zic kicior, kierg în loc de picior, pierd, etc.[2].

---

1. În locul naşterii mele, un loc ce se ține de acea parte a Ardealului, unde limba arată că s-au așezat romanii aduși de regele L. de peste Dunăre, se aude și mușatu; dar se zice numai pruncilor celor sugaci și pînă la 2-3 ani, de către mume or alții care îi desmiardă și e de mirare că atunci se pronunță u final și în adjectiv și în substantiv, întocmai ca la macedo-români, de exemplu: mușatu, copilu. Asemenea în locul naşterii mele se află chindisescu[s] ce-l au numai macedo-românii.

2. Cu toate acestea au altă datină singulară de a interpune pe l muiat acolo, unde noi ceilalți, și italienii în unele, punem după p un i sau mai bine semi-consonanta j (cum se pronunciă la italieni și germani) adecă "pierd"- românii istrieni zic plierd (cu l muiat). Un singur cuvînt-cît am putut observa-face excepțiune, adecă piept. În Valdarsa îl pronunciă cliept. În Schitazza nu zic cliept, ci pliept, va să zică nici excepțiunea aceasta nu e generală. În celelalte nu se țin de macedo-români.

s. a țese (la gherghef), a împodobi.

2. Românii istriani nu pronunciă pe c înainte de e și i ca tz cum fac macedo-românii[XXIII], ci pronunciă în cele mai multe ca ч (tsch) întocmai ca noi[XXIV], iar în unele cu un sunet mijlociu între ч și z, însă mai aproape de ч . Aceasta se vede și de acolo, că celelalte seminții le-au dat sub Monte-Maggiore numele de Ciribiri, Ciciriani, Ciciliani, iar celor de pe muntele Cars numele de Cici, și pămîntului, ce în seculii mai dincoace se afla populat încă de ei, numele de pămîntul cicilor. (Tschitschen Boden, terra dei Cici), cînd de altă parte macedo-românilor se dede numele de Zinzari[XXV]. Această pronunciă a românilor istriani trebuie a se considera cu atît mai caracteristică și înrădăcinată, cu cît în dialectul italic din Istria mai nu se aude ce (tsch), ci pretutindenea tz, ba încă chiar și z. De exemplu zic: ditze și dize în loc de dice, piatze în loc de piace, cînd din contra românii, care fără îndoială au luat pe piaje (ПІАЖЕ) de la italieni, deși nu l-au făcut chiar ce dar cel puțin l-au muiat din z în j sau Ж [1].

3. În conjugațiunile verbilor nu e nici o diferență esențială între românii cei din dreapta și cei din stînga Dunărei[XXVI]; cu toate acestea sînt oare cari singularități la fiecare, însă atunci istrianii se apropie mai mult de noi. De exemplu verbul ajutător avere

1. Să nu uit a argumenta din datina italienilor despre m.z de la Mare de a pronuncia tz și z în loc de ce, av în loc de au, apoi din faptul că venețianii au adus în secul-XV și XVI colonie din Morlacea și că românii cei de astăzi din Istria numesc pe acei morlachi italianizați tot morlachi și încă în batjocură, iar aceștia pe aceia țigani care au făcut cuiele pentru Isus... și din ura aceasta; că poate numai morlachii sînt pur cutzovlachi.

în prezent, istrianii îl conjugă în două forme, dintre cari una e cu totul singulare. Ei zic:

Singular	Plural
J'ám şi J'àm	Noi arem şi noi avem
T ari T'ai	Voi areţi şi voi aveţi
Je(Ie=el) are	Eli ar şi eli au şi av

Se vede aici că după ce noi avem are în a treia persoană singular, noi încă nu sîntem străini de arem, areţi; însă după ce istrianii au şi ei avem, aveţi diferenţă nu e. Cînd însă am vine ca verb ajutător, noi ştim că la macedo-români, rămîne, de exemplu în timpul trecut, întreg ca în prezent, d.e. Noi avem făcut, voi aveţi făcut, etc., cînd istrianii zic ca noi: am, aţi făcut etc.

În fine istrianii au o datină singulară în verbii formaţi prin -escu, fie din rădăcina romană fie din cuvînt împrumutat de la străini, adecă în a treia persoană singular nu pun terminaţiunea în -sce, ci o lasă afară şi în locul ei lungesc pe e ce rămîne final. D.e. capescu, capesci, capè, capim, capiti, capescu, aşa tendescu(intendere ital.-entendere franc.=înţeleg, pricep). Se vede dar că şi pe piaje adoptîndu-l de la italieni, l-au dat după forma celor ce se formează prin -escu, deşi la istrieni vine ca impersonal.

Din acestea şi altele se vede că aceşti români nu se pot trage nici numai din macedo-români, nici numai din daco-români şi poate nu se trag nici din amîndouă aceste ramuri de români, ci sînt romanii aceia, care au fost totdeauna de la începutul colonielor romane, anume romanii, care au bătut pe primii slavi (după Nestor) de la Dunăre, romanii care au ţinut Panonia, Schiavonia, Sirmiul, Croaţia şi Dalmaţia, - prin

urmare care, căutînd spre răsărit, tindeau braţul lor cel stîng fraţilor lor din Dacia lui Traian începînd de la Banat încolo, iar braţul cel drept fraţilor lor din Dacia lui Aurelian, din Tesalia, Macedonia şi Albania, - romanii ce s-au format aici începînd de la 200 înainte de Chr., acei romani, care în timpurile cele grele, cînd începură barbarii a izbi în Dacia Traiană şi Aureliană, vor fi receput[r] la sine pe mulţi din acei fraţi, care vor fi cercat scăparea lor alergînd sub aripele vechei mume[XXVII]. Însă despre limbă dinadins mai pe urmă, precum şi despre concluziunile istorice[XXVIII]....

VOCABULAR ISTRIANO-ROMÂN.

Acesta, acest pronume demonstrativ fem., de la acest, v. acest. Se zice şi simplu aceasta. (diese).

acel, plur. aceşti[s]; femin. acea, acele, ca şi la noi. (jener)[XXVIII].

acest, plur. aceşti; pron.demonst.mascul, acest, aceşti. Se zice şi aist, cest şi ist. N.B. În toate aceste, prin o excepţiune singulară, c se pronunciă cu un sunet ce e un mijloc între ce şi ţ (dieser).

acia, aci, aici, însă ceva mai la o parte. Acia se aude şi în Ardeal şi în alte părţi. În Berdo, în Istria se zice şi cia tot în această însemnare. (nebenbei).

acmoce şi acmocea, acmu, amu v. acmu (jetzt).

acmu, acum, amu. Acmu se află şi în cărţile noastre cele vechi. Se zice şi acmocea (jetzt).

ac, plur. ace, de cusut, ca la noi. (Nähnadel).

adap, a adăpa, adăpat, adăp. (trönke, Ztw)[t].

aduc, a aduce, adus, aduc. Soarele nu aduce ploaie mi zice o fată în Susnevizza (bringe).

adur, a adura, adurat, a aduna. Nu e uzitat pretutindenea. (semmle).

---

r. primit; s. greşit în loc de acei.
t. zeitwort "verb" (germ.).

NOTE

I Spir = spin,cu rotacismul maramureşean.

II Corect înţeles raportul dintre dezvoltarea limbii şi folosirea ei în diferite domenii ale vieţii sociale.

III Deşi în principiu, prin natura sa, substantivul e mai concret decît verbul, totuşi I.Maiorescu are dreptate cînd afirmă că, în raport cu verbul de bază, substantivul şi adjectivul derivate au sens mai abstract - observaţie care ne relevă un fin simţ lingvistic.

IV Aici,şi de altfel în mai multe rînduri pe parcursul lucrării, observăm convingerea autorului cu privire la unitatea de origine a românilor din Transilvania cu cei din sudul Dunării - convingere bazată pe fapte de limbă.

V Rezultă şi ideea continuităţii românilor în ţara noastră.

VI Fapt ce dovedeşte că I.Maiorescu a înţeles importanţa cunoaşterii limbii vii prin ancheta pe teren.

VII Vezi şi nota XV privind evoluţia diferită a sunetului l în istriană şi dacoromână.

VIII Rezultă că I.Maiorescu consideră că istrianii sînt autohtoni. Vezi şi nota XXVI.

IX Explicarea conservării limbii printr-o trăsătură de caracter a poporului nostru nu este tocmai convingătoare. Trebuie să presupunem că în grupurile compacte de istrieni, graiul strămoşesc a fost folosit fără întrerupere, ceea ce explică păstrarea asemănărilor cu dacoromâna, arie laterală şi izolată, cu arhaisme.

X I.Coteanu în Elemente de dialectologie a limbii române, Buc.1961, p.156, vorbeşte de două variante ale lui a în istroromână; un a neaccentuat care corespunde lui a din dacoromână şi un a, vocală totdeauna accentuată, cu valoare de a posterior, asemănător cu cel din dialectul bănăţean, cu care nu are însă legătură. I.Coteanu observă că acest a a fost interpretat diferit de către dialectologi: G.Weigand îl consideră "un diftong cu accent plutitor", Bartoli - tot diftong, S.Puşcariu - un "monoftong".

Se vede că înaintea lor I.Maiorescu a înregistrat această particularitate fonetică a istroromânei și a interpretat-o ca "diftongarea lui a".

XI Explicație corectă.

XII Dispariția lui l urmat de consoană este un fenomen caracteristic istroromânei și este explicată prin influența croatei. (Vezi Tratat de dialectologie românească, Scrisul românesc, Craiova, 1984, p.586).

XIII De fapt coromac a fost explicat prin calomacus cu rotacizarea lui l. Deci l-r ci nu n-r (rotacism maramureșan); în dacoromână r--m-n--m prin asimilare (cămănac).

XIV De observat grija cu care I.Maiorescu subliniază răspîndirea unei asemănări lingvistice între istroromână și limba din nordul Dunării cu scopul vădit de a dovedi unitatea inițială a acestor idiomuri, țintind prin astfel de argumente concluzii cu privire la istoria poporului român.

XV Caracteristică menționată și de cercetările ulterioare.

XVI Idem.

XVII Cercetările dialectale mai recente vorbesc în general de dispariția lui l în finală absolută.

XVIII Trăsătură morfologică pe care o întîlnim și în caracterizările recente ale istroromânei.

XIX Interesantă concluzie pentru sublinierea asemănării dintre istroromână și dacoromână și subtilă observație privind procesul de adoptare a unui model străin în flexiunea substantivului.

XX Vezi nota XXVII.

XXI Consonantizarea semivocalei u a fost explicată prin influență croată.

XXII I.Maiorescu menționează absența palatalizării labialelor, dar nu pomenește de dentale, care, potrivit cercetărilor ulterioare, urmează aceeași linie a palatalizării.

XXIII. Cercetările ulterioare consemnează că, dimpotrivă, c latin urmat de e şi i (şi i) a devenit ţ; ţer "cer", ţere "cere",(vezi; I.Coteanu op.cit., p.159).

XXIV Fonetismul acesta a fost explicat ca împrumut din sîrbo-croată (I.Coteanu, op.cit.,p.159).

XXV Poreclă dată aromânilor după felul cum pronunţă numeralul cinci-ţinţi.

XXVI Afirmaţie cam exagerată, dacă ne gîndim că deşi nu sînt diferenţe în ceea ce priveşte formele verbale, totuşi există deosebiri în ceea ce priveşte categoriile gramaticale (aspectul şi timpul).

XXVII În ciuda unor afirmaţii atît de certe privind autohtonia istrienilor, ulterior dialectologii noştri au formulat alte ipoteze referitor la această problemă. Mai recent, în Tratat de dialectologie românească, 1984,p.553, se afirmă că: „Teza autohtoniei românilor în Istria nu se sprijină pe nici un argument serios de ordine istorică sau lingvistică. Astăzi este general acceptat că istroromânii sînt urmaşii vlahilor balcanici despre care vorbesc (sub numele Vlahi, mai tîrziu Morlaci) numeroase documente din Bosnia şi Croaţia (......) în evul mediu".Potrivit autorilor Tratatului menţionat,rezolvarea problemei ar fi condiţionată de răspunsul la întrebarea: "unde, cînd şi cum s-au format limba şi poporul român" (p.553).

XXVIII Promisiune pe care autorul nu a mai avut timp s-o împlinească.

ARON PUMNUL

Născut la 27 noiembrie 1818 la Cuciulat, lîngă Făgăraş, Aron Pumnul a fost istoric şi istoric literar, filozof, publicist, militant politic, profesor şi animator al vieţii spirituale româneşti din Bucovina. Un loc aparte ocupă în istoria culturii româneşti ca precursor al lingvisticii naţionale.

A studiat la Odorheiul Secuiesc, la Blaj şi la Cluj. Devine profesor de filozofie la Blaj, în 1843, an în care este trimis ca bursier la Colegiul teologic "Sf. Barbara" din Viena (specializare în filozofie şi teologie). Acolo audiază cursuri de istorie, drept şi romanistică; citeşte şi traduce din operele filozofilor antichităţii şi ai secolului al XVIII-lea. Revenit ca profesor la Blaj (1846), unde ţine prelegeri de filozofie raţionalistă, colaborează totodată cu Timotei Cipariu la redactarea periodicelor "Organul luminării" (1847-1848) şi "Învăţătorul poporului". A fost unul dintre cei mai activi mobilizatori ai Adunării populare de la Blaj (aprilie 1848), premergătoare aceleia de pe Cîmpia Libertăţii (mai 1848), devenind "concepist" al Comitetului revoluţionar permanent de la Sibiu. Arestat de soldaţi ai regimentelor secuieşti, evadează şi ajunge la Bucureşti, unde guvernul revoluţionar provizoriu îl numeşte "comisar de propagandă". Obligat să părăsească şi Ţara Românească, străbate Moldova şi se stabileşte în cele din urmă la Cernăuţi, cu sprijinul familiei Hurmuzachi. Momentul sosirii lui în Bucovina (noiembrie 1848) este evocat de Iraclie Porumbescu. La Cernăuţi devine redactor al revistei bilingve (româno-germane) "Bucovina", obţinînd prin concurs (1849) postul de profesor de limba şi literatura

română la liceul german, unde îl va avea ca elev, mai tîrziu, pe Mihai Eminovici. În 1861 a fost ales membru de onoare al Societății pentru literatura și cultura română din Bucovina. A murit la Cernăuți, la 24 ianuarie 1866, înainte de a fi împlinit 48 de ani, tristul eveniment inspirîndu-i tînărului Eminovici versurile de debut: elegia "La mormîntul lui Aron Pumnul".

x

În domeniul istoriei literare, într-un moment în care prin literatură se înțelegea - în sens foarte larg - orice fel de manifestare spirituală în formă grafică, Aron Pumnul are meritul alcătuirii primei antologii de literatură română: Lepturariul românesc, 4 vol., Viena, 1862-1865 (cuprinzînd peste o sută de autori) - prin care se afirmă și ca pionier al literaturii didactice românești - și pe acela de a fi dat prima periodizare a istoriei literare naționale, în care consideră momente de răscruce anii 1780 (data apariției gramaticii lui Micu și Șincai) și 1828 (data apariției gramaticii lui Heliade), delimitări preluate și de istoriografia mai nouă a lingvisticii noastre[1].

Ca teoretician literar, a lăsat un mic manual de poetică românească (Foarma din afară a poeziei române), inițiat de asemenea din necesități didactice, dar rămas neterminat, care suferă și de neajunsul unei terminologii artificiale, proprii autorului.

Din perspectiva istoriei lingvisticii naționale are meritul de a se fi ocupat primul, mai pe larg, de

---

1) cf. Istoria lingvisticii românești, coord.: acad. Iorgu Iordan, București, 1978.

formarea cuvintelor, într-un studiu rămas și el neterminat (Formăciunea cuvintelor românești), păstrat în manuscris pînă la 1889, cînd l-a publicat I.G.Sbiera. Din acel studiu reproducem mai jos cîteva fragmente, reprezentative pentru concepția raționalistă a autorului în problemele de normare a limbii.

Pumnul s-a mai ocupat de scrierea limbii române, fiind unul dintre promotorii ortografiei fonetice și propunînd chiar o variantă proprie de adaptare a alfabetului latin la scrierea românei, variantă folosită de el în Grammatik der rumänischen Sprache fur Mittelschulen, Viena, 1864, și în Lepturariu... (cu oe pentru [ă] și cu diacritice suprascrise în literele c̄i, ḡi, s̄i, t̄i, pentru [č],[ğ],[ş̌] și [ţ]). Sistemul lui nu s-a extins, dar a avut meritul de a fi exprimat, practic, prima opoziție față de sistemul ortografic etimologizant al latiniștilor. Scrierile în care Pumnul tratează probleme de ortografie sînt: Literele corespunzătoare firei limbii românești (1845), Neatîrnarea limbii românești în dezvoltarea sa și în modul de a o scrie, Binescriința limbii românești cu litere romane și Convorbire între un tată și între fiul lui asupra limbii și literelor românești (toate trei, din 1850)[2].

În privința istoriei limbii a afirmat, pe linia inițiată de Petru Maior, descendența românei din latina populară (dar și bizareria ascendenței românei asupra latinei clasice), punînd în evidență și unitatea limbii române din punct de vedere geografic.

Portretul pozitiv al lui Pumnul trebuie completat prin menționarea contribuției lui deosebite la dezvolta-

---

2) Ele sînt adunate în culegerea Voci asupra vieții și însemnătății lui Aron Pumnul, precum și scrierile lui mărunte și fragmentare (394 pagini), întocmită de I.G.Sbiera și publicată la Cernăuți în 1889.

rea învăţămîntului naţional în Bucovina.

Dar aceste merite au fost umbrite, pînă aproape de alunecarea în uitare, de extravaganţele la care l-a dus poziţia proprie în problemele îmbogăţirii vocabularului românesc. Fonetismul promovat de el, cunoscut şi sub denumirea peiorativă "ciunism" (fără a se referi de data aceasta la ortografie), reprezintă o atitudine puristă în privinţa adaptării neologismelor de origine latină: se încerca modificarea complexelor sonore în acord cu "legile" fonetice ale tranziţiei de la latină la română, a căror acţiune încetase, în mod obiectiv, demult. În felul acesta, lat. observationem, compositionem, de exemplu, erau "adaptate" de Pumnul în formele obsărbăciune, cumpusăciune, ca şi cînd aceste complexe sonore ar fi fost transmise în mod nemijlocit românei (cf. subst. moştenite plecăciune, rugăciune etc.).

Raţionalist nu numai în filozofie, ci şi în concepţia sa lingvistică, Pumnul privea, aşadar, fenomenul lingvistic ca pe un obiect "a cărui modelare se poate face din exterior", ca şi latiniştii radicali. Esenţa concepţiei sale era însă purismul lexico-gramatical românizant[3].

Fonetismul pumnist, înţeles ca o "reactualizare" a legilor fonetice revolute, era completat de recursul masiv la calcuri (semantice sau de structură) după termeni tehnici în curs de internaţionalizare în lexicul literar al multor limbi europene de îndelungată tradiţie culturală. Astfel, întreaga terminologie lingvistică propusă şi folosită de acest învăţat, în contrast cu tendinţa dominantă în epocă (de împrumutare a lexemelor latino-romanice), era formată din românizări şi "neaoşizări" ca: substăţiv (eventual nume) "substantiv", însuşiţiv "adjectiv", cităţiv (eventual număral) "numeral" zicămînt "verb", lucrăţiv "activ", pătimiţiv "pasiv",

---

3. cf. Istoria lingvisticii româneşti, cit., p.39.

Cda. 287/987 fasc. 22

zăcut "supin", singural "singular", multariu "plural" foarmă "afix", sămînţă "sens" etc., etc. O atitudine similară, în acelaşi moment istoric, aveau latinistul românizant moldovean Gh.Săulescu şi transilvăneanul N. Bălăşescu.

Deşi recunoscuse, în ceea ce priveşte îmbogăţirea vocabularului, numai două căi fundamentale: externă (prin împrumuturi, pe care, practic, nu le acceptă totuşi) şi internă (prin formaţii derivate, proprii românei), Pumnul recurge în bună măsură la o a treia cale, aceea combinată, a calcurilor, printr-un "etimologism" sui-generis. El se dovedeşte însă inconsecvent uneori, atît în privinţa "fonetismului" (cf. oscilaţiile sîngural - singural; cumpunere - compusăciune ş.a.), cît şi în privinţa calcurilor (cf. oscilaţia neapărat - neapăravăr, cu suf. neologic -(a)bil, adaptat prin "fonetism", probabil după indispensabil).

Cu toate că s-ar putea vorbi de o "şcoală bucovineană de gramatică" (Aron Pumnul, Vasile Ianovici, Theoctist Blajevici-Soimul), cu oarecari influenţe asupra gramaticilor elaborate de I.Cetăţanu (1876), I.Circa (1878), V. Ionescu (1879) şi M.Străjan (1881, cu ediţii ulterioare), totuşi fonetismul pumnist a avut un ecou slab şi efemer, reminiscenţe ale lui apărînd, sporadic, în scrieri ale elevilor lui Pumnul, un Ion al lui G.Sbiera, un Iraclie Porumbescu, sau scriitorul sas de limbă română J.Karl Hintz (I.C.Hinţescu) din Braşov, autor al unei culegeri de proverbe româneşti[4]. De notat că şi B.P.Hasdeu fusese, în

4) cf. I.C.Hinţescu, Proverbele românilor (1877), Ediţie îngrijită de Constantin Negreanu şi Ion Bratu, Cuvînt înainte de I.C.Chiţimia, Ed.Facla, Timişoara, 1985.

tinerețe, adept al "fonetismului", poziție pe care avea s-o părăsească însă foarte repede.

Criticat vehement de către D.Petrino, V.Alecsandri și mai ales T.Maiorescu, fonetismul avea să dispară în scurt timp de pe scena disputelor culturale din a doua jumătate a secolului trecut. Eminescu, recunoscînd că opiniile lui Pumnul nu erau "bune" în multe privințe, le găsește scuzabile în altele - în primul rînd ca reacție la adresa "etimologismului absolut" latinizant.

Nu se poate încheia această prezentare fără a se arăta că, în pofida exagerărilor caracteristice curentelor extremiste opuse, subiective și erudite, care au fost etimologismul latinist al lui Laurian, Massim ș.a. și purismul fonetist al lui Pumnul, ele au avut totuși și consecințe, îndepărtate și indirecte poate, dar pozitive, printr-o oarecum paradoxală complementaritate: impunerea ortografiei fonetice (respinsă de latiniști, dar susținută în felul său de Pumnul) și îmbogățirea lexicului românesc modern prin împrumutarea ca atare a numeroase cuvinte de origine latină (respinsă de Pumnul, dar apărată de către latiniști).

FORMĂCIUNEA CUVINTELOR ROMÂNEŞTI[x]

Însemnătatea şi împărţiciunea formăciunii cuvintelor

Cuvintele înfăţişează închipuinţele sau cugetinţele[a] noastre, iar foarmele cuvintelor înfăţişează referinţele[b] închipuinţelor şi cugetinţelor noastre. Drept aceea[c] se cere neapărat ca să avem în limbă atîtea cuvinte, cîte închipuinţe şi cugetinţe putem avè, şi atîtea foarme de cuvinte, cîte referinţe pot avè cugetinţele sau închipuinţele noastre; deci de n-am avè cuvînt pentru oarecare închipuinţă sau cugetinţă, neci foarma pentru oarecare referinţă de cugetinţă, atunci pentru acea cugetinţă trebuie sau să producem[d] un cuvînt sau să-l împrumutăm; asemene şi pentru referinţă sau trebuie sě producem o foarmă sau să o împrumutăm; pentru că, de

---

x) După: Aron Pumnul, Voci asupra vieţii şi însemnătăţii lui, dimpreună cu documentele relative la înfiinţarea catedrei de limba şi literatura românească la gimnaziul superior din Cernăuţ, precum şi scrierile lui mărunte şi fragmentare, publicate de d-rul Ion al lui G.Sbiera (Editura Societăţii pentru cultura şi literatura română în Bucovina), Cernăuţ, 1889; fragmente din secţiunea a IV-a, Scrieri mărunte şi fragmentare, scrierea nr.5 Formăciunea cuvintelor româneşti, p.254-270. Fragmentele reproduse aici se află la paginile 254-257, 261-262, 263, 264-267; am păstrat punctuaţia originalului, cu foarte puţine intervenţii, notate între paranteze pătrate.

a. noţiunile; b. raporturile, relaţiile; c. Aşa stînd lucrurile; din acest motiv; d. să creăm.

n-am produce, nice n-am împrumuta cuvîntul şi foarma cerută, n-am avè cu ce răspica[a] cugetînţa, neci referinţa aceea de cugetînţă. Mai departe, fiindcă în limba românească încă s-au vîrît în decursul timpurilor ca şi într-alte limbe, cuvinte străine den limbele popoarălor cu carile au trăit năciunea noastră în decursul timpurilor de la 106 după Crestos şi pînă astăzi, din cari cuvinte străine unele se învoiesc cu firea limbei noastre[b] iar altele îi cuntrăzic[c] şi o strică sau o defoarmă: de aceea unii din cercetătorii limbei cred că am trebui să scoatem den limbă-ni toate cuvintele cele străine, şi în locul lor să producem altele, sau cel puţin să împrumutăm de la limbile romanice (lătina, ităliana, ispana, portugala, frînceasca), şi aceştia se numesc pureşti rădăcinali[d] iar alţii cred că cuvintele cîte le avem astăzi în limbă-ni să le păstrăm neatinse, fie ele româneşti sau străine, şi aceştia se cheamă ruginiţi, carii se ţin de cele apucate[e], fie bune, fie rele, ca orbul de gard[I]. Noi vrem să urmăm drumul de mijloc şi ne ţinem de îndreptariul[f] următoriu: den cuvintele străine să scoatem den limbă-ni numai acelea carile cuntrăzic firii limbii noastre şi acelea care nu răspică cugetînta ce s-ar cuveni să o răspice; pentru că cele întîie strică firea limbei noastre, precum sînt: blagoslovenie, slugă, slujbă, isnoavă ş.a., iar celelalte sînt minciunoase[g], precum sînt mai toţi ţărmurii ştiinţiali[h], d.e.grămatică, etimologie, filologie, filosofie, logică, metafisică ş.a., carile înseamnă: ştiinţa literelor, a rădăcinelor, iubirea vorbirii, iubirea înţelepciunii, ştiinţa minţii sau

a. exprima; b. s-au adaptat la specificul limbii; c. contravin, intră în contradicţie cu; d. purişti radicali; e. preluate,moştenite; f. principiul; g. inadecvate la noţiunea exprimată; h. termenii ştiinţifici.

a vorbirii, ştiinţa pestefirească, - cînd ar trebui să însemne: ştiinţa limbei, a firii cuvintelor, cercetăciunea limbei, fiinţa ştiinţei, a cugetării, a cunoştinţei, carile româneşte s-ar zice: limbămînt, vorbămînt, ştiinţa limbistică, ştiemînt, cugetămînt, cunoscămînt[II]. Din acestea urmează neapărat că noi avem trebuinţă de a mai produce cuvinte şi foarme, atît pentru cugetînţele noastre şi referinţele lor, pentru carile n-avem cuvinte şi foarme, cît şi în locul cuvintelor şi foarmelor carile trebuie să le scoatem din limbă-ni pentru că-i strică fiinţa. Ca să nu rătăcim în astă producere şi împrumutare, se cere neapăraver să cunoaştem firea[a] cuvintelor româneşti, pren carea ea[b] se difereşte[c] de toate limbele celelalte, chiar şi de surorile sale; să ştim foarmele cuvintelor deduse[d] şi modul cum se deduc[e] cuvintele cu alte foarme. Numai aşa ne putem feri ca să nu rătăcim pren limbele străine, cum e [sic!] lătina, ităliana, ispana, portugala, frînceasca; ci să turnăm în foarmele limbei noastre toate cuvintele şi foarmele ce trebuie să le mai producem sau să le împrumutăm dentr-altele[III]. Limba se înmulţeşte pren deducere şi pren cumpunere. Atît deducăciunea cît şi cumpusăciunea cuvintelor se face pren închegăciunea[f] altor doauă cuvinte[g], dentre carile unul înseamnă cugetînţa iar celălalt referinţa cugetînţei. În deducăciune[h] premerge cuvîntul care seamnă cugetînţa, iar cel ce seamnă referinţa cugetînţei se adauge aceluia ca foarmă[i], de esîmplu: păros, săpunariu, bunătate dentre carile păr, săpun, bun înseamnă cugetînţe, iar [-]os, [-]ariu, [-]ătate înseamnă referinţa cugetînţei,

---

a. natura, caracterul; b. limba română; c. se diferenţiază; d. derivate; e. (se) derivă; f. alipirea; g. (aici, şi mai jos) morfem,-e ; h. derivare; i.afix.

adecă plin, are, este, va să zică de păr plin (cum e plin corpul de oase), săpun are (cel ce are săpun de vîndut, sau de păzit, sau de făcut), bun este (ce este bun, ce are în sine fiinţa bunului). În compusăciune premerge cuvîntul[a] care înseamnă referinţa, iar cuvîntul ce înseamnă cugetînţa se adauge acestuia şi se încheagă cu el, precum: desfac, premerg, produc, desţărez[b], săptămînă, demîneaţă ş.a. în care cuvintele[a]: des[-], a[-], pre[-], pro[-], des[-], săpătă[-](şepte), de[-] înseamnă referinţe, adecă des (năpoi, de-a îndărătele), a (către subieptul vorbitoriu), pro (de la subiept încolo, năinte), des (despărţiciune de), săptă (şepte = cuvînt număral sau cîtăţiv), de (năinte de ceva); iar cuvintele duc, fac, merg, duc, ţărez, mîne înseamnă cugetînţe, precum: fac (dau unui lucru fiinţă), duc (mişc, sau port, sau trag un lucru de la mine la alt loc), merg (mă mişc cu picioarele cu o mişcare cumpătată[c] ordinarie[d] de la un loc la altul), duc (ca mai sus), ţărez (dau cuiva dreptul de a se aşeza într-o ţară), mîne (ziua ce urmează după cea de astăzi); în cuvîntul demîneaţă (dimineaţă) sînt închegate trei cuvinte[a], adecă de[-], mîne, [-]eaţă: cel dentîi şi cel den urmă înseamnă referinţe, adecă de[-](năinte), [-]eaţă (estere, fiinţă), iar cel den mijloc, adecă mîne, înseamnă cugetînţa; pren urmare acest cuvînt[e] este deodată[f] şi cumpus şi dedus[IV]. Împreunînd acum cugetînţele înfăţişate aici cu referinţele de mai sus, căpătăm următoarele cugetînţe şi referinţe închegate: desfac (stric fiinţa unui lucru), aduc (mişc un lucru de la un loc la mine, sau de la mine la tine, cu care vorbesc), premerg (mă mişc cu pecioarele de la un loc la altul, dar năintea altuia, sau mai năinte decît alţii), produc (duc un lucru de unde este mai departe; fac ca un lucru să fie într-un loc unde nu era pînă acum), desţărez (iau cuiva dreptul de a locui

---

a. morfem,-e; b. exilez; c. moderată; d. obişnuită; e. dimineaţă; f. simultan.

într-o țară și-l depărtez dentr-însa), săptămînă (șepte mine, șepte zile), demîneață (năinte de ființa zilei de mîne)[V]. Den acestea se vede totodată cîtă economie sau prescurtăciune au făcut mintea omenească în vorbire sau în arătăciunea[a] cugetînțelor, pren deducăciunea și cumpusăciunea cuvintelor; căci, de esîmplu, cugetînțele și referințele « fac ca un lucru să fie acolo unde nu era mai năinte, ori[b] a fost el undeva mai năinte de aceea, ori[b] nu a fost nicidecum », care se răspică cu 91 de sunete simple, le răspică numai cu 6 sunete simple, adecă prin « produc ». Căștigul[c] ce răsare de aici pentru ușurătatea în căștigăciunea[d] și iutea comunicăciune a științelor, și a desvoltăciunii spiretuale este necalculavăr[e] și necumpătavăr[f] [VI]. Formăciunea cuvintelor se împarte în deducăciune și cumpusăciune.

---

a. indicarea; (aici) exprimarea: b. fie că...,fie că...; c. Avantajul; d. dobîndirea; achiziționarea; e. incalculabil; f. inestimabil.

A. Deducăciunea cuvintelor române
I. Deducăciunea substățivelor

a) Foarmele prin carile se deduc substățive de la substățive

1. oi, oaie. Pren astă foarmă se deduc toate substățivele cuncrescute[a] a căror sămnînță se poate cugeta într-o cîtătate[b] cu mult mai mare decît se cugetă ordenariu[c], de esîmplu: om, omoi (om de tot mare); bărbat, bărbătoi (bărbat de tot mare) [...] ; muiere, muieroaie (muiere de tot mare); fată, fătoaie (fată de tot mare) [...] etc.

Obsărbăciune. În limba poporului se mai întrebuințează astă foarmă și spre înfățișăciunea genului bărbătesc sau femeiesc la acele viețuitoare carile nu au foarme destinse[d] pentru îmbe genurile, precum: vulpe, vulpoi (bărbătușul[e] de vulpe) [...] ; lup, lupoaie (femeiușca[f] lupului) [...] .

Însă aceasta nu se poate aproba, pentru că foarma aceasta înseamnă măriciunea sămnînței[g] cuvîntului, iar nu foarma genului[VII]; căci foarma genului se înseamnă în limba românească în cuvintele netărmurite[h] în e pren sunetul ă, atît la substățive cît și la însușițive, de esîmplu: vecin, vecină [...] ; bun, bună [...] etc.; pren urmare, tot așa trebuie însămnat genul și în asemeni nume, precum: lup, lupă; urs, ursă; cerb, cearbă; căprior, căprioară; leu, leie sau leină [... ...] . Iar cele țărmurite în e pot însămna prin e îmbe genurile, ca și însușițivele, precum: pomul verde, frunză verde; deci va fi: iepure, iepurele (bărbătușul); iepure, iepurea (femeiușca); pește, peștele (bărbătușul); pește, peștea (femeiușca) [...]etc.;

---

a. concrete; b. cantitate; c. de obicei; d. distincte; e. masculul f. femela; g. augmentarea sensului; h. neterminate.

iar forma oi, oaie se va întrebuința pentru măriciunea sămnînței cuvintelor, după firea ei.

... ...

5. ior, ioară. Asta încă-i foarmă micșurătivă[a] pentru substăține și însușițive, precum: frate, frățior; soră, sorioară [...] ; cuminte, cumincior, cumincioară [...] ; boz, bozior = bojor = bujor[VIII].

... ...

c) Foarmele pren carile se deduc substățive de la substățive și zicăminte

1. mînt. Astă formă este cuvîntul minte, și înseamnă ființa lucrului însămnat pren rădăcina cuvîntului, sau unealta pren carea lucrînța[b] sau pătimința[c] sămnată pren rădăcina cuvîntului de la care se deduce. Cu astă foarmă se pot deduce cuvinte de la nefinițivul scurtat[d] al tuturor zicămintelor limbei românești și de la unele substățive; d.e. a jura, jurămînt (ființa jurării, sau scrisoarea pren care se arată jurarea) [...] ; a așeza, așezămînt (așezămînt limbămîntal = syntaxis; soțial, cetățenesc, bisericesc, constitutio, institutio; științial= = systema etc.); [...] a îmbrăca, îmbrăcămînt (îmbrăcăminte = multariu) [...] ; a crede, crezămînt; [...] a simți, simțămînt [...]; a frînge, frîngămînt (nu fragment) [...]; a despărți, despărțămînt (departament e zis frîncește) [...] ; a învăța, învățămînt; a eveni[e], evenemînt (nu eveniment, că-i lătinește); a se tîmpla, tîmplămînt[f] [...] ; a adeveri, adeverămînt (Syllogismus, Dosotei zice «cugetățitură») [...] ; limbă, limbămînt (ființa mintea, spiretul, sufletul limbei); os, osămînt (moaște e cuvînt slăvenesc).

---

a. afix diminutival; b. acțiunea; c. răsfrîngerea acțiunii; d. infinitivul scurt; e. a se întîmpla, a avea loc (latinism, cf. lat. evenio); f. istorie (pumnism).

Obsărbăciunea 1. Cuvintele rugăminte, îmbrăcăminte întrebuințate de unii în singural, sînt smintite[a], pentru că astă foarmă e a multariului, iar în singural sună, ca și celelalte, în mînt, d.e. rugămînt[IX].

Obsărbăciunea 2. Pren astă foarmă se pot face în limba românească toți țărmurii științiali (termini technici) cu mult mai bine și mai răspicativ[b] decît în toate celelalte limbe. Deci noi însămnăm unii, după cari apoi se pot forma și ceilalți fără nici o greutate: literămînt (abecedariu, bucoavnă) [...] ; limbămînt (gramatică); vorbămînt (etimologie); așezămînt limbariu (sintacsă); scriemînt (ortografie); rostemînt (prosodie); numerămînt, cumputămînt (aritmetică, algebră, matematică, hambac[c]); măsurămînt (geometrie); tîmplămînt (istorie); descriemînt pămîntal (geografie); firemînt (fisică); știemînt (filosofie); cugetămînt (logică); cunoscămînt (metafisică); simțămînt (estetică); pretinzămînt (iuridică); cuvenemînt (etică, moral); crezămînt (dogmatică); propunămînt (metodică); spirămînt (psicologie); cîntămînt (poetică); cuvîntămînt (retorică); predicămînt (omiletică); stelămînt (astronomie) etc.[X]

... ...

d) Foarmele pren carile se deduc substătive de la însușitive

1. ătate (ate). Astă foarmă este însuși zicămîntul formal "este"[XI] și înseamnă ființa cea formală sau mintală (ideală) a însușietății de la carea se deduce, precum: bun, bunătate (ființa mintală a bunului,

---

a. greșite; b. expresiv; clar; c. abac (?).

bunul cel nemăterial însuşi); strîmb, strîmbătate; rău, răutate (răătate ar suna rău); greu, greutate; viu, vietate; om, omenătate; scump, scumpătate; propriu, proprietate [...]; uşor, uşurătate; plin, plinătate; gol, golătate [...]; surd, surdătate; generos, generosătate, sprinten, sprintenătate.

... ...

e) Foarmele pren carile se deduc substătive de la zicăminte

... ...

5. iune. Astă foarmă se deduce de la nefinițivul scurtat şi de la zăcutul[a] zicămintelor, şi cînd se deduce de la nefinițiv înseamnă spațiul sau persoanele peste care se întinde pătimirea sămnată pren rădăcina cuvîntului, sau starea pătimițivă a acelora; iar cînd se deduce de la zăcut înseamnă starea pătimițivă sămnată pren rădăcina cuvîntului. Deci astă foarmă se poate apleca[b] numai despre[c] subieptul sau despre obieptul pătimițiv, iar nu despre cel lucrățiv; pren urmare astă foarmă e opusă de-a dreptul celei în [-]are, [-]ére, [-]ere, [-]ire, luate de la nefinițivul întreg[d]; d.e. stricat, stricăciune (ce se strică); a boteza, boteziune, botejune (starea pătimițivă a acelui ce se botează, nu cea lucrățivă a acelui ce botează); [...]; a purta, porciune (lucrurile cîte se poartă odată în mînă sau în vas); a rege[e], regiune (spațiu peste care se tinde regerea sau gubernarea cuiva, precum: regiune pămînteană: o țară sau mai multe țări peste cari se tinde gubernarea unui domnitoriu; re-

---

a. supinul; b. aplica; c. la, în privința; d. infinitivul lung; e. a conduce, a cîrmui (latinism, cf. lat. regō), part. res "condus, cîrmuit".

giunile aeriane sau cereşti; spaţiul peste care se tinde gubernarea sau regerea soarelui sau a zeetăţii; ş.a.; va să zică spaţiul, sau persoanele gubernate sau rese, cuprinse într-o unătate mai naltă înţelesuală[a]); [...] ; înţelept, înţelepciune; uscat, uscăciune; amărît, amărîciune; răspicat, răspicăciune (espresiune a zis lătineşte); ferit, fericiune; referit, refericiune (relăciune [sic!] e zis lătineşte); poşăzut[b], poşăzuciune (posesiune e lătineşte); etc. - Cu astă foarmă se pot deduce cuvinte cu sămînţă pătimiţivă[c] de la toate zicămintele.[XII]

Obsărbăciune. Despre foarma aceasta a urmat multă dispută între români. Unii adecă, ne'nvăţîndu-şi limba după limbămîntul[d] ei, ci numai de la părinţi, sau poate numai de la şerbitori, nu înţăleg însemnătatea foarmelor, şi de aceea întrebuinţează o foarmă lucrăţivă[e] în loc de una pătimiţivă, sau şi întors[f]; ei dară, neştiindu-şi limba, vreu să întrebuinţeze foarma "re" în loc de "iune", şi în loc de re iar tot re, adecă să răspice şi pătimiţivitatea[g] şi lucrăţivitatea[h] tot cu o foarmă. Unii vor să întrebuinţeze ie în loc de iune, şi să zică "aflare" în loc de "aflăciune"; stricare în loc de stricăciune; - sau formaţie în loc de formăciune; ocupaţie în loc de ocupăciune; naţie în loc de năciune; [...] etc., etc. - La acestea obsărbăm următoarele: De cînd s-au tipărit cărţi în limba românească, cam pe la anul 1580 şi mai năinte [,] şi pînă astăzi, se află în limba românească foarma "iune", cu însămnînţa arătată mai sus, care pren altă foarmă nu se poate răspica; aşadar, astă foarmă, în privinţa tîmplămîntală[i] a limbei, este o proprietate a ei, născută înainte de timpurile tîmplăturale conştiute[j]; cărţile cele vechi româneşti, scrise chiar în limba poporului,

a. într-un concept general; b. posedat (aici: fonetism pumnist); c. pasivă; d. structura gramaticală; e. activă; f. invers; g. caracterul pasiv; h. caracterul activ; i. istorică; j. istorice conştiente (epoca atestărilor).

sînt pline de astă foarmă. Iar foarma «ie» ca în ocupație, este foarte tinerică, ea se trage cam de pe la anul 1824 încoace, pe cînd începură românii a scrie romănește mai cu de-adinsul și, neștiind foarmele limbei sale, căci le ștersera fătălitățile tîmpurilor den capul lor, au început a lua foarma ie în loc de iune. Deci, fiindcă asta e foarma noauă în limbă-ni, am avè dreptul să-i întrebăm: pe ce temei o introduc? Pîn-acum însă n-au adus nime verun temei sănătos, fără[a] au zis unii că ie ar fi mai frumos sau mai plăcut decît iune, sau că ocupație ar fi mai scurt decît ocupăciune. Însă aste temeie sînt cu totul de nemic, pentru că ocupație stă[b] din cinci încheieture[c], și chiar din atîtea stă și ocupăciune; apoi ocupație nu sună nici mai plăcut, nici mai frumos decît ocupăciune; ca să ne convingă cineva despre asta, ar trebui să între adînc în simțămînt (estetică) și să ni spună ce-i frumosul și plăcutul în sine, ca așa, aplecînd[d] acele legi eterne, neschimbavere, la foarmele ie și iune, să ni arate că una răspunde[e] acelor legi, iar cealaltă nu. Însă dumialor nu au prea umblat pren ținutul sîmțămîntului[f]; căci atunci ar zice ca noi, că foarma ie este mai neplăcută pentru urechea românului, decît iune, pentru că forma ie, dedusă de la zăcutul zicămintelor, cuntrăzice atît firii limbei române și urechei românului dedate cu limba română, cît și sămnînței ce ar trebui să o aibă; pentru că în limba română se află, ce e drept, foarma ie, însă se deduce de la substătive și însușitive (și poate și de la nefinitivul zicămintelor); își are sunetul nalt[g]

---

a. ci numai; b. constă; c. silabe; d. aplicînd; e. corespunde; f. domeniul esteticii; g. accentul.

pe i,pe a doaua închieietură de pre urmă[a], precum preuție, și însemnă sau deregătorie, sau starea etății, moraletății, sau locul unde se lucră ceva anumit; însă foarma ie, dedusă de la zăcutul zicămintelor [,] însemnă pătimirea subieptului sau a obieptului, precum: formație (ceea ce se formează, nu cel ce se ocupă cu formăciunea) și are sunetul nalt pe a, adecă pe a treia închieietură de pe urmă[b], ce nu se află în toată limba românească în cuvintele deduse cu ie. Deci forma ie, dedusă de la zăcutul zicămintelor, cuntrăzice firii limbii românești și în privința sunetului înalt și în a sămnînței, pren urmare trebuie să cuntrăzică și urechii nestricate a românului, chiar de aceea în limba românească este și neplăcută și urîtă, deși, în sine cugetată, sau doară în alte limbe, poate să fie și frumoasă. Însă și mai mult; cei ce iau foarma ie în loc de iune, și zic, bunăoară «nație» în loc de năciune, aceia vin în cuntrăzicăciune[c] îndată ce vreu să deducă de la nație însușitive în [-]al și de la acelea substătive în [-]ătate, căci ei zic: național și naționalitate, ce însă nu se poate de la foarma nație, căci de la aceea s-ar deduce națial, națialitate, și de ce nu rămîn următivi (cusecinți = consequentes)? De ce vîră pe n la mejloc și după ce legi ale limbei române? Aici amuțesc de nou. Chiar și național și naționalitate sînt de tot neromânești. Românește bine este numai năciune, năciunal, năciunălătate, unde despre fiecare sunet se poate da cuvînt deplin[d] den legile cele universale ale limbei, sub carile stau toate cuvintele ei, și ni înfățișează o regulărătate miravără[e], carea în

a. pe penultima silabă; b. pe antepenultima silabă; c. contradicție (cu sine); d. justificare; e. admirabilă.

deșert o cauți în alte limbi.

Deci, foarma ie în loc de iune este tinerică în limba română, este cuntrăzicățivă[a] firii limbei, urechei române, chiar sămnînței sale, și în urmă chiar și însăși ea este o rană a limbei, înfiptă de fiii cei neprecepați; de aceea nici limba însăși, nici românii cari-și știu limba nu o sufăr, ci se îngrețoșează de ea ca de o rană a limbei sale, ca de o pată a sufletului năciunii sale, înfiptă într-însul pren neștiință.

Foarma iune nu se poate suplini pren re, bunăoară « stricăciune » pren « stricare », pentru că stricăciune e starea celui ce se strică, e dară pătimire, iar stricare e mișcarea celui ce strică, așadară e lucrare și nu pătimire. Deci, precum nu se poate zice: eu mă tristez cînd mă bucur, și eu pătimesc cînd lucrez, sau întors, chiar așa nu se poate zice nice stricare în loc de stricăciune etc.[XIII]

... ...[XIV]

a. în contradicție cu...

COMENTARII

I Abstracţie făcînd de terminologia personală şi de maniera prescriptivă caracteristică unor pasaje, textul acesta are meritul de a fi primul studiu consacrat formării cuvintelor în limba română, iar paragraful introductiv constituie un bun preambul teoretic, cu problemele expuse sistematic şi clar, relativ la căile de îmbogăţire a vocabularului. Animată de căutarea specificului limbii române, expunerea prezintă şi virtuţi didactice. Maniera de a trata probleme serioase pe un ton glumeţ,prin ironizarea atitudinilor opuse aceleia proprii, o va fi deprins Pumnul de la Heliade, a cărui operă filologică o cunoştea şi o preţuia.

II Seriile de cuvinte respinse de Pumnul sînt, după cum rezultă din exemple, pe de-o parte slavonismele (în special acelea caracteristice limbii liturgice româneşti de pînă în vremea lui) şi, pe de alta, neologismele (în special acelea de origine greacă veche). Pe acestea din urmă Pumnul le considera ca inadecvate în raport cu noţiunile exprimate (pentru că, de exemplu, termenul <u>gramatică</u>, derivat în antichitatea greacă de la v.gr. <u>gramma</u> "literă", desemna în secolul al XIX-lea altceva în raport cu ceea ce desemnase la origine) şi le respingea, propunînd înlocuirea cu termeni neaoşi, a căror expresie să fie "transparentă" la semnificaţie, care să fie uşor analizabili în interiorul limbii române. În realitate, ceea ce pentru Pumnul era "inadecvare la noţiune" nu era altceva decît <u>evoluţie semantică</u>, schimbare a sensului odată cu perfecţionarea cunoştinţelor umane despre limbă, cu dezvoltarea cunoaşterii în general. De aceea, neologismele "respinse" de Pumnul s-au păstrat totuşi în limba română modernă.

III "... să turnăm în foarmele limbei noastre toate cuvintele etc." este o frază al cărei ecou s-ar putea găsi în versul eminescian "A turna în formă nouă limba veche şi-nţeleaptă" (<u>Scrisoarea II</u>, 8). Prin felul în care formula ideea respectivă, Pumnul înţelegea fie adaptarea fonetică a cuvintelor noi, în acord cu "legile" fonetice ale tranziţiei de la latină la română, a căror acţiune încetase în mod obiectiv de mult (cf. <u>cumpusăciune</u>, "adaptare" fonetică a lat. <u>compositionem</u>), fie "adaptarea semantică" prin calcuri (cf. <u>limbămînt</u> pentru <u>gramatică</u>), ceea

ce ar fi avut ca efect, fără doar şi poate, îngrădirea limbii române într-un gen de provincialism sui generis, într-o izolare faţă de limbile de cultură ale Europei. Se poate presupune că modelul "adaptărilor semantice" i-l vor fi oferit lui Pumnul limbile germană şi maghiară, pe care, ca transilvănean, le cunoaştea bine: două limbi impenetrabile sau greu penetrabile la împrumuturi, în epoca autorului, recurgînd pe scară largă la calcuri semantice după greacă sau latină. Purismul pumnist nu a avut succes faţă de relatinizarea limbii române literare, împrumuturile latine savante impunîndu-se în cele din urmă.

IV Pentru Pumnul, formarea cuvintelor româneşti se reduce la derivarea cu sufixe ("deducere") şi la aceea cu prefixe ("cumpunere"), nefiind trecută cu vederea nici posibilitatea derivării parasintetice (cf. demîneaţă, "cuvînt.... deodată şi cumpus şi dedus"). Compunerea însă, în accepţia actuală a termenului, nu pare să fi fost luată în consideraţie, ea fiind - ce e drept - mai slab reprezentată în formarea cuvintelor româneşti (săptămînă, exemplu care s-ar putea încadra aici, nu este un compus românesc, ci panromanic, cf. it. settimana, sp. semana, fr. semaine, deci de dată latină; acest exemplu, neanalizabil în română, ca de altfel şi dimineaţă, arată clar că Pumnul, ca şi Heliade şi alţi filologi români contemporani, nu distingea între aspectele sincronice şi acelea diacronice ale problemelor tratate). În ceea ce priveşte interpretarea structurii derivatelor păros, săpunariu, bunătate, corectă sub aspect formal (al segmentării în morfeme), păcătuieşte în schimb, întrucîtva, sub aspect semantic, căci sufixele -ariu, -ătate nu au nimic comun cu verbele are, este (Pumnul glosînd săpunariu prin săpun are, şi bunătate prin bun este), dar apropierii sufixelor de formele verbale menţionate i se pot conceda oarecari virtuţi mnemotehnice, în acord cu scopul didactic al manuscrisului despre formarea cuvintelor, ca şi apropierii, pur formale, dintre sufixul adjectival -os (lat. -osus)de substantivul os (< lat. os, ossis), cf. "păros... va să zică de păr plin (cum e plin corpul de oase)"- Relativ la interpretarea sufixului -ătate se pot găsi detalii mai jos (cf. fragmentul din d) 1.) şi nota XII.

V Dacă se face abstracţie de suprapunerea perspectivelor sincronică şi diacronică şi de faptul, implicit, că unele formaţii cu care se exemplifică aici nu sînt create "pe teren românesc", această parte a preambulului teoretic rămîne valabilă şi astăzi printr-o bună analiză morfematică şi o corectă interpretare semantică a exemplelor citate.

VI Concluzia din penultima frază a preambulului, clar exprimată, este acceptabilă şi astăzi: formarea cuvintelor prin derivare cu prefixe şi sufixe (ca de altfel şi prin compunere, în accepţia ei actuală, absentă la Pumnul) este un factor de economie lingvistică.

VII "Obsărbăciunea" arată că autorul era conştient de polisemia afixelor, dar dezaprobarea acestui dat lingvistic obiectiv ("aceasta nu se poate aproba") şi ideea de a "impune" afixelor un uzaj monosemantic, reorganizînd totodată unele paradigme lexico-gramaticale, prin creare de forme noi (cf. infra, formele "feminine" propuse: *iepurea, *peştea), reprezintă o tentativă de intervenţie subiectivă în sistemul lingvistic. În şirul perechilor de substantive mobile menţionate de Pumnul, printre substantivele feminine propuse de el apar şi unele existente deja în limbă (cf. ursă, în sintagma Ursa mare, denumire savantă a constelaţiei care cuprinde în configuraţia ei şi elementele alcătuitoare ale constelaţiei denumite popular "Carul mare").

VIII "Deducerea" din urmă implică şi etimologia, după Pumnul bujor fiind o formaţie internă, românească, din boz. După DEX, rom. boz este comparabil cu ucr. boz şi magh. bodza, iar rom. bujor este împrumutat din bulg. božur. Etimologia propusă de Pumnul, prin interrelaţionarea fitonimelor româneşti ale plantelor Paeonia şi Sambucus ebulus, este tentantă cel puţin sub aspect fonetic, chiar morfonetic, din moment ce alternanţa z/j este obişnuită în derivarea diminutivelor (cf. oglindă/ oglinzi / oglinjoară şi obraz / obrăjor). Varianta bojor nu este o invenţie a autorului, ci o formă atestată. Etimologia internă bujor < boz + suf.-ior a fost susţinută recent de către Al.Ionaşcu (Comunicare prezentată la Sesiunea ştiinţifică de etimologie a Institutului de lingvistică din Bucureşti, noiembrie 1985.

IX Substantivele în -minte, într-adevăr plurale formale în faze mai vechi de limbă, deveniseră, încă înainte de epoca în care scria Pumnul, substantive colective, cel puțin unele dintre ele, de tipul singularia-tantum (cf. îmbrăcămintea, nu *îmbrăcămintele); altele căpătaseră și o formă distinctă de plural (cf. rugăminţile, nu *rugămintele). În limba română actuală se poate admite existența a două sufixe distincte: -(ă)mînt și -(ă)minte, chiar dacă - din punct de vedere istoric - al doilea este alomorf al primului. Ideea lui Pumnul este ca, eludînd situația din limba contemporană, să le reducă la unul singur: suf. -mînt, cu varianta de plural -minte, ceea ce nu mai corespundea de multă vreme stadiului de limbă respectiv. Se poate admite astăzi, cel mult, omonimia dintre suf. -minte (din îmbrăcăminte, de exemplu) și forma de plural a suf. -mînt (din jurăminte, de exemplu). Este evidentă aici, din nou, suprapunerea perspectivelor sincronică și diacronică).

X Exemplele înșirate sînt creații personale ale lui Pumnul, artificiale, "născute" aproape "moarte", cu o circulație efemeră, formate prin calc (semantic sau de structură) în general după modele eline (de notat că propunămînt "metodică" < a propune "a preda o disciplină"). Crezămînt "crezare, încredere" (înv.) și simțămînt "sentiment" (cf. fr sentiment) nu sînt formații pumniste.

XI Etimologie fantezistă, în subtextul căreia pare să subziste o interpretare a derivatelor cu suf. -(ă)tate în spiritul gramaticilor "raționale" (dacă se admite, de exemplu, că sintagma bunătatea omului este o expresie nepropozițională a judecății "omul este bun").

XII Distincția propusă aici: -are, -ere etc. [activ] vs -[(ă)c]iune [pasiv], este încălcată chiar de către autor, din moment ce folosește, inconsecvent, cînd deducere, cînd deducăciune cu același sens: "derivare". (Rezultatul procesului, "derivat" este desemnat de Pumnul prin expresia dedus).

XIII Ampla observație reprodusă aici prezintă interes prin cercetarea exhaustivă a aspectelor (fonetic, chiar eufonic, morfologic și semantic) ale sufixelor -ie (din fondul vechi) și -ie (neologic), sufixe paronime din punct de vedere accentual, și ale variantei -iune a celui din urmă. Autorul nu pare să-și dea seama de existența unui dublet etimologic

în perechea -iune (sufix romanic de proveniență occidentală) și -ie (sufix romanic achiziționat prin filieră rusă), dar exprimă cîteva idei corecte în cadrul discuției: "lungimea" unui complex sonor nu este măsurabilă în sunetele, ci în silabele lui componente; lipsa de omogenitate a paradigmei derivative nație (subst.), național (adj.), naționalitate (subst., derivat secundar) față de paradigma națiune (năciune, conform fonetismului pumnist), național, naționalitate (fiind de remarcat, totuși, că absența omogenității paradigmatice nu se poate reproșa limbii române, cum insinuează Pumnul, ci varietății modelelor străine, adaptate în română). Neajunsul amplei observații, dincolo de purismul fonetist dominant, este că autorul s-a pronunțat împotriva unei tendințe lingvistice care avea să învingă în cele din urmă: impunerea formei -ie în defavoarea formei -iune, ceea ce un Vasile Alecsandri anticipase (cu unele concesii, totuși pentru varianta -iune, în noțiune, moțiune), și păstrarea ambelor forme, cu specializare semantică, într-un număr restrîns de cazuri (tipul porție / porțiune).

XIV Studiul se oprește aici, fără a fi fost terminat. În continuarea textului publicat, editorul, I.G.Sbiera, adaugă o "urzitură" (schiță, ciornă), rămasă printre manuscrisele lui Pumnul, care cuprinde o listă de 68 de afixe, clasificate după criteriul părții de vorbire în care se încadrează formațiile cu ele, însoțite pe alocuri de exemple.

S U M A R

De unde şi despre limba noastră am zis în dizertaţiunea citată (De latinitate linguae Valachicae); cum că cel ce se ţine de forma limbii româneşti, numai acela poate să o nege a fi romană, carele nu o cunoaşte; iar cîţi au luat în dreaptă consideraţiune forma limbii româneşti, deşi prea puţini sînt pînă acuma, nu s-au îndoit de o număra în clasa limbilor romane, ex. Kopitar[X], Diez"[XI].

CAP.XLIV

Scopul Organului

Şi în urmă, ca să revenim şi la Organul de publicitate, ce ne-am fost ales, să ne fie depozitarul cercetărilor noastre literare,- scopul lui nu a rămas necunoscut înaintea lumii romane[d] literare, deşi viaţa lui fu mai scurtă[XII] după tristele evenimente, ce l-au precurmat, decît să-l poată şi ajunge, precum ne propusesem şi sperasem. Noi ne încercarăm, cu făclia aprinsă a cercetărilor filologice istorico-analitice[XIII], a revărsa o mai mare lumină asupra unor părţi ale limbii româneşti, ce ni se păreau nu destul de luminate, unele de cu totul părăsite. Şi cu toate că cuprinsul lui nu a fost restrîns numai la cercetări filologice, scopul însă tot i-a fost curat literar.

Obiectul dar mai de aproape, la care ne concentrarăm toate puterile, a fost această dulce limbă, căreia se închinară părinţii noştri ca unui idol viu şi însufleţitoriu, singurul tezaur, ce ne-a rămas de la ei ereditate neînstrăinată şi necomună cu alţii şi care ca un fir roşu singur e în stare de a ne conduce prin toate labirintele întunecate ale istoriei acestui popor antic[XIV].

Noi, care crescurăm şi am îmbătrînit în braţele filologiei limbilor, de care nu ne-a fost ruşine şi din care supsem cele mai dulci bucurii ale inimei, nu putem fără păcat neglija singura această ereditate părintească

---

d. române.

ce o avem de la cei ce după Dumnezeu ne deteră și viață. Lîngă acestea o predilecțiune către limba noastră și către studiul ei, ce o simțirăm în noi, încă nu ni s-ar putea pe dreptate imputa de păcat politic.

Toate limbile sînt răsufletul minții omenești[XV], de aceea noi pe toate le stimăm, și pe nici una nu urîm.[XVI] Toate vii au moarte au dreptul de a fi cercetate, studiate și dejudecate[XVII]. Cu cît mai vîrtos dar cele ce fac viața unor popoare mari, - mari nu în înțeles politic, ci mari pentru întinderea geografică, precumu e a națiunei românești prin atîtea provincii de la 31° pînă la 55° al lungimei[e], și de la 38° pînă la 49° al lățimei[f] septemtriunali[g], și în care stă toată istoria unor popoare, ce după fortunele[h] vieții lor și-au pierdut memoria anilor întîi, cum își pierde omul, venind la anii precepere, toată aducerea aminte de anii înfășarei lui.

O limbă, numărată între limbile mai noi, pentru că e mijlocul comunicării unui popor extins, - ci care căutată mai de aproape arată toate semnele de cărunte bătrîneți, a o studia, nu numai analitic și comparativ, ci și pe urmele încă neastupate ale istoriei, e de un interes ce promite cele mai desfătătoare rezultate pentru tot filologul[XVIII], - cînd filolog e, și caută să fie, tot omul literat[XIX] dacă nu în respectul[i] altor limbi, dar cel puțin în respectul limbii sale, precum logic caută să fie tot omul carele vrea să fie derept cugetător.

Îndulciți de rezultatele aflate pînă atunci, toate nevolienția[j] ne-am pus, și de atunci încoace, spre a adurmca[k] vînînd prin toate unghiurile și cotiturile, pînă unde nu vom mai afla urme. Asta făcînd credem că nu vom

---

e. longitudine; f. latitudine; g. septentrional (nordic); h. soartă; i. în privința; j. stăruința; k. adulmeca (cerceta).